AKADEMOS

Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă

Înregistrată la Ministerul Justiţiei la 25.05.2005, nr. 189.

Categoria B



Fondator:
Academia de Ştiinţe a Moldovei

***

Acest număr este ilustrat cu imagini ale scoarţei basarabene, din colecţiile Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală

Adresa Redacţiei:
MD 2001
mun. Chişinău,
bd. Ştefan cel Mare 1
et. 4, birou 432
Tel.: (+373 22) 212381

www.akademos.asm.md
e-mail: akademos@asm.md
vcucereanu.asm@gmail.com

ISSN 1857-0461

Editat la Tipografia AŞM

CUPRINS

25 DE ANI
DE LA ADOPTAREA LEGISLAȚIEI LINGVISTICE



Sesiunea a III-a a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, 31 august 1989



Marea Adunare Națională, 27 august 1989

Foto: Mihai Potârniche

PRELEGERE ACADEMICĂ DE ZIUA LIMBII ROMÂNE

Zece ani la rând, la 31 August, tribuna Academiei este oferită unor personalități marcante ale vieții publice. Forumul academic se întruneşte într-o şedinţă festivă a Asambleei pentru a audia o conferinţă publică prilejuită de Sărbătoarea Națională „Limba noastră". În anul curent, aceasta a fost susţinută de Valeriu Matei, Membru de Onoare al Academiei Române, director al Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chişinău.

Întitulată *Un sfert de veac de revenire la normalitate lingvistică în Republica Moldova*, prelegerea academică a evocat nu doar evoluțiile din anii 1987-1989, care au precedat evenimentul istoric de la 31 August 1989 – legiferarea limbii române și reintroducerea alfabetului latin, ci şi, printr-un amplu material factologic, întreaga mişcare de rezistenţă anticomunistă din perioada ocupaţiei sovietice. „Revendicările mișcării democratice de eliberare de sub jugul sovietic pot fi mai lesne înțelese doar raportându-le la politica diabolică de asimilare națională promovată de regimul comunist sovietic." – a spus oratorul. În opinia sa, astăzi, trebuie reglementate, prin voință politică și act legislativ, măsuri de protecție a limbii oficiale a statului de poluare și denaturare, precum și de utilizare a ei în toate sferele vieții publice.

În discursul inaugural al evenimentului, președintele AȘM, acad. Gheorghe Duca, a menționat dubla semnificație a sărbătorii din anul curent: un sfert de veac de la revenirea la grafia firească a limbii române – alfabetul latin și două decenii de la expunerea indubitabilă, univocă și fără drept de apel a comunității științifice privind denumirea corectă a limbii de stat (oficiale) a Republicii Moldova – limba română. El a propus ca documentele în original: Hotărârea Prezidiului Academiei de Științe a Moldovei din 9 septembrie 1994, Declarația Adunării Generale a Academiei de Științe a Moldovei din 28 februarie 1996, precum și Opiniile specialiștilor-filologi să fie transmise și să constituie o expoziție permanentă la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Președintele AȘM a mai spus, că întreg corpul academic trebuie să-și asume responsabilitatea pentru elaborarea și promovarea actelor normative ce vizează reabilitarea Comisiei Naționale pentru Funcționarea Limbilor. Totodată, el a pledat pentru finalizarea Monumentului Limbii Române, idee pe care o lansase anul trecut și care s-a soldat cu organizarea, în premieră, a unui Concurs internațional și selectarea proiectului câștigător. Autorii proiectului, sculptorii români Vlad Basarab și Andrei Ciubotaru, au conceput Monumentul Limbii Române în formă de carte deschisă în plan circular, alcătuită din 20 de plăci din cupru în formă de file, pe care vor fi gravate fragmente din capodoperele literaturii române.

Preşedintele Republicii Moldova, Nicolae Timofti, a menţionat în discursul său că decretarea limbii române ca limbă oficială constituie unul din cele mai semnificative evenimente din istoria Republicii Moldova. „Omagiul nostru se îndreaptă către sutele de mii de cetăţeni care au adus prin votul lor la loc de cinste limba română."

El a specificat că, fără îndoială, legislaţia lingvistică a avut, la începuturi, o importanţă enormă pentru procesul de afirmare socială a limbii române în condițiile Republicii Moldova. Cu trecerea anilor însă caracterul defectuos și ambiguu al legislației lingvistice a paralizat aplicarea ei în practica socială și a blocat inițierea unui dialog echitabil între etniile conlocuitoare. În cei 25 de ani de funcționare a limbii române pe teritoriul Republicii Moldova în calitate de limbă oficială, legea în cauză nu și-a realizat pe deplin scopul urmărit: cea mai mare parte a concetățenilor noștri alolingvi nu cunosc limba curentului etnic majoritar. Actele emise de administrația publică centrală și locală continuă să fie elaborate în română și rusă. Multe instituții de relații cu publicul recunosc drept limbă de comunicare numai limba rusă. O situație similară se atestă și în mass-media.

În opinia președintelui republicii, pentru a soluționa problemele legate de funcționarea limbii române în Republica Moldova, se impune realizarea, în regim de urgență, a unui ansamblu de reforme structurale consistente. El consideră că discuțiile superficiale și adeseori inutile ar putea să dispară odată și pentru totdeauna, dacă problemele legate de denumirea limbii, de lingvistică, de literatură, de istorie și de cultură ar fi delegate Academiei de Științe (așa cum se procedează, de exemplu, în Franța sau în România). În cei 25 de ani de la adoptarea legislației lingvistice, Academia de Științe, în repetate rânduri, și-a expus opinia atât în chestiunea denumirii corecte a limbi noastre, cât și în problema elaborării unei legislații noi, a unei politici lingvistice de stat bine articulate și a unui program concret de implementare a acesteia în viață.

Eugenia Tofan
Centrul Media al AȘM

UN SFERT DE VEAC DE REVENIRE LA NORMALITATE LINGVISTICĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA



Membru de Onoare al Academiei Române
Valeriu MATEI
Director al Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chișinău

– Excelenţă, domnule Preşedinte al Republicii Moldova,

Stimate domnule Preşedinte al Academiei de Ştiinţe a Moldovei,

Onoraţi membri ai Academiei,

Doamnelor şi domnilor parlamentari, miniştri,

Excelenţe, doamnelor şi domnilor reprezentanţi ai corpului diplomatic,

Dragi prieteni!

Permiteţi-mi, în primul rând, să vă adresez tuturor felicitări cu prilejul Zilei Limbii Române şi împlinirii unui sfert de veac de la legiferarea limbii române ca limbă oficială în Republica Moldova şi de la revenirea acesteia la alfabetul latin. În al doilea rând, să-mi exprim gratitudinea pentru ocazia ce mi s-a oferit să vorbesc despre un eveniment care a marcat profund istoria şi spiritualitatea naţională din ultimele decenii şi a pus începutul unei perioade a revenirii la normalitate lingvistică şi culturală în acest spaţiu vitregit de istorie.

Căutând modalitatea adecvată de abordare a acestui subiect şi de omagiere a celor ce au contribuit la succesul Mişcării de eliberare naţională declanşată în Basarabia la finele anilor '80 ai secolului trecut, mi-a revenit în memorie un gând al filosofului Martin Heidegger: „Abia când ne întoarcem gândind asupra deja gânditului, suntem folositori pentru ceea ce este încă de gândit", idee ce ne reamintește și de versurile din nemuritoarea *Glossă* eminesciană: „Viitorul şi trecutul/ Sunt a filei două feţe./ Vede-n capăt începutul /Cine ştie să le-nveţe".

Voi încerca, aşadar, să rememorez nu doar evoluțiile din anii 1987-1989, care au precedat evenimentul de la 31 August 1989 – legiferarea limbii române şi reintroducerea alfabetului latin, ci şi întreaga mişcare de rezistenţă anticomunistă din perioada ocupaţiei sovietice, fiindcă revendicările mişcării democratice de eliberare de sub jugul sovietic pot fi mai lesne înțelese doar raportându-le la politica diabolică de asimilare naţională promovată de regimul comunist sovietic. Totodată, vă voi îndemna să ne îndreptăm gândurile spre viitorul imediat, când complexitatea problemelor ce îşi așteaptă soluţionare în spaţiul de la răsărit de Prut implică şi factorul de conştiinţă civică şi naţională, ce are drept temelie dragostea faţă de limba română, ataşamentul sincer la valorile culturii naţionale.

Vicisitudinile istoriei au făcut ca teritoriul nostru naţional (flancat la vest de valea Tisei şi la est de cea a Nistrului, de frontierele Maramureşului istoric la nord şi de Marea Neagră la sud) să fie încorsetat, începând cu finele veacului al XVIII-lea, de trei imperii în expansiune, ceea ce s-a soldat cu ocuparea şi scindarea statelor româneşti.

Deosebit de crunt a fost regimul pe care Moldova de la răsărit de Prut a trebuit sa-l suporte după fatidicul an 1812, când acest teritoriu a fost ocupat şi anexat de imperiul rus. Nu mă voi referi la acea perioadă de 106 ani de ocupaţie rusească ţaristă, fiindcă acum doi ani, în cadrul uneia dintre cele mai reprezentative conferinţe ştiinţifice consacrate anului 1812 şi efectelor ocupaţiei ţariste a Basarabiei, eveniment la organizarea căruia au contribuit Academia de Ştiinţe a Moldovei, Academia Română şi ICR *Mihai Eminescu* la Chișinău, fenomenul a fost examinat pe multiple planuri.

Remarc doar faptul ca în perioada ocupaţiei ţariste persecutarea limbii române, scoaterea ei din uzul public, din instituţiile de cultură şi învăţământ, din lăcaşele de cult, interzicerea valorilor literaturii și culturii romane, au fost elementele de bază ale politicii de rusificare şi neantizare a românilor moldoveni. Atunci conaţionalii noştri de la răsărit de Prut au trecut cea dintâi probă de foc a trăiniciei naţionale. Au rezistat şi au ştiut să-şi urmeze elitele în anul de graţie 1918.

Revenirii la normalitatea unei vieţi economice, sociale și naţionale în cei 22 de ani ai perioadei interbelice, le-au urmat cumplitele evenimente înce-

pute odată cu ocupaţia sovietică din 28 iunie 1940.

Pentru a defini cu exactitate tabloul îngrozitor al nimicirii populaţiei Basarabiei şi politica diabolică, specifică în materie de deznaţionalizare şi asimilare, pe care autorităţile sovietice de ocupaţie le-au desfăşurat faţă de populaţia românească majoritară, termenul *genocid*, utilizat în raport cu asemenea fenomene, trebuie completat cu un altul – *etnocid*, cu sensul de nimicire fizică şi morală a populaţiei şi, în primul rând, a intelectualităţii ca purtătoare a conştiinţei civice şi naţionale, cultivarea urii faţă de propria naţiune, interzicerea istoriei şi culturii naţionale, promovarea politicii aberante de creare a unei noi naţiuni şi a unei noi limbi. Realizând acest proiect diabolic, regimul comunist de ocupaţie a ţinut cont de aşa-zisele greşeli ale ţarismului în materie de asimilare şi deznaţionalizare în Basarabia, proporţiile genocidului şi ale etnocidului fiind dezastruoase în raport cu numărul total al populaţiei: peste 850 de mii de oameni supuşi represaliilor directe şi alte peste 500 de mii de oameni trimişi la munci forţate în diverse regiuni ale imperiului sovietic, dintr-un total de 2,4-2,5 mil. de locuitori câţi rămăseseră în Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, la 28 iunie 1940 sau la cea de-a doua ocupație – la finele lui august 1944.

Acţiunile de substituire a identităţii românilor basarabeni au fost permanente şi deosebit de dure. Scopul era distrugerea limbii, literaturii, spiritualităţii şi a credinţei, afectarea însăși a „axelor creşterii organice" a culturii românilor basarabeni, regimul de ocupaţie urmărind „planul conştient" al înlocuirii culturii naţionale cu amalgamul unor construcţii pe cât de artificiale, pe atât de nocive, antiumane. Se urmărea distrugerea unităţii stilistice în cultură, sau cum menţiona Lucian Blaga, impunerea unui „amestec haotic de stiluri" străine firii culturii noastre, în care rolul de ax definitoriu îl aveau preceptele ideologice, atât cele generale comuniste, cât şi cele menite să justifice implementarea unui „proiect" diabolic unic în chiar cuprinsul imperiului sovietic – crearea artificială a „unui întreg din parte", a unui nou „etnos", denumit *naţiune sovietică moldovenească*. Noua „comunitate istorică" trebuia încropită prin colonizarea masivă a acestui ţinut cu „cetăţeni sovietici" aduşi în locul sutelor de mii de ţărani şi intelectuali basarabeni deportaţi în Siberia, masacraţi în beciurile NKVD-ului sau în lagărele staliniste, prin interzicerea valorilor culturale şi spirituale proprii, impunerea unei alte conştiinţe naţionale şi civice, crearea şi propulsarea unor pseudovalori în ceea ce se voia a fi artă, literatură, sau, în general, cultură, acţiune în care s-au încadrat „plenar" atât noua clasă a „intelighenţiei" creată de regim, cât şi unii intelectuali afirmaţi în perioada interbelică şi convertiţi la preceptele ideologice ale regimului comunist de import. Aceste cohorte de slugi ale partidului comunist trebuiau să impună prin toate mijloacele concepţia *moldovenismului sovietic*, bazată pe falsificarea istoriei româneşti, condamnarea trecutului „burghez", transformarea graiului moldovenesc în „limbă moldovenească", fabricarea unor dicţionare („cuvântelnice") artificiale şi impunerea acestora ca normă lingvistică, scoaterea din circuit sau falsificarea operelor clasicilor literaturii române, distrugerea tradiţiilor populare autentice şi înlocuirea acestora cu „tradiţiile omului nou", *hommo sovieticus*, impunerea prin şcoală, biserică, acţiuni de propagandă a miturilor istorice şi etnoculturale ale Imperiului Rus şi ale celui sovietic referitoare la români şi la România, la rolul mesianic al imperiului de la răsărit în „salvarea" popoarelor balcanice şi europene de „jugul" otoman în perioada modernă, şi de cel fascist, în perioada contemporană. Lupta politică a românilor moldoveni de la răsărit de Prut cu autorităţile sovietice de ocupaţie trebuia transformată treptat într-un conflict identitar dintre „români" şi „moldoveni", unirea Basarabiei cu Patria-mamă România la 27 martie 1918 trebuia prezentată ca „ocupaţie română", iar actele de ocupaţie sovietică din 1940 şi 1944 – ca „eliberare". Despre cârdăşia sovieto-nazistă din 1939-1940 şi conlucrarea dintre Hitler şi Stalin la distrugerea Poloniei, ocuparea Estoniei, Letoniei şi Lituaniei şi la dezmembrarea Finlandei şi României nu trebuia să se amintească vreodată.

Preceptele *moldovenismului sovietic* nu admiteau existenţa în teritoriile ocupate a unei intelectualităţi de formaţie românească purtătoare a conştiinţei civice şi naţionale. Iată de ce acţiunea cea mai urgentă, în viziunea ocupanţilor sovietici, era lichidarea tuturor celor care se puteau opune acestor planuri diabolice.

Schimbarea structurii etnice a teritoriilor ocupate, diminuarea elementului românesc era scopul urmărit de conducerea imperială prin aplicarea acestor metode diabolice: execuţii fizice, foamete organizată, deportări în masă, deznaţionalizare forţată, colonizare, distrugerea instituţiilor de cultură şi a celor de învăţământ, a bibliotecilor publice şi private, a structurilor societăţii civile. Sovieticii urmăreau continuarea politicii naţionale, lingvistice şi culturale impuse, la sfârşitul anilor '30 ai secolului XX, în Transnistria, în RASS Moldovenească. În acest scop din RASSM au fost transferate în RSSM toate instituţiile şi cadrele care aveau experienţa organizării represaliilor din anii '30, a depistării duşmanilor poporului şi a reprimării acestora. Lor li s-au alăturat, în 1940-1941, militanți ai Kominternului, trimiși să se antreneze în sfera aplicării măsurilor represive.

Vorbind de represaliile comuniste, trebuie să amintim dintru-nceput faptul că acestea nu au încetat vreodată în cei 51 de ani de ocupație sovietică. Au fost desigur deportări în masă precum la 13-14 iunie 1941, 5-6 iulie 1949 sau aprilie 1951, dar a vorbi de represalii doar cu referire la aceste zile negre în istoria românilor de la răsărit de Prut, nu ar fi nici suficient și nici corect.

Cea dintâi a fost lichidată intelectualitatea: învăţătorii şi profesorii, preoţii şi medicii, scriitorii, ziariştii, studenţii şi liceenii, artiştii, savanţii care în perioada interbelică au întreţinut tumultoasa viaţă culturală, ştiinţifică şi literară a Basarabiei şi care nu s-au conformat cerinţelor ideologice ale regimului de ocupaţie. Sunt represați membrii partidelor democratice, foștii deputați în *Sfatul Țării*, care n-au reușit să se refugieze peste Prut. În primele zile ale ocupației sovietice dispar fără urmă Panteleimon Sinadino şi Teodor Uncu, foşti deputaţi în *Sfatul Ţării*, iar în primele două luni de ocupaţie, iulie-august 1940, sunt arestaţi, torturaţi şi apoi exterminaţi în GULAG alţi unsprezece foşti deputaţi în *Sfatul Ţării*.

În beciurile sediului NKVD din Chişinău, str. Livezilor, au fost torturaţi şi ucişi peste 500 de intelectuali, alți peste cinci sute de oameni sunt lichidați în barăcile de la marginea oraşului (actuala str. Mioriţa). Cadavrele acestora au fost descoperite în iulie 1941.

În prima zi a ocupaţiei, 28 iunie 1940, dispare fără urmă Elena Dobroşinschi-Malai, secretar al Societăţii Scriitorilor şi Publiciştilor Basarabeni, autoare a patru cărţi de versuri şi a unui volum de nuvele, poetă care de la debutul ei în chiar anul Unirii – 1918, s-a bucurat de o bună receptare critică, fiind considerată o „Elena Farago a Basarabiei".

În 1941 este exterminat de securitatea sovietică talentatul poet şi prozator de numai 33 de ani, Ioan Sulacov, autor a trei romane – *Însemnările unui flămând* (1937), *Studentul din Bugeac* (1938) şi *Fiul poporului* (1939).

În cumplitul an 1940-1941 sunt arestaţi şi exilaţi în Siberia poetul Nicolae Costenco, redactor al revistei *Viaţa Basarabiei*, poetul şi dramaturgul Gheorghe A. Rusu, prozatorul Mihail Curicheru, criticul şi istoricul literar Emil Gane, poetul şi traducătorul Alexandru Terziman, poetul Al. Cezar Stoica. Doar doi dintre aceştia – Nicolae Costenco şi Emil Gane au supravieţuit, revenind în Basarabia după mulţi ani de GULAG.

Doar în prima săptămână de ocupaţie, între 28 iunie şi 4 iulie 1940, în câteva localităţi – Chişinău, Cernăuţi, Bălţi, Cetatea Albă – sunt arestate 1 122 persoane, alte câteva sute dispar fără urmă. Spre sfârşitul anului 1940, în închisorile Basarabiei îşi aşteptau sentinţa 2 624 persoane, iar în iunie 1941 numărul întemniţaţilor era de 3 951 persoane.

În noaptea de 12 spre 13 iunie 1941, călăii sovietici arestează fără niciun temei 5 479 persoane şi deportează în Siberia alţi 24 360 oameni nevinovaţi, dintre care majoritatea o formau femeile şi copiii. Spre exemplu, din 5 787 persoane deportate în regiunea Novosibirsk, 2 532 erau femei şi 1 958 – copii.

Doinele de jale se înalţă şi azi peste câmpiile şi colinele de la Fântâna Albă, ţinutul Herţa, unde la 1 aprilie 1941 sovieticii au săvârşit una din cele mai odioase crime dintre cele comise în teritoriile româneşti ocupate. Ştiind de dorinţa românilor din mai multe localităţi din nordul Bucovinei, nordul Basarabiei şi Ţinutul Herţa de a se refugia în România, autorităţile sovietice de ocupaţie au anunţat că vor permite trecerea frontierei pentru toţi doritorii de a pleca în România la 1 aprilie 1941 în preajma satului Fântâna Albă. Peste 15 mii de români, maturi şi copii, de pe valea Siretului, au pornit în zorii zilei spre graniţă, cu odoare bisericeşti în mâini. Călăii sovietici i-au mitraliat în câmp deschis. Aproape 7 000 de oameni au fost ucişi, cei răniţi au fost hăcuiţi cu baionetele, apoi au fost aruncaţi în 35 de gropi comune, unii încă vii, pământul asupra gropilor mişcându-se timp de două zile.

O altă metodă, camuflată, de efectuare a represaliilor a fost recrutarea forţată la muncă, prezentată opiniei publice drept „înrolări benevole". Acest aspect tragic al istoriei noastre încă nu e suficient studiat, dar din datele incomplete ce le deţinem, numărul celor care au avut de suferit de pe urma acestor campanii care s-au ţinut lanţ în perioada de ocupație sovietică, depăşeşte cifra de 500 mii de oameni.

Prima acţiune de acest fel a avut loc la 9 august 1940, când din localităţile rurale ale Basarabiei au fost duşi cu forţa 20 000 muncitori, majoritatea tineri. La 28 august 1940 Moscova îi cere din nou conducerii de la Chişinău să facă „recrutări suplimentare în judeţele RSS Moldoveneşti". Şi de această dată executarea n-a întârziat: în total în această a doua campanie au fost duşi la munci forţate încă 40 500 tineri şi tinere din satele basarabene. La 4 noiembrie 1940, conform hotărârii guvernului RSS Moldoveneşti încă 3 000 de tineri au fost duşi forţat la şantierele de construcţii din Rusia.

În total, în primul an de ocupaţie sovietică (28 iunie 1940-9 iulie 1941), potrivit unor date preliminare, au fost supuse represaliilor circa 300 mii de oameni din Basarabia şi nordul Bucovinei, iar numărul celor condamnaţi la moarte doar în Basarabia, de tribunalele militare sovietice, în perioada 28 iunie 1940-iulie 1941, conform unor date de arhivă încă incomplete, a fost de 5485 persoane.

În iunie-august 1944, odată cu reinstaurarea ocupației sovietice, represaliile împotriva populației civile reîncep cu o nouă forță: în perioada 1944-1949 vor avea de suferit circa 250 mii de oameni. În august 1944 sunt reînfiinţate structurile represive ale regimului totalitar bolşevic şi de la Moscova i se ordonă NKVD-ului să identifice „elementele chiabureşti cu stare de spirit antisovietic", iar serviciilor de securitate să întocmească de urgenţă listele „chiaburilor, trădătorilor şi complicilor ocupanţilor". În 1946 au fost condamnate de tribunalele sovietice 15 500 persoane, în 1947 – 21 707, iar în prima jumătate a anului 1948 – 6 903 persoane.

Frica şi teroarea s-au instalat din nou în toate localităţile Basarabiei, iar cântăreţii de serviciu ai partidului scriau doar ode ale înfloririi şi articole despre permanenta înăsprire a luptei de clasă, despre „apropierea artistului de popor, până la contopirea lui totală cu soarta acestuia". „Contopirea totală" în realitate nu însemna nimic altceva decât minciuna totală. Astfel, nu semnalăm în presa vremii niciun ecou al foametei organizate de autorităţile sovietice în iarna anului 1946-1947, când în RSSM au murit peste 226 mii de oameni.

Recrutările forţate la muncă iau o amploare şi mai mare după război și, mai ales, în timpul şi după infernul foametei organizate, astfel că anul 1947 a fost unul dintre cei mai tragici. În toiul foametei, la 14 februarie 1947, guvernul URSS emite o hotărâre privind „recrutarea organizată a muncitorilor în RSS Moldovenească" şi 51 000 de tineri din satele basarabene sunt trimişi la muncă forţată. La 21 mai 1947, când Basarabia abia ieşea din ghearele foametei, Moscova emite o altă hotărâre privind recrutarea de muncitori din Basarabia pentru industria carboniferă şi de combustibil, iar Biroul CC al PC(b) din RSSM le cerea ultimativ autorităţilor locale „îndeplinirea planului de angajare a muncitorilor până la 21 decembrie 1947". Fiindcă satele din Basarabia erau practic lipsite de tineri, autorităţile comuniste încep recrutarea adolescenţilor, folosind o nouă metodă de recrutare forţată – mobilizarea premilitarilor (14-18 ani) prin comisariatele militare şi trimiterea lor la şcolile profesionale din fabrici şi uzine (aşa-numitele FZO). În septembrie-octombrie 1947 sunt astfel recrutaţi 8 536 premilitari pentru a fi duşi în regiunea Doneţk. Mulţi adolescenţi reuşesc să fugă, astfel din cele 8 536 persoane înrolate forţat spre a fi duşi la Doneţk, doar 3 000 ajung la destinaţie. Autorităţile represive sovietice adoptă măsuri dure de pedepsire a fugarilor. În bazinul Doneţk au fost retrimise 1 012 persoane, iar ca o măsură de pedeapsă suplimentară, în a doua jumătate a anului 1948 au fost mobilizaţi şi trimişi în regiunile Stalingrad, Voroşilovgrad, Kirovograd şi Rostov tinerii născuţi în anul 1928. În 1949-1950 sunt recrutate forţat la muncă şi duse în cuprinsul imperiului sovietic alte 96 000 de persoane din satele basarabene.

O nouă noapte a Sfântului Bartolomeu are loc la 5-6 iulie 1949, când autorităţile represive realizează hotărârea conducerii partidului comunist bolşevic din URSS privind deportarea „chiaburilor" din RSS Moldovenească. Era sinistra operaţiune numită conspirativ de autorităţile sovietice *Sud*, în cadrul căreia au fost deportate 11 342 familii de ţărani basarabeni în număr de 35 786 persoane (9 864 bărbaţi, 14 033 femei, 11 889 copii).

În aprilie 1951 urmează o altă operaţiune a autorităţilor comuniste sovietice, numită conspirativ *Nord*, când au fost deportate în Siberia 723 familii, 2 617 persoane „martori ai lui Iehova".

În primul deceniu postbelic continuă şi drama celor care au apărat limba şi cultura naţională. În chiar prima zi a noii ocupaţii, 23 august 1944, dispare fără urmă scriitoarea Iulia Dicescu-Siminel, preşedinta Societăţii Ortodoxe Naţionale a femeilor române din Chişinău şi judeţul Lăpuşna şi autoare a studiului *Cântecele moldoveneşti din Basarabia* (1933), volum dedicat „marilor patrioţi moldoveni, iubitului meu tată Pavel Dicescu şi amicului lui, Gheorghe Gore", şi prefaţat de Nicolae Iorga, care remarca „începutul bun, datorit unei Românce inimoase".

Majoritatea poeţilor şi scriitorilor români din Basarabia ţin cont de experienţa anului 1940 şi se refugiază peste Prut, dar în scurt timp regimul comunist e adus pe vârful baionetelor sovietice şi instalat cu forţa şi în România, astfel că mulţi dintre ei (Pan Halippa, Petru Stati, Boris Baidan, Dimitrie Iov, Sergiu Matei Nica, Al. Tambur, Andrei Ciurunga, Vasile Ţepordei s.a.) sunt arestaţi, aruncaţi în temniţe sau daţi pe mâna sovieticilor şi deportaţi în Siberia. Marea majoritate a condeierilor au fost nevoiţi să renunţe la scris, manuscrisele unora au fost confiscate şi arse sau au fost pierdute. Perdeaua de plumb a neantului s-a aşternut peste mulţi dintre ei. Doar câţiva dintre scriitorii români din Basarabia au reuşit să ia calea amară a exilului şi să se realizeze în Occident (Eugen Coşeriu, Sergiu Grosu, Alexandru Lungu, Eugen Holban, Eugen Lozovan ş.a.).

Publicistul, poetul şi tribunul Pan Halippa, unul dintre artizanii Unirii cu Ţara la 27 martie 1918, liderul grupării literare de la revista *Viaţa Basarabiei*, deputat în Parlamentul României şi ministru în mai multe guverne, este arestat la Bucureşti în 1950 şi întemniţat la Sighet, iar doi ani mai târziu este dat pe mâna sovieticilor care îl condamnă la 25 de ani de muncă silnică în Siberia. În 1955, la doi ani după moartea lui Stalin, e readus în România şi închis la

Gherla până în 1957. Anii de refugiu şi de temniţă nu l-au frânt, autorul *Florilor de pârloagă* şi al *Testamentului pentru urmaşi* fiind, până la sfârşitul vieţii, în avangarda luptei pentru dezrobirea Basarabiei.

Suportă ani grei de temniţă poetul, eseistul, criticul literar şi traducătorul Petru Stati, animatorul vieţii literare şi culturale a Bălţiului interbelic, autor care impunea un „moment aparte în poezia basarabeană şi în cea română" (M. Cimpoi). Arestat la Bucureşti în 1952, el este predat sovieticilor şi revine în ţară după 12 ani de tortură, chinuri şi muncă silnică în Siberia, în 1964. Un destin tragic l-a avut poetul, traducătorul şi publicistul Boris Baidan, realizatorul primei traduceri în limba română a *Cântecului despre oastea lui Igor*, monumentul cel mai important al literaturii ruse vechi – o transpunere excelentă, apreciată de Lucian Blaga, Constantin Daicoviciu şi Romulus Vuia. Arestat la Bucureşti la finele anului 1947 de autorităţile sovietice, el este condamnat „pentru trădare de patrie" la 10 ani de puşcărie, 5 ani de exil şi 3 ani lipsire de drepturi cetăţeneşti. Nu i se permite reîntoarcerea în România, în 1968 se stabileşte la Chişinău, dar nu mai poate reveni şi la preocupările literare şi ştiinţifice de altădată, şi după câţiva ani de muncă în calitate de muzeograf şi corector la ziare, se sinucide la 8 mai 1984. „Talentatul zugrav al vieţii simple moldoveneşti" şi „bunul cunoscător al sufletului şi limbii române" – după aprecierea lui Mircea Străinul – poetul Dimitrie Iov, cel care alături de Gheorghe A. Rusu, Paul Vataman şi Elena Dobroşinschi Malai menţinuse la cotele cele mai înalte viaţa literară şi culturală interbelică a ţinutului Soroca, este arestat în 1945, la Craiova. După 14 ani de detenţie, autorul tulburătorului volum de versuri *Covor basarabean*, poetul „adâncurilor vulcanice ale fiinţei" (M. Cimpoi) se stinge din viaţă la 22 august 1959 în puşcăria de la Aiud.

În 1951 este arestat şi încarcerat la Jilava şi la Aiud cel mai personal dintre tinerii poeţi basarabeni, Sergiu Matei Nica, trimis apoi la muncă silnică la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Cel a cărui poezie are, după aprecierea lui Nichifor Crainuc, „un caracter de clocot turbure şi de spontaneitate de improvizaţie şi trecere repede", nu mai este acceptat în viaţa literară, şi, după eliberare, în 1955, lucrează doar ca muncitor necalificat. Moare, cu trei zile înainte de a împlini vârsta de 56 ani, la 17 august 1973, lăsând mai multe creații în manuscris: poezii, romanul *Ţara lui Dragobete*, volumul de nuvele *Degetele moarte* şi o carte de reportaje cu titlul *Pământ de graniţă*.

În 1952 este arestat şi întemniţat în Siberia scriitorul Alexandru Tambur, personalitate cu un destin zbuciumat şi spectaculos, capăt de acuzare la proces fiind volumele sale ce demascau regimul comunist sovietic pe care îl cunoscuse în tinereţe – nuvelele *Alb şi roşu*, *Banditii*, *Osândiţii la moarte*, *Povoljanca*, publicate în 1938 la Bălţi, sub genericul *Povestiri din viaţa sovietică* şi reunite apoi în volumul *Spre Golgota* (Bălţi, 1939).

Pentru poemul *Salutarea noastră,* este arestat la 27 iunie 1944 şi condamnat la ani grei de detenţie poetul transnistrean Nicolae Ţurcanu, prozatorul din Transnistria Alexei Marinat e condamnat pentru colaborare cu autoritățile române, iar scriitorul şi preotul Vasile Ţepordei e arestat în 1949, la Bucureşti, la comanda NKVD-iştilor, pentru articolele sale ce demascau bolşevismul şi teroarea ţaristă în Basarabia în anii 1812-1918.

Marele poet al rezistenţei anticomuniste şi antisovietice Andrei Ciurunga, care până în 1946 semna Robert Cahuleanu, fondatorul revistei *Cahulul literar*, este arestat în 1950 pentru volumele sale de versuri dedicate Basarabiei şi este trimis la muncă forţată la Canalul Dunăre-Marea Neagră (1950-1954). Regimul bolşevic nu-i putea ierta poeme precum *În ţara lui Roş Împărat*: „În ţara lui Roş Împărat/ Durerea se culcă cu trupul în pat,/ Durerea se suie cu sufletu-n cer.// Demult, un copil de dulgher/ A spus: – Să fugiţi de păcat/ Şi de ţara lui Roş Împărat!..", sau patriotismul ardent din *Cântec*: „Stăm în tranşee tupilaţi, mărunţi,/ Şi gând întreg ne miruie pe frunţi:/ – Nu-i vis la care jertfa să nu suie,/ Cum Românie fără Nistru nu e!". Având interdicţie de semnătură, el continuă să scrie şi în 1958 este identificat ca autor al versurilor *De la Canal*, aflate în circulaţie orală, e arestat şi condamnat la 18 ani de muncă silnică. Va continua să scrie până la sfârşitul vieţii, dar, din păcate, mare parte din arhiva sa a fost pierdută.

Genocidul spiritual ia amploare în perioada postbelică, ideologii regimului impunând în primplanul vieţii culturale și literare din RSSM dogmele proletcultiste, staliniste despre „construcţia socialistă", „ascuţirea luptei de clasă", „lipsa de conflict în societatea sovietică", „construcţia naţiunii sovietice moldoveneşti", ateismul militant. Devin cronice aprigele campanii de demascare a „naţionaliştilor", a adepţilor „mărginirii naţionale", idealizării trecutului, a „spionilor imperialismului", a „românizatorilor limbii moldoveneşti" făurite în Transnistria. O dată în doi ani, CC al PC (b) din Moldova, urmând exemplul PCUS, ţine plenare sau adunări consacrate limbii şi literaturii, culturii, luptei împotriva religiei şi bisericii. Deşi obedienţa debutanţilor în literatură în perioada interbelică, convertiţi la comunism – E. Bucov, A. Lupan, G. Meniuc, B. Istru ş.a., era de netăgăduit, aceştia nu se puteau nicicum adapta la

„normele” impuse de „cuvântelnicele” şi gramaticele transnistrene ale aşa-zisei „limbi moldoveneşti”, devenite obligatorii pentru presă şi literatură. Cu tot trecutul „ilegalist-comunist”, suspiciunile colegilor transnistreni şi ale conducerii comuniste planau asupra lor pentru simplul fapt că studiaseră în şcoli şi universităţi româneşti. Astfel, deja în toamna anului 1944, Biroul CC al PC(b) din Moldova adoptă hotărârea *Despre activitatea Uniunii scriitorilor sovietici din Moldova*, iar în octombrie 1946, „inspirat de hotărârea CC al PCUS cu privire la revistele *Zvezda* (Steaua) şi *Leningrad*, CC al PC (b) din Moldova convoacă la Chişinău o adunare a scriitorilor şi oamenilor de artă cu genericul *Pentru calitatea ideinico-artistică a literaturii*, în cadrul căreia liderii de partid şi colegii de breaslă blamează „înrâurirea burgheză încă nedezrădăcinată” în creaţia lui George Meniuc, Liviu Deleanu, Emilian Bucov şi David Vetrov, precum şi tendinţele formaliste, „abstracţioniste”, decadente şi cele de „idealizare a trecutului”.

În 1948, înainte de convocarea unei noi reuniuni de partid în problemele literaturii, o nouă campanie e declanşată de transnistrenii Ion Canna, I. D. Ceban şi V. Egorov printr-un articol apărut în oficiosul CC al PC (b) din Moldova *Sovetskaia Moldavia (Moldova Sovietică)*. Ţinta atacurilor sunt „naţionaliştii”: „În zilele aestea naţionaliştii româno-moldoveni îndeosebi înaintează activ pe frontul ideologic, răspândindu-şi înrâurirea lor vătămătoare în literatura moldovenească şi în limba literară”.

Nu e trecută cu vederea nici problema limbii literare: „Bucov susţinea, că „exemplu pentru sintaxa moldovenească – este moldovanul, care n-a resimţit influenţa altor limbi”. Se ştie, că metodologia marxistă respinge teoria reacţionară despre puritatea limbii. ...Em. Bucov... stă pe poziţii duşmănoase, străine ştiinţei literare şi lingvisticii marxiste şi în creaţia lui reflectă ideologia burgheză”.

A urmat o nouă hotărâre a biroului CC al PC (b) din Moldova *Despre starea literaturii artistice moldoveneşti şi despre măsurile pentru îmbunătăţirea ei*, prin care soldaţilor literari ai partidului li se cerea o mai mare „pătrundere în esenţa construcţiei socialiste”, „oglindirea rolului partidului, al lui Stalin, al poporului rus în eliberarea şi refacerea economiei Moldovei”, a „luptei de clasă” ş.a., urmată în 1952 de o altă hotărâre a aceluiaşi birou al CC-ului – *Cu privire la activitatea Uniunii Scriitorilor Sovietici din Moldova*, în care sunt reluate aceleaşi indicaţii pentru breasla obedientă. Cu toate criticile şi atacurile la care au fost supuşi, niciunul dintre protagoniştii acestor campanii n-a fost exilat sau deportat. Servilismul lor faţă de regim, fidelitatea cu care au aplicat în operele lor schemele ideologice rigide ale realismului socialist, a făcut ca unii dintre ei să deţină, în primul deceniu postbelic, importante funcţii politice şi administrative, participând la acţiunile de „construire a socialismului”, a „omului nou” şi a „naţiunii sovietice moldoveneşti” nu doar cu condeiul.

Încercările oficialităţilor de a impune, în primii ani postbelici, ca normă literară „limbajul” proletcultist fixat în „*cuvântelnicele*” transnistrene din anii ’30 au trezit dezbateri aprinse încă în 1948-1951, discuții care s-au încheiat abia în anii 1987-1989. În acea perioadă însă, impactul unor asemenea decizii, politica cenzurii atotputernice de „arestare” a cuvintelor, care în opinia acestei instituţii erau *româneşti* şi nu *moldoveneşti*, a fost dezastruos pentru literatura de limbă română din Basarabia, afectându-i chiar şi pe autorii şcoliţi în perioada interbelică la universităţile româneşti. Cele mai aprigi dezbateri privind dezvoltarea „limbii moldoveneşti” s-au dat în cadrul a două sesiuni ştiinţifice organizate de Institutul de istorie, limbă şi literatură al Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. în decembrie 1951 şi în mai 1953. Nu s-a ajuns la o soluţie definitivă, – varianta transnistreană a fost respinsă, dar nici normele limbii române literare n-au fost acceptate.

Profitând de această aparentă liberalizare a vieţii politice şi culturale, un grup de scriitori – criticii şi istoricii literari Vasile Coroban, Ion Vasilenco, Gheorghe Bogaci, Nicolae Romanencu, Eugen Rusev, M. Ianover, sprijiniţi, periodic, de poeţii şi prozatorii George Meniuc, Petru Zadnipru, Andrei Lupan, dar mai ales de tinerii care debutau în literatură în acea vreme – încep o curajoasă acţiune de introducere în circuitul cultural şi în programele de studiu din şcoli şi universităţi a operelor clasicilor literaturii române, a marilor compozitori români, o campanie publicistică de revenire la principiile autonomiei esteticului. Ei reuşesc să substituie aberantele teorii proletcultiste-transnistrene privind istoria literaturii naţionale, revenind, timid şi precaut, la principiile interbelice de studiere a literaturii române. Sesiunea științifică din 1953, după moartea lui Stalin, ia în discuţie problema valorificării moştenirii artistice şi cea a editării operelor unor scriitori clasici români. Inițial au fost acceptați şi I. Slavici, I. L. Caragiale, G. Coşbuc ș.a., treptat însă autorităţile comuniste au impus editarea unor opere doar ale clasicilor literaturii române originari din Moldova.

Editarea, în anii 1954-1959, a operelor clasicilor literaturii române (chiar dacă unele scrieri erau trunchiate, epurate de tot ce putea deranja regimul sovietic din RSSM), a avut o importanţă deosebită nu doar pentru iniţiatorii acestui proces, cât, mai ales, pentru generaţia tânără, pentru debutanţii ce vor constitui generaţia şaizecistă, care aveau la îndemâ-

nă veritabile modele de limbă literară şi de măiestrie artistică. Pentru prima dată în Basarabia postbelică, apar volume din operele lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Spătarul Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Gheorghe Asachi, Constantin Stamati, Costache Negruzzi, Alecu Russo, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Alexandru Donici, Ion Creangă, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Constantin Stamati-Ciurea, George Coşbuc, Alexei Mateevici, Victor Crăsescu, Mihail Sadoveanu ş.a., în sălile de spectacole se interpretează opere muzicale ale lui Ciprian Porumbescu şi George Enescu, se pun în scenă la teatrele din Chişinău piese de I. L. Caragiale, V. Alecsandri, M. Sebastian ş. a., la Chişinău se deschide o librărie de literatură română în care sunt aduse ediţii de peste Prut, se inaugurează în grădina publică din centrul Chişinăului Aleea Clasicilor (în capul aleii însă e adus din altă zonă a parcului şi instalat bustul lui Puşkin), apar primele studii şi monografii despre literatura română veche şi cea clasică, sunt lansate publicaţii literar-culturale (în 1954 revista *Cultura Moldovei*, în 1957 revista de satiră şi umor *Chipăruş*), altele îşi schimbă numele şi, parţial, orientarea şi calitatea (de la 1 ianuarie 1957 revista *Octombrie* devine revista *Nistrul*) şi în paginile acestor reviste îşi fac debutul majoritatea scriitorilor care vor alcătui primul val al generaţiei şaizeciste: Grigore Vieru, Emil Loteanu, Petru Cărare, Vasile Vasilache, Victor Teleucă, Vladimir Beşleagă, Mihai Cimpoi, Ion Vatamanu, Liviu Damian ş.a., dar şi cei din al doilea val al aceleiaşi generaţii: Mihail Ion Ciubotaru, Gheorghe Cutasevici, Nicolae Esinencu ş.a. Pentru prima dată apar în Basarabia postbelică, în 1957-1959, articole semnate de scriitori din Bucureşti, Iaşi sau Cluj (Mihail Sadoveanu, Mihai Beniuc, Aurel Baranga ş.a.) interviuri cu personalităţi ale vieţii culturale şi literare din România, studii despre literatura, pictura, teatrul şi cinematografia românească, articole de omagiere a lui Nicolae Costin, Mihail Kogălniceanu, George Enescu, Nicolae Grigorescu, Mihail Andriescu, Ioan Slavici, Nicolae Gane, Alexandru Odobescu, Barbu Delavrancea, Nicolae Zubcu-Codreanu, Jean Bart, Gala Galaction, Alexandru Vlahuţă, Alexandru Sahia ş.a. Apar primele manuale de literatură română şi primele schiţe de istorie a literaturii.

Toate aceste „cuceriri" au fost obţinute în urma unor bătălii date atât în interiorul breslei scriitoriceşti – Uniunea Scriitorilor Sovietici din RSSM – cât şi în publicaţiile literare şi culturale şi în cadrul diverselor întruniri, simpozioane, conferinţe, cu forurile superioare de partid şi cu instituţiile lor de supraveghere, intimidare şi reprimare. Aceste instituţii vegheau continuu şi din chiar primul an al aşa-zisului *dezgheţ hruşciovist*, pregăteau acţiunile de contraatac. Nu încetează nici recrutările forțate la muncă, camuflate în anii '50 cu lozinca acțiunii eroice de deștelenire a stepelor Kazahstanului, unde sunt trimişi aproape 100 mii de tineri basarabeni. Abordarea de către Vasile Coroban a problemei specificului naţional în literatură în articolul *Noţiuni despre specificul naţional în literatură şi măiestria artistică* (revista *Nistrul*, 1959, nr.2) a trezit reacţia violentă a autorităților comuniste care interveneau prompt prin porta-vocea fidelă a staliniştilor, poetul „ilegalist-comunist", Emilian Bucov, atacurile fiind apoi amplificate în oficiosul *Comunistul Moldovei* într-un articol semnat de trei autori de încredere ai partidului, aceştia aruncând acuzaţii şi sentinţe şi în adresa altor autori ai unor studii şi articole despre literatura română veche: E. Russev, N. Romanenco ş.a. Crezând că a sosit timpul unor polemici în spiritul democraţiei, revista *Nistrul,* în nr. 6 din acelaşi an, răspunde acestor atacuri prin două articole semnate de Nicolae Romanenco şi N. Munteanu (pseudonim).

Această luare de atitudine a revistei i-a scos din minţi pe oficialii de partid de la Chişinău, care se aşteptau ca cel puţin articolul celor trei autori publicat de *Comunistul Moldovei* să fie luat drept călăuză de către „obştimea ştiinţifică din republică" care urma să organizeze, în colaborare cu „catedrele de filosofie de la şcolile superioare şi cu Filiala Moldovenească a Academiei de Ştiinţe a URSS", o „discuţie creatoare asupra problemelor evocate". După nici o lună de zile, la 22 septembrie 1959, este convocată o plenară specială a CC al PCM, în cadrul căreia primul secretar al partidului de atunci Z. Serdiuc a atacat redacţiile revistelor *Nistrul* şi *Chipăruş* şi o seamă de autori: prozatorul V. Beşleagă pentru un „pamflet naţionalist" publicat în revista *Chipăruş*, criticul V. Coroban pentru păcate de tot felul faţă de partid şi de ideologia comunistă, criticul R. Portnoi pentru că neagă „rolul revoluţionarilor democraţi ruşi asupra dezvoltării literaturii moldoveneşti", poetul P. Cărare, versurile căruia conţin „atacuri asupra sistemului sovietic" ş.a.m.d. Erau stigmatizaţi scriitorii şi pentru „discuţiile fără temei, inutile şi periculoase privind trecerea la alfabetul latin", partidul considerând că „ideologia naţionalismului burghez îşi face drum mai ales în sfera construcţiei culturale şi în cea a politicii de cadre". Drept dovadă erau aduse afirmaţii naţionaliste ale unor tineri absolvenţi ai universităţii, ucenici ai lui V. Coroban, – Andronachi, Bătrânu, Badiu, Ababii, Tecuci ş.a.

Scriitorii Petru Zadnipru şi George Meniuc au fost daţi afară din funcţiile de redactori şefi ai revistelor *Chipăruş* şi *Nistrul*. Partidul reinstituie vechea practică a convocării frecvente a unor plenare, con-

ferinţe de partid în problemele literaturii şi artei, aşa cum a fost în perioada proletcultismului, pentru a reacţiona prompt şi a „strânge şuruburile”, cum spuneau scriitorii. De fapt, reacţiile agresive ale partidului şi ale organelor sale represive au existat totdeauna.

A fost de ajuns ca tânărul poet Petru Cărare, angajat de mai vârstnicul său coleg Petru Zadnipru la redacţia revistei *Chipăruş*, să prezinte în 1956 revistelor şi editurii câteva poeme ironice vizând realităţile din RSSM, care – după respingerea lor – s-au răspândit în rândurile tinerilor scriitori şi ai tineretului studenţesc, ca cerberii regimului să intervină în forţă. De o largă popularitate s-a bucurat mai ales poemul *Scrisoare mamei* (*Poem subiectiv*), în care tânărul de 21 ani, într-un răvaş imaginar trimis mamei, făcea o veritabilă radiografie a societăţii totalitare din colonia sovietică. Iată care era starea presei ţinută-n frâu de cenzura comunistă: „Mi-i sărac serviciu-n fapte, / Ce să-ţi spun? Mă port modern:/ Vin la nouă, plec la şapte/ Şi-s cu grad de subaltern.// N-am să caut pete-n soare,/ Dar spun drept – ca jurnalist, / Nu că n-am nici o valoare, / Pur şi simplu nu exist.// Nu am drept să scocior tină/ Şi să nasc idee nouă,/ Pot să critic o găină, / Când aceasta nu se ouă.”

Despre aberanta politică lingvistică, axată pe impunerea „cuvântelnicelor” transnistrene, promovată de autorităţile imperiale, tânărul poet relatează laconic: „Tipi destui în capitală / Ne tot strâmbă vechiul grai;/ De prin hăuri dau năvală/ Straturi verzi de mucegai...” Pentru aceste poeme tânărul Petru Cărare a fost blamat la fel de fel de întruniri, conferinţe, congrese timp de șapte ani de zile. Tânărul Cărare nu s-a lăsat intimidat, și, în luna august 1959, era printre iniţiatorii sărbătoririi a 600 ani de la întemeierea Ţării Moldovei şi împreună cu alţi colegi depun flori la monumentul lui Ştefan cel Mare. Această ultimă acţiune se soldează cu darea afară de la serviciu (era foiletonist la revista de satiră şi umor *Chipăruş*) şi lipsirea de dreptul de a mai locui la Chişinău (e silit să se stabilească cu traiul la Teleneşti).

Începutul anilor ’60, timp în care majoritatea protagoniştilor primului val al şaizeciştilor debutaseră deja în volum, e marcat profund de aceste frecvente şedinţe şi întruniri de partid cu atacuri în adresa oricărei opinii ce nu cadra cu linia oficială trasată în discursurile lui Hruşciov pe marginea literaturii şi artei. Astfel, atunci când liderul comunist a detractat cartea lui I. Erenburg *Oameni, ani, viaţă*, tânărul poet şi regizor de film Emil Loteanu, „la plenara Uniunii Scriitorilor din Moldova, în luna decembrie a anului trecut (1962 – n.n.), a numit noua creaţie a lui Erenburg a treia tinereţe a acestui scriitor şi chiar tinereţea întregii literaturi sovietice”, fapt care l-a revoltat pe secretarul CC al PCM D. Cornovan, care a afirmat că „Loteanu a dat dovadă de miopie”. Nu putea să nu atragă asupra sa focul atacurilor de partid curajosul lingvist şi istoric literar Ion Vasilenco, unul din artizanii revenirii la clasicii literaturii române şi la normele limbii literare. E singurul care a îndrăznit să pună, într-un articol publicat în ianuarie 1963 în revista *Cultura Moldovei*, problema reeditării operei lui Constantin Stere, fapt care a fost atacat în termeni duri de CC al PCM. I.Vasilenco e dat afară din serviciu, terorizat de KGB până ce moare în urma unui acces cardiac.

În condiţiile terorii permanente, rezistenţa faţă de regimul sovietic a fost o reacţie firească a populaţiei din teritoriile ocupate, această stare de spirit fiind reflectată şi în unele cântece de jale apărute încă în 1940-1941: „Foicică foi de mure,/ Hai, ascunde-mă, pădure,/ Că sânt tânăr şi fugar/ De când rusu’ iar îi ţar/ Şi cu foc şi sabie/ Dă prin Basarabie./ Ne ia pâinea de la gură/ Şi calu’ din arătură,/ Ne ia fraţii şi ni-i duce/ În Siberii fără cruce./ Foicică foi de mure,/ Fă-mi o casă tu, pădure,/ Că-n a mea, la mine-n sat/ Întră rusu’ nechemat/ Cu Stalin şi cu satana,/ Vai de viaţa mea, sărmana.”

Mişcarea anticomunistă de rezistenţă a continuat pe toată perioada de ocupaţie, luând forme dintre cele mai diferite: organizaţii clandestine, ce au cuprins în primul an de ocupaţie şi în anii postbelici zeci de localităţi ale Basarabiei: *Majadahonda* (1940-1941); *Organizaţia Naţională din Basarabia „Arcaşii lui Ştefan”* (1945-1947); *Organizaţia revoluţionarilor din Basarabia* (1945-1949); *Partidul Libertăţii* (1949-1950); organizaţia *Sabia dreptăţii* (1949-1950); *Armata Neagră* (1946-1950); *Partidul Democrat Agrar* (1950-1953); *Uniunea Democratică a Libertăţii* (1951-1952); grupări ţărăneşti de rezistenţă în anii 1946-1950, conform unor date preliminare peste 250; organizaţii şi grupări clandestine ale intelectualităţii (*Frontul Naţional Patriotic*, 1968-1970; *gruparea istoricilor naţionalişti* din anii 1982-1983 ş.a.); rezistenţa prin cultură (lupta pentru limba română 1951-1957, lupta pentru publicarea şi editarea operelor clasicilor literaturii române în anii 1952-1960, lupta pentru revenirea la alfabetul latin – congresul scriitorilor moldoveni din 1965), acţiuni de protest contra reamplasării statuii lui Ştefan cel Mare (1964), a invadării Cehoslovaciei (1968); manifestările tineretului din iulie-august 1970; acţiuni individuale contra regimului de ocupaţie – Gheorghe Muruziuc (28 iunie 1966), Lilia Neagu şi Asea Andruh (1 octombrie 1970); opoziţia unor grupuri de studenţi si profesori din anii ’70- ’80; revolta scriitorilor faţă de conducerea comunistă a RSSM în perioada martie 1987-aprilie 1990 ş.a.

Documentele din arhivele deschise recent atestă

faptul că între 1945 şi 1950 în Basarabia au acţionat peste 250 de grupuri ţărăneşti de rezistenţă, cele mai cunoscute fiind cele conduse de Vasile Verejan şi Grigore Oprea (în raionul Edineţ), Mihail Şestacovschi (raionul Baimaclia), Mihail Bordeianu (raionul Cimişlia), Alexandru Jalbă (în Drochia), Afanasie Magari (în Străşeni) ş.a. Cea mai bine organizată a fost *gruparea antisovietică ţărănească a lui Filimon Bodiu*, care a activat în raioanele centrale ale Basarabiei – Chişcăreni, Sângerei, Teleneşti, Călăraşi, organizaţie care-şi propunea apărarea ţăranilor contra acţiunilor sovietice de colectivizare, lipsire de proprietate şi înfometare, organizaţie ce s-a bucurat de un larg sprijin în rândul populaţiei.

În acţiunile de rezistenţă faţă de regimul sovietic abordarea chestiunilor identitare, apărarea şi cultivarea limbii române, promovarea valorilor culturii şi istoriei naţionale, a tradiţiilor şi obiceiurilor strămoşeşti au avut o importanţă deosebită, aceste deziderate fiind prezente la toate etapele mişcării.

În primul an de ocupaţie sovietică – 1940-1941, acţiunea de rezistenţă cea mai răsunătoare le-a aparţinut unor elevi din Orhei, de la Şcoala Pedagogică şi de la Şcoala nr. 2, care au întemeiat organizaţia *Majadahonda*, scopul căreia era boicotarea şi răsturnarea puterii sovietice de ocupaţie şi reunirea Basarabiei cu România. 40 de elevi au fost arestaţi de organele NKVD, fiind supuşi timp de patru luni interogatoriilor şi torturilor bestiale, 25 fiind duşi în Siberia, alţi 15 fiind împuşcaţi în ziua de 27 iunie 1941.

Reluarea represaliilor în 1944, foametea organizată de autoritățile sovietice în 1946-1947 au ecou în folclorul rezistenţei basarabene: „Arde-ai, Doamne, arde-ai zău/ Puşcărie-n Chişinău./ Acolo-am stat sub zăbrele/ Şi-am îndurat zile grele/ Făr' de pat, făr' de lumină/ Două luni ş-o săptămână,/ Flămând, bolnav am zăcut/ Şi nici soare n-am văzut,/ Iar bucăţica de pâine/ Mi-o zvârleau ca la un câine./ De trei ori era să mor/ Şi doar n-am făcut omor,/ Şi nici n-am făcut păcat/ Doar postavcă nu le-am dat/ Că n-am pâine şi nici carne/ Mor copiii mei de foame".

În memoria colectivă a celor care au cunoscut infernul puşcăriilor comuniste şi al deportărilor în Siberia s-au păstrat texte ce fixează momentele tragice ale istoriei Basarabiei din primul deceniu postbelic: „Pune-mă, Doamne, sub cruce/ Zori de zi să nu m-apuce,/ Că-i mai bine în ţărână/ Decât sub cizmă străină,/ Că mai bine sub pământ/ Decât aici suferind./ Trupul tot îmi sângerează/ Şi sufletul lăcrămează."; sau: „De-aş fi ştiut, mamă, eu/ Că oi duce atâta greu,/ Mi-aş fi făcut moarte bună,/ Moarte grea cu a mea mână./ Decât, mamă, să îndur/ Iadul greu jur-împrejur,/ Decât, mamă, în taiga / Să-mi îngheţe inima."

În aceste vremi cumplite, limba română îi ajuta pe cei cu demnitatea neştirbită să-şi exprime revolta şi durerea. S-au păstrat texte, ce confirmă amploarea rezistenţei ţărăneşti la colectivizarea forţată: „Hai, măi frate, în pădure,/ Ştiu că nu-i timpu' de mure,/ Da e vremea de secure./ Că de când ne fac colhoz/ Îi plin tot satu' de boz,/ Şi de foame, şi de jăle,/ De străini şi de lichele...// Hai, măi frate, în pădure,/ Pune mâna pe secure,/ Să scăpăm de zile grele,/ De străini şi de lichele."

Anton Romaşcan, unul dintre liderii *Organizaţiei Naţionale din Basarabia „Arcaşii lui Ştefan"*, e şi autorul unui poem păstrat în dosarul de condamnare – *Zile rele, fără soare* – tânărul descriind astfel realitatea din satele Basarabiei, de nerecunoscut ca urmare a terorii, jafurilor şi foametei declanşate de sovietici: „Zile rele, fără soare,/ În Moldova azi trăim./ Viaţa noastră-i jale mare/ Şi de ea cu toţi murim...// Stalin ne-a-nsemnat o cale/ Să fugim prin bălării.../ / Numai cum răsare ziua/ Mii pornesc înspre tufiş./ Vine lumea ca în mare,/ Toată fuge pe furiş." Scopul urmărit de sovietici în alegerile din 1946 e evident: „Iată cum e scris în lege/ (Şi vă rog să nu uitaţi):/ Cei mai răi noi să-i alegem/ Şi să-i facem deputaţi."; lăudata constituţie sovietică nu e decât un paravan al fărdelegilor şi al foametei organizate de autorităţi: „Constituţia nebună/ Multe drepturi ne-a mai dat,/ Căci acum privim la lună/ Şi ne facem c-am mâncat...// La mormânt se duce fiica,/ O trimit la odihnit,/ Căci aceasta e hodina,/ Când munceşti ca om cinstit"... Poezia se încheie cu un blestem în adresa „tătucului popoarelor": „Să plesneşti, tovarăş Stalin,/ Ce bun drum ne-ai arătat/ Şi cu sfatul dumitale/ Viaţa noastră s-a scurtat".

Mişcarea de rezistenţă nu încetează nici după dezavuarea cultului lui Stalin în iulie 1956. Ia însă alte forme, prioritare fiind apărarea lăcaşelor de cult, a limbii române, a valorilor culturii şi ale istoriei naţionale.

Se cuvine să menţionez meritele generaţiei literare a anilor '60, cea care într-o mare măsură restabileşte legăturile cu tradiţiile literaturii române interbelice, „repune limbajul în albia naturală a românescului, poeticul în cea a firescului, realul în tabloul obiectiv al diversităţii lui polimorfe, sensibilitatea în matricea dialecticului, a dramatismului..„ (M. Cimpoi). Apar şi cazuri sporadice de rezistenţă făţişă (Vasile Vasilache, Ion Druţă, Petru Cărare), precum şi primele cărţi sau manuscrise interzise de cenzură. Lirica subversivă şi cea evazionistă sunt tot mai frecvente, incifrarea, parabola, alegoria sunt menite să camufleze gesturile de sfidare a preceptelor ideologiei comuniste (Grigore Vieru, Liviu Damian, Victor Teleucă, Mihail Ion Ciubotaru, Ion Vatamanu ş.a.).

În deceniul şase au loc acţiunile de protest ale tineretului împotriva înlăturării din centrul Chişinăului a statuii lui Ştefan cel Mare (1964), urmate de arestarea şi condamnarea liderului acestei mişcări, Mihai Moroşanu. În cadrul congresului scriitorilor moldoveni din 1965 se abordează problema revenirii la alfabetul latin, acţiune ce pune pe jar autorităţile comuniste. În anul următor, 1966, în chiar ziua ocupării în 1940 a Basarabiei – 28 iunie, muncitorul Gheorghe Muruziuc înalţă tricolorul românesc pe coşul înalt al fabricii de zahăr de la Cupcini şi îl apără timp de două zile. Sfârşitul deceniului şase e marcat de măsurile restrictive drastice şi de intensificarea propagandei antiromâneşti după evenimentele din august 1968. E lichidată singura librărie unde se vindeau şi cărţi româneşti, sunt scoase din biblioteci toate cărţile şi revistele editate în România socialistă. În pofida acestei intensificări a propagandei antinaţionale şi a înăspririi persecuţiilor din motive politice, deceniul şapte al secolului trecut debuta în Basarabia cu manifestările curajoase, anticomuniste şi antisovietice ale tineretului din iulie-august 1970 şi cu două procese politice de răsunet, unul asupra Liliei Neagu şi Asei Andruh, care la 1 octombrie 1970 au scris pe unele edificii centrale din Chişinău lozinci împotriva ocupaţiei sovietice şi, altul, asupra liderilor *Frontului Naţional-Patriotic* (Gheorghe Ghimpu, Alexandru Usatiuc, Valeriu Graur, Alexandru Şoltoianu), care-şi propuneau consolidarea intelectualităţii în jurul ideii de eliberare a Basarabiei de sub jugul sovietic.

Un alt act de curaj are loc la15 aprilie 1975, când studentul Alecu Reniţă dă jos, în semn de protest, placa pe care autorităţile comuniste o instalaseră pe edificiul Academiei de Ştiinţe pentru a aniversa 35 de ani de la aşa-zisa „eliberare" a Basarabiei, acţiune pentru care a fost condamnat la trei ani de detenţie.

Deceniul şapte, al apariţiei unei noi promoţii literare (L. Lari, N. Vieru, V. Romanciuc, I. Filip, M. Benea, L. Tuchilatu, I. Hadârcă, N. Dabija, S. Belicov, N. Josu, A.Suceveanu, V. Grosu ş.a), care va continua linia şaizeciştilor, se încheia în literatura română din Basarabia cu un eveniment ce a pus pe jar autorităţile sovietice, făcându-le să înăsprească, în anii '80, vigilenţa organelor represive şi acribia cenzurii comuniste. În 1980 a fost nimicit întregul tiraj al cărţii *Hora luminii*, al treilea volum al unui poet din cel de-al doilea val al generaţiei şaizeciste, Gheorghe Cutasevici. Placheta, care urma să apară în 1978, a fost amânată din cauza absenţei unor poeme patriotice, cerute insistent de redactorul cărţii, criticul Ion Ciocanu. La cererea redactorului, autorul a inclus, conştient şi subversiv, şapte poeme despre patrie cu titlul generic *Patria în freamăt verde*, cel de-al şaptelea fiind compus din primele rânduri ale poemelor precedente şi din ultimul rând: *Asta-i Patria, etern cuvânt*, în acrostih se citea cuvântul *România*. „Diversiunea" descoperită de un „cititor vigilent" a bulversat autorităţile comuniste. Gheorghe Cutasevici a fost eliberat din serviciu fără a mai fi angajat undeva, a fost exclus din partid şi din Uniunea ziariştilor, i s-a interzis să mai publice şi să editeze, iar redactorul cărţii, care l-a obligat să scrie la temele „majore", a fost trecut la un alt serviciu mai prost plătit.

Campania de recrutare la muncă forțată a tinerilor e camuflată în acest deceniu de mitul măreței *magistrale Baikal-Amur*, unde sunt trimiși circa 150 mii de tineri, mulți dintre care au populat „orașul moldovenesc" Alonka.

E indiscutabil că rezistenţa prin cultură în perioada postbelică a contribuit la menţinerea şi perpetuarea conştiinţei civice şi naţionale a românilor de la răsărit de Prut şi la declanşarea resurecţiei naţionale şi artistice de la sfârşitul deceniului opt al secolului trecut.

Amploarea mişcării declanşate în primăvara anului 1987, dezideratele şi revendicările formulate au fost ample, cu un ecou social şi naţional larg. Această mişcare a fost, desigur, şi o reacţie la politica aberantă a autorităţilor comuniste de la Chişnău promovată după evenimentele din 1968-1970, politică ce nu admitea niciun fel de schimbări, chiar şi după demararea de către Mihail Gorbaciov a „Perestroikăi". Conducerea comunistă locală, cu mentalitate vetustă, era depaşită de evenimente, presa era obedientă, menţinându-se în limitele impuse de regim, ierarhiile valorice comuniste păreau de neclintit.

De la chiar declanşarea acestei mişcări, rolul scriitorilor şi, în special, al poeţilor a fost unul deosebit. Autorităţile comuniste reuşiseră, prin ameninţări şi tertipuri, să menţină sub control breasla scriitoricească la congresul din 1986, impunând alegerea unui consiliu de conducere docil, aşa cum reuşiseră şi la întrunirile altor uniuni profesionale de creaţie. Dar în danemarca literaturii oficiale la finele anului 1986 aproape totul era putred. Se cuvine să amintesc aici actele de curaj ale celor care la finele anului 1986 - începutul anului '87 au publicat în *Literaturnaya gazeta*, publicaţie a Uniunii Scriitorilor din URSS, primele articole critice privind realităţile din fosta RSS Moldovenească: S. Saca, D. Matcovschi şi Capitolina Kojevnikova (ziaristă care locuise anterior la Chişinău), articole ce au stârnit agresiunea autorităţilor comuniste, dar şi a conducerii Uniunii Scriitorilor de la Chişinău aleasă la congresul din 1986. Reacţiile inadecvate ale acestora, scrisorile de sorginte stalinistă trimise la Moscova de secretarii Uniunii Scriitorilor din RSSM şi redac-

torii-şefi ai publicaţiilor USM au provocat revolta unui grup de scriitori – S. Saka, L. Lari, A. Marinat ș.a., care, în februarie 1987, au început acţiunile în vederea schimbării conducerii breslei scriitoriceşti, formulând şi primele revendicări ale mişcării de eliberare naţională – statutul limbii române, revenirea la alfabetul latin, repunerea în drepturi a istoriei noastre naţionale, protejarea mediului ambiant.

La aceştia au aderat, treptat, alţi peste o sută de scriitori, semnând petiţia celor 108, care a şi stat la temelia convocării Adunării Generale a Scriitorilor din noaptea de 19 spre 20 mai 1987, în cadrul căreia a fost schimbată conducerea Uniunii Scriitorilor şi au fost formulate primele revendicări democratice – trecerea la alfabetul latin, oficializarea limbii române, revenirea la istoria naţională în procesul educaţional, restaurarea şi redeschiderea bisericilor şi mănăstirilor, încetarea nesăbuitelor procese de chimizare a agriculturii şi protecţia mediului ambiant în Basarabia, revelarea adevărului despre represaliile staliniste şi comuniste, abolirea dictaturii nomenclaturii comuniste. Era începutul confruntării făţişe între Uniunea Scriitorilor din Moldova şi Comitetul Central al PCM care va dura până în aprilie 1990, când din Constituţia RSSM vor fi eliminate articolele despre rolul conducător şi diriguitor al partidului comunist.

La o săptămână de la eveniment, pe 27 mai 1987, în articolul de fond al oficiosului CC al PCM *Sovietskaia Moldavia* scriitorii sunt etichetaţi ca „reziduuri nestrivite până la capăt ale ţărăniştilor şi liberalilor burghezi", „legionari şi cuzişti", „cămile care se uită peste Prut". Scriitorii îi dau vot de blam Comitetului Central al PCM şi se adresează lui Gorbaciov să schimbe nomenclatura stalinistă de la Chişinău. Se dezlănțuie manifestările stradale, se organizează cenaclul *Alexie Mateevici*, iar CC al PCM dă cu regularitate indicaţii procurorului general să-i pedepsească pe liderii mişcării. Cei mai importanţi scriitori ai momentului se implică plenar în această mişcare, plasându-se în fruntea mulţimilor pe care le organizează întru obţinerea revendicărilor formulate la adunările scriitoriceşti din primăvara anului 1987. Confruntările iau amploare, la mişcare aderă tineretul studenţesc, unii savanţi lingvişti şi istorici, cercuri tot mai largi ale intelectualităţii tehnice şi de creaţie, învăţătorii, profesorii şi medicii de la ţară, şi în fine, ţăranii noştri care în condiţiile cele mai grele şi-au păstrat ataşamentul la tradiţie şi obiceiuri, la valorile creştine şi la cele ale limbii române.

Recuperarea trecutului se face rapid, cu setea celui exilat timp îndelungat în deşert de unde nu se întrevedea nicio speranţă. Presa literară şi unele publicaţii nou apărute (revistele *Literatura şi arta*, *Nistru*, *Glasul*, *Deşteptarea*) inserează masiv opere literare, în special poeme, interzise de regim: *Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie* şi *Doina* lui M. Eminescu (în nr. 1 din 1988 revista *Nistru* inserează toate versiunile *Doinei* eminesciene), poeziile lui Octavian Goga, George Coşbuc, Aron Cotruş, poeziile din închisori ale lui Nichifor Crainic, Radu Gyr, Andrei Ciurunga ş.a.

CC al PCM procedează la crearea de comitete muncitoreşti de grevă în Transnistria, punând bazele mişcării separatiste.

În cadrul acestor manifestări de protest împotriva nomenclaturii comuniste Grigore Vieru lansează poemul *Treisprezece strofe despre mancurţi*: „Ei ne hăcuiră graiul./ Și doina, şi harta!/ Ei, care astăzi vânează/ *Literatura şi arta*!/ Ei datina o spurcară./ Barbar şi sinistru!/ Ei, care astăzi adulmecă/ Revista *Nistru!/* Ei gâtuiră prădalnici/ Biserici frumoase!/ Ei ne răstigniră pe cruce/ În 46..../ Ei linguşesc străinul/ Cu struguri şi glume!/ Ei spun *zdrasti/* Propriei mume!/...Ei şi prin lacrimă graniţă/ Trag şi-n două o taie!/ Ei, înnodaţii neruşinării!/ Huideo, potaie!".

Pentru a-i convinge pe semeni să sprijine revendicările scriitorilor privind revenirea la alfabetul latin, la istoria autentică a neamului, Ion Vatamanu lansează poezia *Ce vor scriitorii*: „Pe-aceste câmpii ale noastre, latine,/ Arde veşmântul rupt al istoriei,/ Fratele meu, ne cheamă părinţii –/ Iată ce vor scriitorii...// Ne-am săturat de momeli şi minciuni,/ Astăzi ţara îşi spulberă norii,/ Fratele meu, adevărul nu iartă –/ Iată ce vor scriitorii...".

E o perioadă a efervescenţei creatoare, dezideratele mişcării sunt sprijinite de compozitori, pictori, actori şi regizori, corpul profesoral. Apar cenacluri literar-artistice în majoritatea localităţilor Basarabiei, care adună la întrunirile lor zeci de mii de oameni. Fără să mai aştepte acordul autorităţilor comuniste oamenii încep restabilirea lăcaşelor de cult. Scriitorii sunt oaspeţi aşteptaţi la întrunirile în care oamenii discută dezideratele mişcării, poezia şi cântecul, imaginile lui Eminescu şi Ştefan cel Mare, alături de icoane însoţesc aceste manifestări.

Confruntările cu autorităţile au continuat pe tot parcursul anului 1988. În iunie 1988 se constituie *Mişcarea Democratică*, sub egida căreia se organizează, la 28 iunie, prima acţiune de protest de amploare legată de actul de ocupaţie al Basarabiei de la 28 iunie 1940. La mitingul de doliu din piaţa centrală a Chişinăului, la care au participat câteva zeci de mii de oameni din toate colţurile Basarabiei şi din nordul Bucovinei, se pun problemele reflectării veridice a represaliilor comuniste, a ocupaţiei sovietice, se cere lichidarea consecinţelor pactului Ribbentrop-Molotov. La indicaţia CC-ului presa comunistă declanşează o campanie dură de falsi-

ficare a istoriei şi de denigrare a liderilor mişcării, de organizare a unor contramanifestări la Tiraspol, Bălţi şi în alte oraşe.

Manifestările stradale de protest vor spori la finele anului 1988, mai ales după publicarea aşa-ziselor *teze* ale CC al PCM în problema limbii şi a alfabetului, semnificativă fiind blocarea sediului CC al PCM la 12 martie 1989, ampla manifestare de la 28 iunie 1989, acţiuni ce au pregătit terenul pentru convocarea primei Mari Adunări Naţionale la 27 August 1989, la care au participat reprezentanţi ai majorităţii localităţilor româneşti de la răsărit de Prut. Voinţa sutelor de mii de oameni, concretizată în Documentul final *Despre suveranitate şi despre dreptul nostru la viitor,* a stat la temelia acţiunilor celor care la 31 August 1989 au legiferat oficializarea limbii române şi revenirea la alfabetul latin.

***

A trecut de atunci un sfert de veac – o perioadă s-ar părea scurtă, dar plină de evenimente dramatice: probleme de ordin economic, social şi spiritual, politic şi geopolitic, agresiune militară făţişă din partea Rusiei, embargouri comerciale, cărora nu totdeauna liderii mişcării au ştiut, din păcate, să le facă faţă. Dacă ar fi fost altfel, destinul nostru era demult înscris pe coordonatele europene şi euroatlantice.

Pe de o parte, e evidentă relativa revenire la normalitate în sfera spirituală; au fost recuperate multe valori ale culturii şi istoriei româneşti, a crescut nivelul de cunoaştere a limbii române, s-au implementat treptat unele norme democratice de drept. Pe de altă parte, degringolada economică provocată de dezmembrarea celui mai mare imperiu din istorie, ezitarea şi întârzierea în realizarea unor reforme de structură în economie şi în sfera socială, ambiguitatea în politica internă şi în cea externă, au dus la aprofundarea sărăciei şi la dezorientarea unei bune părţi a societăţii. Ca rezultat, nivelul scăzut de trai, emigrarea masivă a cetăţenilor, mai ales a intelectualităţii – garantul conştiinţei civice şi naţionale.

Acest sfert de veac a cunoscut perioade de flux şi reflux democratic, o obositoare alternare a unor perioade de promovare a valorilor naţionale şi europene (1990-1993), (1998-2001), (2010-2014), cu altele de revanşă a forţelor vechiului regim totalitar puse pe revizuirea şi anihilarea cuceririlor democratice, incluzându-le şi pe cele privind statutul limbii române (1994-1997), (2001-2004).

Perioada 1990-1993 este marcată de evenimentele care au dus la ieșirea din captivitatea sovietică: în aprilie 1990 noul parlament de la Chișinău abolește dictatura partidului comunist, cenzura, adoptă noile programe de învățământ, legiferează tricolorul, schimbă denumirea RSS Moldovenești în RSS Moldova, apoi în Republica Moldova. La 30 mai 1990 Parlamentul Republicii Moldova recunoaște independența Republicii Lituania, iar la 23 iunie 1990 Parlamentul adoptă *Declarația privind suveranitatea* și *Avizul privind aprecierea politico-juridică a Pactului Ribbentrop-Molotov*. În replică, Moscova stimulează pe toate căile mișcarea separatistă de la Comrat și din Transnistria. Republica Moldova respinge la 17 martie 1991 referendumul anunțat de Moscova privind păstrarea URSS, iar la 27 august 1991 își proclamă independența față de imperiul sovietic. Persistă însă și însemnele revanșei forțelor trecutului comunist: în toiul campaniei pentru alegerile prezidențiale din octombrie-decembrie 1991, Mircea Snegur resuscitează elementele antiromânești din societate, iar la 21 decembrie 1991 el semnează hazardat, la Alma-Atâ, actele de constituire a așa-zisei *Comunități a Statelor Indepndente*, motivând gestul cu necesitatea soluționării problemei separatismului transnistrean. Cu toate acestea, la 2 martie 1992, când Republica Moldova e acceptată ca membru în ONU, separatiștii de la Tiraspol și Armata a 14-a a Federației Ruse dezlănțuie războiul de agresiune. La 21 iulie 1992 președintele M. Snegur semnează la Moscova cu liderul separatist I. Smirnov și președintele Rusiei B. Elțin un act de încetare a ostilităților, echivalent cu o capitulare și o permanentizare a regimului separatist creat de Moscova în stânga Nistrului. La 24 decembrie 1992 e reactivată Mitropolia Basarabiei în cadrul Patriarhiei Române și, în aceeași zi, M. Snegur, în discursul său ținut în Parlamentul de la Chișinău, lansează acuzații grave la adresa României și a Bisericii Ortodoxe Române. Democrații din Parlamentul de la Chișinău reușesc să stăvilească, până în 1994, ratificarea actelor de constituire a CSI semnate de M. Snegur în decembrie 1991.

Acțiunile antidemocratice din 1991-1992 pregătesc terenul pentru revenirea la putere a forțelor revanșarde ale trecutului totalitar în martie 1994. Alegerile parlamentare sunt precedate de congresul de tristă faimă *Casa noastră – Republica Moldova*, organizat de cei trei lideri ai coaliției agro-socialiste de atunci – M. Snegur, P. Lucinschi și A. Sangheli, acțiune nesăbuită, antinațională și antidemocratică, ce amintea de campania isterică antiromânească din 1968. Pe post de oratori, alături de liderii coaliției, se produc ideologii de serviciu din perioada comunistă, adversarii legiferării limbii române și ai revenirii la alfabetul latin.

Devenind majoritari în Parlamentul de la Chișinău, aceștia resping proiectul de Constituție elaborat în anii 1991-1993, unde *Declarația de Independență* era preambul constituțional, și adoptă în grabă o

Constituție cu prevederi contradictorii cât privește separația puterilor în stat, delimitarea prerogativelor autorităților centrale și ale celor locale, precum și formulări ce nu corespund adevărului științific – se introduc noțiunile staliniste *popor moldovenesc* și *limbă moldovenească*, se legiferează unele enclave separatiste. Guvernul format de această coaliție adoptă decizii privind înlocuirea istoriei românilor cu un curs integrat de istorie, făcut după calapod sovietic, și preconizează revizuirea statutului limbii române.

În primăvara anului 1995, în piața centrală a Chișinăului, încep acțiunile de protest ale studenților, elevilor și profesorilor, susținute și de forțele de opoziție. Acestora li se alătură intelectualitatea, părinții elevilor. Academia de Științe a Moldovei se pronunță pentru limba română. Coaliția neocomunistă se vede nevoită să cedeze. La scurt timp izbucnesc conflictele din interiorul coaliției între M. Snegur și adepții săi, pe de o parte, și P. Lucinschi și A. Sangheli, pe de alta, ceea ce le permite forțelor democratice să apere cu mai mult succes cuceririle democratice. În alegerile prezidențiale din 1996 confruntarea atinge cotele cele mai înalte.

În urma alegerilor generale din aprilie 1998 se constituie o coaliție democratică de guvernământ – *Alianța pentru Democrație și Reforme*. Se adoptă primele programe de guvernare având drept scop integrarea în Uniunea Europeană, la 1 iulie 1998 intră în vigoare Acordul de Parteneriat și Cooperare între Republica Moldova și UE, peste 250 de acte legislative ale Republica Moldova sunt supuse exercițiului de compatibilizare cu normele UE. În primăvara anului 1999 președintele P. Lucinschi începe o luptă acerbă contra coaliției democratice de guvernare, avându-i ca aliați pe comuniștii conduși de Voronin și pe așa-zișii creștin-democrați conduși de Iu. Roșca. În toamna anului 1999 ei destituie guvernul democratic, compromițând șansele Republica Moldova de a avansa pe calea integrării europene. Confruntarea se extinde pe mai bine de un an și jumătate. Alegerile parlamentare anticipate devin inevitabile. În degringolada creată, în primăvara anului 2001 învinge în alegeri partidul comuniștilor.

Vor urma opt ani de regres democratic și blocare a procesului de apropiere de UE. Regimul lui Voronin repetă tentativele agrarienilor de a elimina din programele școlare istoria românilor, de a revizui statutul limbii române, ceea ce duce la izbucnirea revoltelor, folosite de aliatul ascuns al lui Voronin, Iu. Roșca, drept paravan pentru a ataca forțele de opoziție față de regimul comunist. Regimul reanimează toate aberantele teorii din perioada sovietică privind identitatea românilor, în general, și cea a românilor basarabeni, în special. Ideologi ai regimului Voronin devin, alături de mai vechiul plastograf V. Stati, nou încropiții doctori în istorie V. Stepaniuc și M. Tcaciuk. Aceștia repun în circulație noi teorii migraționiste, aberante și jignitoare, privind proveniența *poporului moldovenesc* în Evul Mediu din popoarele nomade care au trecut prin spațiul dintre Prut și Nistru, afirmând că „limba (acestuia – n.n.) – un dialect latin răsăritean – a fost impusă de circumstanțele politice ca mijloc de comunicare după retragerea mongolilor".

Guvernarea comunistă nu putea avea un alt sfârșit decât cel din aprilie 2009 – să cadă în urma revoltei tinerilor, care n-au mai putut suporta umilințele și batjocura.

În anul 2010 noua coaliție democratică a reluat programul de integrare europeană, întrerupt în 1999, și a reușit, în noile condiții, să avanseze în promovarea reformelor democratice, fapt soldat cu semnarea în 2014 a Acordului de Asociere a Republicii Moldova la UE. Dacă evoluția Republicii Moldova în ultimul sfert de veac nu ar fi fost marcată de aceste fluxuri și refluxuri ale democrației și reformelor, de lupte sterile și inutile, de mișcări separatiste stimulate de forțele proimperiale din est, puteam astăzi vorbi cu certitudine de realizarea deziderătelor noastre naționale fundamentale.

Ca o comparaţie: în perioada interbelică, de doar 22 de ani, Basarabia reuşea o deplină revenire la normalitatea unei vieţi economice, culturale şi naţionale, graţie stabilităţii interne, menţinerii unui regim democratic, cu toate fluctuaţiile cunoscute ale vremii.

Cauzele instabilităţii şi nesiguranţei care mai stăruie încă în societatea din Republica Moldova rezidă în absenţa, pe parcursul acestui sfert de veac, a unui ataşament sigur al majorităţii populaţiei la o orientare strategică de durată, oscilaţiile clasei politice între poli diametral opuşi.

Sunt convins însă, că semnarea la 27 iunie a.c. a Acordului de Asociere la UE poate fi acel punct de sprijin pentru consolidarea orientării strategice de bază a societăţii din Republica Moldova, vectorul coagulant şi numitorul comun al acţiunilor majorităţii cetăţenilor acestui stat şi al forţelor politice democratice. Cu atât mai mult că implementarea *Aquis*-ului comunitar, racordarea la sistemul de reglementări ale UE poate demara mult mai rapid, acestea fiind puse la dispoziţie gata traduse în limba română. Menționăm și faptul că România e în mod firesc avocatul de încredere al Republicii Moldova la UE, iar ţările membre ale UE tratează Republica Moldova cu simpatie şi respect.

Integrarea pe multiple planuri a Republicii Moldova în UE e o necesitate vitală pentru societatea

moldovenească, și, totodată, singura cale de evoluție spre normalitatea unei vieți economice și sociale demne, la standardele modernității europene. Și în domeniul cultural şi spiritual efectele nu pot fi decât benefice, normele UE de protejare a patrimoniului material şi imaterial fiind exacte şi stricte. Dar mai întâi e necesar să fie reevaluat şi refăcut întregul spectru de valori naționale (repunerea în circulație a operelor scriitorilor români din Basarabia interbelică poate fi un exemplu), cunoaşterea adecvată a trecutului și trecerea la un climat de stabilitate în sfera identității naționale. Poate că e timpul ca, după un sfert de veac de discuţii inutile, clasa politică din Basarabia să lase în pace electorală problemele limbii române, ale lingvisticii, literaturii şi istoriei, să le lase cu încredere în seama savanţilor lingvişti, a istoricilor, a forurilor ştiinţifice şi culturale (a Academiei Române și a Academia de Ştiinţe a Moldovei, a universităţilor, uniunilor profesionale de creaţie).

Ceea ce trebuie reglementat, prin voinţă politică şi act legislativ, sunt măsurile de protecţie a limbii oficiale a statului, protecţie de poluare şi denaturare (de când a dispărut din cadrul Guvernului Departamentul limbilor, străzile Chişinăului şi ale altor oraşe, spaţiul public e invadat de texte agramate, astfel că doar în Republica Moldova autoturismele nu sunt „de vânzare” ci *se vând* pe ele însele, magazinele poartă pe frontispiciu anunţuri de felul „Ne-am deschis”, iar băncile comerciale vociferează cu glasul unor actori ambulanţi: „Puterea stă în noi!”). Se impun, totodată, şi reglementări privind utilizarea limbii oficiale în toate sferele vieţii publice. Republica Moldova e singura ţară din spaţiul ex-sovietic unde reprezentanţii aleşi în organul reprezentativ suprem – Parlamentul – nu cunosc limba oficială a statului şi, chiar şi după un sfert de veac de la stabilirea prin lege a limbii oficiale, au nevoie de traducere simultană.

Limba maternă e caracteristica fundamentală a fiinţei, a fiecăruia în parte, dar şi a colectivităţii, a entităţii, ea e chiar o entitate de putere făcătoare de fiinţă. Pierderea ei echivalează cu pierderea sinelui, cu neantizarea propriului eu şi a entităţii, etnosului, naţiunii din care facem parte. Să avem grijă de limba română şi să o protejăm. De azi înainte şi totdeauna! Aşa să ne ajute Dumnezeu!

Prelegere publică ținută cu prilejul
Sărbătorii Naționale Limba Noastră.
Academia de Științe a Moldovei,
31 august 2014



Scoarţă (fragment), începutul sec. al XIX-lea, motivul *Pomul vieții*. Nr. 414

LIMBA MOLDOVENEASCĂ SAU LIMBA ROMÂNĂ: ARGUMENTE ISTORICO-JURIDICE

Dr. hab. ***Valeriu CUȘNIR***
Dr. ***Dumitru C. GRAMA***
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

MOLDOVAN OR ROMANIAN LANGUAGE: HISTORICO-JURIDICAL ARGUMENTS

Summary. Currently, there is no country with its entire population to be homogenous by the criteria of race, color, ethnicity, language, culture, religion. The rights on the people who belong to some minorities begin, of course, with equality of rights and nondiscrimination continuing with the right to ethnic, linguistic, cultural and religious identity; these people enjoy all rights and fundamental human freedoms, just like any other person. The present study highlights certain aspects of the controversies that have been ongoing for years in regards to the name of the mother tongue of the native population of the Republic of Moldova but also about the followed linguistic policies. Taking into account the actuality of the issue we come with some historical and juridical arguments that, in our opinion, would allow the citizens to fully understand the scientific truth concerning the correct name of the state language of the Republic of Moldova.

Keywords: Romanian language, Moldovan language, Moldovan speech, state language, linguistic identity.

Rezumat: Actualmente, în lume, practic nu există vreo ţară în care toată populaţia să fie omogenă după criteriul rasei, culorii, etniei, limbii, culturii, religiei. Drepturile persoanelor care aparţin unor minorităţi încep, desigur, cu egalitatea în drepturi şi nediscriminarea şi continuă cu dreptul la identitate etnică, lingvistică, culturală şi religioasă; aceste persoane se bucură de toate drepturile şi libertățile fundamentale ale omului, ca şi oricare altele. Studiul prezent reflectă unele aspecte ale disputelor controversate care s-au derulat pe parcursul anilor vis-à-vis de denumirea glotonimului limbii materne a populației autohtone din Moldova, dar și privind politicile lingvistice urmate. Cum ele nu contenesc și având în vedere actualitatea problemei examinate, venim cu unele argumente istorico-juridice care, în opinia noastră, ar permite cetățenilor să conștientizeze adevărul științific privind denumirea corectă a limbii de stat a Republicii Moldova.

Cuvinte-cheie: limba română, limba moldovenească, grai moldovenesc, limba de stat, identitate lingvistică.

S-au împlinit 25 de ani din ziua când Sovietul Suprem al RSS Moldovenești, la cererea sutelor de mii de participanți la mișcarea pentru salvarea limbii materne a populației autohtone de la dispariția iminentă din viața social-economică și politico-juridică a republicii, prin legea *Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești* din 31 august 1989, în scopul lichidării deformărilor *survenite în construcția lingvistică* din republică a conferit *limbii moldovenești statutul de limbă de stat* [1]. Această normă juridică a fost introdusă în calitate de amendament în Constituția RSS Moldovenești din 1978, atunci în vigoare, prin art. 70[1]. Grație acestei noi prevederi constituționale, băștinașii au obținut nu doar declarativ-formal, ca pe timpul puterii sovietice, (constituțiile URSS din 1936 și 1977, constituțiile RSS Moldovenești din anii 1941 și 1978), ci chiar dreptul real de a utiliza limba maternă în viața politică, socială, economică, juridică și culturală a republicii noastre [2].

Deși denumirea corectă a limbii materne a băștinașilor, în aspect științific, era cea de *limbă română*, totuși în 1989, în virtutea gradului avansat de deformare a conștiinței naționale a locuitorilor, cauzat de politica de deznaționalizare promovată timp de circa două secole de către autocrația țaristă și de regimul totalitar sovietic, s-a acceptat în calitate de compromis provizoriu denumirea de *limbă moldovenească*, care realmente era doar denumirea *graiului vorbit* în republică, dar nu și denumirea *limbii literare*.

În pofida greutăților menționate, în cadrul disputelor controversate dintre deputații Sovietului Suprem s-a reușit indirect reflectarea realității istorico-științifice. Legea *Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești*, adoptată la 1 septembrie 1989, în *Preambulul* său a constatat existența reală a *identității lingvistice moldo-române* [3].

După adoptarea *Declarației cu privire la suveranitatea RSS Moldovenești* din 23 iunie 1990, a *Declarației de Independență a Republicii Moldova* din 27 august 1991, odată cu aprofundarea procesului de democratizare a societății, marea majoritate a intelectualității naționale și o parte considerabilă a populației autohtone s-a dezis de dogma existenței a două limbi est-romanice. Doar un grup restrâns de intelectuali autohtoni, susținuți pe toate căile: moral, politic și financiar de către forțele proimperiale interne și externe, inclusiv de elitele politice ale partidelor de stânga și de cele ale grupurilor etnice ale alolingvilor, continuă să propage ideea eronată că *graiul moldovenesc* vorbit de oamenii simpli de la orașe și sate din republică ar fi o *limbă* distinctă, iar nu o (ramificație) parte componentă a *limbii române.*

Dispute publice controversate privind denumi-

rea limbii de stat au avut loc în anii 1992-1994 în timpul elaborării și discutării proiectului noii Constituții a Republicii Moldova. Grupurile de deputați *Conciliere* (Soglasie) și *Viața Satului* au insistat ca limba de stat să poarte denumirea de *limbă moldovenească*, invocându-se faptul că locuitorii Țării Moldovei s-au numit moldoveni, iar părinții și buneii ar fi vorbit limba, denumirea căreia ar fi derivat, în opinia lor, de la denumirea statului în care locuiau. Grupul de deputați ai *Frontului Popular Creștin-Democrat* a militat ca denumirea limbii de stat să fie *limba română*, argumentând că doar astfel va fi respectat principiul istorico-științific al situației lingvistice din republică [4].

Chestiunea denumirii limbii de stat a fost una dintre cele mai controverse probleme în timpul examinării și adoptării Constituției Republicii Moldova în cadrul ședințelor Parlamentului din vara anului 1994. Fracțiunea blocului *Partidului Socialist* și a *Mișcării Unitatea-Edinstvo*, împreună cu cea a *Partidului Democrat Agrar*, în baza argumentelor menționate în alineatul precedent, au militat pentru glotonimul *limba moldovenească*. Fracțiunea *Alianței Frontului Popular Creștin-Democrat*, împreună cu cea a *Blocului Țăranilor și Intelectualilor*, au pledat pentru glotonimul *limba română*. În consecință, prin voturile a 28 de deputați ai fracțiunii blocului *Partidului Socialist* și ai *Mișcării Unitatea-Edinstvo* (mulți dintre care, fiind alolingvi, nu posedau nici *graiul moldovenesc,* nemaivorbind de limba literară), și a 56 de voturi ale deputaților fracțiunii *Partidului Agrar Democrat* (majoritatea cărora nu dispunea de cunoștințele necesare pentru a face o distincție clară între noțiunile științifice *grai, dialect, limbă literară*), s-a decis din considerente politice ca denumirea limbii de stat să fie stipulată în articolele 13 și 118 ale Constituției Republicii Moldova din 1994 prin glotonimul *limba moldovenească.*

Sintagma *limba moldovenească*, potrivit opiniei savantului filolog Raimond Piotrowski de la Universitatea Pedagogică „A. I. Herțen" din Sankt Petersburg, a fost utilizată în permanență atât în calitate de „instrument al politicii imperiale țariste, cât și al politicii imperiale staliniste-bolșevice". În ședința Conferinței științifice *Limba română este numele corect al limbii noastre* din iulie 1995, savantul rus a constatat fără echivoc: „Menirea acestui instrument era de a izola Basarabia, iar mai târziu – Republica Moldova de arealul românesc" [5].

Și după adoptarea Constituției din 29 iulie 1994, unde în articolele 13 și 118 era stipulat glotonimul *limba moldovenească,* disputele acerbe dintre oponenți nu au luat sfârșit. Ele continuă cu aceeași intensitate și în prezent. *Având în vedere actualitatea problemei examinate, venim cu unele argumente istorico-juridice, care, în opinia noastră, ar permite cetățenilor onești să conștientizeze adevărul științific privind denumirea corectă a limbii de stat* a Republicii Moldova.

Cercetările științifice atestă că limba vorbită de populația majoritară a republicii este *limba română*. Amintim, că deja în primul Cod de legi al Țării Moldovei, promulgat de domnitorul Vasile Lupu în 1646 și editat la Iași, chiar pe copertă era menționat că acest monument de drept al Principatului a fost elaborat în limba românească cu titlul: *Carte românească de învățătură de la Pravilele împărătești și de la alte giudeațe cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voievodul și Domnul Țării Moldovei di în multe*



Foto 1. *Carte românească de învățătură*, foaia de titlu a ediției din 1646 în grafie chirilică

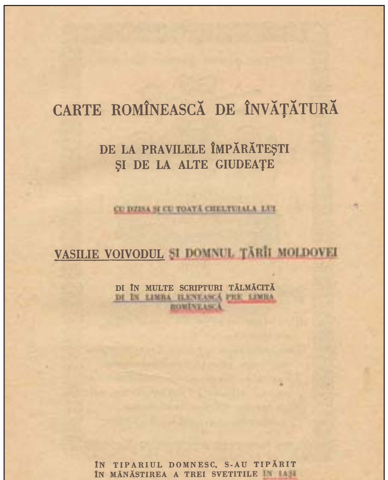


Foto 2. *Carte românească de învățătură,* ediția anului 1961 în grafie latină

scripturi tălmăcite di în limba ilenească pre limba românească, editată la Iași în 1646 [6; foto 1,2].

Cartea românească de învățătură din 1646 prin unele fragmente incluse în *Prefață* a limpezit în mare măsură conceptul că locuitorii Moldovei erau *români* în aspect etnic și că vorbeau *limba română*. Ne referim la acele pasaje, în care logofătul Eustratie preciza că a tălmăcit pravilele „den scrisoare grecească pre limba românească ca să poată înțelege toți" [7]. Prin aceste rânduri cărturarul jurist, reflectând realitatea obiectivă, constata că în anii '40 ai secolului al XVII-lea locuitorii Principatului Moldova vorbeau în *limba românească*.

Autoritățile publice și cele ecleziastice ale Statului Moldova de asemenea considerau *limba română* drept limbă a populației Principatului. Acest lucru e demonstrat de faptul că pe foaia de titlu a *Cărții românești de învățătură* este menționat că traducerea s-a făcut *di în limba ilenească pre limba românească.* Constatarea dată reprezintă nu numai poziția grupului de cărturari ce au alcătuit Codul de legi din 1646, dar și viziunea oficială în problemă a domnitorului Principatului, adică a puterii supreme de stat în Țara Moldovei. Doar *Cartea românească de învățătură* a fost elaborată și publicată sub controlul direct al domnitorului Vasile Lupu, cu suportul material și financiar al acestuia.

Monarhul avea o poziție consecventă privitor la faptul că locuitorii țării erau români în aspectul apartenenței lor etnice și că ei vorbeau limba română. Cu trei ani mai înainte, în *Cuvânt cătră toată seminția romenească*, prefață la opera mitropolitului Varlaam (*Carte românească de învățătură dumenicile preste an și la praznice împărătești și la svinți mari*) din 1643, domnitorul Statului Moldova Vasile Lupu scria că dăruia „limbii românești carte pre limba românească" [8].

Poziția oficială a puterii supreme ecleziastice a Moldovei referitor la glotonimul limbii vorbite în Principat și-a găsit reflectarea în *Cazania* editată la Iași în 1643. Chiar pe foaia de titlu a operei lui Varlaam (?-1657), menționată în alineatul precedent, era indicat nemijlocit că s-a tălmăcit „din limba slovenească pre limba romenească" [9]. În *Cuvânt cătră cetitoriu* mitropolitul Țării Moldovei scria despre „limba noastră românească" [10], constatând, în acest mod, că anume această limbă era vorbită de populația Statului Moldova.

Anume *Cartea românească de învățătură* a lui Vasile Lupu a contribuit și la cristalizarea conștiinței etnice a populației Principatului. În prefața acestei legiuiri logofătul Eustratie îi numea în mod direct pe locuitorii Statului Moldova *români.* Astfel, apreciind însemnătatea *Cărții românești de învățătură* din 1646 pentru cultura juridică a populației din arealul Carpato-Danubiano-Nistrean, pravilistul scria: „Aceastea înțelepciuni și aceastea învățături ne-au dat și ne-au lăsat noo tuturor rodului românesc ca să ne fie noo de pururea izvor de viiația în veaci nescădzut și nesfârșit" [11].

Nu este vorba de o inovație a logofătului Eustratie. Ea dezvolta și aprofunda conceptul de conștiință multiseculară a identității etnice a populației Principatelor Române. Conform atestărilor din *Letopisețul Țării Moldovei* al cronicarului Grigore Ureche (cca 1590-1647), călugărul grec Maximian l-a convins în 1506 pe domnul Moldovei Bogdan-Vodă (1504-1517) să încheie pace cu domnul Valahiei Radul-Vodă (1495-1508), spunându-i că „sintu creștini și o seminție" [12].

Prin termenii *rodul românesc, seminția, seminția românească* cărturarii din Evul Mediu subînțelegeau poporul român. Anume poporul român era amintit la 1643 de către domnitorul Moldovei Vasile Lupu în predislovia la *Cazania* lui Varlaam, când scria: „Dar și milă și pace și spăsenie a toată seminția românească pretutinderea ce se află" [13].

Un rol important în cristalizarea conștiinței populației autohtone din arealul Carpato-Danubiano-Nistrean, a sentimentului de apartenență etnică la poporul român l-a avut întrebuințarea în lucrările unor cărturari a termenului *neam* și a sintagmei *neam românesc.* Cel mai înalt demnitar al puterii ecleziastice din Statul Moldova, mitropolitul Varlaam, îi considera pe locuitorii autohtoni ai Transilvaniei de un neam cu băștinașii Țării Moldova. În lucrarea *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc* el scria transilvănenilor că sunt „cu noi de un neam român" [14]. Într-un alt fragment al operei menționate, Varlaam conchidea că și locuitorii Moldovei și cei ai Valahiei erau de asemenea români. Referindu-se la răspândirea *Catehismului* calvinesc, mitropolitul scria: „Această cărțulie a ajuns și la noi, la românii din Țara Moldovei și din Țara Românească" [15].

Dar la determinarea corectă a glotonimului și a etnonimului locuitorilor din Țara Moldovei au întâmpinat dificultăți nu doar oamenii simpli, ci și unele personalități ale culturii naționale.

Astfel, Grigore Ureche (c. 1590-1647), mare vornic al Principatului, un compartiment din *Letopisețul Țării Moldovei* l-a intitulat *Pentru limba noastră moldovenească,* iar în text n-a utilizat sintagma *limba moldovenească*, ci pe cea de *graiul nostru* [16]. Prin urmare, cronicarul nu făcea distincție între noțiunile *limbă* și *grai*, considerându-le probabil ca identice.

Eminentul savant Dimitrie Cantemir (1673-1723), membru al Academiei din Berlin din 1714,

privitor la glotonimul utilizat de locuitorii Țării Moldovei și la etnonimul lor a avut inițial unele opinii, pe care ulterior le-a modificat vizibil. În tratatul său enciclopedic *Descrierea Moldovei,* capitolul IV din partea a III-a este intitulat *Despre limba moldovenilor*. Autorul, în opinia noastră, menționa că moldovenii, ca locuitori ai Principatului, aveau o limbă proprie. Dar fiind savant de talie europeană și cunoscând realitatea lingvistică din celelalte două țări românești, D. Cantemir a specificat *că* „locuitorii Valahiei și ai Transilvaniei aveau aceeași limbă cu Moldovenii" [17]. Prin urmare, marele savant a făcut o precizare judicioasă, constatând că autohtonii din Moldova, Valahia și Transilvania vorbeau una și aceeași limbă. El era la curent cu existența graiurilor în limba moldovenilor și, într-o anumită măsură, a reușit să caracterizeze specificul celor mai importante graiuri, inclusiv a celui vorbit de locuitorii Valahiei.

Investigând tratatul *Descrierea Moldovei*, am reușit să scoatem în evidență că D. Cantemir n-a concretizat care era etnonimul și glotonimul utilizat de locuitorii Moldovei. Practic în lucrare nu este evidențiat faptul că locuitorii după apartenență etnică erau români și vorbeau limba română. Nici termenul *român* și nici sintagma *limba română* n-au fost utilizate în *Descrierea Moldovei*. Prin urmare, folosirea termenului *moldovean/moldoveni* creează impresia că D. Cantemir ar fi avut în vedere că acesta era etnonimul caracteristic pentru locuitorii Principatului.

Dar termenii *moldovean/moldoveni* în aspect politico-juridic însemnau și apartenența statală a locuitorilor Țării Moldovei. Din textul lucrării *Descrierea Moldovei* nu putem stabili cu precizie care a fost semnificația termenilor *moldovean/moldoveni* în concepția științifică a cugetătorului D. Cantemir.

Mai târziu, în procesul elaborării *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor* D. Cantemir suplimentar a studiat 150 de lucrări ale cronicarilor și istoricilor precedenți din diverse state europene. Informațiile noi acumulate i-au permis să clarifice diferite aspecte ale evoluției istorice a populației autohtone din arealul Carpato-Danubiano-Nistrean, inclusiv aspectele referitoare la etnonimul și glotonimul băștinașilor. Ca rezultat, în capitolul XII din cartea a II-a a *Prolegomenei Hronicului* cugetătorul a reflectat atât originea istorică a populației din Moldova, Valahia și Transilvania, cât a și concretizat cine erau la începutul secolului al XVIII-lea băștinașii în aspect etnic: „De aicea dară și dintr-aceștea romani s-au început neamul nostru a românilor. Și Traian, marele împărat, iaste săditoriul și răsăditoriul nostru; romanii sint buciumii viii Dachiii noastre și noi vlăstarile lor, de atunce pănă acmu, pentr-atâtea clătiri și mutări de vremi, nestărpiți și nedezrădăcinați înverdzind și dreaptă și adevărată roadă de slavă și cinstea și vitejiia româniască" [18].

Autorul *Hronicului* și-a expus opinia concludent vis-à-vis de glotonimul limbii locuitorilor Moldovei. Chiar și pe foaia de titlu a tratatului este stabilit expres că lucrarea a fost elaborată *pre limba Românească*. Și în *Precuvântarea* tratatului său D. Cantemir menționa, că după finalizarea *Hronicului* în *limba latinească* a considerat necesar ca „de iznoavă din limba latinească iarăși pre cea a noastră românească" să o prefacă (scrie) [19].

Cercetările efectuate denotă că sub presiunea țarismului rus *graiul moldovenesc* a fost inoculat în conștiința populației de la est de Prut în calitate de *limbă moldovenească*. Cu această denumire inadecvată în aspect științific, limba maternă a populației autohtone de la est de Prut a fost utilizată în documentele Imperiului Rus din 1773 și până în 1917.

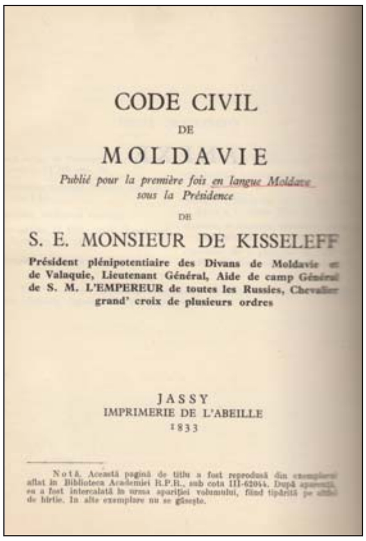
Subsegmentul etnic românesc de la est de Prut a fost lipsit după 1812 de instituțiile naționale de stat, de care a beneficiat în cadrul Principatului Moldova, limitându-se sfera de utilizare a limbii materne și a izvoarelor dreptului național în activitatea instituțiilor de stat, administrative și judecătorești în Basarabia, iar mai târziu a fost lipsit aproape completamente de aceste drepturi. Ca urmare, subsegmentul etniei românești de la est de Prut, la fel ca și cele circa 200 de popoare neruse, a fost impus să trăiască până în 1917 în cadrul unui imperiu cu regim de guvernare a monarhiei autocrate, în care etniile neruse erau lipsite completamente de drepturile și libertățile necesare dezvoltării firești a popoarelor lumii, supuse unui proces intens de deznaționalizare și de rusificare. Nu întâmplător academicianul sovietic M. N. Pokrovski și alți autori au caracterizat Imperiul Rus ca *închisoare a popoarelor* [20].

Pentru a urgenta procesul de deznaționalizare și de rusificare a membrilor subsegmentului etnic românesc din teritoriile de la est de Prut, autocrația țaristă în actele normative și în alte documente oficiale a falsificat etnonimul și glotonimul acestora, sperând astfel să deformeze mai ușor conștiința lor națională și să-i facă să uite cine sunt de fapt. Glotonimul *limba română*, vis-à-vis de limba maternă a autohtonilor din Basarabia și din Transnistria, și etnonimul *român* ce reprezenta apartenența națională (etnică) a locuitorilor băștinași din regiunile menționate, n-au fost întrebuințate în perioada 1792/1812-1917 nici într-un document oficial și nici în vreun act legislativ, promulgat de guvernul Imperiului Rus sau de administrația colonială din regiune. Prin asemenea procedee fariseice, românilor moldoveni din teritoriile de la est de Prut li se inocula treptat ideea că ei ar fi vorbit o altă limbă decât cea utilizată de

consângenii lor de la vest de Prut și că s-ar fi deosebit de dânșii și în aspect etnic.

Regulamentul privind instituirea administrației provizorii în Basarabia din 1812 în §10 stabilea că în calitate de ispravnici puteau fi aleși doar moldovenii. Prin urmare, termenul român, care potrivit investigațiilor științifice ale cărturarilor autohtoni: *Coresi, Eustratie logofătul*, domnitorului *Vasile Lupu*, mitropoliților *Varlaam* și *Dosoftei*, cronicarului *Miron Costin*, savantului enciclopedist *Dimitrie Cantemir* etc., era etnonimul real și corect al băștinașilor, dar nu era pe placul rușilor, a fost substituit cu termenul *moldovean/moldoveni*, care reprezenta în aspect politico-juridic apartenența statală a locuitorilor Principatului Moldova. Din momentul anexării interfluviului Pruto-Nistrean membrii subsegmentului etnic românesc din Basarabia încetaseră a mai fi supuși ai domnitorului Moldovei și, prin urmare, în ceea ce privește apartenența statală – ei nu mai erau moldoveni. După 1812 membrii subsegmentului etnic românesc din Basarabia din punct de vedere al apartenenței politico-juridice după depunerea jurământului față de împăratul rus Alexandr I, deveniseră supuși ai acestuia și în aspectul apartenenței statale deveniseră ruși. Doar atunci când vreun boier din Basarabia călătorea în afara hotarelor Imperiului Rus, în pașaportul primit de la guvernatorul civil al regiunii era indicat că el era supus al monarhului rus. Însă din punct de vedere al apartenenței etnice majoritatea băștinașilor a continuat să se considere români.

Glotonimul *limba română*, confirmat oficial în aspect juridic în Principatul Moldova încă în secolul al XVII-lea prin *Pravila lui Vasile Lupu* din 1646 și utilizat frecvent de cărturarii țării, a fost substituit


CODE CIVIL
DE
MOLDAVIE
Publié pour la première fois en langue Moldave sous la Présidence
DE
S. E. MONSIEUR DE KISSELEFF
Président plénipotentiaire des Divans de Moldavie et de Valaquie, Lieutenant Général, Aide de camp Général de S. M. L'EMPEREUR de toutes les Russies, Chevalier grand' croix de plusieurs ordres

JASSY
IMPRIMERIE DE L'ABEILLE
1833

Notă. Această pagină de titlu a fost reprodusă din exemplarul aflat în Biblioteca Academiei R.P.R., sub cota III-62044. După aparență, ea a fost intercalată în urma apariției volumului, fiind tipărită pe altfel de hîrtie. In alte exemplare nu se găsește.

Foto 3. *Codul Civil al Moldovei*, foaie de titlu a exemplarului înmânat generalului P. D. Kiselev

prin §19 din *Regulamentul* anului 1812 cu sintagma *limba moldovenească*, care realmente reprezenta denumirea *graiului moldovenesc* vorbit în spațiul Carpato-Nistrean, adică prin denumirea unui grai (unei ramificații) a limbii române literare [21].

Denumirile etnonimului și ale glotonimului locuitorilor autohtoni din Basarabia de asemenea au fost denaturate și în alte acte normative și în documente oficiale ale autocrației țariste, care au reglementat statutul juridic al regiunii:

1. Instrucțiunile date de P. V. Ciceagov lui Scarlat Sturdza;
2. Cu privire la instituirea în 1813 a două departamente și a Adunării generale;
3. Așăzământul obrazovaniei oblastei Bassarabiei din 1818;
4. Așezământul pentru ocârmuirea oblastei Bessarabiei din 1828 [22].

Un exemplu elocvent de impunere forțată de către autocrația țaristă în calitate de glotonim a sintagmei *limba moldovenească* nu doar locuitorilor Basarabiei, dar și populației Principatului Moldova, a avut loc în 1833. Rezidentul împăratului Nikolai I în Principatele Române în perioada ocupațiunii militare de către Imperiul Rus a Valahiei și a Moldovei din anii 1829-1834, generalul P. D. Kiselev, în legătură cu traducerea Codului Calimach din greacă în română, a ordonat ca pe foaia de titlu a legiuirii traduse să fie imprimat următorul text: *Code Civil de Moldavie. Publié pour la première fois en langue Moldave sous la Présidence de S. E. Monsieur de Kisseleff, Président plénipotentiaire des Divans de Moldavie et de Valaquie, Lientenant Général, Aide de camp Général de S.M. L'Empereur de toutes les Russies, Chevalier grand croix de plusieurs ordres. Iassy, Imprimerie de l'Abeille, 1833* [23; foto 3].

Demnitarii de stat și oamenii de cultură din Moldova n-au acceptat includerea sintagmei *limba moldovenească* în titlul colecției de legi, deoarece n-au dorit să înșele populația Principatului în ceea ce privește adevăratul glotonim al limbii naționale a locuitorilor țării – cel de *limbă română*. Ordinul generalului rus n-a fost îndeplinit. Doar pe un singur exemplar, pregătit special pentru a fi prezentat contelui Kiselev, în scopul de a-i măguli orgoliul și de a induce în eroare administrația de ocupațiune țaristă, se conținea o pagină cu titlul propus de generalul rus [24].

Administrația colonială țaristă din Basarabia denaturase nu doar glotonimul și etnonimul băștinașilor, dar și pe cel al membrilor unor grupuri naționale (etnice), constituite în baza migranților și urmașilor acestora. De exemplu, în tabelele recensământului populației din Imperiul Rus din 1897, efectuat de

către demnitarii autocrației țariste, băștinașii din Basarabia erau menționați incorect ca vorbitori ai *limbii moldovenești*, rușii – ca vorbitori ai *limbii velikoruse*, ucrainenii – ca vorbitori ai *limbii malorosiene*, găgăuzii – ca vorbitori ai *limbii turce*.

Această metodă fariseică era utilizată cu succes de către cercurile imperiale ale țarismului rus în activitatea lor multiseculară de mancurtizare a popoarelor neruse. Să ne amintim că în actele juridice ale Rusiei țariste au fost falsificate timp de secole atât etnonimele reale ale multor popoare neruse, cât și glotonimele limbilor pe care le vorbeau membrii acestor etnii. Ucrainenilor li se spunea *malorosieni*, udmurților – *votiaci*, tuvinilor – *ureanhoieni*, kazahilor – *kirghizi*, kirghizilor – *kara kirghizi*, hakașilor – *tătari din Minisinsk și Abakan*, marienilor – *ceremiși*, hanților – *osteaci*, mansilor – *voguli* etc. Limba ucraineană era prezentată în documente sub denumirea de *limbă malorosiană*, limba udmurtă – ca *limbă votiacă*, limba kazahă – drept *kirghiză*, mansiana – drept *vogulă* etc.

Dar unele personalități ale culturii autohtone din Basarabia n-au acceptat substituirea glotonimului limbii materne cu sintagma *limba moldovenească* și nici pe cea a etnonimului prin termenul *moldoveni*, stabilite în actele normative și în alte documente ale administrației coloniale țariste. Ei, la fel ca și cărturarii și savanții autohtoni predecesori, menționați anterior, în lucrările lor publicate fie la Chișinău, fie la Sankt Petersburg au specificat și au utilizat corect pentru eventualii cititori că denumirea adecvată a limbii băștinașilor din Basarabia era *limba română*, iar etnonimul – *român*.

Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821), Exarh al Mitropoliei Chișinăului și Hotinului, în *Precuvântare* la *Liturghierul* din 1815, editat în tipografia Mitropoliei din Chișinău, a menționat necesitatea publicării cărților de rugăciuni (cărților sfinte) în limba maternă a populației Basarabiei, utilizând tocmai de 9 ori în text sintagma *limba Rumânească*. Termenul *Rumânească*, de regulă, începea cu majuscula **R** [25]. Bibliograful Alexandru David (1910-1935), în baza investigațiilor efectuate, preciza în 1934 că *Precuvântarea* Exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost trimisă tuturor bisericilor din Basarabia și din Transnistria *ca circulară separată* pentru informarea preoților și a mirenilor [26].

Glotonimul limba română a fost menționat și în alte cărți de rit creștin ortodox, editate în acele timpuri pentru necesitățile bisericilor din Basarabia și din Transnistria: *Molebnic* (Chișinău, 1815), *Tedeum în ziua Crăciunului* (Chișinău, 1816), *Ceaslov* (Chișinău, 1817), *Rânduiala Panihidei* (Chișinău, 1817), *Biblia* (Spb., 1819), *Noul Testament* (Spb., 1819), *Datoriile presbiterilor de popor* (Chișinău, 1823), *Tedeum în ziua Crăciunului* (Chișinău, 1826) [27].

Ștefan Marțela (1783-1850), autor de lucrări metodice și didactice pentru școlile lancasteriene din Basarabia, în 1827 a editat în tipografia Departamentului învățământului public din Sankt Petersburg manualul *Gramatică rusască și românească*. În *Prefața* manualului se specifica că în Basarabia, la fel ca și în teritoriile de la vest de Prut, locuiau *români* care vorbeau *limba română* [28]. Cărturarul, prin urmare, a utilizat glotonimul *limba română* și etnonimul *român*, care reflectau realitatea obiectivă din regiune, ignorându-le pe cele false, inoculate populației de către adepții politicii de deznaționalizare și de rusificare a popoarelor anexate de către țarismul rus.

Iacob Hâncu (cunoscut în istoriografia rusă cu numele Iacob Ghinculov, 1800-1870), originar din or. Ovidiopol din stânga Nistrului, a fost pedagog la Seminarul Teologic din Chișinău, la școala lancasteriană, din 1839 – lector, iar din 1854 – profesor suplinitor la *Catedra de limbă valaho-moldovenească* a Universității din Sankt Petersburg. În creația sa științifică el a reflectat obiectiv situația lingvistică și pe cea etnică, existente către deceniul al IV-lea din secolul al XIX-lea în arealul Carpato-Danubiano-Nistrean, inclusiv în teritoriile de la est de Prut.

Profesorul transnistrean, lingvist distins, a evidențiat existența *limbii române* unice atât pentru locuitorii din Moldova, cât și pentru cei din Valahia. În *Prefață* la tratatul său științific (de circa 600 de pagini) *Descrierea regulilor gramaticei valaho-moldave*, editat în 1840 în tipografia Academiei imperiale de Științe din Sankt Petersburg, el a scos în evidență în cadrul limbii române existența a două graiuri: 1) *moldovenesc* – vorbit de locuitorii spațiului geografic de la est de Carpați, inclusiv de cei din Basarabia și Transnistria; 2) *valah* – vorbit de locuitorii spațiului geografic de la sud de Carpați [29]. Autorul, reieșind din denumirile acestor două graiuri, de rând cu glotonimul *limba română*, a utilizat în paralel și denumirea *limba valaho-moldavă*, considerate de dânsul ca identice.

Savantul de asemenea a menționat că populația autohtonă din arealul Carpato-Danubiano-Nistrean utilizează și etnonimul *român*. Iacob Hâncu, în acest context, în *Prefață* scria: „Chiar numirea (corect – numele) Românilor nu este întâmplătoare. Până la întemeierea voievodatului Moldovei, locuitorii ambelor principate erau cunoscuți sub numele comun de Români” [30].

Și Ioan Doncev (1821-1885), pedagog și autor de manuale pentru școlile din Basarabia, prin activitatea sa didactică și științifică a dezavuat afirmațiile nefondate ale demnitarilor administrației țariste că sintag-

ma *limba moldovenească* ar fi denumirea glotonimului și termenul *moldoveni* ar fi etnonimul locuitorilor autohtoni din regiunea anexată de Imperiul Rus în 1812. Atât în *Prefața* la manualul *Cursulu primitivu de limba rumână, compusu pentru sholile elementare și IV clase gimnaziale*, cât și în *Prefața* la *Abeceda Rumână*, ambele cărți editate la Chișinău în 1865, a utilizat doar glotonimul *limba română* și etnonimul *român* [31]. Ambele manuale au fost interzise spre utilizare la instruirea copiilor din școlile din Basarabia, deoarece ele, prin conținutul lor, erau contrare politicii țarismului rus, care urmărea deformarea conștiinței naționale a românilor moldoveni din Basarabia, deznaționalizarea și rusificarea lor.

Contra deznaționalizării și denaturării adevărului științific s-au ridicat și alți oameni instruiți din sânul altor etnii. Bunăoară, personalități remarcabile ale culturii ucrainene, ca Taras Șevcenko, Ivan Franko, Lesea Ukrainka ș.a., încă în secolul al XIX-lea au caracterizat etnonimul de *malorosian* și glotonimul *limbă malorosiană* ca umilitoare pentru poporul ucrainean. Prin eforturile oamenilor de cultură și ale activiștilor mișcării de eliberare națională din Ucraina către începutul secolului al XX-lea autohtonii din țara vecină au conștientizat că sunt ucraineni și vorbesc limba ucraineană.

Un proces similar s-a derulat anevoios în secolul XX și în RASS Moldovenească, ulterior în RSS Moldovenească. Din cauza represiunilor regimului totalitar sovietic însă, conștientizarea identității naționale începe a se dezvolta mai amplu și mai liber doar începând cu anul 1989.

Nici regimului totalitar sovietic nu i-a convenit realitatea istorico-științifică a culturii juridice și lingvistice a Țării Moldovei. Investigațiile efectuate arată că nici într-un manual de istorie, nici într-un tratat științific, nici într-o ediție enciclopedică editate în RSS Moldovenească n-au fost reproduse integral titlurile cărților mitropolitului Varlaam din 1643 și ale domnitorului Vasile Lupu din 1646, prezentate de noi mai sus, ci doar denumirile lor succinte: C*azania* lui Varlaam, *Pravila* lui Vasile Lupu. Cauza principală a fost determinată nu de faptul că titlul lucrării era desfășurat, după cum era specific și altor cărți din epoca medievală, ci de aceea că titlurile respective informau cititorii că ele erau scrise în *limba românească.* Conducerea partidului comunist nu dorea ca locuitorii RSS Moldovenești, mai cu seamă elevii, studenții, cadrele didactice, intelectualitatea să afle că deja în anii 1643-1646 limba oficială a Statului Moldova era *limba română.*

În perioada dictaturii comuniste unii autori benevol, alții din cauza constrângerilor impuse de regimul politic, au comis falsificarea directă a denumirii limbii utilizate în documentele istorico-juridice și lingvistice. Astfel, în revista *Octombrie* (Октябрь) din 1956 a fost publicat articolul *Pravila lui Vasile Lupu – un monument al dreptului moldovenesc și al limbii moldovenești* (p. 77-82). La p. 82 era scris negru pe alb că *limba Pravilei lui Vasile Lupu este limba moldovenească atotnorodnică* [32]. În anul 1967, în vol. I al tratatului academic *Istoria RSS Moldovenești* se menționa că *Pravila* lui V. Lupu „prezintă un deosebit interes ca izvor pentru studierea etapelor inițiale de formare și dezvoltare a limbii literare moldovenești" [33]. Aceeași afirmație o întâlnim la p. 310-311 ale vol. 5 al *Enciclopediei sovietice moldovenești* [34], la p. 151 a vol. I al Enciclopediei *Literatura și arta Moldovei* [35], la p. 634 a lucrării *Краткая энциклопедия: Советская Молдавия* [36] etc.

Asemenea lucrări și îndreptare au fost editate în tiraje de mii și zeci de mii de exemplare. Cu această literatură au fost completate abundent bibliotecile tuturor instituțiilor de învățământ, bibliotecile publice de la orașe și sate. În consecință, când cineva se interesa în ce limbă a fost scrisă și editată *Pravila* lui Vasile Lupu, el era informat de numeroasele publicații sovietice că primul cod de legi al Țării Moldovei ar fi văzut lumina tiparului în *limba moldovenească.*

Prin asemenea manipulări ideologice și falsificări ale adevărului istorico-științific privind reflectarea documentelor politico-juridice și lingvistice a fost deformată conștiința buneilor și a părinților locuitorilor Republicii Moldova.

Deși nu mai există URSS și nici cenzura sovietică, totuși unii demnitari, lideri de partide, savanți, din considerente politice mai continuă să ignoreze cazurile de întrebuințare a glotonimului *limba română* în documentele oficiale ale Principatului și în operele cărturarilor Țării Moldovei, prefăcându-se uneori a nu le observa, iar alteori, denaturând viziunile autorilor care le-au elaborat, le prezintă în formularea convenabilă scopurilor urmărite, afirmând eronat că ar fi fost scrise în așa-numita *limbă moldovenească*. De exemplu, doctorul habilitat în istorie Vasile Stati în cartea *Istoria Moldovei în date* induce în eroare cititorii, afirmând că *Pravila aleasă* a lui Eustratie logofătul din 1632, *Carte românească de învățătură* <...> (*Cazania*) a mitropolitului Varlaam din 1643, *Carte românească de învățătură* <...>(*Pravila*) domnitorului Vasile Lupu din 1646 ar fi fost, chipurile, scrise în *limba moldovenească* [37].

Lipsită de orice argument științific este afirmația vehiculată de unii până astăzi, că limba autohtonilor din Republica Moldova este limba moldovenească, întrucât corespunde politonimului Moldova. Or, există zeci de țări în care denumirea limbii oficiale nu corespunde cu denumirea statelor respective.

De exemplu, potrivit art.13 din Constituția Braziliei, limba oficială a locuitorilor statului este *limba portugheză*. În toate celelalte state latinoamericane limba oficială este *limba spaniolă*. În circa 18 țări din Orientul Apropiat și din Africa de Nord nu există asemenea denumiri de limbi inventate ca: siriana, libaniana, irakiana, egipteana, tunisiana, algeriana etc. În constituțiile statelor menționate este stipulat că locuitorii celor circa 18 state folosesc în calitate de limbă oficială *limba arabă*. Constituția Siriei din 1950 prin art. 4 decretă limba oficială a statului *limba arabă*. Aceasta a fost legiferată drept limbă oficială în Liban prin art.11 al Constituției din 1926, în Irak – prin art.17 al Constituției din 1925, în Iordania – prin art. 2 al Constituției din 1952, în Egipt – prin art. 3 al Constituției din 1956 și art. 5 al Constituției din 1964, în Tunisia – prin art. 1 al Constituției din 1961, în Algeria – prin art. 5 al Constituției din 1963 și art. 3 al Constituției din 1976. Și nu se întâmplă nicio catastrofă din cauza că locuitorii țărilor enumerate în constituțiile lor au legiferat limba arabă în calitate de limbă oficială a celor 18 state din Orientul Apropiat și din Africa de Nord (vezi tabelul).

Din cele menționate se conturează formula universală a jurisprudenței: **populația statelor legate prin comunitatea provenienței și dezvoltării is-**

Corelația dintre denumirea unor state, apartenența politico-juridică a locuitorilor, glotonimul și etnonimul lor

Denumirea statului	Apartenența politico-juridică (supușenia, cetățenia)	Glotonimul	Etnonimul
Epoca antică			
Atena	atenieni	elenă	eleni
Corint	corinteni	elenă	eleni
Siracuza	siracuzeni	elenă	eleni
Sparta	spartani	elenă	eleni
Epoca medievală			
Republica Novgorod	novgorodeni	rusă	ruși
Republica Pskov	pskoviteni	rusă	ruși
Principatul Iaroslav	iaroslaveni	rusă	ruși
Principatul Moscova	moscoviți	rusă	ruși
Principatul Vladimir	vladimireni	rusă	ruși
Imperiul Otoman	otomani	turcă	turci
Republica Genova	genovezi	italiană	italieni
Republica Veneția	venețieni	italiană	italieni
Principatul Moldova	moldoveni	română	români
Principatul Valahia (Muntenia, Țara Românească)	valahi (munteni, români)	română	români
Epoca modernă			
Bavaria	bavarezi	germană	germani
Prusia	prusaci	germană	germani
Saxonia	saxoni	germană	germani
Regatul Sardiniei (Piemont)	sardinieni (piemontani)	italiană	italieni
Regatul Napolitan	napolitani	italiană	italieni
Epoca contemporană			
Belgia	belgieni	valonă (franceză), flamandă (olandeză), germană	valoni, flamanzi, germani
Elveția	elvețieni	germană, franceză, italiană	germani, francezi, italieni
Cipru	ciprioți	greacă, turcă	greci, turci
Algeria	algerieni	arabă	arabi
Egipt	egipteni	arabă	arabi
Libia	libieni	arabă	arabi
Siria	sirieni	arabă	arabi
Sudan	sudanezi	arabă	arabi
Singapore	singaporeni	malaeză, chineză	malaezi, chinezi
Republica Moldova	moldoveni	română	români

torice, prin multiple relații frățești spirituale, culturale, economice, politico-juridice seculare vorbește una și aceeași limbă.

Pornind de la faptul că în sec. XVI-XVIII aceeași terminologie creștin-ortodoxă, elaborată de către diaconul Coresi în cărțile *Întrebarea creștinească* (Brașov, 1560-1561), *Psaltirea românească* (1570), *Psaltirea slavo-română* (1571) era utilizată și în textele rugăciunilor către **Sfântul Împărat Ceresc**, predicate și în bisericile și mănăstirile din cele trei țări românești; că aceeași terminologie juridică stătea la baza normelor de drept ale actelor legislative din Moldova și Valahia; că domnitorul Vasile Lupu în calitate de monarh al țării și de deținător suprem al puterii legislative, executive și judecătorești, prin codul de legi, adoptat la Iași în 1646, juridic a stabilit că limba oficială a Statutului Moldova era *limba română*; că mitropolitul Varlaam – deținător suprem al puterii ecleziastice din Țara Moldovei – în *Cartea româneasca de învățătură* din 1643 (numită deseori succint *Cazania* lui Varlaam) scria negru pe alb că limba locuitorilor Principatului era *limba română*; că domnitorul savant, membrul titular al Academiei din Berlin Dimitrie Cantemir, deși în *Descrierea Moldovei* a scris despre *limba moldovenilor*, care, potrivit deducțiilor cugetătorului, era comună și locuitorilor Valahiei și Transilvaniei, totuși în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* el a demonstrat că locuitorii celor trei țări surori vorbeau una și aceeași limbă, adică *limba română*, toate aceste precizări și dovezi istorico-juridice incontestabile ne dau posibilitatea să menționăm că demnitarii instituțiilor laice de stat și ale celor ecleziastice, cărturarii și lumea cultă din Moldova, Valahia și Transilvania conștientizau pe deplin că limba literară utilizată în editarea cărților din cele trei țări era *limba română*.

Să nu uităm că prin eforturile constante ale autorităților Imperiului Rus și ale regimului totalitar comunist din URSS timp de peste două secole (1768-1991) populației autohtone din teritoriile Moldovei de la est de Prut, prin intermediul actelor legislative, formularelor administrativ-politice, școlilor, bisericii, ziarelor, revistelor, manualelor școlare, articolelor cvasiștiințifice, monografiilor, enciclopediilor, emisiunilor radiofonice și televizate, i s-a inoculat ostentativ ideea falsă că *graiul moldovenesc* ar fi chiar *limba ei literară*, și această idee aberantă a condus la deformarea conștiinței naționale a sute de mii de bunei și străbunei ai băștinașilor; totuși grație activității unor personalități marcante ale culturii române din Basarabia ca: mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni, Alexandru Sturza, Alexandru Donici, Alecu Russo, Ștefan Marțela, Iacob Ghinculov, Ioan Doncev, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Zamfir Arbore Ralli, din secolul al XIX-lea, cât și în secolul al XX-lea a lui Constantin Stere, Alexei Mateevici, Ion Dic Dicescu, membrilor Uniunii Scriitorilor și ai altor asociații culturale; a militanților mișcării de eliberare națională din anii 1940-1991; a unor profesori din diverse școli și instituții din învățământul mediu-special și superior, elevi și studenți, în pofida presiunilor la care erau supuși, s-a reușit păstrarea și transmiterea din generație în generație a adevărului istorico-științific, potrivit căruia *graiul moldovenesc*, la fel ca și *graiurile muntenesc*, *bănățean, crișan* și *maramureșean* au fost și continuă să fie părți componente ale *limbii literare române*. Graiurile menționate, în aspect științific nu dispun bunăoară de forme proprii de conjugare a verbelor, de declinare a substantivelor. De asemenea, ele nu dispun nici de numerale, nici de pronume distincte față de cele ale limbii literare române. Toate graiurile se ghidează de una și aceeași gramatică științifică comună – *gramatica limbii literare române.*

Luând în considerație faptul că Declarația de Independență a Republicii Moldova din 27 august 1991 în calitate de document de importanță istorică epocală, elaborat și adoptat de către deputații primului Parlament al țării noastre, fără a fi dirijați de guvernanții de la Kremlin, conținutul căruia a fost aprobat și prin votul sutelor de mii de participanți la Marea Adunare Națională, întruniți în centrul Chișinăului, oficial a statuat că *limba maternă* a locuitorilor autohtoni din republică este *limba română*; că savanții specialiști-filologi Silviu Berejan, Nicolae Bilețchi, Anatol Ciobanu, Haralambie Corbu, Nicolae Corlăteanu ș.a., prin conceptul prezentat la Ședința lărgită a Prezidiului Academiei de Științe a Moldovei din 9 septembrie 1994 și remis ca răspuns Parlamentului Republicii Moldova privind istoria utilizării *glotonimului limba moldovenească*, au demonstrat cu argumente concludente adevărul istoric și științific că *limba de stat* (oficială) a Republicii Moldova este *limba română*; că președintele Republicii Moldova Mircea Snegur, prin inițiativa legislativă din 27 aprilie1995, a propus Parlamentului de a modifica articolele 13 și 118 din Constituție în scopul fixării denumirii corecte a limbii de stat prin *glotonimul limba română*; că în cadrul ședințelor Conferinței științifice *Limba română este numele corect al limbii noastre*, organizată la solicitarea unor deputați din Parlament în zilele 20-21 iulie 1995, savanți filologi cu renume din Moldova, Ucraina și din Federația Rusă: Haralambie Corbu, Nicolae Corlăteanu, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Alexandru Dârul, Ion Ețcu, Raimond Piotrowski, Stanislav Semcinski, Vitalie Marin, Maria Cosniceanu, Vasile Pavel, Anatol Eremia, Arcadie Evdoșenco, Nicolae Raevschi, Anton Borș, susținuți de ju-

ristul Dumitru C. Grama în textul rezoluției adoptate au evidențiat din nou că *denumirea corectă a limbii de stat a republicii este glotonimul limba română*; că prin Hotărârea Curții Constituționale a republicii din 5 decembrie 2013 s-a stabilit că decizia din *Declarația de Independență* referitoare la *limba română* ca limbă de stat a Republicii Moldova prevalează asupra articolului 13 din Constituție ce stipulează că limba moldovenească ar fi limba de stat; putem afirma că forurile științifice naționale în baza mai multor argumente concludente au demonstrat necesitatea reparării erorilor comise în textele articolelor 13 și 118 din Constituția anului 1994 prin înlocuirea sintagmei *limba moldovenească*, care realmente este doar denumirea graiului vorbit, și fixarea glotonimului *limba română*, care este denumirea corectă a limbii literare a populației autohtone din republică.

Bibliografie

1. Acte legislative ale RSS Moldovenești cu privire la decretarea limbii moldovenești limbă de stat și revenirea ei la grafia latină. Ch.: Cartea Moldovenească, 1990, p. 3.
2. Ibidem.
3. Ibidem, p. 5.
4. Grama D. ș.a. Aviz la proiectul Constituției Republicii Moldova. În: Moldova Suverană, 2 iunie 1993, p.3.
5. Piotrowski R. O limbă cu două denumiri? În: Revistă de lingvistică și știință literară, 1995, nr. 5, p. 47.
6. Carte românească de învățătură. Ediție critică. București: Editura Academiei R. P. Române, 1961, p. 32-33.
7. Ibidem, p. 38.
8. Apud: Varlaam. Opere. Ch.: Hyperion, 1991, p. 20.
9. Ibidem, p. 18.
10. Ibidem, p. 22.
11. Carte românească de învățătură…, p. 38.
12. Ureche Grigore, Costin Miron, Neculce Ion. Letopisețul Țării Moldovei… Cronici. Ch.: Hyperion, 1990, p. 67.
13. Apud: Varlaam. Opere…, p. 20.
14. Ibidem, p. 480.
15. Ibidem, p. 486.
16. Ureche Grigore ș.a. Op.cit., p. 25-26.
17. Cantemir Dimitrie. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei. Vol. II. București: Institutul Cultural Român, 2007, p. 335.
18. Cantemir Dimitrie. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor. Ediție îngrijită de Stela Toma. Vol. I. Partea I. București: Minerva. 1999, p. 89.
19. Ibidem, p.157.
20. Покровский М. Н. Избранные произведения в четырех книгах. Книга 4. Лекции, статьи, речи. Москва: Мысль, 1967, с. 129-135.
21. Poștarencu D. O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940). Chișinău: Cartier, 1998, p. 64-66.
22. Ibidem, p. 66-70.
23. Codul Calimach: Ediția critică. București: Editura Academiei R. P. Române, 1958, p. 56-57, 860.
24. Ibidem, p. 860-867.
25. David A. Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Ch.: Universitas, 1993, p. 25-28.
26. Ibidem, p. 28-30.
27. Ibidem, p. 31-69.
28. Ibidem, p. 70-72.
29. Ibidem, p. 83-101.
30. Ibidem, p. 84, 93.
31. Ibidem, p. 144-163.
32. Советов П. Уложение Василе Лупу – памятник молдавского права и языка. В: Октябрь, 1956, №.5, с.82.
33. История РСС Молдовенешть. Вол I. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1967, р. 295.
34. Енчиклопедия советикэ молдовеняскэ. Вол. 5. Кишинэу: Едитура ЕСМ, 1975, п. 310-311.
35. Литература ши Арта Молдовей. Енчиклопедие. Вол. 2. Кишинэу: Едитура ЕСМ, 1986, р.151.
36. Советская Молдавия: Краткая Энциклопедия. Кишинев: Изд-во МСЭ, 1982, п. 634.
37. Stati V. Istoria Moldovei în date. Ch.: Tipogr. Academiei de Științe, 1998, p. 120, 124, 125, 144.



Păretar, motivul *Prescure*, începutul sec. al XIX-lea. Nr. 425

DUPĂ 25 DE ANI: SITUAŢIA LINGVISTICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA

Dr. hab. ***Inga DRUŢĂ***
Centrul de Terminologie
Institutul de Filologie al AŞM

25 YEARS ON: THE LINGUISTIC SITUATION FROM THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Summary. The present contribution is revealing in terms of 25-year period covered in Moldova since 1989, from adoption of language laws, till today. Linguistic realities past and present are analyzed in terms of the identity crisis that grinds Moldovan society faces two fields antagonistic forces: on the one hand, the Soviet legacy, one that pulls in the past, on the other hand, the demands of modernization, adaptation to Western civilized world standards.

Keywords: Romanian language, standard language, official language, linguistic legislation, terminology, linguistic consciousness.

Rezumat. Articolul de față este edificator în ceea ce privește perioada de 25 de ani parcursă de societatea din Republica Moldova din 1989, de la adoptarea legislației lingvistice, până în prezent.

Realitățile lingvistice de ieri și de azi sunt analizate prin prisma crizei identitare care macină societatea moldovenească, confruntată cu două câmpuri de forțe antagonice: pe de o parte, moștenirea sovietică, cea care o trage în trecut, pe de altă parte, exigențele modernizării, adaptarea la standardele lumii civilizate occidentale.

Cuvinte-cheie: limba română, limba literară, limbă oficială, legislație lingvistică, terminologie, conștiință lingvistică.

Limba oficială a statului face parte din patrimoniul statalităţii. Pe lângă imn şi drapel, limba oficială a statului este un atribut extrem de important. Totodată, „limba este un aspect al culturii, cu o componentă spirituală și cu vizarea reperelor valorice, reprezentând (…) fundamentul creației culturale, atât la nivel popular, cât și la nivelul erudiției…” [3, p. 11] și „cea mai de seamă tradiție a unei comunități etnice” [*ibid.*, p. 374].

De-a lungul deceniilor, limba română în spaţiul basarabean nu s-a manifestat plenar ca mijloc de comunicare şi de exprimare a relaţiilor dintre puterea de stat şi societate. În această corelaţie limba română a fost mai mult decât marginalizată, rolul dominant jucându-l limba rusă.

În perioada postbelică, în instituţiile de învăţământ preuniversitar şi universitar se utiliza în exclusivitate terminologia tehnică şi ştiinţifică rusă. De cea românească, aparent, nici nu era nevoie, întrucât comunicarea profesională se realiza în limba rusă. Documentaţia oficială din administraţia publică era redactată, de asemenea, doar în ruseşte. Unii demnitari de stat considerau chiar că o terminologie tehnică şi ştiinţifică în limba română (numită pe atunci „moldovenească”) nici nu ar exista!

Ca prim pas, în anii ’70 a fost constituită o comisie terminologică pe lângă Academia de Ştiinţe a Moldovei, care şi-a propus să introducă terminologia tehnică şi ştiinţifică în manualele elaborate pentru instituţiile de învăţământ superior.

Factorul decisiv pentru declanşarea procesului de dezvoltare a limbii române şi a limbajelor specializate româneşti în Republica Moldova a fost adoptarea *Legii cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldoveneşti* şi a *Legii cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldoveneşti* din 3l august l989.

În calitate de limbă de stat, româna – ca și oricare alta – presupune prezența, între numeroasele ipostaze prin care se manifestă în uz, a unei variante frecvent desemnate prin termenul *limbă literară*, variantă care se deosebește, ca realitate a comunicării sociale, prin caracterul ei *unitar* și *unic*, de varietatea utilizărilor dialectale. Limba literară unică – asociată cu învățământul și cultura și identificată cu limba oficială – are o situație privilegiată, atât ca extindere, cât și sub aspectul funcțiilor sociale, în raport cu variantele locale.

Rezultat al unui proces istoric complicat, puternic marcat de condițiile specifice oferite de evoluția socială și culturală a poporului care o utilizează, varianta literară (cu care se identifică *limba oficială*) reprezintă în societatea actuală o instituție și beneficiază de atenția specială a autorităților, fiind propagată prin școală, codificată prin lucrări academice, apărată sub diverse forme în integritatea normelor stabilite. Ca limbă de stat, limba română literară constituie o preocupare culturală majoră în Republica Moldova, ca și în România. Dar problemele cu care se confruntă limba română literară (în special) dincolo de Prut nu coincid cu cele pe care le cunoaște uzul ei între hotarele României [2].

În România, activitatea de „cultivare a limbii”, expresie a grijii pentru buna cunoaștere și întrebuințare a variantei literare, a limbii oficiale, urmărește apărarea și protecția ei și își găsește expresia în lucrări de precizare și explicitare a normelor, de cele mai multe ori în legătură cu semnalarea și com-

baterea greșelilor, a încălcării, sub diverse forme, a *normelor*, lucrări cu atât mai numeroase astăzi, când sentimentul „stricării limbii" este larg răspândit în opinia publică. În Republica Moldova, grija pentru limba română literară presupune, în primul rând, acțiunea de „regăsire", de consolidare și răspândire a normelor ei.

Basarabia participă, alături de toate celelalte regiuni ale țării, la acest amplu proces de unificare lingvistică prin răspândirea variantei literare până la evenimentele din 1940, 1944, când, ca urmare a ocupației sovietice, se desprinde din procesul dezvoltării comune a limbii române. În noile condiții istorice, limba română, declarată „moldovenească", este agresată, în primul rând, la nivelul variantei literare prin extinderea limbii ruse în toate domeniile de activitate, prin tot felul de teorii și măsuri având ca finalitate explicită îndepărtarea de limba română (literară), declarată creație „burgheză" și „instrument al capitalismului".

Ca urmare, uzul limbii române s-a redus substanțial, aceasta fiind utilizată preponderent în mediul rural, acolo unde predomină (în toate regiunile) graiul local – aproape exclusiv în comunicarea cotidiană, familiară, pe când comunicarea în domeniile superioare, culturale și științifice, asociate firesc variantei literare, a recurs tot mai sistematic la limba rusă. Marginalizată și supusă deliberat unor distorsiuni care vizau păstrarea și exacerbarea caracteristicilor regionale, varianta cultă a limbii române din Basarabia s-a îndepărtat de varianta literară comună, folosită ca limbă oficială pe teritoriul României. Scopul ideologic subiacent acestui proces l-a reprezentat șubrezirea temeiului lingvistic al sentimentului etnic și al conștiinței apartenenței naționale a populației românești din ținuturile de dincolo de Prut [2], obiective urmărite și astăzi de anumite forțe politice, care, prin promovarea exacerbată a unui „moldovenism" deșănțat, seamănă derută identitară și cultivă o falsă conștiință lingvistică [v. 1].

Involuția limbii a fost întreruptă de cursul istoric declanșat de evenimentele politice de după 1989. Afirmarea statutului de limbă oficială a Republicii Moldova s-a asociat cu modificarea atitudinii lingvistice a autorităților din Basarabia. Trecerea la grafia latină, consolidarea poziției limbii române în școală, în administrație și în comunicarea oficială au impus-o atenției forurilor științifice și didactice, determinând elaborarea a numeroase lucrări destinate, în primul rând, recuperării și regenerării variantei literare, desfigurate de evoluția anterioară.

Se afirmă că „limba română reprezintă aspectul principal al relației spirituale a românilor cu lumea europeană și principala poartă pentru pătrunderea valorilor europene, în măsura în care sunt asumate de către ei" [3, p. 14]. În acest sens, în cei 25 de ani de limbă română în Republica Moldova, se constată importante modificări pozitive: româna are o poziție superioară în învățământ, în administrație și își face loc tot mai insistent în spațiul public, inclusiv în relațiile social-economice din țară. Funcționează mai multe posturi de radio și de televiziune de limba română, care, pe lângă școală, depun eforturi în ceea ce privește formarea competenței comunicative a vorbitorilor în limba română literară (standard sau exemplară).

Trebuie remarcată și activitatea susținută a specialiștilor de la Centrul Național de Terminologie, instituție creată în octombrie l989 în conformitate cu programul complex de stat pentru asigurarea funcționării limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova. Beneficiarii CNT sunt autoritățile publice centrale și locale, instituțiile de stat și companiile private, cuprinzând atât vorbitorii nativi de română, cât şi vorbitorii alogloți. În cei 25 de ani de funcţionare a CNT, au fost elaborate sau adaptate mii de modele de acte oficiale şi de formulare, zeci de standarde terminologice etc. în limba română, au fost editate îndrumare, ABC-uri pentru primării şi serviciile de personal, lexicoane terminologice specializate bilingve (*Ghidul funcţionarului public*; *ABC-ul funcţionarului serviciului de personal*; *Denumiri de profesii şi ocupaţii*; *Mic dicţionar automobilistic*; *Dicţionarul feroviarului*; *Dicţionarul textilistului*; *Mic dicţionar de confecţii*; *Mic dicţionar de construcţii*; *Dicţionar de termeni financiar-bancari*; *Dicţionarul silvicultorului*; *Ghidul taximetristului*; *Denumiri de mărfuri nealimentare*; *Dicţionarul coaforului* ș.a.).

Pentru toţi utilizatorii interesaţi, pe site-ul CNT (cnt.md) este accesibilă în mod gratuit banca de date terminologice GesTe în patru limbi de largă circulație: română, franceză, engleză și rusă. Consultaţiile lingvistice, onomastice şi terminologice acordate de CNT persoanelor fizice şi juridice contribuie la difuzarea terminologiilor speciale și a normelor limbii române literare în mediul (încă!) bilingv al statului nostru.

În cei 25 de ani care s-au scurs de la adoptarea legislaţiei lingvistice, au fost înregistrate unele realizări în funcţionalitatea terminologiei ştiinţifice naţionale în Republica Moldova. Însă practica de elaborare în limba rusă a unor acte normative, a standardelor, instrucţiunilor etc. şi traducerea lor ulterioară în limba română, de multe ori, de către

persoane incompetente, duce în mod inevitabil la mutilarea terminologiilor speciale şi la o exprimare aproximativă şi inelegantă.

În condiţiile în care dicţionarele de specialitate, mai cu seamă cele bilingve ruso-române, sau lexicoanele terminologice sunt insuficiente, o traducere este însoţită de riscul de a crea termeni în mod arbitrar. Astfel, pot apărea dublete terminologice, cum a fost, de exemplu, cazul termenilor *impozit pe valoarea adăugată* şi *taxă pe valoarea adăugată,* care denumeau aceeaşi noţiune: o formă de plată la buget. În urma unor intervenţii ale CNT, s-a operat unificarea şi astăzi este utilizat termenul unic *taxă* pe *valoarea adăugată* (TVA*)*.

Ţinând cont de realitatea lingvistică actuală din Republica Moldova, se insistă mult asupra cunoaşterii de către specialişti nu numai a terminologiei tehnice şi ştiinţifice naţionale, ci şi a limbii române literare. Pentru a face o traducere de calitate a unor texte tehnico-ştiinţifice este necesară cunoaşterea performantă a limbii-sursă, a limbii-ţintă şi, evident, a terminologiei domeniului. Problema formării traducătorilor şi terminologilor în Republica Moldova continuă să constituie o problemă stringentă.

La ora actuală, în Republica Moldova se constată un evident regres în politica lingvistică. Legislaţia lingvistică este depăşită în multe privinţe, însă nici aceasta aproape că nu se respectă. Nu mai există un organism naţional de monitorizare a respectării legislaţiei lingvistice, aşa cum a fost Departamentul pentru Funcţionarea Limbilor, iar la nivelul administraţiei locale, funcţia de specialist pentru limba română a fost suprimată în primării şi preturi. Funcţionarii publici, deputaţii, conducătorii de instituţii nu sunt atestaţi în problema cunoaşterii limbii române.

În această ordine de idei, este îmbucurătoare adoptarea recentă a Legii nr. 153, prin care se modifică și se augmentează unele articole din legislația lingvistică și din Legea nr. 160 din 22.07.2011 privind reglementarea prin autorizare a activităţii de întreprinzător (15.08.2014, Monitorul Oficial nr. 238-246). Noua lege prevede completarea Legii nr. 3465-XI din 1 septembrie 1989 cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova cu articolul 29[1]: „Verificarea corectitudinii lingvistice a textelor de publicitate exterioară, a denumirilor de mărfuri şi de produse alimentare, a informaţiei cu privire la produsul certificat de pe etichetele de mărfuri, a instrucţiunilor referitoare la mărfurile fabricate în Republica Moldova este obligatorie şi se realizează de către autoritatea publică competentă în domeniul lingvistic (terminologic) – Centrul Naţional de Terminologie", iar articolul 32 este modificat în sensul următor: „Controlul asupra respectării legislaţiei cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova este exercitat de către Centrul Naţional de Terminologie, precum şi de către autorităţile administraţiei publice centrale şi locale. Centrul Naţional de Terminologie va elabora formulare-tip, mostre şi alte forme tipizate de publicitate, recomandate spre utilizare cu respectarea corectitudinii lingvistice". La articolul 9 din Legea nr. 220-XVI din 19 octombrie 2007 privind înregistrarea de stat a persoanelor juridice şi a întreprinzătorilor individuali (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2007, nr. 184-187), alineatul (7) are acum următorul cuprins: „(7) Până la înregistrarea persoanei juridice, organul înregistrării de stat verifică denumirea sub aspectul disponibilităţii şi al distinctivităţii, iar Centrul Naţional de Terminologie, autoritatea publică competentă în domeniul lingvistic (terminologic), verifică corectitudinea lingvistică a denumirii". Modificările adoptate reprezintă o mică victorie în ceea ce privește afirmarea limbii române literare și promovarea normelor limbii române exemplare în Republica Moldova și vor contribui la combaterea opiniei conform căreia „românii sunt europeni prin limbă, dar nu sunt europeni de tip modern prin atitudinea față de limbă sau, mai degrabă, prin modul de a-și cultiva limba" [3, p. 377].

În concluzie, susținem că se impune în mod stringent elaborarea unei politici lingvistice adecvate, fundamentate pe o nouă legislație lingvistică, modernă și armonioasă, care ar conţine şi acţiuni de promovare a actelor legislative ce ţin de funcţionarea corectă şi nestingherită a limbii oficiale în toate domeniile vieţii sociale din Republica Moldova.

Bibliografie

1. Bojoga, Eugenia. Limba română – „între paranteze"? Despre statutul actual al limbii române în Republica Moldova. Chișinău: ARC, 2013.

2. Guțu Romalo, Valeria. Româna de dincolo de hotare. În: România literară, nr. 14, 11 aprilie 2001.

3. Oprea, Ioan. Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european. Iași: Institutul European, 2008.

CONFLICTUL LINGVISTIC ÎN CONDIȚII DE BILINGVISM

Dr. hab. ***Irina CONDREA***
Universitatea de Stat din Moldova

LINGUISTIC CONFLICT IN THE CONDITIONS OF BILINGUALISM

Summary. Bilingualism is a spread phenomena, which generates an increased interest for specialists from different fields, like linguistics, psychology, didactics, politology, sociolinguistics. The bilingualism typology is various and it is in a continuous modification. From the psycho-pedagogical, political and cultural points of view the most important processes are connected with the individual bilingualism and with the collective bilingualism. The individual bilingualism refers to pedagogical and cultural problems, but the collective bilingualism is connected with aspects that refer to the complicated and social processes, that can due to the tensions or conflicts which are based on linguistic conflicts. In the Republic of Moldova the bilingualism is generated by Romanian and Russian languages, which compete for a long time and this competition represents permanent focus of linguistic conflicts.

Keywords: linguistic contact, linguistic conflict, individual bilingualism, collective bilingualism, semilingualism, linguistic diversity, multilingualism.

Rezumat. Bilingvismul este un fenomen răspândit, care în perioada actuală generează un interes sporit din partea mai multor specialiști din domenii diferite, cum ar fi lingvistica, psihologia, didactica, sociologia, politologia, sociolingvistica ș.a. Tipologia bilingvismului este foarte vastă și se modifică în permanență, însă cele mai importante procese de ordin psihopedagogic, social-politic și cultural sunt legate de bilingvismul individual și de bilingvismul colectiv. În timp ce bilingvismul individual pune probleme mai mult de ordin pedagogic și cultural, bilingvismul colectiv are multe aspecte legate de anumite procese politice și sociale complicate, ce pot conduce la tensiuni și ciocniri, care au la bază conflictul lingvistic. În Republica Moldova situația de bilingvism este dată de limbile română și rusă, care concurează timp îndelungat și această concurență reprezintă un focar permanent de conflicte lingvistice.

Cuvinte-cheie: contact lingvistic, conflict lingvistic, bilingvism individual, bilingvism colectiv, semilingvism, diversitate lingvistică, multilingvism.

Bilingvismul reprezintă o formă a contactului dintre limbi, care se manifestă prin faptul că o persoană, un grup de persoane sau întreaga societate utilizează în mod curent două limbi, care, de regulă, în procesul comunicării, au funcţii diferite şi gradul de cunoaştere al acestora este diferit. Cei care încearcă să elaboreze o tipologie a bilingvismului se confruntă cu problema complexității fenomenului, care se regăsește în „listele” tot mai vaste de varietăți, cum ar fi aceasta:

- bilingvismul vorbitorilor culţi;
- bilingvismul vorbitorilor obişnuiţi;
- bilingvismul colectiv sau de masă;
- bilingvismul superstrat germanic şi limbile romanice occidentale;
- bilingvismul superstrat slav şi limba română;
- bilingvismul colectiv oficial;
- bilingvismul enclavelor lingvistice;
- bilingvismul individual;
- bilingvismul natural;
- bilingvismul voluntar;
- bilingvismul decretat [1].

Cei care studiază fenomenul vor completa această listă cu noi și noi forme și denumiri, în funcție de aspectul studiat și de situația concretă.

Bilingvismul, în linii mari, se manifestă mai pregnant pe două planuri: cel individual şi cel social. ***Bilingvismul individual*** de multe ori apare în cadrul familiei (căsătorii mixte, contacte permanente cu persoane care vorbesc o altă limbă etc.) sau este o alegere conştientă, generată de anumite necesităţi/preferinţe, când persoana respectivă achiziţionează a doua limbă în mod benevol, de multe ori printr-o formă sau alta de învăţare.

Se poate observa că bilingvismul individual/ benevol/ pragmatic/ este cel care stimulează progresul, pune în funcţiune capacităţile intelectuale şi contribuie la dezvoltarea spirituală şi culturală a persoanei. Şi asta, în primul rând, pentru că învăţarea (conştientă) limbilor cere nu doar efort, ci şi capacităţi, înclinaţii, talent, dorinţă, calităţi pe care nu toţi oamenii le posedă în aceeaşi măsură: unul învaţă limbile mai uşor, din zbor, altul – cu multă dificultate. Persoanele care ştiu două sau mai multe limbi, la nivel de performanţă, nu doar ca o competenţă elementară, au fost întotdeauna înalt apreciate, cunoaşterea limbilor numărându-se printre calităţile intelectuale cele mai căutate.

Bilingvismul este forma primară şi cea mai răspândită a contactului lingvistic şi este generat de *esenţa dialogală a comunicării*, care presupune existenţa emiţătorului şi a receptorului, când aceştia pot fi vorbitori de limbi diferite. În orice grup

ne-monolingv dialogul, comunicarea foarte rar depăşeşte numărul de două limbi, care, de exemplu, în familiile mixte, sunt cele două limbi native ale părinţilor, limba mamei şi limba tatălui. Acest model bilingv se răspândeşte şi asupra grupurilor mai mari, în care, oricâte limbi ar fi vorbite de membrii grupului, comunicarea, în general, se desfăşoară în nu mai mult de două limbi. Iar în plan social, o comunitate devine bilingvă datorită existenţei mai multor indivizi ce posedă două limbi.

Anume bilingvismul individual a atras iniţial atenţia specialiştilor, care au examinat modul în care un individ utilizează două sisteme lingvistice diferite, astfel că primele şi, de fapt, cele mai multe definiţii se referă la bilingvismul individual. De exemplu, Bloomfeld, încă prin 1935, definea bilingvismul ca posedare de către o persoană a competenţelor de vorbitor nativ în două limbi, aceasta presupunând cunoaşterea perfectă a fiecărui idiom; or ideea că bilingv este doar acela care posedă în egală măsură două limbi nu totdeauna este confirmată de realitate. De cele mai multe ori, vorbind despre bilingvism, cercetătorii invocă *gradul de cunoaştere* a limbii a doua, nematerne (schematic, cele două limbi sunt prezentate ca *L1 – limba maternă, L2 – limba străină/nematernă*). Felul în care o persoană achiziționează o limbă străină și pune în aplicare competențele sale, performanțele obținute de bilingvi, vârsta de la care copiii pot începe să învețe limbile străine etc. etc. sunt probleme care se află de mult timp în atenția mai multor specialiști din diverse domenii, cum ar fi lingvistica, psihologia, sociologia, pedagogia, neurologia ș.a. [A se vedea 2 ș.a.] Din perspectiva modului de manifestare a competențelor lingvistice, bilingvismul individual capătă cele mai diverse denumiri și caracteristici, cu semnificații adeseori disjunctive, printre care atestăm: *bilingvism echilibrat, bilingvism dominant, bilingvism precoce, bilingvism tardiv, bilingvism simultan, bilingvism consecutiv* (cu variante de tipul *bilingvism precoce simultan, bilingvism precoce consecutiv* ș.a.), *bilingvism al adolescenților, bilingvism al adulților* etc.

Multitudinea situațiilor în care vorbitorii recurg la două limbi, felul în care se descurcă cu fiecare din ele, particularitățile de gândire, de exprimare, de percepție, de cultură etc., pe care le etalează bilingvii și multe alte aspecte, legate de contactul dintre limbi la nivel individual, au generat numeroase clișee, speculații și idei preconcepute, numite de unii specialiști „mituri despre bilingvism". Calificativul de „mit" are în vedere faptul că asemenea aserțiuni sunt false, și asta pentru că există destul de multe prejudecăți în ceea ce privește percepția bilingvismului și a efectelor sale.

Un reputat specialist în materie, François Grosjean, afirmă că în legătură cu bilingvismul au apărut numeroase mituri, cum ar fi că bilingvii vorbesc fără accent cele două limbi, că limbile sunt învățate doar în copilărie, că toți bilingvii sunt în mod obligatoriu biculturali ș.a. [3]. În ceea ce privește aspectele psihopedagogice, ce se referă la învățarea limbilor și la condițiile în care se obțin competențele de comunicare în două limbi, de asemenea, există numeroase cercetări, dar și o vastă „mitologie", care reiese din practicile individuale și din percepția personală a celor care s-au confruntat cu această problemă. Printre părerile mai mult sau mai puțin răspândite sunt cele că bilingvismul echilibrat poate fi achiziționat doar în copilărie, că cei care sunt bilingvi din copilărie vor fi mai târziu traducători foarte buni; că o limbă străină poate fi învățată doar după ce copilul și-a însușit în totalitate limba maternă sau că bilingvismul este o excepție, regula fiind monolingvismul ș.a.[4].

În condițiile actuale, când mobilitatea populației este deosebit de activă în toate țările, problema învățării/predării limbilor a devenit o preocupare constantă a Consiliului Europei, dar și a altor organisme internaționale, interesate de comunicarea eficientă și de înlăturarea barierelor lingvistice prin învățarea limbilor. Conform standardelor promovate de CE, gradul de cunoaștere a limbilor poate fi diferit și se poate încadra în unul din nivelurile comune de referință, și anume:

- A1: Nivelul introductiv sau de descoperire (Niveau introductif ou découverte; Breakthrough)
- A2: Nivelul intermediar sau de supravieţuire (Niveau intermédiaire ou de survie ; Waystage)
- B1: Nivelul-prag (Niveau seuil; Threshold)
- B2: Nivelul avansat sau utilizator independent (Niveau avancé ou utilisateur indépendant; Vantage)
- C1: Nivelul autonom (Niveau autonome; Effective Operational Proficiency)
- C2: Nivelul de măiestrie sau perfecţiune (Maîtrise; Mastery) [5, p.30].

Bineînțeles că aplicarea acestei grile de cunoaștere are loc în cazul în care persoanele ori învață limbile printr-o formă de școlarizare, ori sunt interesate să obțină un certificat de competențe lingvistice în anumite limbi. Uniunea Europeană promovează și susține învățarea limbilor străine, exprimând dezideratul ca fiecare cetățean să cunoască, în afară de limba maternă, cel puțin încă două limbi. Aceasta ar contribui la o mai bună înțelegere și conlucrare între oameni și între comunități, dar și la instaurarea unui

nivel mai mare al toleranței față de limba și cultura celuilalt.

Bilingvismul colectiv sau social, care cuprinde parţial sau total o anumită comunitate, este de cele mai multe ori impus, fiind rezultatul unor contacte economice sau de altă natură, al unor acţiuni politice, promovate de structurile statale. Exemple clasice în acest sens reprezintă politicile lingvistice ale ţărilor metropole în teritoriile colonizate, unde era impusă limba colonizatorilor, ca limbă a autorităţilor, cu funcţii mai largi şi cu un prestigiu social-economic mai înalt decât al limbilor băştinaşe. Un astfel de bilingvism impus este și cel din Republica Moldova, unde limba rusă a fost intens promovată de către autoritățile țariste după anexarea Basarabiei în 1812, precum și în perioada sovietică, atunci când rusa avea un statut privilegiat în toate republicile fostei URSS.

Bilingvismul social este cu precădere consecința contactului dintre limbi la nivelul colectivității, când oamenii deprind o altă limbă selectiv, ghidați doar de necesitățile curente de comunicare, și își însușesc anumite structuri lexicale și gramaticale în mod intuitiv, de la vorbitorii nativi cu care vin în contact. De cele mai multe ori, în asemenea situații, are loc însușirea nesistematizată, haotică a limbii dominante, din motivul că aceasta este promovată de autorități și are un prestigiu mai mare. Un astfel de contact lingvistic generează și cele mai multe probleme de exprimare, atât în limba maternă, cât și în limba străină, deoarece preluarea stihinică a unor forme din limba străină se face prin corelarea acestora cu sistemul propriei limbi și din perspectiva acesteia, ajungându-se la forme de exprimare hibride, provenite din amestecul celor două idiomuri. În felul acesta a apărut fenomenul numit de mulți autori *semilingvism*, ceea ce este „incapacitatea individului de a vorbi clar, coerent și elaborat în vreuna dintre limbi, înapoierea culturală și depersonalizarea sa" [6].

Anume acest bilingvism necontrolat modifică configurația limbii vorbite, în cazul nostru a românei influențate de rusă, în care apar numeroase abateri de la normele limbii literare. Printre acestea se atestă cel mai des: *împrumuturile nejustificate*, de tipul picenie (biscuit), davlenie (tensiune arterială), culioc (pungă de plastic), malină (zmeură), bancă (borcan), coftă (bluză); *calchieri* ca necătând, cu sărbătoarea!, nu se primeşte; *devieri la utilizarea prepozițiilor:* a plecat *la* Italia, locuieşte *sub* Odesa, este îndrăgostit *în* muzică; *accentuarea incorectă și pronunția influențată de fonetismul limbii ruse*: diplómă, țelevízor, dólar; *expresii traduse mot-à-mot*: au jucat nunta, a dat cu fața-n glod, anul şcolar e pe nas; *forme argotice:* karoce, prikol, tusofkă, pațan etc. În unele zone cu vorbitori de română, cum ar fi Transnistria sau regiunea Odesa, fenomenul ia proporţii catastrofale, reprezentând o formă avansată de asimilare lingvistică [7, p.68-69]. Despre degradarea limbii române vorbite în condițiile bilingvismului social s-au scris nenumărate articole [a se vedea, de exemplu, 8 ș.a.] și această degradare este una dintre cauzele nemulțumirii față de un asemenea tip de bilingvism, care îi afectează doar pe băștinași, pe când vorbitorii de limbă rusă rămân, în mare parte, monolingvi. Situația când rusofonii nu vorbesc limbile țărilor/republicilor în care locuiesc este una generalizată în spațiul ex-sovietic și acest lucru generează tensiuni permanente în societate. În Lituania, spre exemplu, lucrurile arată astfel: „În timpul perioadei sovietice, limba lituaniană a fost, puțin câte puțin, înlocuită de limba rusă. Rusificarea a fost și mai dură decât în timpul perioadei de guvernare a țarilor ruși. A fost promovată o politică de bilingvism, în care era stipulată doar obligativitatea pentru lituanieni de a învăța limba rusă, în timp ce rușii nu-și băteau capul să învețe limba lituaniană… Cunoașterea limbii ruse devenise o necesitate socială, și, pe la sfârșitul anilor 1980, erau deja în jur de 90% de tineri lituanieni, cu vârste cuprinse între 16 și 25 de ani, care vorbeau fluent rusa. Acest „bilingvism" a condus la degradarea foneticii, morfologiei, sintaxei și, mai cu seamă, a vocabularului lituanian" [9].

Acest „dezechilibru lingvistic" conduce, de regulă, la situațiile de *conflict lingvistic*, deoarece fiecare parte luptă pentru supremația propriei limbi și pentru utilizarea acesteia în toate sferele vieții sociale. Astfel, „conceptul de conflict lingvistic ar putea fi aplicat de fiecare dată, când două grupuri diferențiate din punct de vedere lingvistic coabitează în cadrul aceleiași organizări statale, iar unul din cele două grupuri are față de celălalt avantaje legale sau de facto" [10, p. 66]. Avantajele sunt pentru limba dominantă, care capătă o răspândire mai mare și o utilizare mai largă în toate sferele vieții sociale, precum și un statut juridic preferențial, iar limba dominată are răspândire mai redusă și mai puține drepturi.

Conflictul lingvistic poate fi unul latent sau poate izbucni cu putere în anumite condiții, cum au fost cele din perioada destrămării imperiului sovietic. În fosta URSS limba rusă era dominantă, ea avea toate funcțiile limbii de stat, înlocuind limbile celorlalte popoare în cele mai multe domenii ale vieții sociale, de exemplu, în instituțiile statului, în administrație, în știință, în învățământ ș.a.

Or, situația limbii ruse după 1989 s-a schimbat. Cu toate că în societatea noastră, în Republica Moldova, se vorbește destul de mult în limba rusă, aceasta nu mai are privilegiul de a fi limbă dominantă, ca în perioada URSS, deși vorbitorii de limbă rusă fac periodic tentative de a-i reda statutul de limbă oficială, pentru a putea rămâne în continuare monolingvi. Încă din 1989 până în prezent, faptul că mulți rusofoni nu cunosc și nu utilizează în comunicare limba de stat este un motiv de disensiuni, care degenerează, din când în când, în declarații dure din ambele părți și în diverse provocări cu tentă politică. Mulți rusofoni – fie că nu vor, nu pot, nu sunt obligați, nu sunt motivați, nu sunt interesați etc. să învețe și să utilizeze limba română – încearcă să recapete statutul de limbă dominantă pentru rusă, invocând drepturile omului, legislația lingvistică (învechită și anacronică, dar în favoarea limbii ruse), precum și faptul că ar avea loc o discriminare pe criterii lingvistice, atunci când pentru angajarea în anumite funcții se cere cunoașterea limbii de stat. Însă mulți vorbitori de rusă, inclusiv majoritatea studenților, consideră că învățarea și cunoașterea limbii române este un avantaj pentru ei și o posibilitate reală de a se încadra în societate.

Autoritățile fac pași concreți, meniți să-i susțină pe cei care vor să învețe limba română în cadrul unor cursuri pentru diverse categorii de specialiști din domeniul economiei naționale. Într-o informație de ultimă oră se arată că „beneficiarii cursurilor de limbă română spun că au nevoie de aceste cunoștințe pentru a se descurca mai bine la școală și pentru a se înțelege mai ușor cu vorbitorii de română. Din 1 septembrie, vor studia româna și profesorii alolingvi din toate raioanele țării. La moment au fost depuse peste 2000 de cereri”[11].

Integrarea în societate, în câmpul muncii prin învățarea limbii de stat este acceptată mai mult de persoanele cu studii superioare și de specialiști cu studii medii, care vor să-și mențină locul de muncă. Pe de altă parte, există mulți rusofoni, în special din Găgăuzia, orientați spre piața de muncă din Rusia, iar pentru aceștia limba română nu mai prezintă interes și învățarea acesteia este considerată ca o povară în plus, chiar și în școală. Ideea că înăsprirea condițiilor de susținere a examenelor de BAC îi va determina pe toți elevii rusofoni să învețe mai cu sârg limba română în unele cazuri poate să rămână doar la nivel de prezumpție. În ultimul timp, mai multe familii de rusofoni își transferă copiii la școlile din Transnistria, unde, în opinia lor, este mai ușor de învățat, iar cu studiile de acolo vor avea mai lesne acces în Rusia. De exemplu, în satul Beșalma din UTA Găgăuzia, la începutul anului școlar 2014-2015 circa 60 la sută din absolvenții claselor a IX-a nu s-au mai înscris la liceu, ci au plecat să-și continue studiile în regiunea transnistreană sau în Rusia [12].

Astfel, pentru rusofoni se profilează o situație cu mai multe variante, legate de studierea/cunoașterea limbii române.

O tendință pozitivă este cea de a studia limba română în cadrul cursurilor și al altor forme de calificare și școlarizare, aceasta fiind o opțiune conștientă, în special a persoanelor calificate, cu un nivel bun de studii. Există și școli, licee rusești, mai cu seamă în mediul urban, în capitală, în care limba română este predată la un nivel înalt, iar majoritatea absolvenților acestor școli se pot integra în societate, pot accede la studii superioare în limba română. Mulți profesori și alți specialiști menționează o anumită creștere a interesului pentru învățarea limbii române. Iată opinia unei profesoare de română de la un liceu cu predare în limba rusă din Chișinău: „Dacă după ce am terminat studiile la universitate auzeam în repetate rânduri fie în clasă, fie în stradă vorbe dureroase, chiar ofensatoare de genul „На фига мне ваш цэранский язык? (De ce am nevoie de limba voastră țărănească?, n.red.)”, acum există un interes în rândul părinților și elevilor de a învăța limba română, care trebuie menținut neapărat” [13].

Altă tendință, situată la polul opus, este cea de abandon și de neglijare a limbii de stat în urma orientării spre școlile și spre piața muncii din Rusia. Este vorba de opțiunea persoanelor preponderent tinere sau a familiilor acestora. Intensificarea proceselor migraționiste, precum și un anumit tip de propagandă politică ar putea amplifica acest proces, în special în comunitățile cu populație preponderent rusofonă, cum sunt cele din UTA Găgăuzia.

În sfârșit, există un număr destul de mare de persoane în vârstă, vorbitoare de rusă, care, deși au trăit toată viața lor în Republica Moldova, nu au învățat limba română și nici nu o vor învăța, pentru că ori sunt pensionari, ori au trecut deja de apogeul carierei lor profesionale, ori pentru că lucrează în domenii în care se pot descurca fără cunoașterea limbii române, de exemplu în agricultură sau ca muncitori necalificați. Multe persoane din această categorie au cunoștințe elementare de română, însă manifestă multă reticență sau chiar ură față de limba română și față de tot ce este românesc, enclavizându-se în propria limbă și cultură. Acesta este grupul nostalgicilor după vremurile apuse, orientați spre trecut; deși acum ei nu mai au putere decizională, contingentul lor poate influența evoluția unor anumite situații, în special în campaniile elec-

torale sau la referendumuri, când diverse forțe politice pedalează anume pe elementele nostalgice și pe dorința unora de a rămâne doar în spațiul rusofon.

De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că situația de bilingvism din Republica Moldova este determinată nu doar de vorbitorii nativi ai limbilor română și rusă, adică de moldoveni și de ruși, ci și de reprezentanții altor etnii, în special, ucrainenii, găgăuzii și bulgarii, care în mare parte își abandonează propriile limbi materne și adoptă limba rusă. De aceea, în Republica Moldova, limbile care contează în comunicarea instituțională, la nivelul societății, în ansamblu, sunt româna și rusa, celelalte limbi, minoritare, au o pondere comunicativă redusă și reprezintă doar forme de manifestare a culturii spirituale a etniilor respective. Statul susține prin diverse mijloace dezvoltarea și promovarea limbilor minoritare, ca valori spirituale ale întregii societăți. Anume acest aspect este accentuat de documentele de politici lingvistice europene, care acordă atenție și susținere limbilor minoritare, celor cu puțini vorbitori sau pe cale de dispariție.

Astfel, conform „Cartei Europene a limbilor regionale sau minoritare", prin expresia *limbi regionale sau minoritare* se înțeleg limbile:

i. folosite în mod tradițional într-o anumită zonă a unui stat de către cetățenii acelui stat, care constituie un grup numeric inferior restului populației statului; și

ii. diferite de limba (-ile) oficială a (ale) acelui stat; ea nu include nici dialectele limbii (-ilor) oficiale a (ale) statului, nici limbile migranților [14].

În prezent, în Republica Moldova statutul de limbi minoritare îl au 8 limbi: *bulgară, găgăuză, germană, idiș, poloneză, romani, rusă, ucraineană.*

Situația de bilingvism român-rus și rus-român, este determinată și de faptul că limba rusă, în virtutea tradițiilor moștenite de pe timpul sovietic, are încă un rol destul de important în societate. Statutul ei, ca limbă de comunicare interetnică, este stipulat de legislația în vigoare și este susținut cu multă tenacitate de minoritățile naționale, în special de găgăuzi, ucraineni, bulgari, care utilizează limba rusă în toate domeniile vieții sociale, aceasta, de fapt, înlocuindu-le propriile limbi naționale. Conform *Legii cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova* (1989), care deși anacronică, rămâne până acuma în vigoare, limba rusă se utilizează pe teritoriul republicii *în paralel cu limba de stat* în calitate de limbă de comunicare între națiuni. Dacă ar fi să evaluăm rata bilingvismului rus-național, am putea constata că aceasta este destul de mare și că ponderea limbii ruse este, în unele regiuni/comunități una semnificativă. Moldova, spun observatorii, este singurul stat ex-sovietic în care minoritățile etnice, numite de altfel impropriu neruse, adică ucrainenii, găgăuzii, bulgarii, evreii, parțial romii – sunt supuse unui proces de rusificare prin menținerea învățământului public pentru acestea doar în limba rusă. Sub aspect lingvistic, ucrainenii, găgăuzii și bulgarii au fost și rămân un fel de anexă a comunității etnice rusești, mai cred analiștii [15].

Uniunea Europeană susține *diversitatea lingvistică și culturală* prin mai multe proiecte, care sunt promovate și în Republica Moldova. Unul dintre acestea este *Language Rich Europe* (Bogăția lingvistică a Europei), care își propune să elaboreze strategii prin a căror aplicare diversitatea să nu devină o povară, un impediment în cooperarea și colaborarea dintre oameni, ci din contra, să contribuie la îmbogățirea spirituală și la îmbunătățirea vieții.

Obiectivele generale ale proiectului *Language Rich Europe. Tendințe în politicile și practicile multilingvismului în Europa* sunt:

- facilitarea schimbului de bune practici în promovarea dialogului intercultural și incluziunii sociale prin intermediul predării și învățării limbilor;
- promovarea cooperării europene în elaborarea politicilor și practicilor lingvistice dintr-o serie de sectoare educaționale și din societate pe ansamblu;
- ridicarea gradului de conștientizare în ce privește recomandările UE și Consiliului Europei de promovare a învățării limbilor și *diversității lingvistice* în Europa [16, p.6].

Diversitatea lingvistică trebuie bine monitorizată, este necesar ca europenii să înțeleagă și să accepte diversitatea, să învețe a fi toleranți, pentru a găsi punți de înțelegere în orice situație. Uniunea Europeană, Consiliul Europei și alte organisme internaționale acordă o mare atenție acestor probleme, deoarece practica demonstrează că, de cele mai multe ori, tentativele de instaurare a supremației unui grup, a unei comunități etnice, a unei țări etc. sunt însoțite sau precedate de conflicte lingvistice, de încercarea de a instaura supremația unor anumite limbi în detrimentul altora.

Actualmente se desfășoară un proces dificil de amenajare lingvistică, în special în țările postsovietice, în care supremația limbii ruse, în detrimentul limbilor naționale, are rădăcini adânci și lucrurile se schimbă cu greu, iar focarele de conflicte politico-lingvistice mocnesc întotdeauna și izbucnesc cu regularitate.

În funcție de evoluția situației, discursul oficialităților europene în privința limbilor este ajustat și

modificat, pentru a reflecta cât mai corect procesele care au loc. Una dintre ultimele ajustări se referă la conceptul de *multilingvism*, promovat sub aspectul diversității lingvistice și culturale. S-a dovedit că diversitatea, mozaicul lingvistic și cultural este extrem de interesant și fascinant anume prin polifonia și varietățile inedite, irepetabile ale diverselor culturi. Or, accentuarea permanentă a diversității, a multilingvismului și multiculturalismului poate conduce la diferite forme de izolare și enclavizare, însă în condițiile de astăzi comunitățile nu mai pot trăi în izolare, țările și oamenii trebuie să coopereze, iar pentru aceasta ei trebuie să-și însușească și valorile celorlalți – vecini, compatrioți, colegi etc. Din aceste motive, multilingvismul, ca model de „fărâmițare" culturală și lingvistică este înlocuit de un alt concept, cel de plurilingvism, care presupune un alt nivel de relații și de cooperare între oameni cu diverse limbi și culturi. Specialiştii consideră că „o societate *plurilingvă* este alcătuită din indivizi care sunt în majoritate plurilingvi sau multilingvi, spre deosebire de o societate multilingvă care poate fi alcătuită din indivizi monolingvi, dar vorbitori de limbi diferite" [17].

Altfel spus, „prin *plurilingvism* se înțelege în mod generic folosirea mai multor limbi de către acelaşi individ, spre deosebire de *multilingvism* care reprezintă coexistența mai multor limbi în cadrul unui grup social" [18]. Declarația de la Barcelona și Tratatul de la Lisabona prevăd însușirea a cel puțin două limbi străine încă din primii ani de școală, în afara limbii materne, în scopul integrării europene și asigurării mobilității profesionale și culturale.

În prezent, în Republica Moldova, conform noului Cod al Educației, „Statul garantează formarea și dezvoltarea competenței de comunicare în limba română, după caz, în limbile minorităților naționale, și cel puțin în două limbi de circulație internațională, din care una este limba engleză" (Art. 11, p.2). Aceste prevederi reprezintă o modalitate de adaptare a politicilor educaționale (implicit lingvistice) la actualele cerințe și standarde ale Uniunii Europene.

Autoritățile, dar și societatea civilă, trebuie să trateze cu maximă atenție și discernământ problemele legate de funcționarea limbilor, avându-se în vedere, în primul rând, valoarea culturală și social-spirituală a fiecărei limbi, astfel încât bilingvismul și multilingvismul să servească la dezvoltarea și consolidarea societății, și nu la dezbinarea ei. În acest sens, este nevoie de un program echilibrat de politici lingvistice, care, deocamdată, lipsește în țara noastră.

Bibliografie

1. http://www.spiruharet.ro/facultati/limbi-straine/asterate/057a15d20a459134ce4490fce4fd67cc.pdf
2. Murer Anne-Laure, Long Hélène. Développement du langage oral: les particularités de l'enfant bilingue. – Strasbourg, Juin 2004.
3. Grosjean François. „La moitié de la population mondiale, sinon plus, est bilingue" http://www.abonneecole.net/Francois-Grosjean-La-moitie-de-la-population-mondiale-sinon-plus-est-bilingue_a2011.html [10.05.2013]
4. www.google.md/?gws_rd=cr&ei=38wlUse_EePC0QXR9oCgCw#q=www.gudee.eu+le+bilinguisme
5. Cadrul european comun de referinţă pentru limbi: învăţare, predare, evaluare / Comitetul Director pentru Educaţie „Studierea limbilor și cetăţenia europeană"; trad. din lb. fr. de Gheorghe Moldovanu. – Ch.: S. n., 2003.
6. Bojoga Eugenia. Bilingvism, semilingvism și planificare lingvistică. În: Contrafort, Numărul 7-8, (177-178), iulie-august 2009 http://www.contrafort.md/old/2009/177-178/1728.html
7. Kiseolar Polina. Interferențe lingvistice în româna din sudul regiunii Odesa. În: Cultivarea limbii române în condițiile comunicării actuale. Materiale ale simpozionului științifico-practic interuniversitar, 25 mai 2012. – Chișinău: CEP USM, 2013, p. 65-72.
8. Berejan S. Degradarea vorbirii orale într-un stat, în care funcționează două limbi oficiale. http://www.akademos.asm.md/files/Silviu%20Berejan.pdf
9. Žilinskas Ionas. Le probleme du bilingvisme en Lituanie de nos jours. https://www.oqlf.gouv.qc.ca/ressources/bibliotheque/ouvrages/amenagement_hs/ral01_charte_zilinkas_vf.pdf
10. Kremnitz Georg. Du „bilinguisme" au „conflit linguistique". Cheminement de termes et de concepts. In: Language, 15e année, no 61, p. 63-74.
11. http://www.tv7.md/ro/social/din-1-septembrie-profesorii-alolingvi-vor-invata-romana/
12. http://www.publika.md/, 05.09.2014.
13. Ziarul Timpul, 01 septembrie 2014.
14. Carta Europeană a limbilor regionale sau minoritare. http://www.infoeuropa.md/files/carta-europeana-a-limbilor-regionale-sau-minoritare.pdf
15. http://www.europalibera.org/content/article/1982368.html
16. Language Rich Europe. Tendințe în politicile și practicile multilingvismului în Europa. Publicat de Cambridge University Press, în numele Consiliului Britanic, noiembrie 2012.
17. Tremblay Chr. De la multilingvism la plurilingvism. http://www.scribd.com/doc/145729829/De-Le-Multilingvism-La-Plurilingvism
18. Ardeleanu Sanda Maria. Interculturalitate și plurilingvism. http://www.scribd.com/doc/204053822/Interculturalitate-Si-Plurilingvism

ASOCIEREA LA UNIUNEA EUROPEANĂ PRINDE CONTUR

Pe data de 1 iulie 2014, Republica Moldova a semnat, concomitent cu statele din Balcanii de Vest (Republica Macedonia, Muntenegru, Serbia, Albania, Bosnia şi Herţegovina), Acordul de Asociere la Programul european pentru cercetare-inovare Orizont 2020 (H2020).

Astfel, urmare a semnării în data de 27 iunie 2014 a Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană, H2020 devine primul program comunitar la care se asociază țara noastră, iar Republica Moldova devine prima țară din cadrul Parteneriatului Estic ce va deține acest statut.

Comisarul European pentru Cercetare, Inovare și știință, dna Máire Gheorgan-Quinn, a constatat cu acest prilej că acordurile semnate sunt benefice atât pentru țările vizate, cât și pentru Uniunea Europeană. Cooperarea sporită în domeniul cercetării și inovării va crea noi oportunități pentru creștere, competitivitate și locuri noi de muncă în toate economiile noastre.

„Asocierea la H2020 va facilita mobilitatea celor mai buni oameni de știință, va consolida sistemele naționale de cercetare și va permite țărilor semnatare să se integreze în Spațiul European de Cercetare”, se menționează în Comunicatul de presă al Comisiei Europene.

Acordul va intra în vigoare retroactiv, începând cu 1 ianuarie 2014, astfel încât entitățile fizice și juridice reprezentând țara noastră obțin drepturi similare cu cele din statele membre ale UE, în cadrul apelurilor Programului H2020 (inclusiv cele curente – a se vedea pagina http://www.h2020.md/).

La program pot participa instituţii de cercetare şi universităţi, dar şi sectorul asociativ şi cel de afaceri.

Centrul Media al AȘM



Acad. Gheoghe Duca, președintele Academiei de Științe a Moldovei, și Robert-Jan Smits, Director-general pentru cercetare și inovare al Comisiei Europene semnează Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană, Orizont 2020. Bruxelles, 1 iulie 2014

ACORD ÎNTRE REPUBLICA MOLDOVA ŞI UNIUNEA EUROPEANĂ PRIVIND PARTICIPAREA REPUBLICII MOLDOVA LA PROGRAMUL-CADRU AL UNIUNII PENTRU CERCETARE ȘI INOVARE (2014-2020) - ORIZONT 2020

GUVERNUL REPUBLICII MOLDOVA, în numele Republicii Moldova, denumită în continuare „Moldova", pe de o parte, şi

COMISIA EUROPEANĂ, denumită în continuare „Comisia", în numele Uniunii Europene, pe de altă parte, împreună denumite în continuare „părţile".

ÎNTRUCÂT:

(1) Protocolul la Acordul de parteneriat şi cooperare de instituire a unui parteneriat între Republica Moldova, pe de o parte, și Comunităţile Europene şi statele membre ale acestora, pe de altă parte, referitor la un acord-cadru între Republica Moldova și Uniunea Europeană privind principiile generale de participare a Republicii Moldova la programele Uniunii (denumit în continuare „Protocolul"), prevede la articolul 5 că clauzele şi condiţiile specifice, inclusiv contribuţia financiară, privind participarea la fiecare program sunt stabilite de autorităţile competente ale Moldovei și de Comisie[1].

Protocolul a intrat în vigoare începând cu 1 mai 2011.

(2) Parlamentul European şi Consiliul au adoptat la 11/12/2013, Regulamentul nr. 1291/2013/UE de instituire a noului program al Uniunii pentru cercetare şi inovare „Program-cadru pentru cercetare și inovare (2014-2020) - Orizont 2020"[2] (denumit în continuare „Program").

(3) Programul își propune să contribuie la realizarea Spațiului European de Cercetare și Uniunea Inovării.

(4) În conformitate cu articolul 7 al Regulamentului nr. 1291/2013/UE, clauzele și condițiile specifice de participare a unei ţări asociate la Program, inclusiv contribuţia financiară, care se bazează pe produsul intern brut al ţării asociate, se stabilesc printr-un acord internațional între Uniune și țara asociată[3].

CONVIN DUPĂ CUM URMEAZĂ:

Articolul 1

Domeniul de aplicare - Programul

1. Moldova participă în calitate de ţară asociată la Program, inclusiv programul specific şi regulile de participare, așa cum este definit mai jos:

Regulamentul nr. 1291/2013/UE de instituire a Programului-cadru pentru cercetare şi inovare (2014-2020) - Orizont 2020[4];

Regulamentul nr. 1290/2013/UE al Parlamentului European şi al Consiliului din 11 decembrie 2013[5] de stabilire a normelor de participare şi diseminare pentru Orizont 2020, inclusiv actele delegate şi orice alte norme ulterioare;

Decizia nr. 743/2013/UE a Consiliului de instituire a programului specific de punere în aplicare a programului Orizont 2020[6] şi orice alte norme pentru implementarea programului Orizont 2020.

2. Regulamentul nr. 294/2008/CE al Parlamentului European şi al Consiliului, modificat prin Regulamentul (UE) nr. 1292/2013 al Parlamentului European şi al Consiliului de înfiinţare a Institutului European de Inovare şi Tehnologie, se aplică la participarea entităţilor din Moldova în comunităţile de cunoaştere şi inovaţie[7].

Articolul 2

Clauzele şi condiţiile de participare la Program

1. Moldova participă la activităţile din cadrul Programului în conformitate cu clauzele şi condiţiile specificate în prezentul Acord și anexele la acesta, în special în conformitate cu actele juridice menţionate în articolul 1.

2. Entităţile juridice din Moldova participă la acţiuni indirecte în cadrul Programului în aceleaşi

---

[1] JO L14, 19.01.2011, p. 2.

[2] Regulamentul Parlamentului European şi al Consiliului de instituire a Programului-cadru pentru cercetare şi inovare (2014-20) - Orizont 2020 (JO L347, 20.12.2013, p.104).

[3] În contextul prezentului acord, părţile consideră termenul „Acord" însemnând „Memorandum de Înțelegere", prevăzut la articolul 5 din Protocol.

[4] Regulamentul Parlamentului European şi al Consiliului de instituire a Programului-cadru pentru cercetare şi inovare (2014-20) - Orizont 2020 (JO L347, 20.12.2013, p.104).

[5] Regulamentul Parlamentului European și al Consiliului de stabilire a normelor de participare și diseminare pentru Orizont 2020 (JO L347, 20/12/2013, p.81).

[6] Decizia Consiliului nr. 743/2013/UE din 3 decembrie 2013 de instruire a programului specific (JO L347, 20.12.2013, p.965).

[7] Regulamentul (UE) nr. 1292/2013 al Parlamentului European şi al Consiliului de înfiinţare a Institutului European de Inovare şi Tehnologie (JO L347, 20.12.2013, p.174).

condiţii ca acelea aplicabile entităţilor juridice din statele membre ale Uniunii Europene, în conformitate cu clauzele şi condiţiile stabilite sau menţionate în prezentul Acord.

3. Entităţile juridice din Moldova participă în activităţile comunităţilor de cunoaştere şi inovaţie.

4. În cazul în care Uniunea ia măsuri pentru punerea în aplicare a articolelor 185 şi 187 din Tratatul privind funcţionarea Uniunii Europene Moldovei i se permite să participe la structurile juridice create în cadrul acestor măsuri, conform deciziilor şi regulamentelor, care au fost sau vor fi adoptate pentru instituirea acestor structuri juridice.

5. Entităţile juridice din Moldova participă la activităţile Centrului Comun de Cercetare în cadrul Programului conform aceloraşi condiţii aplicabile entităţilor juridice din statele membre ale Uniunii Europene.

6. Pentru a participa la Program Moldova achită o contribuţie financiară la bugetul general al Uniunii Europene, în conformitate cu articolul 3 de mai jos şi anexa II.

7. Reprezentanţilor Moldovei li se permite să participe, în calitate de observatori, în comitetul menţionat în articolul 10.1 din Decizia nr. 743/2013/UE de instituire a programului specific de punere în aplicare a programului Orizont 2020, responsabil pentru monitorizarea implementării Programului, pentru punctele de interes pentru Moldova.

Acest comitet se întruneşte la vot fără prezenţa reprezentanţilor Moldovei. Moldova este informată despre rezultatele votului.

Participarea în sensul prezentului alineat are loc în aceeaşi formă, inclusiv în privința procedurilor de primire a informaţiilor şi documentaţiei, ca aceea aplicabilă reprezentanţilor statelor membre ale Uniunii Europene.

8. Cheltuielile de deplasare şi de şedere suportate de către reprezentanţii și experţii din Moldova în scopul participării, în calitate de observatori, la lucrările comitetului menţionat în articolul 10.1 din Decizia nr. 743/2013/UE de instituire a programului specific de punere în aplicare a programului Orizont 2020 sau la alte reuniuni legate de implementarea Programului se rambursează de către Comisie pe aceeaşi bază ca pentru reprezentanţii statelor membre ale Uniunii Europene și în conformitate cu procedurile în vigoare pentru cei din urmă.

9. Reprezentanţii Moldovei participă în Consiliul guvernătorilor al Centrului Comun de Cercetare, potrivit Regulilor de procedură ale Consiliului guvernătorilor al Centrului Comun de Cercetare.

Participarea în sensul prezentului alineat are loc în aceeaşi formă, inclusiv în privința procedurilor de primire a informaţiilor şi documentaţiei, ca şi aceea aplicabilă reprezentanţilor statelor membre ale Uniunii Europene.

10. Limba engleză, fiind una din limbile oficiale ale Uniunii Europene, se utilizează pentru procedurile legate de solicitări, acorduri de finanţare şi rapoarte, precum şi pentru alte aspecte juridice şi administrative ale Programului.

Articolul 3
Contribuţia financiară

1. Moldova achită pentru fiecare an de participare la Program o contribuţie financiară la bugetul general al Uniunii Europene.

Contribuţia financiară a Moldovei se adaugă la cuantumul alocat anual în bugetul Uniunii Europene în vederea îndeplinirii obligaţiilor financiare, care rezultă din diferitele tipuri de măsuri necesare pentru punerea în aplicare, administrarea şi funcționarea Programului.

2. O parte a contribuţiei financiare a Moldovei ar putea fi finanţată prin instrumentele de ajutor extern relevante ale Uniunii, în cazul în care Moldova solicită acest lucru. În acest caz modalităţile de finanţare vor fi definite în deciziile financiare relevante.

3. Regulile care reglementează contribuţia financiară a Moldovei sunt prevăzute în anexa II a prezentului Acord.

Articolul 4
Raportare şi evaluare

1. Fără a aduce atingere responsabilităţilor Comisiei şi Curţii de Conturi a Uniunii Europene în ceea ce priveşte monitorizarea şi evaluarea Programului, participarea Moldovei la Program este monitorizată continuu în baza unui parteneriat între Moldova şi Comisie.

2. Normele privind controlul financiar, măsurile de recuperare şi alte măsuri antifraudă sunt prevăzute în anexa III a prezentului Acord.

Articolul 5
Comitetul Moldova-UE

1. Comitetul de Cercetare şi Inovare Moldova-Uniunea Europeană (denumit în continuare „Comitetul comun") este instituit în baza prezentului Acord.

2.Funcţiile Comitetului comun includ:

– Asigurarea examinării şi evaluării implementării prezentului Acord;

– Examinarea oricăror măsuri pentru îmbunătăţirea şi dezvoltarea cooperării.

3. Activitatea Comitetului comun este complementară şi în concordanţă cu activitatea organelor relevante, instituite în baza Acordului de parteneriat şi cooperare de instituire a unui parteneriat între

Republica Moldova, pe de o parte, şi Comunităţile Europene şi statele membre ale acestora, pe de altă parte, precum şi în temeiul Acordului de asociere dintre Republica Moldova, pe de o parte, şi Uniunea Europeană şi Comunitatea Europeană a Energiei Atomice şi statele membre ale acestora, pe de altă parte.

4. Comitetul comun este constituit din reprezentanţii Moldovei şi Uniunii Europene.

5. Comitetul comun se întruneşte la cererea oricărei Părţi.

6. Comitetul comun îşi adoptă regulamentul de procedură.

Articolul 6
Intrarea în vigoare şi aplicarea provizorie

Prezentul Acord se aplică provizoriu din momentul semnării. După semnare Acordul intră în vigoare la data când Moldova notifică Comisia despre îndeplinirea procedurilor interne necesare în acest scop.

Articolul 7
Dispoziţii finale

1. Prezentul Acord se aplică începând cu 1 ianuarie 2014 şi pe întreaga durată a Programului.

2. Prezentul Acord poate fi denunţat de oricare dintre părţi în orice moment pe durata Programului printr-o notificare scrisă despre intenţia de a-şi înceta participarea la Program.

Sub rezerva dispozițiilor de mai jos denunțarea produce efecte după trei luni calendaristice de la data, la care notificarea scrisă ajunge la destinatar.

Expirarea şi / sau denunţarea prezentului Acord nu afectează:

(a) Orice proiecte sau activităţi în curs de desfășurare;

(b) Punerea în aplicare a oricăror aranjamente contractuale aplicabile acestor proiecte şi activităţi.

În caz de denunţare a prezentului Acord, Uniunea rambursează Moldovei partea contribuţiei la bugetul general al Uniunii Europene, care nu va fi cheltuită din cauza denunţării.

3. Anexele constituie parte integrantă a prezentului Acord.

4. Prezentul Acord poate fi modificat doar în scris, prin acordul comun al părţilor.

5. Participarea Moldovei în calitate de ţară asociată la următorul program-cadru al Uniunii pentru cercetare şi inovare, în cazul în care Moldova cere acest lucru, face obiectul unui nou acord, care urmează să fie încheiat între părți.

Semnat la Bruxelles, la 1 iulie 2014, în două exemplare originale, fiecare în limbile română şi engleză, ambele texte fiind egal autentice.

Pentru Guvernul Republicii Moldova,
în numele Republicii Moldova
Gheorghe DUCA
Președintele Academiei
de Științe a Moldovei

Pentru Comisia Europeană,
în numele Uniunii Europene
Robert-Jan SMITS
Director-general
pentru cercetare și inovare
Comisia Europeană



Reprezentanții țărilor-semnatare (Bosnia şi Herţegovina, fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei, Muntenegru, Albania, Serbia, Republica Moldova) ale Acordului de Asociere la Programul UE pentru crecetare și inovare Orizont 2020 (În centru: Robert-Jan Smits, Director-general pentru cercetare și inovare a CE)

NOI OPORTUNITĂŢI EUROPENE PENTRU CERCETARE

Un Contract privind suportul financiar pentru participarea Republicii Moldova la Programul Cadru al Uniunii Europene Orizont 2020 a fost semnat la 25 august 2014, în incinta Universităţii Tehnice a Moldovei, de către Şeful Delegaţiei Uniunii Europene la Chişinău, Pirkka Tapiola şi preşedintele Academiei de Ştiinţe a Moldovei, acad. Gheorghe Duca.

Contractul prevede oferirea unui suport financiar în valoare de 50 la sută din cotizaţia de aproximativ 890 000 euro plătită de către Republica Moldova la Programul Comunitar, bani ce urmează a fi investiţi pentru buna funcţionare a Reţelei Punctelor Naţionale de Contact, Academia de Ştiinţe a Moldovei fiind instituţia gazdă a acesteia, dar şi pentru dezvoltarea capacităţilor de infrastructură cu scopul de a ridica nivelul de participare la programul respectiv.

Preşedintele AŞM a exprimat sincere mulţumiri Excelenţei Sale, Ambasadorului Pirkka Tapiola şi echipei Delegaţiei Uniunii Europene la Chişinău, pentru susţinerea şi promovarea comunităţii ştiinţifice din Republica Moldova la nivel european, pentru faptul că sunt buni prieteni şi parteneri de încredere atât ai comunităţii ştiinţifice, cât şi ai întregii societăți a Republicii Moldova. „Semnarea, astăzi, a Contractului de suport financiar pentru participarea Republicii Moldova la Programul Orizont 2020 dovedește încă o dată susținerea şi generozitatea Uniunii Europene faţă de Republica Moldova, iar Academia de Ştiinţe a Moldovei, în comun cu instituţiile de cercetare din ţară, va continua eforturile sale de integrare europeană şi ajustare la standardele și exigențele UE.

Totodată, președintele AŞM a menționat că Guvernul, Parlamentul şi Preşedinţia au contribuit esențial la accelerarea procesului de asociere. El a reiterat că suportul financiar oferit prin Contracul semnat este un merit şi al comunităţii ştiinţifice din Republica Moldova, care s-a dovedit a fi un participant activ la Programul precedent – Programul Cadru 7 al UE. Iar în urma asocierii, în anul 2012, a precizat preşedintele AŞM, cercetătorii au depus peste 300 de propuneri de proiecte, dintre care au fost finanţate 58 de proiecte, volumul de finanţare fiind de 4,15 milioane euro. În cadrul acestor proiecte au fost antrenaţi peste 1000 de cercetători, practic, circa 1/3 din potenţialul ştiinţific al ţării.

Subliniind importanţa Programului Orizont 2020, preşedintele AŞM l-a definit ca fiind unic în Europa, un program de suport, de consolidare a savanţilor, a cercetătorilor atât din comunitatea europeană, cât şi din ţările asociate. Mai mult, acesta este un program de pace care promovează cercetări civile menite să îmbunătăţească condițiile de viaţă ale oamenilor, să contribuie la dezvolatrea ţărilor-membre ale Comunităţii Europene şi celor asociate.

Şeful Delegaţiei UE la Chişinău, Pirkka Tapiola, a menționat, la rândul său, că Programul Orizont 2020 reprezintă un program de consolidare a relațiilor moldo-europene. „Dacă prin intermediul Acordului de Asociere ne-am asumat nişte angajamente de modernizare pe viitor, atunci ceea ce ne-am propus să realizăm în cadrul Programului Orizont 2020 este o temelie a relaţiilor noastre bazate pe noi oportunităţi şi pe o creştere inovativă", a declarat oficialul european. Diplomatul a apreciat implicarea şi dinamismul echipei din Republica Moldova în procesul realizării obiectivelor asumate în cadrul Programului Cadru 7 și Programului Orizont 2020.

Cel mai mare program de cercetare şi inovare al UE, Orizont 2020, dispune de fonduri financiare de aproape 80 miliarde de euro, valabile pentru o perioadă de şapte ani (2014-2020). Scopul principal al programului este de a încuraja descoperirile în domeniul ştiinţei şi de a transforma ideile din laborator în produse pe piaţă.

După semnarea Contractului, înaltul demnitar a vizitat două centre ştiinţifice din cadrul Universităţii Tehnice a Moldovei – Centrul de Tehnologii Spaţiale, condus de acad. Ion Bostan, şi Centrul Naţional de Studiu şi Testare a Materialelor, condus de acad. Ion Tighineanu, unde i s-au pus la dispoziție informații referitor la participarea cercetărorilor în proiectele europene.

Eugenia Tofan
Centrul Media al AŞM

ȘANSA CERCETĂTORULUI PENTRU DEZVOLTARE PERSONALĂ ȘI INTEGRARE ÎN CERCETAREA EUROPEANĂ – ACȚIUNILE MARIE SKŁODOWSKA-CURIE

Dr. hab., conf. univ. ***Aurelia HANGANU***
Dr. ***Alexandru ROȘCA***
Academia de Științe a Moldovei

THE MARIE SKŁODOWSKA-CURIE ACTIONS: A RESEARCHER'S CHANCE OF PERSONAL DEVELOPMENT AND INTEGRATION INTO THE EUROPEAN RESEARCH AREA

Summary. The article provides a short survey of the Marie Curie Actions, which, for their part, provide research training, career development and mobility schemes allowing researchers to be truly mobile internationally, intersectorially and, to a lesser extent, between fields of research. There are opportunities for researchers at any career stage and of any nationality. The Marie Curie actions are open to all domains of research and technological development, with the research fields freely chosen by the applicants in a "bottom-up" approach. The article also provides main figures depicting both the Marie Curie Actions-related overall outcomes and, specifically, the participation of Moldovan researchers in MCA during FP7.

Keywords: H2020, MSCA, mobility, research grant, doctoral studies.

Rezumat. Articolul prezintă o scurtă descriere a acțiunilor Marie Curie, care la rândul lor, oferă suport pentru cercetare, dezvoltarea carierei și scheme de mobilitate internațională reală. Oportunitățile sunt pentru toți cercetătorii, indiferent de carieră și naționalitate. Acțiunile Marie Curie sunt deschise pentru toate domeniile de cercetare și dezvoltare tehnologică.

Cuvinte-cheie: H2020, Acțiuni Marie Skłodowska-Curie, mobilitate, grant de cercetare, studii doctorale.

Lumea științei, în continuă schimbare, totdeauna a cerut de la persoana care se vrea cetățean al ei mobilitate – că e vorba de flexibilitatea gândirii și a schimbării de perspectivă asupra fenomenelor de diferit gen, că e vorba de deschidere către domenii și tărâmuri necunoscute sau disponibilitatea de a comunica, pentru dezvoltare, cu semeni, cercetători experimentați, studenți plini de inițiative și idei noi, ori pur și simplu, de dorința arzândă de a lucra în noi medii legate de carte sau de diferite utilaje, instrumente, aparate puse în slujba cercetării. Mobilitatea, în condițiile mapamondului actual, este condiția *sine qua non*, mai întâi de toate, de supraviețuire în mediul științific și, apoi, pentru calitate în domeniul cercetării-dezvoltării-inovării.

Oportunitățile pentru mobilitate și dezvoltare personală nu lipsesc. Poate cele mai importante, în Uniunea Europeană, deocamdată spațiu vecin fizic Republicii Moldova, dar totodată spațiu comun pentru societatea academică, sunt posibilitățile pe care le oferă Programul Cadru de Cercetare și Inovare ORIZONT 2020. Dintre acestea, explicit și aproape exclusiv dedicate cercetătorului în devenire sau revenire sunt acțiunile Marie Skłodowska-Curie (MSCA).

Acțiuni de mobilitate au existat și în cadrul primelor trei programe-cadru ale UE, însă începând cu PC4 ele au fost grupate în subprogramul MCA (redenumit Marie Skłodowska-Curie odată cu lansarea noului program-cadru ORIZONT 2020). Astfel, în 1996, Comisia Europeană a decis să-și numească programul de mobilitate în onoarea ilustrei savante Marie Skłodowska-Curie, un strălucit exemplu de mobilitate, dublu laureată a Premiului Nobel, prima femeie care s-a învrednicit de acest premiu dar și singurul savant care l-a primit în două domenii științifice diferite (fizică și chimie). De atunci, programul Marie Skłodowska-Curie își aduce contribuția substanțială la consolidarea poziției Uniunii Europene de lider mondial în domeniul științei prin atragerea și încurajarea celor mai talentați cercetători de a lucra împreună cu colegii lor din Europa. Acest obiectiv este atins prin acordarea de sprijin financiar generos pentru tinerii cercetători care doresc să-și extindă orizonturile grație unei perioade de cercetare într-o altă țară europeană, într-un anturaj de colaborare, axat pe valorile diversității culturale și sociale ale Uniunii Europene.

În cei 18 ani trecuți de la lansarea acțiunilor Marie Curie, acestea au fost o parte componentă a patru programe-cadru, acum regăsindu-se în Pilonul I, „Excelență științifică", al programului ORIZONT 2020. În perioada dată, bugetul MCA a cunoscut un trend ascendent, crescând de la 260 milioane EUR (PC4) la 4,75 milioane EUR (FP7). Tipologia burselor s-a diversificat, pe parcurs, în tot acest timp, din perspectiva țintei (ca să-i includă și pe cercetătorii debutanți), mecanismului de realizare (acțiuni instituționale) și scopului (de reintegrare, revenire, de schimb intersectorial etc.). Acțiuni-

le Marie Curie au fost una dintre cele mai de succes componente ale programelor-cadru din momentul lansării, cifrele demonstrând convingător afirmația:

• aprox. 60 000 de cercetători finanțați de la lansarea acțiunilor Marie Curie;

• peste 10 000 de doctorate susținute în PC7;

• cercetătorii Marie Curie provin din toate părțile lumii (aproximativ 130 de naționalități);

• organizații-gazdă ale acțiunilor Marie Curie în peste 70 de țări;

• 46% dintre cercetătorii veniți în UE din țările industrializate au ales să rămână în Europa după încheierea bursei;

• 38% de participare a femeilor în cadrul MCA PC7, aproape atingând ținta de 40%;

• peste 50% din bugetul MSC PC 7 au fost dedicate cercetării provocărilor sociale;

• MCA au ajutat la reducerea decalajului dintre sectorul academic și cel de afaceri, cu peste 6 000 detașări/recrutări în aprox. 350 de proiecte MCA PC7;

• Un rol sporit acordat participării ÎMM-urilor, în unele subprograme ale MCA PC7, cota participării acestora atingând peste 50% din toate întreprinderile participante.

Având ca obiectiv specific consolidarea competențelor, formarea și dezvoltarea carierei cercetătorilor, MSCA sunt deschise cercetătorilor de orice naționalitate și vârstă, pentru activitățile de formare și dezvoltare a carierei din toate domeniile cercetării și inovării, de la cercetarea de bază până la preluarea pe piață și serviciile pentru inovare. Domeniile de cercetare și inovare, precum și sectoarele de activitate pot fi alese de candidații înșiși în funcție de preferințe, competențe, scopuri, posibilități și alte ocurențe. Toate MSCA promovează colaborarea pe termen lung între instituțiile de învățământ superior, organizațiile de cercetare și sectorul privat, ținând cont de respectarea drepturilor de proprietate intelectuală, și astfel, optează pentru un mediu propice dezvoltării personale, a individului, și instituționale, a organizației din domeniul educației-cercetării-inovării-dezvoltării.

Mobilitatea este o cerinţă-cheie în acțiunile Marie Skłodowska-Curie. Cercetătorii nu numai că au posibilitatea de a acumula experienţa semenilor din diferite instituţii de peste hotarele republicii, de a-şi completa instruirea cu competenţe sau discipline utile pentru propria carieră, ci totodată sunt obligați să demonstreze flexibilitate de atitudine și comportament, de gândire și activitate, disponibilitate și curaj de a se încadra în colective cu prestanță și autoritate în cercetare.

De aceea, MSCA sunt deschise pentru participarea cercetătorilor și personalului din domeniul inovării, precum și universităților, institutelor de cercetare, întreprinderilor și altor agenți socio-economici din toate țările Uniunii Europene, inclusiv din țările terțe. Aceste acțiuni oferă o multitudine de oportunități pentru cercetătorii din Europa și din întreaga lume, ajutându-i să acceseze un (nou) nivel al carierei lor. În funcție de necesitatea fiecărui cercetător, acțiunile Marie Skłodowska-Curie propun fie instruire prin doctorat, prin intermediul rețelelor de formare inovatoare (ITN), fie posibilitatea de a avansa în carieră, schimbând țara de reședință sau chiar și sectorul de activitate, prin Bursele de cercetare individuală (IF), fie oportunitatea de a colabora și a partaja cunoștințele proprii, prin Schimburile de personal în domeniul cercetării și inovației (RISE), sau, la o scară mai largă, implicarea organizației în gestiunea și finanțarea programelor de doctorat sau a burselor de cercetare, prin intermediul acțiunii Programe de cofinanțare regionale, naționale și internaționale (COFUND).

Respectivele posibilități sunt încorporate în cele patru direcţii majore ale acțiunilor Marie Skłodowska-Curie:

1. Rețele inovative pentru sprijinirea cercetătorilor debutanți (ITN) vizează formarea inițială a cercetătorilor și a candidaților prin studii de doctorat în organizații din statele membre și din țările asociate ale Uniunii Europene, având ca bază suportul acordat programelor de formare în domeniul cercetării realizate de parteneriate între universități, institute de cercetare, întreprinderi (inclusiv cele mici și mijlocii) și alți agenți socio-economici din diferite țări atât din Europa, cât și din afara ei.

Aceste granturi sunt adresate organizațiilor care urmăresc să găzduiască cercetători aflați la începutul carierei, iar finanțarea este destinată pentru acțiuni de instruire a tinerilor cercetători astfel încât ei să exceleze în domeniul lor, dar și să dobândească un șir de abilități complementare menite să le maximizeze șansele de angajare viitoare: este vorba de competențe de antreprenoriat, management, brevetare sau comercializare a rezultatelor cercetării.

Este vorba, în esență, de o formare internațională și intersectorială de cea mai înaltă calitate prin:

- rețele europene de formare (ETN) – formare în domeniul cercetării furnizată în comun de cel puțin trei parteneri din statele membre ale UE sau țări asociate diferite;

- doctorate industriale europene (EID), care presupun implicarea a cel puțin doi parteneri, dintre

care unul ar fi o organizație academică având dreptul de a acorda diplome de doctorat, iar alta – o organizație non-academică (în special companii), dar care ar avea infrastructura și potențialul necesar realizării unei cercetări. Respectivele organizații coordonează în comun activitatea candidatului la diploma de doctorat, care se află cel puțin o jumătate din timpul acordat cercetării în sectorul non-academic;

- doctoratele europene comune (EJD) implică participarea a cel puțin trei organizații cu dreptul de a acorda diplome de doctorat, din trei state membre ale Uniunii Europene sau din țări asociate diferite.

2. Burse individuale pentru sprijinirea cercetătorilor cu experiență (IF) au drept scop primordial cultivarea excelenţei cercetătorilor experimentați prin intermediul mobilității transfrontaliere și inter-sectoriale. Este una dintre acțiunile Marie Sklodowska-Curie care oferă cercetătorului de nivel postdoctoral sau superior oportunitatea de a-și dezvolta abilitățile personale, inclusiv revenirea în domeniul cercetării după o pauză în carieră, reintegrarea în Europa după un timp petrecut altundeva sau realizarea de proiecte de cercetare în altă țară din interiorul sau exteriorul Europei.

3. Cooperare internaţională şi intersectorială prin schimb de personal de cercetare şi inovare (RISE) sunt acțiuni care urmăresc stabilirea sau consolidarea relaţiilor de cooperare pe termen lung între organizații de cercetare printr-un program de schimb coordonat pentru personalul lor. Această opțiune se potriveşte organizațiilor interesate de mobilitatea pe termen scurt a cercetătorilor, în general 1-12 luni. RISE susține schimbul internațional și intersectorial atât pentru cercetători, având la bază un proiect comun de cercetare și inovație, cât și pentru personalul administrativ, tehnic sau membri ai conducerii organizației.

4. Cofinanţarea programelor regionale, naţionale şi internaţionale de doctorat şi postdoctorat (COFUND) oferă finanțare suplimentară pentru programe de burse care au ca obiectiv activităţile de formare în domeniul cercetării şi de dezvoltare a carierei. Este vorba de programe doctorale, dar și de burse de cercetare la nivel postdoctoral. În esență, este vorba despre programe de cercetare regionale, naționale sau internaționale care cultivă excelența în formarea, mobilitatea și dezvoltarea carierei cercetătorului. Mobilitatea transfrontalieră constituie o condiție obligatorie, de asemenea este încurajată și mobilitatea transsectorială.

Este un program deosebit, apreciat deopotrivă de comunitatea academică și de cea non-academică, or COFUND este acțiunea prin care se urmărește, într-un final, îmbunătățirea condițiilor de angajare a cercetătorului și calitatea procesului de recrutare și selecție.

În altă ordine de idei, este informativ să analizăm performanțele cercetătorilor și echipelor de cercetare din Republica Moldova în peisajul acțiunilor Marie Curie din PC7. Statisticile Comisiei Europene, la situația din 26.05.2014, indică următoarele:

- între 2007-2014, 155 de cercetători din Republica Moldova au beneficiat de acțiunile Marie Curie;
- organizațiile de cercetare din Republica Moldova au primit o finanțare în volum de 0,746 milioane euro;
- 15 organizații de cercetare din țară au participat la acțiunile MCA PC7 (dintre care 13 – la Schema Internațională de Schimb pentru Personal de Cercetare, IRSES).

Cei mai mulți (128) dintre cercetătorii moldoveni (și personalul implicat în acțiunile de cercetare-inovare) au fost antrenați în acțiuni IRSES. Bursieri ai programelor MCA COFUND au devenit 4 cercetători din țară. Doi cercetători experimentați au devenit bursieri ai IEF – burse pentru cercetători din țările UE sau asociate. Respectiv, acest lucru a devenit posibil numai după 11 octombrie 2011, când a fost semnat Memorandumul de Înţelegere între Republica Moldova și Uniunea Europeană privind asocierea Republicii Moldova la al Șaptelea Program Cadru. Anterior, alți 5 cercetători experimentați au fost finanțați în cadrul burselor de tip IIF, destinate cercetătorilor din țările terțe venind în Europa. În sfârșit, alți 16 cercetători debutanți au fost antrenați în acțiunile de formare inițială prin programul ITN.

În concluzie, ne exprimăm convingerea că cercetătorii moldoveni de la toate etapele de carieră trebuie să folosească din plin oportunitățile oferite de MSCA, prin care Uniunea Europeană va încerca să promoveze conlucrarea și mobilitatea celor mai strălucite și creative minți ale științei internaționale și mai ales europene. Or, bursierii și beneficiarii programelor de formare MSCA vor fi în avangarda noii generații de cercetători și antreprenori inovativi ai Ariei Europene de Cercetare.

Legături utile

1. http://ec.europa.eu/research/mariecurieactions/ – site-ul oficial al MSCA
2. http://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/home.html – portalul participantului la programele Orizont 2020
3. http://mariecurieactions.blogspot.com – blogul oficial al MSCA
4. https://www.facebook.com/Marie.Curie.Actions – pagina oficială pe Facebook

EVALUAREA CA ELEMENT INDISPENSABIL AL SCIENTOMETRIEI: REPERE TEORETICE

Dr. ***Alfreda ROŞCA***[1]
Dr. ***Gheorghe CUCIUREANU***[1,2]
[1]*Institutul de Dezvoltare a Societăţii Informaţionale al AŞM*
[2]*Consiliul Naţional pentru Acreditare şi Atestare*

EVALUATION AS AN INDISPENSABLE ELEMENT OF SCIENTOMETRICS: SOME THEORETICAL MILESTONES

Summary: Today we are witnessing a growing interest for the evaluation of research and development. It is determined, on the one hand, by the increasing role of science in social and economic development of states, and on the other hand, by the fact that the assessment is a tool for improving research systems. In this context, the article describes the multiple components of the assessment activity of research and development as a synthesis of best international practices.

Keywords: evaluation, R&D, scientometrics, evaluation standards.

Rezumat: În prezent asistăm la o creştere a interesului pentru evaluarea cercetării-dezvoltării. El este determinat, pe de o parte, de creşterea rolului ştiinţei în dezvoltarea economică şi socială a statelor, iar pe de altă parte, de faptul că evaluarea reprezintă un instrument de bază pentru perfecţionarea sistemelor de cercetare. În acest context în articol se descriu multiple componente ale activităţii de evaluare a cercetării-dezvoltării ca o sinteză a bunelor practici internaţionale.

Cuvinte-cheie: evaluare, cercetare-dezvoltare, scientometrie, standarde de evaluare.

Scientica, sau ştiinţa despre ştiinţă, prezintă un tablou de ansamblu al realităţii din lumea cercetării, al dezvoltării tehnologice şi inovării. Această disciplină caracterizează evoluţia ştiinţei pe baza unor date cantitative şi calitative cu privire la generarea, diseminarea şi utilizarea activităţilor şi rezultatelor ştiinţifice cu scopul de a înţelege mai bine mecanismul funcţionării sistemului şi de a evalua eficienţa lui [1, p. 10]. Bazându-se pe abordări interdisciplinare, pe modele matematice şi fizice, pe de o parte, şi pe metode sociologice şi psihologice, pe de altă parte, scientica constituie în sine un sistem suport pentru luarea celor mai bune decizii ***în domeniul ştiinţei,*** serveşte ca platformă pentru dezvoltare şi perfecţionare. Scopul cercetărilor scientice este de a conferi o imagine obiectivă evoluţiei ştiinţei, de a o evalua, a stabili actualitatea, posibilităţile, legităţile, dar şi de a propune căi pentru optimizarea sistemului şi activităţilor de cercetare, metode eficiente de management, modalităţi de preluare a celor mai bune practici internaţionale.

O componentă de bază a scienticii este scientometria, care include un set de metode cu al căror sprijin se poate studia şi estima producţia, valoarea şi progresele unui savant, ale unui grup de cercetători, ale unei instituţii sau ale unei ţări. Primele metode scientometrice de evaluare a cercetării ştiinţifice au început să fie implementate prin anii ’60 ai secolului trecut în SUA şi apoi prin anii ’70, în diferite ţări europene. Cei care au contribuit la apariţia scientometriei au fost Price de Solla (1963) în Marea Britanie, Garfield (1955) şi Narin (1976) în SUA, Nalimov şi Mulchenko (1969) în Rusia, Braun şi Bujdoso (1975) în Ungaria [2, p. 27].

În condiţiile secolului XXI, sistemul de cercetare ştiinţifică, fiind într-un proces real de transformări în toate ţările lumii, depune eforturi deosebite pentru a face faţă provocărilor economiei şi societăţii bazate pe cunoaştere. Europa a pus sarcina de a exploata eficient cunoaşterea în scopul creşterii competitivităţii şi performanţei, pentru ca ştiinţa să fie cât mai mult conectată la societate, economie; resursele umane să se implice tot mai activ în procesul de transfer de cunoştinţe, de produse şi tehnologii inovative spre mediul economic. Constituirea unei societăţi bazate pe cunoaştere solicită o nouă viziune în ce priveşte formarea, achiziţionarea şi diseminarea cunoştinţelor, valoarea şi rolul acestora în dezvoltarea societăţii.

Un instrument important în elucidarea funcţiilor multiple pe care trebuie să le îndeplinească ştiinţa, în stimularea dezvoltării şi perfecţionării s-a dovedit a fi evaluarea, unul din elementele indispensabile ale scienticii. O importanţă primordială acest instrument capătă în zilele noastre, când procesele de globalizare influenţează toate domeniile, inclusiv cel al ştiinţei şi inovării.

În pofida opiniei larg răspândite precum că ştiinţa este greu de cuantificat, mai cu seamă în ceea ce priveşte evaluarea calităţii producţiei ştiinţifice, măsurarea cantitativă nu numai că este un instrument decizional extrem de valoros, ci şi unul care se utilizează în analiza retrospectivă şi prospectivă (foresight) a ştiinţei la nivel mondial. Criticii metodelor cantitative susţin că metodologia cantitativă nu este singurul mod în care poate fi demonstrată

validitatea rezultatelor unei cercetări. Pentru soluţionarea acestei dileme practicile mondiale propun o abordare multidimensională, o paradigma multi-metodă pentru obţinerea unor rezultate veridice în evaluarea cercetării, care pune accent pe complementaritatea dintre metodele cantitative şi cele calitative. Când e vorba de evaluarea performanţelor individuale, aceasta la fel trebuie să se bazeze atât pe criterii calitative, ce presupun analiza lucrărilor ştiinţifice, cât şi pe criterii cantitative, prin stabilirea unor indicatori bibliometrici relevanţi pentru domeniul în care activează cercetătorul [3, p. 32].

O evaluare coerentă presupune luarea în consideraţie a domeniului de cercetare, a producţiei ştiinţifice, a componenţei echipelor, nivelului de instruire, dotării tehnice, infrastructurale şi informaţionale. Aprecierea performanţelor în cercetarea ştiinţifică trebuie să se bazeze pe anumite principii de bază care în esenţă caracterizează orice exerciţiu de evaluare şi asigură corectitudinea procesului.

În scopul fundamentării ştiinţifice a managementului cercetării, facilitării gestionării rezultatelor, creşterii accesului la resursele informaţionale şi sporirii vizibilităţii comunităţii ştiinţifice, în cadrul Institutului de Dezvoltare a Societăţii Informaţionale a fost creat un grup de scientică. O preocupare de bază a acestui grup este dezvoltarea suportului metodologic pentru evaluarea sistemului cercetare-dezvoltare-inovare (CDI) din Republica Moldova, concentrarea eforturilor în domeniul studiilor scientometrice în vederea obţinerii unui efect sinergetic în domeniul managementului sferei ştiinţei şi inovării. Grupul încearcă să contribuie la creşterea culturii evaluării în Republica Moldova prin elaborarea unui cadru metodologic comun de suport pentru factorii de decizie, finanţatorii, evaluatorii, pentru toţi actorii din arealul CDI. Este important în primul rând ca toţi actorii sistemului să discute şi să analizeze lucrurile folosind aceiaşi termeni. Pornind de la aceste considerente, în articolul de faţă propunem câteva repere teoretice privind activitatea de evaluare.

Definirea termenului „evaluare"

Termenul *evaluare* este explicat prin mai multe definiţii, în funcţie de domeniul evaluării (evaluarea în sfera CDI, evaluarea pieţei muncii, evaluarea cooperării), metodologia aplicată (evaluarea ex-ante, de progres, ex-post etc.), obiectul evaluării (evaluarea proiectelor, programelor, a organizaţiei, politicilor). În literatura de specialitate se întâlnesc diverse definiţii ale evaluării. In opinia unuia dintre autorii clasici în acest domeniu, Michael Quinn Patton, „Evaluarea este colectarea sistematică de informaţii despre activităţile, caracteristicile şi rezultatele programelor pentru a fi utilizate de anumite persoane cu scopul de a reduce nesiguranţele, pentru a spori eficacitatea şi a lua deciziile oportune în legătură cu acestea" [4, p. 54].

Cele mai des utilizate definiţii ale evaluării sunt:

„Evaluarea este un proces sistemic şi obiectiv, care elucidează relevanţa, eficienţa şi eficacitatea politicilor, programelor şi proiectelor orientate la atingerea obiectivelor trasate. Evaluarea este o abordare bazată pe teorie şi practică. Rezultatele evaluării servesc la elaborarea politicilor şi facilitează procesul de învăţare continuă. Acest lucru aduce transparenţă şi responsabilitate, ajută la formularea şi evaluarea raţionamentelor care stau la baza politicilor" [5, p. 15].

„**Evaluarea** este o apreciere sistemică şi obiectivă dată unui proiect, program sau politici în curs de desfăşurare sau finalizate, a structurii acestora, modului de implementare şi rezultatelor în vederea aprecierii relevanţei şi gradului de realizare a obiectivelor, evoluţia eficienţei, eficacităţii, impactului şi sustenabilităţii acestora. O evaluare trebuie să ofere informaţii credibile şi utile, permiţând utilizarea concluziilor în procesul de luare a deciziilor. Evaluarea se referă şi la procesul de determinare a valorii unei activităţi, program sau politici" [6, p. 21].

„**Evaluarea** este un proces prin care se încearcă determinarea sistemică și obiectivă a relevanței, eficienței, eficacității și impactului activităților în lumina unor obiective clar specificate. Este un instrument de management și un proces organizațional de învățare, focusat pe acțiuni, având scopul de îmbunătățire a activităților curente și a proceselor de planificare, programare și luare a deciziilor" [7, p. 2].

Sintetizând definiţiile de mai sus, se poate concluziona că în esenţă evaluarea presupune o activitate de analiză a unei politici, a unui program sau a unui proiect pentru a determina măsura în care sarcinile trasate pot fi realizate, rezultativitatea acestora, la fel cum au fost îndeplinite obiectivele propuse, cum au fost consumate resursele disponibile, dacă s-a respectat planul de lucru sau sunt necesare anumite modificări ale lui în urma unor circumstanţe speciale.

Deși evaluările pot fi retrospective, acestea sunt în esență măsuri anticipative în ceea ce privește scopul, aducând contribuție la îmbunătățirea politicilor, procedurilor, tehnicilor, oferind posibilitatea de continuare sau întrerupere a unui proiect, măsură, organizație sau program etc. Datorită evaluării se poate evita risipa de fonduri alocate pentru proiectele neperformante [8, p. 8].

Scopul şi funcţiile evaluării

Publicaţiile ştiinţifice aferente domeniului subliniază faptul că scopul evaluării este de a determina relevanţa și gradul de realizare a obiectivelor, evoluția

eficienței, eficacității, impactului și sustenabilității. Evaluările politicilor, organizaţiilor, portofoliilor de programe/proiecte/măsuri sunt extrem de utile pentru a asigura ca acestea să-şi atingă obiectivele declarate şi să utilizeze eficient resursele financiare. Evaluările furnizează informaţii factorilor de decizie în domenii unde indicatorii economici nu sunt disponibili, fiind deosebit de utile în evaluările de impact. Acest deziderat este valabil în special pentru politicile din sfera CDI, atunci când impactul ştiinţific, social, economic și de mediu se manifestă peste ani de zile și în astfel de sisteme complexe este dificil de prognozat. Este foarte important ca orice evaluare să fie adaptată scopului, să se ia în considerație obiectul evaluării şi care vor fi consecinţele. Rezultatele evaluării trebuie să fie credibile şi utile celor ce evaluează şi sunt evaluaţi, finanţatorilor, să contribuie la îmbunătăţirea politicilor, procedurilor sau tehnicilor, precum şi la luarea deciziilor de finanţare.

Funcţiile şi scopurile evaluării se deosebesc semnificativ în legătură cu actorii implicaţi în finanţarea şi executarea proiectelor / programelor. întrucât activitățile din sfera CDI implică o varietate de actori cu diverse interese şi evaluările diferă semnificativ ca funcție și scop. Astfel, pornind de la condițiile de bază, evaluarea poate îndeplini diverse funcții, principalele din ele fiind [9, p. 11]:

• de legitimizare – justifică utilizarea bunurilor publice;

• de furnizare a informației – sensibilizează opinia publică și oferă informații;

• de control – verifică dacă sunt respectate regulile;

• de sporire a responsabilităţii – disciplinează executanţii proiectelor;

• de mediere – interconectează părțile interesate.

Standarde de evaluare

Procesul de selecţie şi motivare a evaluatorilor trebuie analizat cu atenţie având în vedere că de calitatea evaluării depinde valoarea proiectelor aprobate; o evaluare incorectă sau incompletă duce la creşterea riscurilor. Evaluarea trebuie să se bazeze pe ghiduri speciale, profesionale și să fie efectuată cu integritate și onestitate. Evaluatorii trebuie să ia în consideraţie domeniul, specificul proiectului, programului, diferenţele de gen, etnie, abilități, vârstă, orientare sexuală, limbă etc. [10, p. 6].

Imparțialitatea și independența unei echipe de evaluare este esențială. Se cere ca evaluatorii să nu aibă conflicte de interese. Ei trebuie să demonstreze imparțialitate, în scopul de a evita presiuni de modificare a rezultatelor evaluării. Totodată, evaluatorii trebuie să stabilească relații bune cu toate părțile interesate de evaluare și să protejeze drepturile acestora. Ei trebuie să depună eforturi de judecată echitabilă, bazate pe comunicarea transparentă a rezultatelor evaluării cu explicarea corectă a abordărilor şi metodelor utilizate [11, p. 5].

În procesul de evaluare este foarte important să fie respectate principalele standarde, acceptate la nivel european, şi anume: profesionalism, etică şi integritate, claritate, credibilitate şi validitate, confidenţialitate, independenţă, utilitate, raportare [12, p. 23].

Profesionalism – persoanele angajate în elaborarea, derularea şi gestionarea activităţilor de evaluare trebuie să fie competente din punct de vedere profesional, să dispună de experienţa educaţională corespunzătoare, calificări şi / sau formare relevante în evaluare, să posede cunoştinţe specifice domeniului.

Etică şi integritate – evaluarea trebuie organizată astfel încât să asigure transparenţă în activitate, evaluatorii să fie cinstiţi, incoruptibili, intacţi, să activeze în conformitate cu legile, regulamentele, regulile şi politicile în domeniu, să ofere un tratament echitabil, complet şi corect.

Claritate – informaţiile prezentate de către autoritatea de evaluare trebuie să includă o descriere clară a procesului şi a metodelor utilizate în evaluare. Scopul şi contextul evaluării, resursele necesare pentru evaluare (financiare, de personal, tehnice) urmează să fie specificate şi aduse la cunoştinţă tuturor celor implicaţi în procedură.

Credibilitate şi validitate – metodologiile de evaluare trebuie să fie suficient de riguros selectate pentru a analiza subiectul evaluării şi a asigura o apreciere completă, corectă şi nepărtinitoare. Procedurile de colectare a datelor trebuie alese sau dezvoltate şi apoi aplicate într-un mod în care să se asigure credibilitatea şi validitatea acestora. Sursele de informaţii utilizate pe parcursul evaluării urmează să fie analizate astfel încât credibilitatea şi gradul de adecvare a informaţiei să nu poată fi puse la îndoială.

Confidenţialitate – evaluarea trebuie să fie planificată şi realizată astfel încât să fie respectată confidenţialitatea necesară, să fie protejată demnitatea şi drepturile tuturor factorilor interesaţi.

Independenţă – expertul trebuie să fie independent de autorităţile de management / finanţatoare / de evaluare şi să fie selectat printr-un proces competiţional. Judecăţile de valoare trebuie făcute corect, fără implicare emoţională, pe cât de mult posibil. Poziţia expertului trebuie să fie neutră din punct de vedere politic, religios sau de altă natură.

Utilitate – evaluarea trebuie iniţiată şi realizată în timp util, în aşa fel încât concluziile să ajute la luarea deciziilor şi la îmbunătăţirea activităţilor ulterioare. Evaluarea trebuie să ofere o examinare şi o descriere corectă a punctelor tari şi celor slabe, ast-

fel ca punctele tari să fie valorificate, iar problemele evidenţiate – soluţionate. Autorităţile de management şi finanţatoare sunt responsabile de asigurarea condiţiilor care să favorizeze utilizarea raţională şi nepărtinitoare a rezultatelor evaluării.

Raportare – raportul de evaluare trebuie să fie logic structurat, să conţină concluzii, lecţii şi recomandări fundamentate, clare şi cuprinzătoare, fără informaţii irelevante. Similar întregului proces, raportul de evaluare trebuie să pună în evidenţă poziţia imparţială a experţilor. Concluziile trebuie să fie justificate în mod explicit, astfel încât cei interesaţi să le poată analiza şi ulterior aplica.

Criterii de evaluare

Pentru fiecare tip de evaluare a fost dezvoltată o gamă largă de metode de cercetare în conformitate cu scopul evaluării, cu tipurile de întrebări la care evaluarea urmează să răspundă, cu contextul organizaţional şi socio-economic, cu bugetul disponibil, cu capacitatea de cercetare şi alţi factori semnificativi. Pentru caracteristica acestor activităţi de evaluare Comisia Europeană propune cinci criterii importante: relevanţă, eficienţă, eficacitate, sustenabilitate şi impact. În funcţie de scopul evaluării, proiectul sau programul evaluat, se apelează doar la o parte dintre aceste criterii [13, p. 25].

Tipuri de evaluări

Evaluarea propriu-zisă diferă în funcţie de momentul, conţinutul şi scopul principal al evaluării. În funcţie de **momentul evaluării** (conform criteriului de timp) se deosebesc următoarele tipuri de evaluări [14, p. 14]:

Evaluarea ex-ante – se efectuează înainte de punerea în aplicare a unei strategii, act legislativ, program sau proiect şi are ca obiect de evaluare propunerea depusă la concurs. Această evaluare stabilește gradul de corespundere a propunerii de proiect obiectivelor urmărite și capacitatea de a le realiza. Evaluarea ex-ante serveşte temei pentru finanţarea ulterioară.

Evaluarea intermediară – se desfăşoară în timpul punerii în aplicare a unei strategii, program, proiect sau pe durata activităţii unei organizaţii. Urmăreşte preponderent îmbunătățirea procesului de implementare și gradul de realizare a obiectivelor până în momentul evaluării, de respectare a calendarului, încadrarea în buget, gradul de utilizare a celorlalte resurse. Evaluarea intermediară utilizează informaţiile obţinute în urma monitorizării şi evaluării ex-ante. Acest tip de evaluare include analize ale rezultatelor proiectului obţinute până la momentul evaluării şi ale impactului probabil care încă nu a avut timp să se manifeste. În baza concluziilor evaluării intermediare are loc îmbunătăţirea managementului proiectelor analizate, pot fi prevenite eventualele consecinţe negative. Evaluarea intermediară poate fi periodică, care se efectuează regulat, şi ad-hoc, care nu a fost prevăzută în planurile iniţiale, dar este realizată pentru a satisfacere anumite nevoi.

Evaluarea finală – se efectuează imediat după terminarea punerii în aplicare a unei strategii, program, proiect sau act legislativ. Ea vizează analiza rezultatelor obţinute, urmăreşte cuantificarea acestora, analiza calitativă şi cantitativă a performanţelor, însuşirea unor lecţii pentru îmbunătăţirea managementului.

Evaluarea ex-post – este realizată la o anumită perioadă de timp după sfârșitul punerii în aplicare a unei strategii, program, proiect sau act legislativ. Ea se concentrează pe aprecierea impactului în urma realizării proiectului/programului şi a sustenabilităţii acestuia.

Evaluarea periodică – se efectuează în mod regulat la anumite perioade pe durata punerii în aplicare a unei strategii, program sau proiect, de exemplu, de două ori pe an.

Evaluarea ad-hoc – nu a fost prevăzută în timpul dezvoltării sau punerii în aplicare a unei strategii, organizaţii, program sau proiect, dar se realizează pentru a satisface anumite nevoi care au apărut între timp.

În funcţie de **scopul și așteptările** procesului de evaluare se disting [15, p. 12]:

Evaluarea formativă se axează pe examinarea modalităților de îmbunătățire și consolidare a implementării și gestionării. Evaluările formative sunt de regulă realizate în beneficiul managerilor pentru a facilita activitatea acestora. Evaluarea formativă este de două tipuri: de implementare și de progres. Obiectivul evaluării de implementare este de a stabili dacă programul / proiectul decurge conform planului aprobat. Obiectivul evaluării de progres este de a aprecia evoluția în direcția atingerii obiectivelor generale. Această evaluare presupune colectarea de informații pentru a afla dacă sunt înregistrate progrese și de a identifica problemele intervenite.

Evaluarea sumativă se centrează pe determinarea eficienţei programelor / proiectelor. Evaluările sumative sunt de regulă efectuate în beneficiul actorilor externi (grupuri care nu sunt implicate direct în managementul programelor / proiectelor), pentru justificarea sau alocarea resurselor bugetare.

Conținutul evaluării poate fi diferențiat în [16, p. 6]:

Evaluarea conceptului: revizuirea misiunii, ipotezelor fundamentale și condițiilor de bază ale programelor (instituțiilor sau proiectelor). Evalua-

rea conceptului determină măsura în care este justificată utilizarea unei anumite politici, program sau proiect pentru soluţionarea problemelor identificate anterior. Evaluările de concept sunt de obicei componente ale evaluării ex-ante.

Evaluarea modelului: analizează eficacitatea designului şi structurii organizatorice a unui program / proiect. Se evaluează măsura în care obiectivele operaţionale stabilite sunt adecvate problemelor adresate, dacă instrumentele utilizate corespund obiectivelor stabilite și dacă sunt sau au fost posibile să fie atinse. Evaluarea modelului este de obicei parte componentă a tuturor etapelor evaluării de programe / proiecte (ex-ante, intermediară, finală și ex-post).

Evaluarea proceselor: estimează calitatea, eficienţa şi eficacitatea operaţiunilor din cadrul unui program / proiect. Estimarea operaţiunilor se face de obicei în raport cu cerinţele regulamentare şi statutare, designul proiectelor şi standardele profesionale sau aşteptările clienţilor. Evaluările de proces sunt, de obicei, părţi componente ale evaluărilor intermediare și se desfăşoară în cadrul programelor, proiectelor care necesită eforturi semnificative de gestionare, în termeni de promovare, comunicare, promptitudine, consultanţă și control.

Evaluarea rezultatelor (outcome): stabileşte măsura în care au fost atinse obiectivele sub formă de rezultate. Ea se concentrează pe rezultate şi ieşiri (inclusiv efectele neprevăzute generate) pentru a estima eficienţa programului / proiectului, dar poate evalua, de asemenea, procesele din proiect pentru a înţelege cum au fost obţinute aceste rezultate.

Analizele cost-beneficiu şi cost-eficienţă: compară ieşirile sau rezultatele unui program / proiect cu costurile (resursele consumate) pentru producerea lor. Analiza cost-eficacitate estimează valoarea atingerii unui obiectiv şi foloseşte la identificarea alternativă cea mai puţin costisitoare pentru atingerea obiectivelor. Analiza cost-beneficiu are scopul de a aprecia toate costurile și beneficiile relevante, de obicei, exprimate în unităţi băneşti.

Metode de evaluare

Evaluarea cercetării-dezvoltării este dificilă, având în vedere natura nedeterminată, aleatorie a investigaţiei ştiinţifice. Principalele metode utilizate în acest scop sunt evaluarea colegială, analizele bibliometrice, rata economică a rentabilităţii, studiile de caz, modelarea logică şi analiza comparativă [17, p. 2].

Evaluarea colegială (peer-review) este o metodă tradiţională care reprezintă o evaluare calitativă efectuată de către experţi. Ea este eficientă atunci când experţii sunt bine pregătiţi, responsabili şi utilizează criterii universale de evaluare. Avantajele metodei stau în înţelegerea şi acceptarea acesteia de către cercetători deoarece furnizează o evaluare calitativă. Dezavantajele consistă în faptul că necesită timp, uneori totuşi există îngrijorări legate de obiectivitatea şi variabilitatea metodei şi că e posibilă concentrarea pe calitate cu excluderea relevanţei.

Analizele bibliometrice includ studierea publicaţiilor ştiinţifice, citărilor, pot include date privind calitatea, cantitatea şi colaborările în domeniu. Este o metodă cantitativă, utilă pentru analiza tendinţelor generale şi oferă posibilitatea analizelor repetate. Un dezavantaj este că deseori estimarea calităţii poate să nu fie sigură, există dificultăţi de comparare între domenii ştiinţifice, necesită precauţie în interpretări şi există risc de distorsionare în cazul datelor necalitative.

Rata economică a rentabilităţii evaluează rata rentabilităţii în urma investiţiilor făcute. Este cantitativă, utilă pentru influenţarea factorilor de decizie şi simplă de înţeles, se concentrează mai degrabă pe beneficiile financiare decât pe cele sociale şi necesită multe supoziţii, care pot fi nesigure.

Studiile de caz presupun o examinare detaliată a cercetării şi furnizează descrierea procesului şi rezultatului cercetării. Ele asigură o înţelegere deplină, furnizează informaţii pentru acţiuni de reformă, ilustrează toate tipurile de beneficii în urma cercetărilor, pot produce istorii de succes pentru relaţiile cu publicul. Nu permit o viziune de ansamblu în cazul unor programe mari.

Modelarea logică include o schemă a modului de lucru în cadrul programului / proiectului, valori în crearea, validarea şi modificarea modelului şi dezvoltarea unui set de enunţuri de tipul „dacă... atunci”. Ea este utilă pentru identificarea legăturilor între programe şi inovaţii de-a lungul timpului, dezvoltă viziuni comune între părţile implicate în cercetare. Nu este însă utilă pentru evaluări de scurtă durată, deoarece timpul între cercetare şi rezultat poate constitui câţiva ani.

Analiza comparativă (benchmarking) face comparaţii între diferite programe / proiecte, stabileşte diferenţe şi permite identificarea bunelor practici. Ea furnizează idei suplimentare, alternative. Poate fi folosită pentru comparaţii doar în cadrul aceluiaşi domeniu al ştiinţei.

Concluzii

În esenţă, evaluarea trebuie să devină un stimulent de dezvoltare şi perfecţionare pentru toţi actorii sistemului CDI. De o mare importanţă în acest sens este crearea condiţiilor necesare pentru o evaluare corectă şi eficientă, pentru facilitarea utilizării rezultatelor evaluării. Un mediu adecvat pentru procesul de evaluare se va crea prin:

- includerea evaluării în procesul de management;
- urmărirea implementării rezultatelor și interconectarea evaluării cu planificarea bugetului;
- luarea în consideraţie a necesităților părților interesate în stabilirea obiectivelor evaluării;
- asigurarea relevanței rezultatelor în elaborarea de politici pentru părțile interesate;
- asigurarea calității evaluării prin respectarea standardelor și aplicarea bunelor practici;
- comunicarea conceptului de evaluare și a rezultatelor acesteia într-un mod adecvat;
- proces de evaluare transparent pentru toate părțile interesate.

Rezultatele evaluării trebuie să stea la baza adoptării deciziilor, condiţionând finanţarea / nefinanţarea / încetarea finanţării acestora. Cuantificarea rezultatelor, obiectivele clar definite din timp și reducerea la minim a factorilor imprevizibili cresc valoarea evaluării.

Actualmente, în toate ţările dezvoltate se susţine reorientarea politicilor din sfera CDI către acele activităţi de cercetare care produc rezultate cu relevanţă economică. Aceste obiective pot fi realizate doar în baza unor cercetări competitive, performante. Stimulentul esențial al acestor procese complexe trebuie să devină evaluarea. Rolul ei este de a pregăti atât ecosistemul CDI în ansamblu, cât şi componentele sale individuale, de a oferi societăţii acea cercetare şi inovare de care aceasta are nevoie, ca obiectiv final fiind creşterea performanţelor în sfera CDI, sporirea responsabilităţii şi a competenţei, facilitatea procesului de management, disciplinarea, îmbunătățirea eficienței în gestionarea fondurilor publice.



Păretar, începutul sec. al XX-lea (fragment).
Nr. 29906-16

Referinţe

1. Derek J. de Solla Little science, big science. New York: Columbia University Press, 1963, p. 10.
2. Prof. univ. dr. Silviu Jipa. Elemente de scientometrie, vol. 2, Târgovişte, 2013, p. 27.
3. Interpreting Qualitative Data: Methods for analysing Talk, Text and Interaction, 2nd ed. Sage, 2006, p.32.
4. Michael Quinn Patton. Utilization-focuse devaluation, ediţia a doua, Newbury Park, CA, SAGE Publications, 1986, p. 54.
5. European Commission: RTD Evaluation Toolbox – Assessing the Socio-Economic Impact of RTD Policies, IPTS. Technical Report Series, 2002, p. 15.
6. OECD: DAC's Glossary of Key Terms in Evaluation and Results Based Management, 2010, p. 21.
7. A UNICEF Guide for Monitoring and Evaluation. Making a Difference, 1991, p. 2.
8. OECD, Quality Standards for Development Evaluation, DAC Guidelines and Reference Series, 2010, p. 8.
9. Research, Technological Development and Innovation Evaluation Standards Published by EVAL-INNO (Fostering evaluation competencies in research, technology and innovation in the SEE region), Publisher and editor EVAL-INNOc/o Centre for Social Innovation Linke Wienzeile 246, A-1150 Wien, 2012, p. 11.
10. OECD, Quality standards for development evaluation, DAC Guidelines and Reference Series. 2010, p.6.
11. GEF Evaluation Office Ethical Guidelines, 2007, p. 5.
12. Evaluation Standards in Research and Technology Policy Platform – Fteval, Vienna, p. 23.
13. OECD Glossary of Evaluation and Results Based Management (RBM) Terms, 2010, p. 25.
14. Research, Technological Development and Innovation Evaluation Standards Published by EVAL-INNO (Fostering evaluation competencies in research, technology and innovation in the SEE region), Publisher and editor EVAL-INNOc/o Centre for Social Innovation Linke Wienzeile 246, A-1150 Wien, 2012, p. 14.
15. RTDI Evaluation Standards, Research, Technological Development and Innovation Evaluation Standards, published by EVAL-INNO (Fostering evaluation competencies in research, technology and innovation in the see region), 2012, p.12.
16. Evaluation Standards in Research and Technology Policy Platform, Fteval, Vienna, 2013, p. 6.
17. How to evaluate, pag. 2, Research Forum Evaluation Guidelines, European Foundation Centre, AISBL | 78, avenue de la Toison d'Or | 1060 Brussels, Belgium, efc@efc.be | www.efc.be

EXPERTIZA PROIECTELOR DE CERCETARE FUNDAMENTALĂ ȘI APLICATIVĂ. STUDIU DE CAZ

*Dr. **Constantin CIUBOTARU***
Institutul de Matematică și Informatică al AȘM

Interpretul Pavel Stratan are un cântec în care spune că unii numără câte stele sunt pe cer, iar alții – câte nu-s. Cam așa se întâmplă și cu expertiza proiectelor de cercetare în Republica Moldova. Este evident că experții autohtoni cunosc bine echipele antrenate la realizarea proiectelor și ar fi de așteptat să prezinte o evaluare obiectivă, cu argumentare convingătoare pe fiecare poziție din fișa de evaluare. Se descurcă oare experții cu această sarcină dificilă? Aflându-ne la finalul realizării proiectelor instituționale 2011-2014, dar și în preajma înaintării și evaluării unora noi, ne propunem să efectuăm un studiu de caz, având la dispoziție fișele de evaluare a doi experți la proiectul „Tehnologii avansate de elaborare a sistemelor inteligente pentru Societatea Informațională" (2011-2014), desfășurat la Institutul de Matematică și Informatică al AȘM, executanți – laboratoarele „Sisteme de programare" și „Sisteme informatice".

Iată abstractul acestui proiect:

„Se preconizează cercetări pentru tehnologii de perspectivă destinate societăţii bazate pe cunoaştere. Se vor elabora metode de achiziționare, reprezentare și stocare a cunoștințelor, tehnici de management al cunoștințelor și se va crea o structură ierarhică unică (ontologie extinsă) a domeniului examinării ultrasonografice. Se vor moderniza și optimiza modele noi de calcul biomolecular (variante de sisteme membranare, rețele de procesoare evolutive, asamblarea genelor), care se vor aplica la soluționarea problemelor intractabile. Se vor elabora: a) medii de execuție bazate pe modele formale pentru soluționarea unor probleme din lingvistica computațională; b) tehnologii pentru facilitarea interacțiunii adaptabile om-calculator (interfețe inteligente) cu aplicarea tehnologiei limbajului natural; c) principii şi tehnologii de organizare a procesului de stocare, procesare şi vizualizare a informaţiei în sisteme distribuite de mari dimensiuni".

Fișa de evaluare inserează 20 de poziții, care se apreciază cu notele „0" – „5". Pentru expunerea ce urmează va fi util să se includă această fișă cu notele ambilor experți: Expertul 1 (codificat cu 14-54) și Expertul 2 (codificat cu 15-01). Fișa este copiată de pe EXPERT online, https://expert.idsi.md/ro.

Oricum ar fi proiectul – mai bun sau mai rău – dacă experții sunt obiectivi, atunci evaluările lor ar trebui să fie comparabile practic pe toate pozițiile, ceea ce nu se întâmplă. De exemplu, pe 10 din cele 20 de poziții diferența dintre evaluările experților este 2 și doar pe 4 poziții experții s-au exprimat unanim. Expertul 2 a apreciat cu nota „2" 3 poziții pe care expertul 1 le-a apreciat cu „4". Cam mare discrepanța. Care ar fi explicația: incompetența experților, tendențiozitatea lor, poate că și una, și alta?

Ținând cont de această discrepanță, este destul de dificil să se ia o decizie obiectivă pe marginea proiectului. Media aritmetică ar da din nou o estimare eronată. În pofida acestor evaluări, CSȘDT al AȘM a acceptat proiectul spre finanțare, invocând și alte criterii, alte aprecieri. Logic ar fi fost, totuși, să prevaleze decizia experților, ei fiind selectați din mediul specialiștilor.

Vom încerca mai jos să expunem unele argumente, care, sperăm, ar putea explica comportamentul experților.

1.2. Necesitatea şi oportunitatea proiectului; 2.1. Corespondenţa rezultatelor preconizate cu necesităţile potenţialilor beneficiari; 2.3. Impactul ştiinţific, tehnologic, socio-economic etc. al rezultatelor proiectului, inclusiv sub aspectul contribuţiei la dezvoltarea durabilă a Republicii Moldova, apreciate cu nota „2" de către Expertul 2.

Cum pot fi inoportune activitățile preconizate în cadrul proiectului, în timp ce Consiliul European şi Parlamentul European au adoptat (în anul 2010) Agenda Digitală pentru Europa – una dintre cele șapte priorități ale Strategiei Europa 2020 – European Action Plan 2011-2015, care trasează politicile și acțiunile statelor europene pentru soluționarea problemelor economice și sociale prin utilizarea masivă a TIC, iar Moldova a acceptat Strategia Națională de dezvoltare a societății informaționale „Moldova digitală 2020" și Planul de acțiuni UE–Republica Moldova?!

Oare nu este un argument convingător în favoarea impactului științific al rezultatelor proiectului faptul că aceste rezultate sunt publicate în cele mai prestigioase reviste internaționale de specialitate și la edituri renumite? Iar în ceea ce privește contribuția socio-economică a rezultatelor, iată doar un exemplu concludent: Sistemul suport pentru decizii privind di-

agnosticarea medicală SONARES a trecut testările la 4 instituții medicale, a obținut Medalia de Aur la Expoziția „Fabricat în Moldova 2011” și în prezent se implementează în cadrul unui proiect de transfer tehnologic la Centrul medical „ANAMARIA-MED”. Nota „2” merită, de fapt, argumentele expertului.

Fişa de evaluare
a proiectelor de cercetări ştiinţifice fundamentale şi aplicative
0=lipsa informaţiei; 1=insuficient; 2=satisfăcător; 3=bine; 4=foarte bine; 5=excelent

Nr. d/o	Criteriu	Indicator		Valoare admisă	Punctaj acordat Expert 1 14-54	Punctaj acordat Expert 2 15-01
1	Relevanţa ştiinţifico-tehnologică a proiectului	1.1	Nivelul actual al cunoaşterii asupra temei propuse, pe plan naţional şi internaţional	0-5	**4**	**5**
		1.2	Necesitatea şi oportunitatea proiectului	0-5	**4**	**2**
		1.3	Succesiunea logică a etapelor proiectului	0-5	**3**	**5**
		1.4	Metode de cercetare şi protocoale experimentale prevăzute a fi utilizate	0-5	**4**	**4**
		1.5	Rezultatele ştiinţifice preconizate, cu evidenţierea gradului de noutate	0-5	**3**	**4**
		1.6	Riscuri previzibile şi modul lor de gestionare	0-5	**4**	**5**
2	Importanţa şi impactul proiectului	2.1	Corespondenţa rezultatelor preconizate cu necesităţile potenţialilor beneficiari	0-5	**4**	**2**
		2.2	Măsura în care concepţia proiectului conduce la obţinerea rezultatelor ştiinţifice preconizate	0-5	**3**	**5**
		2.3	Impactul ştiinţific, tehnologic, socio-economic etc. al rezultatelor proiectului, inclusiv sub aspectul contribuţiei la dezvoltarea durabilă a Republicii Moldova	0-5	**4**	**2**
		2.4	Perspective de valorificare a rezultatelor şi de continuare a cercetării prin cooperare naţională şi internaţională, inclusiv Programul Cadru 7 al Comunităţii Europene	0-5	**4**	**4**
		2.5	Activităţi de diseminare a rezultatelor	0-5	**4**	**4**
3	Calitatea ştiinţifico-tehnologică a proiectului, concordanţa planului de realizare cu biectivele practice	3.1	Fezabilitatea şi sustenabilitatea proiectului	0-5	**3**	**5**
		3.2	Asigurarea bazei tehnico-materiale pentru desfăşurarea cercetării (mijloace proprii sau asigurate prin colaborare cu alte organizaţii)	0-5	**3**	**4**
		3.3	Dimensionarea cheltuielilor în concordanţă cu schema de încadrare a personalului	0-5	**3**	**5**
		3.4	Respectarea condiţiilor de eligibilitate a costurilor	0-5	**3**	**5**
		3.5	Originalitatea propunerii de proiect, inclusiv sub aspectul evitării suprapunerilor	0-5	**4**	**4**
4	Competenţa ştiinţifico-practică a echipei şi capacitatea de cercetare aplicativă a organizaţiei	4.1	Experienţa directorului de proiect în domeniul tematicii propuse cu precădere în ultimii 5 ani	0-5	**3**	**5**
		4.2	Nivelul de competenţă a echipei de cercetare	0-5	**4**	**5**
		4.3	Gradul de atragere şi încadrare a tinerilor cercetători în vârstă de până la 35 ani	0-5	**3**	**5**
		4.4	Perspectivele de colaborare între diferite unităţi de cercetare, agenţi economici şi alte instituţii din sfera ştiinţei şi inovării	0-5	**3**	**4**
		Total		**100**	**70**	**84**

Fişa de evaluare
a proiectelor de cercetări ştiinţifice fundamentale şi aplicative
Observaţiile, recomandările şi comentariile evaluatorului[1]

Expert 1

Proiectul propune cercetări într-un domeniu specific şi îngust de cercetare, care este din domeniul lingvisticii computaţionale, domeniul care este asigurat cu o multiplicitate de softuri aplicate în reţelele de calculatoare locale şi internaţionale. Actualitatea tehnologică predomină asupra celei ştiinţifice (22 din 30), ce domină posibilitatea obţinerii unor rezultate ştiinţifice de talie internaţională. Posibilitatea obţinerii unor tehnologii de interacţiune om-calculator vor permite aplicarea tehnologiei limbajului natural şi stocarea, prelucrarea şi vizualizarea informaţiei şi sisteme de dimensiuni mari (19 din 25), fără a obţine un impact impunător asupra dezvoltării ştiinţifice, tehnologice, socio-umane al RM. Este un risc în cadrul finanţării unui proiect cu rezultate ştiinţifice care nu vor avea un impact serios asupra calităţii dezvoltării ştiinţei şi tehnologiilor informaţionale (17 din 25). Echipa de cercetare constă din persoane cu diferită pregătire şi experienţă din domeniul tehnologiilor lingvistice, elaborării softului respectiv şi implementarea lui. Posibil în urma acestor cercetări să fie cu greu atins nivelul practic de aplicare. Cu toate acestea, proiectul se propune pentru cercetare şi finanţare, ca un experiment de obţinere a unor noi tehnologii de prelucrare a informaţiei tehnice, economice şi sociale cu aplicare a limbajului natural.

Expert 2

Proiectul prevede un spectru larg de domenii actuale de cercetare de importanţă semnificativă, iar în unele cazuri chiar deosebită, în informatică. Echipa proiectului este de o înaltă calificare ştiinţifică, cu o bogată experienţă şi rezultate remarcabile în domeniile respective – rezultate larg recunoscute atât în republică, cât şi în afara hotarelor acesteia. Totodată, necesitatea şi oportunitatea proiectului este argumentată la nivel foarte general (p. 9.2.1), chiar şi fără a epuiza limita stabilită de 1000 caractere. Deşi este enumerată o listă impresionată de rezultate ştiinţifice preconizate, nu este evidenţiat, practic, gradul de noutate ştiinţifică a acestor rezultate (p. 9.2.4). O bună parte din rezultatele preconizate sunt mai puţin orientate la necesităţile stringente de edificare a Societăţii informaţionale în Republica Moldova, având o perspectivă foarte îndepărtată de valorificare efectivă. În proiect există şi unele inexactităţi, inclusiv:1) în p. 16.1 „Volumul finanţării bugetare" este specificat doar pentru una din cele patru etape, iar în p. 16.2, acesta nu este specificat în general. Mai mult ca atât, p. 16.2 este o simplă copie a primei etape a p. 16.1, fără desfăşurarea necesară a lucrărilor de efectuat în primul an de activitate; 2) în p. 3.5 proiectul este referit la „cercetări aplicative", iar în p. 17 „tipul de cheltuieli …" este referit la „Cercetări fundamentale". 3) în p. 9.2.1, Hotărîrea Guvernului N 255 din 9.03.2005 este prezentată ca „Hotărîrea Guvernului N 255 din 9.03.2006". Consider oportună o orientare mai clară, concretă a rezultatelor cercetărilor, în cadrul etapelor intermediare şi a celei finale, la aplicarea în economia naţională într-un viitor nu prea îndepărtat. În ansamblu, evident, proiectul se recomandă pentru finanţare.

1.3. Succesiunea logică a etapelor proiectului apreciată cu „3" de către Expertul 1 și cu „5" – de către Expertul 2.

Planificarea etapelor se face în perspectivă pe 4 ani. Este dificil să se preconizeze exact conținutul lucrărilor pe toate etapele și, mai ales, rezultatele preconizate. Se propune o etapizare logică, schematică, care nu poate să pretindă la adevăr în ultima instanță. De altfel, iată care au fost etapele preconizate:

- Metode de achiziționare a cunoștințelor în domenii slab structurate. Gestionarea bazelor de cunoștințe.
- Metode de elaborare a aplicațiilor bazate pe domenii slab structurate și formalizare a cunoștințelor.
- Metode de procesare eficientă a informației pentru domenii slab structurate (căutare rapidă, paralelizare, medii de execuție).
- Tehnologii de elaborare a sistemelor inteligente.

Se pare, totuși, că există succesiune logică.

3.1. Fezabilitatea și sustenabilitatea proiectului și *4.3. Gradul de atragere și încadrare a tinerilor cercetători în vârstă de până la 35 ani* apreciate cu nota „3" de către Expertul 1.

Colectivul de executanți în anul 2011 includea 33 de cercetători și ingineri, inclusiv 3 doctori habilitați și 11 doctori (42%). 17 membri ai colectivului aveau vârsta sub 35 ani (52%), inclusiv 6 doctoranzi. Pe parcursul anilor 2006-2010, autorii au publicat circa 200 de lucrări științifice, inclusiv 7 capitole în monografii peste hotare, peste 50 de articole în reviste cu factor de impact (*Lecture Notes in Computer Science*, *Acta Informatica* – Editura Springer, *Fundamenta Informaticae* – Editura IOS Press, *International Journal of Foundations of Computer Science* – Editura World Scientific, *Theoretical Computer Science* – Editura Elsevier, *International Journal of Computer Mathematics* – Editura Taylor & Francis). Autorii au elaborat 8 proiecte internaționale susținute de NATO, STCU, INTAS, Academia Regală a Suediei, Ministerul Federal al Educaţiei şi Cercetării (BMBF) al Germaniei.

Fiind aproape de finalizarea proiectului, vom prezenta informații care ar demonstra în ce măsură s-au adeverit evaluările experților. În primul rând, pe parcursul anilor 2011-2014 în cadrul colectivului au fost susținute 2 teze de doctor și 2 teze de doctor habilitat (toți competitorii având vârsta sub 35 ani). Se pare că gradul de atragere și încadrare a tinerilor putea fi apreciat mai înalt.

[1] S-a păstrat ortografia experților

Pe parcursul anilor 2010-2014 autorii au publicat peste 200 de lucrări științifice, inclusiv o monografie, 5 capitole în monografii peste hotare (*The Bio-Inspired Models for Natural and Formal Languages* – 1 capitol la Editura Cambridge Scholars Publishing; *Oxford Handbook of Membrane Computing* – 2 capitole la Editura Cambridge Scholars Publishing; volumele *Mathematics, Computing, Language, and Life: Frontiers in Mathematical Linguistics and Language Theory.* Vol.2: *Scientific applications of language method* la Editura Imperial College Press – 1 capitol, *Biology, Computation and Linguistics: New Interdisciplinary Paradigms* la Editura IOS Press – 1 capitol), peste 40 de articole în reviste cu factor de impact (LNCS, *Acta Informatica* – Editura Springer, *Fundamenta Informaticae* – Editura IOS Press, *International Journal of Foundations of Computer Science* – Editura World Scientific, *Theoretical Computer Science* – Editura Elsevier). Un argument în plus al recunoașterii rezultatelor echipei este și organizarea la Chișinău în anul 2013 a celei de-a 14-ea ediții a „Conferinței internaționale de Calcul Membranar" (ediția a 12-a a fost organizată la Paris, a 13-a – la Budapesta, iar ediția a 15-a – la Praga). Materialele acestei conferințe au fost publicate în: Alhazov A., Cojocaru S., Gheorghe M., Rogozhin Yu., Rozenberg G., Salomaa A. (Eds). *Membrane Computing - 14th International Conference*, CMC 2013, Chișinău, Lecture Notes in Computer Science, 8340, Springer, p.323, 2014.

În aceeași perioadă autorii au elaborat 6 proiecte naționale și 6 internaționale susținute de STCU, BMBF Germania, România.

Ar putea expertul sa nominalizeze în țară un colectiv mai performant în domeniul informaticii?

3.2. Asigurarea bazei tehnico-materiale pentru desfășurarea cercetării, apreciată cu nota „3" de către Expertul 1.

Colectivul dispunea la momentul respectiv de 6 staţii de lucru SUN Microsystems, inclusiv 2 staţii performante SUN Blade 2000, 2 staţii SUN Blade 150, 20 calculatoare PC Pentium, 8 calculatoare notebook, imprimante, scanere, proiector multimedia. IMI este prima instituție din țară în care a fost instalată o rețea locală de calculatoare cu conectare la Internet (proiectul UNESCO, domenul math.md). Ce argumente a avut expertul pentru nota „3"?

Din cele relatate mai sus devine explicabilă și nota „3" a Expertului 1 pentru *2.2. Măsura în care concepţia proiectului conduce la obţinerea rezultatelor ştiinţifice preconizate.*

3.3. Dimensionarea cheltuielilor în concordanță cu schema de încadrare a personalului și *3.4. Respectarea condițiilor de eligibilitate a costurilor* apreciate cu nota „3" de către Expertul 1.

La scrierea proiectului, în special la descrierea și explicarea bugetului, s-a ținut strict cont de faptul că IMI este o instituție bugetară, salarizarea se face conform categoriilor de salarizare și funcțiilor ocupate de către executanţi în cadrul proiectului. Care sunt argumentele expertului? Apropo, Expertul 2 a apreciat aceste poziţii cu nota „5".

4.1. Experienţa directorului de proiect în domeniul tematicii propuse cu precădere în ultimii 5 ani, apreciată cu nota „3" de către Expertul 1 (nota „5" – Expertul 2).

Conducătorul proiectului, doctorul în informatică Constantin Ciubotaru, a publicat circa 80 de lucrări științifice, a fost conducător la mai multe proiecte naţionale, la trei proiecte internaţionale suportate de Fundaţia SOROS, Asociaţia CRDF/MRDA, INTAS şi executant în cadrul a altor trei proiecte internaţionale susținute de PII UNESCO, NATO şi STCU. Din anul 1987 ocupă funcția de şef de laborator (secţie), participă la pregătirea cadrelor prin doctorat, ține cursuri de specializare (licență, masterat) la UnAȘM, USM și UTM. Apare iarăși întrebarea firească: de ce Expertul 1 a considerat această experiență insuficientă? Care sunt argumentele?

4.4. Perspectivele de colaborare între diferite unităţi de cercetare, agenţi economici şi alte instituţii din sfera ştiinţei şi inovării, apreciate cu nota „3" de către Expertul 1.

Pe parcursul anilor 2009-2014 colectivul a colaborat (colaborează) cu:

- Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română, filiala Iași – contracte de colaborare și Proiect bilateral Moldova-România.
- Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule (RWTH), Institut für Medizinische Informatik, Aachen, Germania – proiect bilateral Moldova-Germania MDA08/008.
- Universitatea „Al. I. Cuza", Facultatea de Informatică, Iași – acord de colaborare, proiect INTAS 05-104-7633, propunere de proiect STCU.
- Universitatea Sheffield, Regatul Unit, proiect INTAS 05-104-7633.
- West Pomeranian University of Technology, Faculty of Computer Science and Information Systems, Szczecin, Polonia – acord de colaborare.
- Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială, Academia Română, București – acord de colaborare, schimb de cercetători.
- Taurida National V. I. Vernadsky University, Simferopol, Ucraina – Acord de colaborare, Organizarea conferinței internaționale „RETRO 2012", Partenit, Crimeea, Ucraina, 11-15 iunie 2012.
- Universitatea Milan – Bicocca, Department of

Informatics, Systems and Communications, Italia – proiect STCU 5384.

- University of Western Ontario, Department of Computer Science – proiect STCU 5384.
- University of Turku, Department of Mathematics - proiect STCU 5384 – schimb de cercetători.
- University of Ottawa, Canada – propunere de proiect STCU.
- Bulgarian Academy of Sciences, Cyrillo-Methodian Research Cetntre – propunere de proiect STCU.
- Universitatea Johannes Gutenberg, Mainz, Germania – proiect bilateral Moldova-Germania.
- Universitatea Paris-Est Créteil Val de Marne, Franţa – propunere de proiect STCU, schimb de cercetători.

În cadrul naţional echipa colaborează cu Universitatea de Stat, Universitatea Tehnică, Universitatea Academiei, Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie şi alte instituţii.

Care sunt argumentele Expertului 1 pentru nota „3"?

Să ne referim puţin şi la *Observaţiile, recomandările şi comentariile evaluatorului.* Chiar din start, Expertul 1 scrie: „Proiectul propune cercetări într-un domeniu specific şi îngust de cercetare…". Expertul 2 scrie: „Proiectul prevede un spectru larg de domenii actuale de cercetare de importanţă semnificativă…". Pe cine să credem?

De ce Expertul 1 vede în cadrul proiectului doar lingvistică computațională și procesare de limbaj natural? Aceste cercetări sunt incluse, dar constituie doar o direcţie îngustă în cadrul proiectului. Care este atitudinea expertului faţă de celelalte direcţii de cercetare incluse în proiect?

În cadrul celor 1000, sau 2000 de semne, inclusiv spații, este dificil, desigur, să se facă o descriere amplă a proiectului, a necesității, oportunității, rezultatelor preconizate etc. Există însă referințe la lucrările autorilor, poate fi consultat site-ul Institutului.

Se poate observa că Expertul 1 n-a notat nicio poziție cu „5". Alții însă notează. Astfel, proiectele evaluate de acest expert devin din start defavorizate. Se vede aici analogia cu poziția profesorului, care afirmă că nici el nu cunoaște excelent materialul, darămite un student.

Suntem în plină cursă de prezentare a unui lot nou de proiecte de cercetare fundamentală și aplicativă pe perioada 2015-2018. Urmează și o dificilă etapă de evaluare a proiectelor prezentate la concurs.

Este imposibil ca în condițiile în care practic toate instituțiile înaintează proiecte de cercetare fundamentală și aplicativă, să se selecteze experți autohtoni independenți care să nu fie personal cointeresați în promovarea sau nepromovarea proiectelor evaluate. Această tendință este susținută și de anonimatul experților. Poate la etapa de evaluare a acestor proiecte ar fi bine să fie nominalizate Comisii de evaluare, cum se procedează în cazul acreditării instituțiilor de cercetare. Fără îndoială, procesul de evaluare ar fi mult mai obiectiv și mai transparent. Acesta ar fi în unison cu practica internațională de evaluare colegială („peer-review", http://en.wikipedia.org/wiki/Peer_review), care presupune o conlucrare între experți și autorii proiectului în procesul de evaluare.

Indiferent de procedura evaluării, ar fi bine ca viitorii experți să realizeze marea responsabilitate pe care și-o asumă, să nu se ascundă în spatele anonimatului, să fie conștienți de faptul că îndărătul acestor proiecte se află echipe concrete. Nu se evaluează doar directorul de proiect sau un executant în parte. Ar fi oportun ca expertul să cunoască (recunoască) starea lucrurilor în domeniu, să poată efectua și un studiu comparativ al cercetărilor din domeniu. Materialul expus în proiecte ar putea fi insuficient pentru o evaluare obiectivă. Aici intervin și restricțiile impuse de prevederile Apelului de participare la concurs, imperfecțiunea sistemului EXPERT online, dar și o serie de alți factori.

Ar fi binevenite și careva modificări în procedura de evaluare. Se pare că ar trebui extins diapazonul de evaluare de la „0" – „5" la „0" – „10". În plus, estimările experților mai joase de „4" (sau „7", de exemplu) să fie argumentate în fișa de evaluare.



Război (fragment din chenar), mijlocul sec. al XIX-lea. Nr. 415

POLITICA INOVAŢIONALĂ ŞI FACTORII ACTUALI DE CREŞTERE ECONOMICĂ: INTERACŢIUNE ŞI INTEGRARE

Dr., conf. univ. ***Victoria GANEA,*** *CNAA*
Dr., cerc. superior ***Oleg BUJOR,*** *INCE*

INNOVATIONAL POLICY IN THE CONTEXT OF CURRENT ECONOMIC GROWTH FACTORS: INTERACTION AND INTEGRATION

Summary. This article reflects the authors' visions of certain modalities of interaction and integration of policies, mechanisms and existing factors of economic growth based on innovation. Institutional reforms should be directed towards changing the paradigm of economic policy in the country and the state will take the initiative to create a favourable environment for business activities which will provide employment, income growth, the export of products with high added value and increase in budgetary revenues. Implementation of innovational policy norms may lead to a number of improvements in the country's economic activity such as: the creation of new jobs, increasing the competitiveness and productivity of the country's economy, increase of export potential, the development of innovative SMEs, etc. To do this the policy must be geared towards solving innovative problems aimed at consolidation of innovation capacity at the country level by stimulating all the ways of innovative activity including the attraction of foreign and local investors.

Keywords: innovation, innovational infrastructure, innovational policy, economic growth, competitiveness, innovational SMEs, investments in innovations.

Rezumat: Acest articol reflectă anumite viziuni ale autorilor asupra modalităţilor de interacţiune şi integrare a politicilor, mecanismelor şi factorilor actuali de creştere economică bazată pe inovare. Reformele instituţionale, direcţionate spre schimbarea paradigmei politicii economice în republică şi implementarea ei poate conduce la o serie de îmbunătăţiri în activitatea economică a ţării, or, pentru aceasta, ea trebuie orientată spre soluţionarea problemelor care vizează consolidarea capacităţii de inovare la nivel de ţară prin stimularea pe toate căile a activităţii inovaţionale, inclusiv prin atragerea investitorilor străini şi locali.

Cuvinte-cheie: inovaţii, infrastructură inovaţională, politică inovaţională, creştere economică, competitivitate, ÎMM inovaţionale, investiţii în inovaţii.

Într-o societate care aspiră spre economia cunoaşterii, politicile dedicate cercetării-dezvoltării-inovării sunt considerate a fi prioritatea de frunte a statului. Referindu-ne la Republica Moldova, subliniem că statul, în persoana autorităţilor publice, garantează funcţionarea şi dezvoltarea sferei ştiinţei şi inovării prin: finanţarea stabilă ascendentă a dezvoltării potenţialului sferei ştiinţei şi inovării şi stimularea creării unei infrastructuri moderne a acestei sfere, promovarea unei politici financiare, fiscale şi vamale favorabile în sfera ştiinţei şi inovării şi realizarea parteneriatului între ştiinţă, învăţământ, sfera producţiei şi sfera financiară.

Reformele instituţionale trebuie să fie direcţionate spre schimbarea paradigmei politicii economice în republică, iar statul îţi va asuma iniţiativa de a crea un mediu favorabil afacerilor. Acestea vor asigura ocuparea forţei de muncă, creşterea veniturilor, exportul produselor cu valoare adăugată ridicată şi sporirea veniturilor bugetare.

Referindu-ne la modalităţile de interacţiune şi integrare a politicilor, mecanismelor şi factorilor actuali de creştere economică bazată pe inovare, constatăm că Republica Moldova de curând (conform clasamentului Indicelui Global al Inovațiilor 2012) a fost remarcată printre puţinele ţări cu indice de eficiență inovaţională supraunitar. Astfel, putem considera că, pe de o parte, economia naţională dispune de potențial pentru producerea rezultatelor inovaționale satisfăcătoare. Pe de altă parte, cadrul legislativ din domeniu slab dezvoltat, insuficienţa susţinerii drepturilor investitorilor, injectările minuscule de investiții private în cercetare, centralizarea excesivă a sistemului național de cercetare-dezvoltare etc. poziţionează Republica Moldova ca pe o ţară „care învață să inoveze", adică suntem la o etapă incipientă în acest domeniu [1]. În contextul respectiv, devine extrem de importantă interacţiunea politicii inovaţionale cu cele care ar facilita orientarea activităţii inovaţionale spre valorificarea eficientă a puţinelor resurse de care dispune Republica Moldova.

Actualmente, conform politicii economice a ţării şi programului de activităţi în vederea aderării la Uniunea Europeană, unul din cei mai importanţi factori de înviorare a creşterii economice este considerată activitatea inovaţională. Din acest punct de vedere, pentru a da un curs de succes politicii inovaţionale, devine oportună mobilizarea resurselor informaționale, umane, financiare, juridice etc. E cunoscut faptul că nicio activitate de cercetare-dezvoltare-inovare nu are sorţi de izbândă în cazul în care nu există investiții, personal calificat, o bază legislativă adecvată, sprijin din partea statului etc.

Or, dezvoltarea ştiinţei şi inovaţiilor reprezintă factorul principal în promovarea unei politici industriale competitive, racordate la standardele europene.

Actele legislative şi normative care reglementează raporturile juridice ce ţin de elaborarea şi promovarea politicii de stat în sfera ştiinţei şi inovării, de activitatea de cercetare ştiinţifică, inovare şi transfer tehnologic, precum şi informaţiile privind finanţarea în cercetare sunt:

- Codul cu privire la ştiinţă şi inovare al Republicii Moldova adoptat prin legea 259 legislatura a XV din 15.07.2004;
- Acordul de parteneriat între Guvern şi Academia de Ştiinţe a Moldovei pentru anii 2009-2012 aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 27 din 22 ianuarie 2009;
- Strategia cercetării-dezvoltării Republicii Moldova până în 2020;
- Strategia inovaţională a Republicii Moldova pentru perioada 2013-2020 „Inovaţii pentru competitivitate".

Inovarea şi difuzarea cunoştinţelor sunt componentele de bază ale unei economii competitive. Competitivitatea sectorului industrial depinde, în mare parte, de gradul în care acesta este capabil să asimileze produse şi tehnologii moderne, să diversifice producţia şi exporturile. În acest sens, o preocupare majoră a Ministerului Economiei în anul 2013 a fost crearea premiselor necesare pentru implementarea cu succes a inovaţiilor şi asigurarea transferului de tehnologii în sectoarele economiei naţionale.

În aşa fel, a fost aprobată *Strategia inovaţională a Republicii Moldova pentru perioada 2013-2020 „Inovaţii pentru Competitivitate"* [2], care constituie un prim pas în accelerarea dezvoltării sistemului inovaţional al ţării. Scopul Strategiei este de a asigura un cadru consistent de politici orizontale ce vor contribui la sporirea competitivităţii internaţionale a Republicii Moldova şi la edificarea unei economii bazate pe cunoaştere, prin dezvoltarea capitalului uman, prin consolidarea capacităţilor firmelor moldoveneşti de a absorbi, genera şi difuza inovaţii şi prin interconectarea mai strânsă a acestora cu centrele universitare şi de cercetare. Strategia adoptă o viziune modernă şi o abordare care reflectă plenar realităţile şi necesităţile actuale ale societăţii moldoveneşti, societate care dispune de capacităţi bune de asimilare, copiere, reproducere, re-inginerie şi optimizare a inovaţiilor existente, dar are încă puţine capacităţi de generare a inovaţiilor noi la scară globală.

Astfel, conform Strategiei Inovaționale a Republicii Moldova pentru perioada 2013-2020 „Inovații pentru Competitivitate" devine primordial Programul de Activitate al Guvernului „Integrarea Europeană: Libertate, Democrație, Bunăstare. 2011-2014". În vederea susţinerii şi implementării acestui program, Strategia vizează trei obiective de macrogestiune:

1. dezvoltarea tehnologică a întreprinderilor, inclusiv a întreprinderilor mici și mijlocii (IMM);
2. dezvoltarea infrastructurii de suport pentru activitatea inovațională;
3. asigurarea condițiilor pentru edificarea unei economii bazate pe cunoaștere.

Politica de stat în domeniul inovaţiilor definită în Strategia inovaţională va contribui la implementarea noii paradigme de dezvoltare economică, care se bazează pe atragerea investiţiilor, dezvoltarea industriilor exportatoare, edificarea unei societăţi bazate pe cunoaştere, inclusiv prin fortificarea activităţilor de cercetare şi dezvoltare, de inovare şi transfer tehnologic orientate spre eficienţă şi competitivitate.

Esenţial pentru procesul de interacţiune a politicii inovaţionale cu alte politici de macrogestiune este şi faptul că acestea trebuie să se completeze armonios prin programele și proiectele teritoriale care au drept scop implementarea priorităților de dezvoltare şi inovare a teritoriilor.

În sprijinul acestor activităţi, precum şi în scopul creării unor condiţii favorabile dezvoltării sectorului industrial, majorării contribuţiei acestuia la dezvoltarea economică durabilă, a fost aprobată Strategia de dezvoltare a industriei pe perioada până în anul 2015 [3]. Activităţile prevăzute în Planul de acţiuni pentru implementarea prevederilor Strategiei vin să contribuie la ajustarea cerinţelor şi priorităţilor de dezvoltare a sectorului industrial cu obiectivele stipulate în Programul de activitate al Guvernului ce ţine de schimbarea paradigmei de dezvoltare a ţării de la o economie bazată pe consum la o economie bazată pe investiţii, inovaţii şi competitivitate. Direcţiile prioritare care vor fi dezvoltate până în anul 2015 ţin de:

- ✓ Perfecţionarea cadrului normativ-legal destinat dezvoltării industriei;
- ✓ Optimizarea reformei structurale de gestionare a întreprinderilor din sectorul industrial;
- ✓ Sporirea competitivităţii întreprinderilor industriale prin stimularea creării parcurilor industriale, dezvoltarea procesului de inovaţii şi transfer tehnologic, impulsionarea procesului de implementare a sistemelor de management al calităţii; consolidarea utilizării tehnologiilor informaţionale şi dezvoltarea activităţii de antreprenoriat;
- ✓ Stimularea accesului întreprinderilor industriale pe piaţa externă şi extinderea prezenţei lor pe piaţa internă.

În susţinerea acestor puncte forte ale paradigmei de dezvoltare inovaţională a ţării considerăm oportun a pune accentul pe dezvoltarea sectoarelor economice care dau dovadă de o perspectivă competitivă prin utilizarea resurselor naturale locale, a potenţialului industrial şi uman, îmbunătăţirea situaţiei mediului înconjurător în scopul creării inovaţiei tehnologice şi de produs.

În condiţiile economice actuale, caracterizate prin multitudinea formelor de proprietate şi, corespunzător, a posibilităţilor de liberă alegere a sferei de activitate a ÎMM autohtone, facilitarea şi impulsionarea procesului de investiţii a acestora în activităţi inovaţionale pot fi motivate şi asigurate, inclusiv prin finanţarea de stat (a regiuniilor de Nord, Centru, Sud) în care se află agentul economic, precum şi prin anumite înlesniri ori avantaje de competitivitate.

Actualmente, în economia naţională există patru potenţiale surse de finanţare a inovaţiilor: fondurile bugetare; fondurile extrabugetare; mijloacele proprii ale agenţilor economici; mijloace obţinute de la investitorii străini şi organizaţiile financiare internaţionale.

În condiţiile unei capacităţi limitate a statului în vederea finanţării activităţii inovaţionale, o importanţă deosebită pentru ÎMM cu activitate inovaţională este posibilitatea includerii cheltuielilor de cercetare-inovare în costul de producție. De asemenea, pentru obţinerea finanţării activităţii inovaţionale din contul fondurilor extrabugetare este important să creăm premisele necesare finanţării venture. Dinamica pozitivă a procesului de creare şi utilizare cu succes a fondurilor venture în lume, ne argumentează clar necesitatea creării unui asemenea fond şi în RM.

Conform celor menţionate, o altă posibilitate de interacţiune între politica inovaţională şi cea investiţională este ca vectorul de investiţii în inovare să fie reorientat de la stat către investitori privaţi. Este necesar a se crea premise pentru ca ÎMM să investească cât mai mult în inovarea procesului de producţie din surse proprii. Acestea trebuie să se focuseze pe creşterea competitivităţii prin mutarea accentului pe procesul de formare şi utilizare a activelor nemateriale drept sursa lor primară de competitivitate. Astfel, activitățile de cercetare și dezvoltare, în care va investi ÎMM, se vor transforma într-un avantaj competitiv, deoarece va permite acestora să identifice surse suplimentare de încasări în numerar de pe urma vânzării de licențe.

Considerăm că aceste priorităţi necesită a fi clar stipulate prin elaborarea programului de dezvoltare inovaţională la nivel de raioane sau regiuni economice. Crearea unui asemenea document va fi posibil în baza semnării unui acord dintre autorităţile locale şi agenţii economici din regiune. Aceste relaţii necesită să fie protejate şi prin perfectarea bazei legislative din domeniu, fapt ce ar transforma acordul nominalizat într-o pârghie a reglementării de stat a activității de inovare la nivelul localităţilor în cauză.

Astfel, controlul şi gestionarea implementării unor asemenea programe de susţinere a activităţii inovaţionale în teritoriu ar combina, în persoana autorităţii publice locale, funcţiile de comanditar, investitor şi consumator. În condiţiile implementării Strategiei Inovaționale a Republicii Moldova pentru perioada 2013-2020 „Inovații pentru Competitivitate" este scoasă în evidenţă necesitatea reformării mecanismului de funcţionare a sferei inovaţionale ca o componentă separată, or e bine ştiut că în scopul perfecţionării politicilor academice în domeniul ştiinţific şi inovaţional, pe parcursul anului 2013 s-a luat decizia de separare a domeniului de cercetare-dezvoltare de domeniul inovaţional şi cel al transferului tehnologic, fapt, pe care noi îl considerăm prematur pentru Republica Moldova.

O altă posibilitate de implementare eficientă a politicii inovaţionale o vedem în integrarea eforturilor tuturor părţilor interesate în elaborarea, comercializarea şi difuzarea inovaţiilor: sectorul privat, organizații academice și de cercetare, precum şi statul. În acest caz este prioritar de a selecta metodele optime de realizare a proiectului inovaţional. Important pentru acest proces este conştientizarea anumitor probleme care pot apărea în procesul de finanţare a inovaţiei.

Astfel, pregătirea insuficientă a proiectelor inovaţionale este cauzată şi de faptul că cercetătorii moldoveni nu întotdeauna posedă studiile economice necesare pentru elaborarea independentă a proiectului şi prezentarea lui investitorilor. Lucru demonstrat şi de statistica internaţională cu privire la investiţiile de risc, care atestă că doar unul din treizeci din proiectele înaintate au primit finanţare. Insuficienţa cunoştinţelor şi a abilităţilor la pregătirea documentaţiei respective, elaborarea planului de afaceri şi lipsa de mijloace pentru a atrage specialişti calificaţi în elaborarea şi pregătirea dosarelor devin cauza principală în tergiversarea ori amânarea proiectului inovaţional.

O altă cauză, în acest context, este condiţionată de lipsa unei infrastructuri inovaţionale dezvoltate. Principala provocare a politicii inovaţionale la etapa contemporană constă, la părerea noastră, în formarea infrastructurii inovaţionale care ar face posibilă difuzarea inovaţiilor în economia naţională. Pentru republica noastră este caracteristic faptul că, având

un număr mare de invenţii, cercetătorii nu au posibilitatea să realizeze şi implementeze inovaţiile în practică pe motivul lipsei de experienţă în domeniul elaborării documentaţiei necesare realizării proiectului inovaţional, lipsa echipei de realizare a proiectului etc. Astfel, considerăm oportună crearea unui centru de consultanţă şi suport în elaborarea proiectelor investiţionale, fapt care ar fi de un real folos atât pentru cercetătorii – autori ai inovaţiei, cât şi pentru ÎMM inovaţionale.

Deşi s-au făcut anumite lucruri pe segmentul dezvoltării sistemului de atragere a fondurilor pentru cercetare-dezvoltare, pentru finanţarea venture avem un mare colaps care impune propunerea unor soluţii imediate. Întru susţinerea cercetărilor tehnologice şi inovaţiilor, precum şi a implementării elaborărilor inovaţionale executate la comanda sectorului real al economiei, pe parcursul anului 2013 au fost întreprinse anumite acţiuni destinate dezvoltării instrumentelor de cofinanţare a elaborărilor de inovare, care presupun drept instrument de cofinanţare crearea capitalului venture.

Astfel, a fost înaintată propunerea de proiect pentru iniţierea procesului de atragere a asistenţei tehnice destinate elaborării de către consultanţii în domeniu a *analizei* impactului de reglementare la proiectul de *Lege privind fondurile cu capital de risc*, care ulterior a fost aprobat de către Comisia pentru reglementarea activităţii de întreprinzător. Fondurile străine cu capital de risc evită să se implice în susţinerea businessului inovaţional din RM pe motivul lipsei suportului legislativ care ar permite structurarea investiţiilor astfel încât să protejeze investitorul.

Acest fapt ne face să constatăm anumite succese, dar şi probleme apărute în procesul de constituire a infrastructurii inovaţionale a ţării. Încă mai există grave dezechilibre în instituirea şi funcţionarea elementelor sale integrante. Se impune, prin urmare, necesitatea determinării clare a unei infrastructuri inovaţionale care ar asigura ÎMM inovatoare cu resurse financiare.

În acest context propunem o metodă de organizare plurinivelară a infrastructurii inovaţionale (figura 1). Dacă primul nivel presupune elaborarea actelor legislative în vederea intensificării activităţii inovaţionale în republică şi creării climatului inovaţional, nivelul tehnologic va include totalitatea activităţilor de creare şi perfecţionare a clusterelor, parcuri şi centre tehnologice, zone de creare şi implementare a know-how etc. La nivelul următor de dezvoltare inovaţională a ţării se va pune un accent deosebit pe susţinerea activităţii ÎMM inovaţionale prin acordarea de facilităţi în vederea susţinerii activităţii inovaţionale prin intermediul corporaţiilor transnaţionale, grupurilor financiar-industriale, asociaţiilor industrial-inovaţionale, consorţiilor de elaborare şi realizare a proiectelor inovaţionale etc.

Astfel, politica de stat în domeniul inovaţional impune soluţionarea problemei cu privire la eficientizarea infrastructurii inovaţionale care va face posibilă realizarea transferului de cunoştinţe şi tehnologii în economia naţională şi dezvoltarea antreprenoriatului inovaţional. Starea actuală a sferei de cercetare-inovare din republică impune implicarea statului în reglementarea procesului inovaţional prin intermediul politicii inovaţionale, ca parte integrantă a politicii de cercetare-dezvoltare.

În acest context, considerăm necesar dezvolta-

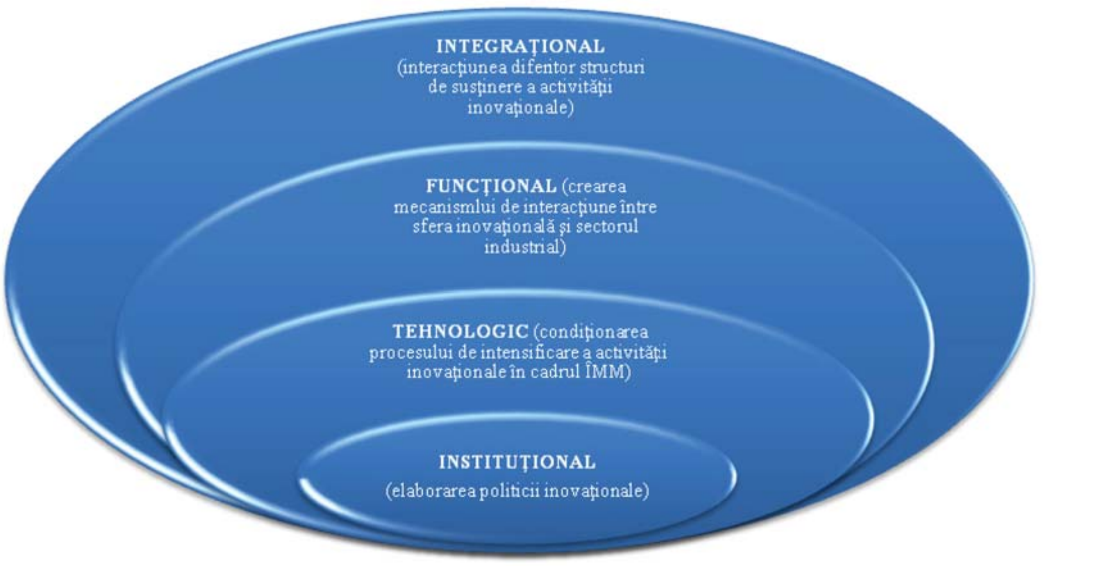


Figura 1. Metoda organizării plurinivelare a infrastructurii inovaţionale
Sursa: elaborat de autori

rea anumitor acţiuni care vor veni în susţinerea activităţii inovaţionale în teritoriu:

- ✓ crearea centrelor informaţionale pentru cercetare şi inovare în raioanele care dispun de resurse în vederea dezvoltării acestor activităţi;
- ✓ activizarea insistentă a informaţiei cu privire la activitatea inovaţională pe site-urile de specialitate cu includerea informaţiilor relevante despre forme de sprijin pentru inovare, proiectele în derulare, solicitări de ultimă oră, oportunităţi de investiţii pentru cercetare ştiinţifică în cadrul ÎMM etc.;
- ✓ crearea unei reviste de specialitate care ar reflecta cele mai relevante realizări din domeniu, informaţii cu privire la comercializarea rezultatelor ştiinţifice ale inventatorilor autohtoni etc.;
- ✓ crearea unei baze de date unificate cu toate proiectele şi programele inovaţionale în curs de desfăşurare, precum şi propuneri de proiecte.

Concomitent, reieşind din cursul Republicii Moldova spre integrare în Uniunea Europeană, considerăm că realizarea Conceptului dezvoltării clusteriale a industriei Republicii Moldova va impulsiona întreprinderile industriale autohtone să se încadreze în reţeaua şi piaţa industrială europeană, să utilizeze tehnologiile moderne, scientointensive, care să reprezinte centre de cooperare industrială (de producere) a întreprinderilor mici şi mijlocii.

O altă posibilitate de implementare a politicii inovaţionale poate fi crearea unui centru de marketing unic, care ar face posibil ca dezvoltatorii de idei să poată primi consultaţii şi sfaturi cu privire la starea pieţei, informaţii cu privire la formele eficiente de marketing şi metodele de desfăşurare a campaniilor publicitare etc. De asemenea, pot fi create în teritorii şi centre de comercializare a rezultatelor ştiinţifice, care ar oferi consultaţii ştiinţifice referitoare la: dezvoltarea ideilor de afaceri, elaborarea planului de afaceri, marketing, management, impozitare, remunerare, stocarea datelor în calculator etc. Tot aici, ÎMM inovaţionale pot primi suport şi consultanţă juridică în vederea localizării şi închirierii de spații şi echipamente, în negocierea cu potențialii investitori, în completarea cererilor în adresa diverselor fonduri etc.

Politica inovaţională poate fi uşor intercalată şi cu politica de cadre pe segmentul activităţii inovaţionale. Analiza situaţiei actuale arată că inovarea nu este asigurată cu specialişti calificaţi, or această problemă nu poate şi nu trebuie tratată doar prin prisma dezvoltării activităţii inovaţionale, ci şi prin intermediul politicilor de stat cu privire la populaţie şi educaţie (vezi tabelul 1).

Deşi ţara noastră face eforturi de promovare a acestui sector, dovadă fiind şi faptul că 7,7% din venitul național brut se alocă pentru educație, totuşi la capitolul „performanțe educaționale" avem o situație deplorabilă, caracterizată de calitatea insuficientă a studiilor, abandon școlar, remunerarea mizerabilă a cadrelor didactice etc. Probabil această situaţie conduce ulterior şi la pregătirea insuficientă a tinerilor savanţi pentru mobilitatea academică externă, or participarea în proiecte europene și internaționale de cercetare conduce la creşterea calităţii studiilor şi experienţei academice. De asemenea, majorarea cheltuielilor pentru cercetare şi colaborarea cu ţările dezvoltate se soldează cu creşterea nivelului profesional al cercetătorilor, a eficienţei elaborărilor ştiinţifice şi sporirea atractivității carierei științifice pentru tineri.

Tabelul 1

Implicarea capitalului uman în activitatea de cercetare-inovare pe anul 2012

Indicatori	Comunitatea Statelor Independente (media)	Europa Centrală și de Est (media)	Republica Moldova (media)
Scor general „Capital uman și cercetarea"	**36,0**	**42,4**	**39,9**
Rata brută de înmatriculare în educația superioară, %	45,6	55,0	38,1
Absolvenți în științe și inginerie, % din total absolvenți	21,5	18,7	19,9
Mobilitatea academică internă, %	2,1	4,1	1,2
Mobilitatea academică externă, %, brut	1,5	5,3	3,7
Scor „Cercetare și dezvoltare"	**17,3**	**28,2**	**15,7**
Cercetători științifici / 1 milion populație	1392,6	2516,8	988,4
Cheltuieli pentru cercetare-dezvoltare, % PIB	0,5	0,8	0,5
Calitatea instituțiilor de cercetare	34,0	48,0	27,8

Sursa: în baza sursei [2]

În acest context, considerăm că pentru implementarea politicii inovaţionale, trebuie, prin intermediul managementului resurselor umane să fie scoase în evidenţă abilităţile de pregătire a cadrelor din domeniu, de rând cu susţinerea continuă a dezvoltării domeniului prin elaborarea şi implementarea proiectelor inovaţionale. Pentru aceasta, politica inovaţională trebuie orientată spre soluţionarea problemelor care vizează consolidarea capacităţii de inovare la nivel de ţară prin stimularea pe toate căile a activităţii inovaţionale, inclusiv prin atragerea investitorilor străini şi locali.

Actualmente, finanţarea activităţii inovaţionale a devenit o prioritate a programului de guvernare. Este bine ştiut că pe moment, volumul și structura de finanţare a domeniului de cercetare-inovare nu satisfac nevoile de dezvoltare în comparaţie cu indicatorii globali la acest compartiment. Deşi aprobarea Codului cu privire la ştiinţă și inovare în anul 2004 a favorizat finanţarea domeniului respectiv, totuşi ponderea cheltuielilor interne pentru cercetare în PIB este semnificativ mai mică decât în Statele Unite, Germania, Franţa și alte ţări. Finanţarea activităţilor din domeniul ştiinţă-inovare se realizează în sistem competiţional: pe programe de stat, proiecte independente (tineret), internaţionale şi proiecte de transfer tehnologic. Temele de cercetări ştiinţifice fundamentale şi aplicate, proiectele din cadrul programelor de stat, proiectele de transfer tehnologic şi pentru tineret, echipament, precum şi cele finanţate sau cofinanţate de organizaţiile din străinătate, sunt selectate în exclusivitate prin concurs şi aprobate prin hotărârea CSŞDT al AŞM.

O problemă acută, care cere rezolvare urgentă în cazul imposibilităţii statului de a oferi un suport financiar relevant pentru dezvoltarea activităţii inovaţionale, este atragerea investiţiilor străine. Actualmente, cota investiţiilor în cercetare-dezvoltare finanţate din exterior în cazul Moldovei este de numai 6,5%, ceea ce este uşor peste standardele ţărilor CSI (5,5%), dar mult sub nivelul celor din Europa Centrală şi de Est (9,1%, în mare măsură determinate de integrarea acestora în arealul inovaţional european). Practic nu există parteneriate strategice între firmele moldoveneşti şi companiile multinaţionale. Volumul investiţiilor străine în economia moldovenească, chiar dacă a crescut în valoare absolută în ultimul deceniu, rămâne mic (raportată la PIB) și în comparaţie regională. Acesta atestă o absorbţie încă limitată a cunoştinţelor şi tehnologiilor produse în exterior prin intermediul conexiunilor tehnologice [2].

Pentru a revigora atractivitatea domeniului inovaţional, sunt oportune anumite măsuri care ar reduce povara administrativă și regulatorie în derularea afacerilor, inclusiv prin continuarea reformelor orientate spre reducerea costurilor de lansare a businessului și de rezolvare a insolvabilităţii. Prin urmare, se impune necesitatea creşterii atractivităţii Republicii Moldova şi promovarea activităţii de antreprenoriat inovaţional, la nivel de ţară, în mediul rural și în orașele mici, în special. Acest fapt condiţionează o redistribuire substanţială a investiţiilor interne, de rând cu realizarea unui complex de măsuri în contextul modernizării structurale a economiei naţionale, revederea posibilităţii stringente de retehnologizare a ÎMM inovaţionale.

Experienţa internaţională ne demonstrează elocvent că investitorii străini cu potenţial de finanţare a proiectelor inovaţionale sunt interesaţi în rentabilitatea înaltă a investiţiilor efectuate, precum şi de asigurarea unor modalităţi transparente de minimizare a riscurilor de potenţiale pierderi. Susţinem repetat că, în cazul Republicii Moldova, un rol deosebit trebuie să se atribuie atragerii şi încurajării investitorilor venture (persoane private sau fonduri de risc) care vor investi în proiecte de înaltă tehnologie la etapa incipientă de dezvoltare, în cazul când ÎMM implicată în acest proces nu dispune de resurse financiare. ÎMM acceptă suportul investitorului venture cu condiţia ca acesta să participe la capitalul social și gestionarea procesului de implementare a proiectului.

Concluzionând, susţinem că investiţiile în activitatea inovaţională îmbracă calitatea de factori determinanţi ai creşterii economice în orice ţară, întrucât facilitează creşterea economică. Or, pentru Republica Moldova problema finanţării acestui sector este mai acută decât oricând şi impune oportunitatea unei politici integrate de stat în vederea promovării cursului inovaţional al economiei naţionale.

Bazându-ne pe un sistem inovaţional de factori de creştere, putem realiza cu succes reformarea structurală a economiei naţionale prin utilizarea propriilor realizări tehnico-ştiinţifice combinate cu investiţiile străine şi difuzarea noilor tehnologii. Acest fapt ar optimiza următoarele procese:

- îmbunătăţirea climatului investiţional la toate nivelurile economiei naţionale (reducerea birocraţiei, creşterea transparenţei în activitatea agenţilor economici, reducerea monopolului şi a presiunii grupurilor financiar-industriale etc.);
- atragerea capitalului străin în vederea finanţării activităţii inovaţionale şi stimularea importurilor de echipamente high-tech, în acest context urmând să ne concentrăm asupra sectoarelor care produc bunuri de folosinţă cu termen îndelungat;

- majorarea cheltuielilor pentru activităţi de cercetare-inovare şi formarea unui personal calificat;
- creşterea productivităţii muncii, inclusiv prin majorarea investiţiilor în capitalul uman.

În acest context, trebuie să se ia în consideraţie nu numai ritmul, dar şi calitatea creşterii economice, asigurată prin trecerea la sursele alternative de creştere caracteristice strategiei postindustriale de dezvoltare. Structurizarea economiei naţionale, bazată pe tehnologii performante, utilizarea forţei de muncă calificate, organizarea eficientă a procesului de producere ar consolida poziţia Republicii Moldova pe piaţa europeană şi cea globală.

Ritmul intensiv de creştere economică poate fi realizat prin activizarea următoarelor elemente obligatorii:

- formarea şi dezvoltarea componentei inovaţionale a economiei naţionale;
- creşterea competitivităţii producţiei autohtone, modernizarea şi diversificarea sectoarelor economice;
- dezvoltarea pieţei financiare;
- impulsionarea creşterii cererii atât pe piaţa internă, cât şi pe cea externă;
- acordarea suportului necesar pentru dezvoltarea întreprinderilor mici şi mijlocii, în primul rând prin perfecţionarea politicii fiscale.

Implementarea rigorilor politicii inovaţionale poate conduce la o serie de îmbunătăţiri în activitatea economică a ţării, cum ar fi:

- ✓ economisirea raţională a resurselor şi reducerea poluării mediului ca urmare a utilizării eficiente a noilor tehnologii în procesul de producţie;
- ✓ reducerea costurilor de producţie, inclusiv a costurilor de transport, depozitare etc.;
- ✓ crearea de noi locuri de muncă;
- ✓ creşterea competitivităţii şi a productivităţii economiei ţării;
- ✓ creşterea potenţialului de export;
- ✓ dezvoltarea ÎMM inovaţionale.

Conchidem că cercetarea, dezvoltarea tehnologică şi inovarea sunt importante pentru dezvoltarea armonioasă şi coerentă a politicilor economice în ţară, deoarece noile cunoştinţe conduc la apariţia de noi produse şi procese, care, la rândul lor, sunt un determinant cheie al competitivităţii, al creşterii productivităţii şi al creării de avuţie.

Bibliografie

1. INSEAD AND WIPO, 2012, http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/fullreport/index.html.

2. Hotărârea Guvernului RM nr. 952 din 27.11.2013, Cu privire la aprobarea Strategiei inovaţionale a Republicii Moldova pentru perioada 2013-2020 „Inovaţii pentru competitivitate” http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=350541

3. Hotărârea Guvernului RM nr. 1149 din 05.10.2006 Cu privire la Strategia de dezvoltare a industriei pe perioada până în anul 2015, http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=317831



Covor (fragment), începutul sec. al XIX-lea. Nr. 411 73-20698

CALITATEA PRODUSELOR AGROALIMENTARE AUTOHTONE DISCUTATĂ LA NIVEL ŞTIINŢIFIC

Calitatea produselor agroalimentare autohtone a constituit subiectul dezbaterilor științifice în cadrul Simpozionului organizat sub egida Academiei de Ştiinţe a Moldovei în ziua de 1 august 2014, la care au participat atât cercetători, cât şi reprezentanţi ai ministerelor, agenţiilor de profil, producătorilor agricoli, dar şi alte persoane interesate de subiectul anunţat.

În debutul evenimentului, prim-vicepreşedintele AŞM, acad. Ion Tighineanu, a subliniat că savanţii şi-au propus să discute, într-un format reprezentativ, încă o dată problema calităţii produselor agroalimentare, în contextul evenimentelor din ultimele săptămâni, inclusiv al embargoului impus de Federaţia Rusă.

Primul preşedinte al Republicii Moldova, Mircea Snegur, Doctor Honoris Causa al AŞM, a menţionat că este foarte complicat pentru producători să-şi reorienteze exportul, acest lucru solicitând mari eforturi. Totuşi, el a încercat să-i încurajeze: „Dacă ruşii nu vor să ia fructele noastre, nu înseamnă că a sosit apocalipsa în Republica Moldova", specificând că tocmai e cazul când e nevoie de solidaritate şi sprijin reciproc pentru reprofilarea şi creşterea calităţii producţiei. „Având un vector deja foarte bine conturat, vectorul integrării europene, trebuie să ne mobilizăm pe piaţa din Vest, or, această piaţă are cerinţele ei", a afirmat Mircea Snegur, exprimând certitudinea că începutul exportului în Europa va conferi un nou imbold dezvoltării ramurii pomicole şi viticole.

Preşedintele AŞM, acad. Gheorghe Duca, a menţionat că produsele autohtone sunt calitative şi competitive pe pieţele internaţionale, reiterând că actuala situaţie nu face decât să stimuleze producătorii să îmbunătăţească şi mai mult calitatea produselor. „Moldova a avut chiar de câştigat de pe urma embargoului rus, deoarece acum republica este nevoită să livreze producţia sa spre piaţa europeană", a precizat acad. Duca. El a spus că producătorilor nu ar trebui să le fie frică de noi pieţe de desfacere: aşa cum îşi comercializau producţia în Rusia, vor putea comercializa şi în Europa. Bineînţeles, producătorii au nevoie de ajutor şi un suport substanţial în acest sens, pe care îl vor acorda savanţii, prin implementarea noilor tehnologii şi proiecte.

În opinia viceministrului Agriculturii şi Industriei Alimentare, dr. Gheorghe Gaberi, piaţa UE dispune de capacităţi imense. Doi piloni determină şansa pe piaţă – preţul şi calitatea, iar când este vorba de produsele agroalimentare, intervine al treilea pilon – siguranţa şi impactul produselor asupra sănătăţii omului. De aceea, agricultura are mare nevoie acum de suportul oamenilor de ştiinţă. „Piaţa UE este bună, dar noi trebuie în comun să vedem care este gradul de concurenţă, care este nivelul de calitate ce se impune", a menţionat demnitarul, exprimând opinia că Academia de Ştiinţe trebuie să propună producătorilor agricoli implementarea unor tehnologii moderne de procesare, de calibrare, de ambalare etc., care ar asigura calitatea condiționată de standardele europene. Deşi fructele moldoveneşti sunt de bună calitate, din cauza lipsei echipamentelor moderne de sortare şi ambalare, doar a cincea parte din acestea pot fi exportate în prezent pe piaţa comunitară.

Savanţii au abordat un şir de probleme: Solurile Moldovei şi calitatea produselor agricole (acad. S. Andrieş); Potenţialul genetic şi calitatea produselor legumicole (dr. hab. V. Botnari); Asigurarea calităţii produselor pomiviticole (acad. Gh. Cimpoieş); Calitatea produselor agroalimentare procesate (dr. E. Iorga); Sursele acvatice şi impactul asupra calităţii produselor agroalimentare (m.c. T. Lupaşcu); Protecţia integrată a plantelor şi calitatea produselor agricole (dr. hab. L. Voloşciuc); Calitatea producţiei agricole şi sănătatea populaţiei (m.c. N. Opopol).

Vicedirectorul AGEPI, Svetlana Munteanu, a distribuit participanţilor un *Ghid introductiv pentru producători privind înregistrarea indicaţiilor geografice şi denumirilor de origine.* Ea a sugerat că „trebuie identificate acele zone geografice, de unde provin fructe deosebite, cu calităţi deosebite şi să fie protejate aceste denumiri, iar ulterior utilizate în promovarea acestor produse". Preocupaţi de aceeaşi problemă s-au arătat academicienii Teodor Furdui şi Vasile Micu, m.c. Sergiu Chilimari.

Pe marginea subiectului examinat, s-au pronunţat S. Croitoru, director general al Companiei Internaţionale pentru Certificări „SGS Moldova"; dr. hab. I. Bâzgu, directorul Î.S. „Avicola – Moldova"; V. Mîrzenco, director executiv al Federaţiei Naţionale a Fermierilor; T. Pavliuc, director al SRL „Plaiul Bârlădean" şi alţii.

Participanţii la simpozion au formulat propuneri şi recomandări privind acţiunile concrete ce urmează a fi întreprinse în timpul apropiat pentru a asigura o dezvoltare durabilă a domeniului, chiar şi în condiţiile dificile cu care se confruntă ţara. Propunerile vor fi trimise autorităţilor centrale care vor decide cum poate fi aplicat suportul ştiinţific şi cum pot fi ajutaţi concret producătorii.

Eugenia Tofan
Centrul Media al AŞM

ASIGURAREA CALITĂŢII PRODUSELOR POMICOLE

Acad. ***Gheorghe CIMPOIEŞ***
Universitatea Agrară de Stat din Moldova

Calitatea produselor pomicole a devenit un subiect de dezbatere publică mai cu seamă după ce Federația Rusă a interzis importul de fructe din Republica Moldova. În urma acestui fapt, producătorii de fructe se văd nevoiți să caute noi pieţe de desfacere.

Din acest punct de vedere, oportunităţi enorme oferă Uniunea Europeană (UE). Totuşi, există voci care spun că pieţele UE sunt mai puţin accesibile producătorilor noştri din cauza unor standarde înalte de calitate.

Pentru a vedea cum stau lucrurile în realitate, vom prezenta cerințele Regulamentului Comisiei Europene (CE) faţă de cea mai mare categorie Extra pentru mere [6].

Merele din categoria Extra trebuie să fie de calitate superioară, să prezinte forma, calibrul şi coloraţia caracteristică soiului respectiv, să aibă pedunculul intact şi pulpa perfect sănătoasă. Ele nu vor prezenta defecte, exceptând unele superficiale, cu condiţia ca acestea să nu afecteze aspectul general, calitatea, păstrarea şi prezentarea în ambalaj, adică uşoare defecte ale epidermei şi o foarte uşoară rugozitate.

Merele din această categorie trebuie să aibă 3/4 din suprafaţa totală de culoare roşie pentru soiurile de coloraţie roşie, 1/2 din suprafaţa totală de culoare mixtă în cazul soiurilor de diferite nuanţe de roşu şi 1/3 din suprafaţa totală de culoare uşor roşie, înroşită sau striată pentru soiurile striate, uşor colorate.

Se permite ca în total 5% din mere după număr sau masă să nu îndeplinească cerinţele acestei categorii, dar să corespundă celor ale categoriei I. În cadrul acestei toleranţe, maximum 0,5% pot fi mere care îndeplinesc cerinţele de calitate ale categoriei II.

În ceea ce priveşte calibrul merelor, cerinţele sunt următoarele: minimum 60 mm după diametru şi 90 g după masă. Se pot accepta fructe cu calibre mai mici, dacă nivelul Brix este $\geq 10{,}5^{o}$, iar calibrul este minim 50 mm sau 70 g. Diferenţele de calibru între fructele din acelaşi ambalaj, ambalate în rânduri şi straturi suprapuse, nu trebuie să depăşească după diametru 5 mm, iar după masă de la 15 până la 50 g în funcţie de masa fructului. Se permite ca 10% din fructe după număr sau masă să nu îndeplinească cerinţele privind calibrul.

Suplimentar, merele trebuie să corespundă următoarelor cerinţe minime de calitate: să fie întregi, sănătoase, curate, fără materii străine vizibile, fără dăunători şi deteriorări cauzate de dăunători, care afectează pulpa, fără forme grave de sticlozitate, fără umezeală externă anormală, fără miros şi/sau gust străin. Starea merelor trebuie să le permită să reziste la transport şi manipulare şi să ajungă în stare satisfăcătoare la locul de destinaţie. Se permite circa 10% din numărul sau masa merelor să nu îndeplinească cerinţele minime de calitate. În cadrul acestei toleranţe, mere alterate pot fi de maximum 2%.

Dacă comparăm cerinţele Regulamentului CE cu cele interne din ţara noastră [5], vom constata că ele sunt identice. Deci, nu putem vorbi despre cerinţe exagerate ale CE faţă de produsele pomicole. Ştiind care sunt aceste cerinţe, rămâne să le îndeplinim, să asigurăm calitatea corespunzătoare.

Se impune îndeplinirea întocmai a tehnologiilor de înfiinţare şi întreţinere a plantaţiilor pomicole. Dintre cele mai importante verigi agrotehnice, care contribuie nemijlocit la asigurarea calităţii produselor pomicole, menţionăm următoarele:

• irigarea pomilor, decisivă în vederea obţinerii unor recolte de fructe superioare cantitativ şi calitativ. În condiţiile ţării noastre, necesarul de apă al speciilor pomicole nu poate fi satisfăcut din precipitaţiile atmosferice, care mai sunt şi repartizate neuniform pe parcursul perioadei de vegetaţie. Mai mult decât atât, sunt prezente şi perioade de secetă. De aceea, pentru a asigura calitatea produselor pomicole, este strict necesar de completat deficitul de umiditate prin irigare. În acest context plantaţiile pomicole trebuie înfiinţate numai pe terenuri irigabile.

Ministerul Agriculturii şi Industriei Alimentare (MAIA) încurajează irigarea terenurilor agricole şi procurarea sistemelor de irigare noi. Este o susţinere importantă a producătorilor agricoli din partea statului. Subvenţionarea irigării trebuie să fie o chestiune prioritară, deoarece fără de irigare nu numai că nu putem asigura calitatea produselor agricole, dar şi securitatea alimentară a ţării.

• soiul are un rol determinant în asigurarea calităţii produselor pomicole. De aceea alegerea soiurilor pentru înfiinţarea unei plantaţii reprezintă o lucrare de mare importanţă de care va depinde calitatea fructelor şi eficienţa culturii.

La alegerea soiurilor trebuie respectate următoarele criterii de bază:

- factorii de vegetaţie să corespundă exigenţelor soiurilor. În acest sens, sunt de preferat soiurile cosmopolite, care se cultivă cu succes în diferite ţări. Dacă, de exemplu, din peste 10 mii de soiuri de măr existente în lume doar 10 asigură 75% din

producţia de mere (tab.1), acestea trebuie cultivate la noi în primul rând fiindcă sunt cunoscute pe piaţa internaţională de fructe [2].

- să corespundă cerinţelor pieţii. Fructele trebuie să aibă aspect deosebit, calitate excepțională şi să-şi păstreze în magazine calitatea o perioadă îndelungată;
- să posede o capacitate bună de păstrare;
- să asigure intrarea precoce a pomilor pe rod şi recolte înalte;
- să fie rezistente la principalele boli.

• **apărarea pomilor contra grindinei**. În condiţiile ţării noastre grindina poate distruge sau deteriora atât fructele, cât şi pomii. De aceea, pentru a asigura calitatea fructelor este necesar de utilizat plasa antigrindină [4]. Totodată, aceasta protejează fructele şi de arsuri în perioada de caniculă;

• **apărarea pomilor contra îngheţurilor târzii de primăvară**. Acestea sunt destul de frecvente în Republica Moldova şi pot compromite recolta. Se dovedeşte eficientă contra fenomenului respectiv irigarea prin aspersiune. Se folosesc şi alte metode – fumigaţie prin arderea diverselor materiale, utilizarea lumânărilor fumigene şi a diferitelor maşini ce produc ceaţă [1];

• **apărarea plantaţiei de cireş contra ploii în perioada coacerii fructelor.** Se ştie că la cireş se întâlneşte fenomenul „crăpatul fructelor", care poate compromite semnificativ recolta. Pentru a preveni acest fenomen se recomandă de instalat deasupra pomilor o plasă specială care-i protejează de ploaie [7];

Tabelul 1

Evoluţia sortimentului de mere în principalele ţări producătoare, cu excepţia Chinei, după World Apple Rewiew, 2007 (%)

Soiurile	2000	2006	2015	Evoluţia 2010/2000 (%)
Golden Delicious	19,37	18,83	17,88	-0,54
Red Delicious	22,27	19,29	15,84	-5,12
Gala	7,45	12,59	14,53	6,03
Fuji	4,89	6,68	7,13	2,00
Granny Smith	6,45	5,98	5,97	-0,29
Idared	3,10	2,97	3,77	0,95
Jonagold	4,36	3,08	3,64	-0,58
Braeburn	2,24	2,71	3,35	0,79
Pink Lady®	0,41	1,48	2,00	1,39
Elstar	1,72	1,70	1,98	0,23
Altele	27,74	24,69	23,91	-4,86
Total	100,00	100,00	100,00	

• **reglarea încărcăturii de rod** asigură obţinerea unor recolte de calitate superioară sub aspectul mărimii, culorii, gustului şi aromei. Aceasta se realizează prin normarea mugurilor de rod în timpul tăierii de fructificare a pomilor, prin rărirea florilor şi a fructelor [1]. Se foloseşte rărirea mecanică a florilor cu maşini speciale sau prin stropirea pomilor în timpul sau după înflorire cu produse chimice care distrug polenul, florile nefecundate ale unor stigmate şi embrionul din fructe abia legate.

Rărirea fructelor se realizează prin metoda chimică şi manuală în funcție de numărul de fructe legate.

Rărirea manuală a fructelor este cea mai sigură şi mai eficientă metodă. Se asigură o rărire uniformă a fructelor, pe pom se lasă exact numărul optim de fructe. Metoda nu este poluantă, dar se dovedeşte, totodată, meticuloasă, necesitând 20-40 zile/an pentru un hectar într-o perioadă scurtă de timp;

• **combaterea bolilor şi dăunătorilor** este una din verigile agrotehnice importante care protejează calitatea produselor pomicole;

• **fertirigarea**, care consta în aplicarea îngrăşămintelor solubile cu macro- şi microelemente odată cu apa de irigare prin picurare sau microaspersiune, are o contribuţie deosebită la asigurarea calităţii fructelor. Aceasta oferă posibilitatea de a aplica îngrăşămintele în orizontul răspândirii în sol a majorităţii rădăcinilor, soluţiile se pot prepara după o compoziţie mult mai apropiată de cerinţele plantei, se sincronizează cerinţele pomului faţă de elementele nutritive în anumite fenofaze cu aplicarea îngrăşămintelor etc. [2];

• **fertilizarea foliară** constă în administrarea îngrăşămintelor sub formă de soluţii nutritive pe ansamblul vegetativ al pomilor. Deşi se aplică în cantităţi mici, efectul fertilizării foliare asupra creşterii şi fructificării pomilor, precum şi a calităţii fructelor este semnificativ [2], deoarece nimereşte direct pe suprafeţele unde se realizează schimbul de substanţe;

• **irigarea de colorare** contribuie semnificativ la ameliorarea calităţii merelor. Aceasta presupune irigarea prin aspersiune deasupra coroanei cu cantităţi mici de apă de 1 mm de 3-4 ori peste fiecare oră până la ora 11.00. Fructele irigate astfel cresc mai mari, sunt colorate pe o suprafaţă mai extinsă şi culoarea lor este mai intensă [3]. De asemenea, pentru a contribui la colorarea fructelor se aşterne în intervale dintre rânduri o peliculă specială care reflectă în coroană razele solare incidente;

• un rol important în asigurarea calităţii fructelor îl are **structura plantaţiei** şi respectarea parametrilor

optimi ai acesteia prin stabilirea corectă a distanţei de plantare şi a conducerii şi tăierii pomilor [1].

Indirect, asupra calităţii fructelor influenţează şi alte verigi agrotehnice. Întreţinerea solului ca ogor înierbat, de exemplu, permite efectuarea stropirii pomilor în vederea combaterii bolilor şi dăunătorilor pe timp ploios.

Concluzii

Pentru a asigura calitatea produselor pomicole este necesar:

- a înfiinţa plantaţiile pomicole numai pe teren irigabil şi cu soiuri cosmopolite;
- a acorda prioritate la subvenţionare irigării, deoarece fără aceasta nu numai că nu se poate asigura calitatea producţiei, dar şi securitatea alimentară a ţării;
- a instala în livadă sisteme de protecţie contra grindinei, îngheţurilor târzii de primăvară şi ploii (plantaţia de cireş);
- a regla încărcătura pomilor cu rod;
- a proteja pomii de boli şi dăunători;
- a folosi fertirigarea şi fertilizarea foliară alături de fertilizarea de bază;
- a utiliza irigarea de colorare sau a aşterne în intervalele dintre rânduri o peliculă specială, dacă există pericolul că merele nu vor corespunde cerinţelor după suprafaţa colorată.

Bibliografie

1. Babuc V. Pomicultura. Chişinău, 2012.
2. Cimpoieş Gh. Cultura mărului. Chişinău: Bons Offices, 2012.
3. Gonda I. Cultura eficientă a mărului de calitate superioară. Braşov: Gryphon, 2003.
4. Grădinaru G., Istrate M. Pomicultura generală şi specială. Iaşi: TipoMoldova, 2009.
5. Reglementarea tehnică „Cerinţe de calitate şi comercializare pentru fructe şi legume proaspete”. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2010, nr. 5-7.
6. Regulamentul UE nr. 543/2011 al Comisiei din 7 iunie 2011.
7. Sansavini S., Ranalli P. Manuale di Ortofrutticoltura. Edagricole, Milano, 2012.



Ungherar, motivul *Crucea*, sfârşitul sec. al XIX-lea. Nr. 21299

PROTECȚIA INTEGRATĂ A PLANTELOR ȘI CALITATEA PRODUSELOR AGRICOLE

Dr. hab. ***Leonid VOLOŞCIUC***
Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor al AȘM

THE INTEGRATED PLANT PROTECTION AND THE QUALITY OF THE AGRICULTURAL PRODUCTS

Summary. Quality of agro-food products is determined by the system of pest control. Among the great diversity of plant protection systems, the optimum implementation is integrated pest management. The integrated pest management is a control system of biocenosis functionality in the relations between plant pests, technology and environment, or set of relationships within the triad: biological activity, economic and environmental. Due to scientific activity, Republic of Moldova has environmentally safe means of obtaining quality agro-food products, which meet national and international standards.

Keywords: organic farming, quality, ecology, pests, IPM, technology.

Rezumat. Calitatea produselor agroalimentare este determinată de sistemul de control al organismelor dăunătoare. Dintre marea diversitate a sistemelor de protecție a plantelor cea mai optimală reprezintă gestionarea integrată a organismelor dăunătoare, care este un sistem de control determinat de funcționalitatea biocenozei în relațiile dintre organismele dăunătoare, tehnologiile de producere și mediu în cadrul triadei: activitatea biologică, economică și ecologică. Grație cercetărilor desfășurate, Republica Moldova dispune de mijloace ecologic inofensive de obținere a produselor agroalimentare de calitate, care corespund standardelor naționale și internaționale.

Cuvinte-cheie: agricultură ecologică, calitate, ecologie, organisme dăunătoare, protecție integrată, tehnologie.

Introducere

Calitatea produselor agroalimentare are o importanță hotărâtoare nu numai în alimentația populației, determinând valoarea nutritivă, gradul de digestie și modul de acțiune asupra organismului uman, dar și orientează activitățile comerciale ale țărilor exportatoare [1, 8].

Organismele dăunătoare (agenți patogeni ai bolilor, dăunători şi buruieni), pe parcursul activității vitale în cadrul lanțurilor trofice, hrănindu-se cu diferite părți ale plantelor agricole și din flora spontană, dereglează echilibrul lor funcţional, ceea ce se exprimă prin diminuarea cantităţii şi calităţii recoltelor agricole, reducând considerabil productivitatea plantelor de cultură și rentabilitatea ramurii, în general [13, 14]. Organismele dăunătoare, atacând toate culturile agricole, provoacă pierderi colosale, ce constituie 25-30% din recoltă, iar la dezvoltarea epifitotică a agenţilor patogeni şi invazională a dăunătorilor, le compromite totalmente (tab.1).

Omenirea, dându-şi seama de efectele negative ale organismelor dăunătoare, a întreprins măsuri pentru elaborarea mijloacelor de protecţie a plantelor. Organismele dăunătoare au apărut, au evoluat, s-au dezvoltat şi s-au răspândit împreună cu plantele de cultură. Pe parcursul evoluției îndelungate, plantele de cultură, fiind ameliorate în direcția sporirii productivității, au devenit mai sensibile și vulnerabile la acțiunea organismelor dăunătoare decât strămoșii lor din flora spontană [4, 18]. Dezvoltarea comerțului și schimbul de produse vegetale, inclusiv cu material săditor, au favorizat considerabil răspândirea organismelor dăunătoare, ceea ce a dus la introducerea și extinderea permanentă a arealului de răspândire a agenților patogeni ai bolilor, dăunătorilor și buruienilor [2].

Actualmente este greu de conceput obţinerea recoltelor înalte fără utilizarea metodelor profilactice și curative de protecţie a plantelor, care includ măsuri complexe de diminuare a impactului organismelor dăunătoare: legislative şi de carantină fitosanitară, ameliorare şi implementare a soiurilor rezistente; agrotehnice, metode și mijloace fizico-mecanice, biologice, chimice, de prognoză și avertizare [3, 5, 15].

Protecția integrată a plantelor – element tehnologic fundamental pentru asigurarea cantității și calității recoltei

În scopul asigurării integrității recoltei și reducerii pierderilor cauzate de organismele dăunătore sunt elaborate și se implementează sisteme de protecție cu aplicarea măsurilor complexe atingând un număr impunător de tratamente chimice, care în livezile de tip intensiv ajung până la 18-20 într-o perioadă de vegetaţie. Implicaţiile rezultate în urma aplicării, uneori iraţionale, a pesticidelor, manifestarea frecventă a fenomenelor de poluare a mediului înconjurător şi apariţia formelor rezistente de agenţi fitosanitari au sporit și mai mult impactul organismelor dăunătore. Drept răspuns, specialiștii din domeniul protecției plantelor au fundamentat necesitatea elaborării strategiei prietenoase mediului de combatere a organismelor dăunătoare, care s-a

cristalizat în conceptul de protecție integrată [6, 10].

Conform FAO (1968), *Protecția integrată a plantelor* reprezintă un „Sistem de reglare a biotipurilor şi populaţiilor nocive care, ţinând cont de mediul specific şi de dinamica acestora, foloseşte toate tehnicile şi metodele, adaptate însă în aşa fel încât să fie compatibile şi să menţină populaţiile dăunătorilor şi patogenii la niveluri la care acestea să nu cauzeze pagube economice”. Analizând definiția prezentată mai sus, putem concluziona că Protecția Integrată a Plantelor este un sistem de reglare a funcționalității biocenozelor în baza relaţiilor dintre plantă, organismele dăunătoare, tehnologie şi mediu ambiant, sau o totalitate de relații din cadrul triadei: activitate biologică, economică și ecologică.

Inovația acestui concept, spre deosebire de alte viziuni utilizate anterior, nu constă în reducerea completă a atacului organismelor dăunătoare, ci se bazează pe integrarea tuturor tehnicilor şi metodelor de control al dezvoltării lor, admițând prezenţa acestora în culturi până la pragul economic de dăunare [19].

Protecţia integrată a plantelor urmăreşte obţinerea recoltelor stabile, de calitate superioară, cu cheltuieli minime, reducerea riscului de poluare a mediului ambiant şi a producţiei agricole, limitarea densităţii populaţiilor de organisme dăunătoare sub pragul economic de dăunare (PED), aplicarea tratamentelor chimice în baza prognozei şi avertizării.

Aceste obiective pot fi atinse dacă sunt respectate următoarele principii esențiale: îndeplinirea strictă a legislaţiei fitosanitare; creşterea rezistenţei plantelor la atacul organismelor dăunătoare; înfiinţarea culturilor agricole cu material semincer şi săditor sănătos; monitorizarea fitosanitară pentru depistarea și lichidarea focarelor de boli și dăunători; respectarea tehnologiilor de cultivare a culturilor agricole în scopul creării unor condiții optime pentru dezvoltarea plantelor; determinarea pragului economic de dăunare; efectuarea tratamentelor chimice în baza prognozei şi avertizării dezvoltării bolilor şi dăunătorilor, distrugerea sau limitarea rezervei de agenți fitosanitari, activizarea factorilor naturali de reglare a densităţii populaţiilor de organisme dăunătoare; prevenirea pătrunderii şi răspândirii în ţară a unor noi organisme dăunătoare; subordonarea tehnologiilor de cultură a plantelor agricole factorului fitosanitar.

De menționat că esența protecţiei integrate a plantelor nu trebuie să fie redusă doar la o simplă combinare a diferitelor metode, indiferent de condiţiile concrete de dezvoltare a culturilor, starea și dinamica populaţiilor de dăunători, eficienţa factorilor naturali de control şi în special a celor biologici. Ea presupune o gamă largă de mijloace și procedee care pot fi utilizate simultan sau succesiv, ținând cont de relațiile dintre acestea, cu scopul maximizării eficienţei acţiunii limitative a factorilor naturali și în vederea asigurării unor producţii mari şi de calitate superioară.

Spre deosebire de alte concepte de protecție a plantelor, pentru protecţia integrată este esenţială schimbarea viziunii de la punctul de vedere al avantajelor economice la unul ecologic realist, anticipativ, fără a se pune cu orice preţ accentul pe interese economice, ci estimând consecinţele viitoare ale acţiunilor întreprinse, iar măsurile preconizate nu trebuie orientate asupra efectelor, ci la evitarea lor.

Tabelul 1

Impactul organismelor dăunătoare asupra culturilor agricole

Indicii	Impactul în diferite regiuni			
	Pe Terra	CSI	Moldova	
			<1990	>1990
Numărul speciilor de organisme dăunătoare:	21 000	1500	600	600
Insecte	8000	600	130	140
Ciuperci patogene	6000	400	200	200
Bacterii fitopatogene	2000	200	120	120
Virusuri fitopatogene	1600	100	100	100
Buruieni	800	100	50	50
Periodicitatea realizării riscurilor legate de impact necontrolat	Local în fiecare an	Regional peste 2-4 ani	Patogeni – 2-4 ani Dăunători – 5-7 ani	Patogeni – 2-3 ani Dăunători – 4-5 ani
Volumul pesticidelor utilizate pentru combatere	15 mil. t	750 mii t	46 mii t	2-3 mii t
Pierderi cauzate de organismele dăunătoare	$185,0 mld.	-	-	2,0 mld. lei

Implementarea corectă a sistemelor de protecţie integrată a plantelor asigură organizarea sistemelor de prognoză și avertizare, reducerea substanțială a numărului de tratamente, obținerea recoltelor bogate şi de înaltă calitate, un conținut minim de reziduuri, reducerea densității populațiilor de organisme dăunătoare sub nivelul PED, diminuarea costurilor, creșterea beneficiilor, inclusiv ale celor ecologice.

Organizarea sistemelor de Protecţie Integrată a Plantelor și reducerea impactului organismelor vătămătoare este de neconceput fără aplicarea capacităților carantinei fitosanitare, care reprezintă un sistem de principii juridice, organizatorice, administrative, reglementări şi măsuri fitosanitare adoptate de stat vizând prevenirea introducerii şi diseminării organismelor de carantină, precum şi combaterea oficială a acestora. Drept sarcină fundamentală a carantinei fitosanitare este prevenirea răspândirii unor agenţi fitosanitari periculoşi dintr-o ţară în alta (carantina externă) sau dintr-o zonă în alta a ţării (carantina internă).

Calitatea produselor agroalimentare în lumina deciziilor politice și a adevărului științific

În condiţiile evoluţiei societăţii bazate pe economia de piaţă cu expresia acerbă a concurenţei manifestate atât la nivel național, cât și internațional, devine tot mai oportună elaborarea metodologiilor adecvate de gestionare a produselor agroalimentare ofertate, care necesită prezenţa unui sistem funcțional de siguranţă a calității. Drept consecinţă a tendinţelor integrării economiei noastre în cea a Uniunii Europene, unde calitatea în domeniul agroalimentar are un rol determinant, se impune un studiu al managementului calității produselor agroalimentare, dar și pregătirea pentru schimbarea treptată a piețelor orientale spre cele europene.

Federația Rusă, ca partener comercial principal în realizarea produselor agroalimentare, începând cu anul 2006, a instituit mai multe embargouri la producția agricolă, iar în ultimele 10 luni ale anului 2014 – patru embargouri vizând exporturile vinului, cărnii de porc, fructelor şi conservelor din fructe şi legume. Embargoul „temporar" a fost impus pe motiv că Republica Moldova a „încălcat sistematic cerinţele fitosanitare internaționale şi ruseşti", iar din 1 august 2014, în regim unilateral au fost introduse taxe vamale pentru vinurile şi toate produsele agricole din Republica Moldova. Astfel Moldova s-a transformat din „livadă în floare", precum era supranumită pe timpuri, în colector de „embargouri".

Pretext pentru a impune embargoul a fost prezența în fructele exportate a Moliei orientale – *Grapholitha molesta* Busck (Insecta: Lepidoptera: Tortricidae) – dăunător de carantină care a obținut acest statut în conformitate cu „Lista obiectelor de carantină externa a U.R.S.S.", aprobată de Comisariatul pentru agricultură în anul 1935. Pe teritoriul Federației Ruse dăunătorul a fost înregistrat de către Laboratorul central de carantină [21] în Ținutul Krasnodar. Descrierea Moliei orientale ca dăunător periculos de carantină este prezentată în mai multe publicații, inclusiv în culegerile [22, 23].

Pornind de la suprafeţele imense unde este răspândită Molia orientală pe teritoriul Federației Ruse și extinderea permanentă a arealului acesteia, precum și caracterul de carantină al dăunătorului în țările învecinate, deciziile Federației Ruse sunt nu numai lipsite de logică, confuze și contradictorii, dar și în afara adevărului științific. Cu toate că autoritățile ruse refuză să recunoască *G.molesta* drept un dăunător de carantină, totuși ei nu au cum să nege faptul că în Federația Rusă dăunătorul a fost înregistrat pentru prima dată în 1964 în Adler [21] pe o suprafață de 46 ha. Deja în 1965 acesta a fost înregistrat în Abhazia și peste trei ani a atins suprafața de 6 000 ha, extinzându-și permanent arealul. Și, iarăși: deși conform Serviciului federal de carantină fitosanitară „Molia orientală este un dăunător de carantină pentru Federația Rusă și, ca insectă polifagă, dăunează culturilor pomicole sămânțoase și sâmburoase" (Россельхознадзор, 2012), iar pe teritoriul Rusiei oficial a fost înregistrată în 9 regiuni ale Districtului federal de Sud și pe teritoriul unei regiuni a Districtului federal de nord-vest, demnitarii Serviciului federal de carantină fitosanitară nicidecum nu recunosc *G.molesta* ca obiect de carantină fitosanitară. Pe de o parte, se consideră că obiectul de carantină lipsește, iar pe de altă parte, lucrătorii Россельхознадзор recunosc că pierderile provocate de Molia orientală constituie 11 mild. rub. Informația este confirmată și de publicațiile științifice. Conform [20], *G.molesta* este răspândită în 9 regiuni sudice și reprezintă pericol potențial în toate zonele cu izoterma mai mare de 20 °C, deși în comunicatele oficiale se consideră că dăunătorul de carantină lipsește în Federația Rusă.

G.molesta își extinde permanent arealul de răspândire. Insecta, ca dăunător de carantină fitosanitară, înregistrată oficial în 10 regiuni din Federația Rusă (Россельхознадзор, 15 iulie 2014), la 27 august 2012 a fost identificată, conform datelor furnizate de Serviciul federal de carantină fitosanitară, în Republica Hakasia și în ținutul Krasnoiarsk, în anul 2013 – în Regiunea Irkutsk, iar în anul 2014 – în Ținutul Primorsk și Regiunea Sahalin.

Ținând cont de informația confuză parvenită de la serviciile de specialitate din Moscova și analizând motivele embargourilor și introducerii unilaterale

a taxelor vamale pentru vinurile şi toate produsele agricole din Republica Moldova, este tot mai clar că Federația Rusă a devenit un partener comercial incomod. Concluzia poate fi motivată prin următoarele: factorii săi de decizie au aprobat standarde absurde prin promovarea concentrațiilor de zeci şi sute de ori mai mici ale reziduurilor de pesticide decât cele admise; restricții cu includerea indicatorilor inacceptabili pentru Organizația Mondială a Comerțului; Federația Rusă nu este parte a Protocolului de la Cartagena şi nu a aprobat legislația privind securitatea biologică şi tot ea nu dispune de cadrul legislativ în domeniul agriculturii ecologice.

Toate acestea demonstrează elocvent că embargourile şi taxele vamale pentru produsele agroalimentare moldoveneşti impuse de Rusia semnifică o sancționare obraznică a Republicii Moldova pentru semnarea şi ratificarea Acordurilor de asociere şi liber schimb cu Uniunea Europeană. Devine evident că Federația Rusă nu acceptă nu doar ca Moldova sa facă parte concomitent din doua spatii economice, cel din cadrul CSI de liber schimb şi Acordul de Liber Schimb Aprofundat şi Cuprinzător cu Uniunea Europeană, dar şi orice acțiune clară a Moldovei pe calea eliberării din starea de vasal al „fratelui mai mare".

Realizările înregistrate de știința și practica Republicii Moldova în elaborarea și implementarea sistemelor de protecție integrată a plantelor

Eforturile depuse în vederea diminuării pagubelor cauzate de vătămători a demonstrat că această activitate provoacă intensificarea proceselor destructive din biocenoze, a căror reducere cere sporirea considerabilă a cheltuielilor. Pornind de la legitatea generală de creştere în progresie geometrică a stării energetice a sistemelor agricole necesare pentru majorarea în progresie aritmetică a nivelului de producţie, în mod analogic poate fi aplicată aceeaşi legitate şi la starea energetică a sistemului în cazul protecţiei plantelor. Astfel, devine evidentă lipsa de temei a tentativelor tehnologice şi economice de a reduce pierderile totale a recoltelor la nivel global. Aceasta ar iniţia creşterea nestăvilită a cheltuielilor de energie, pe de o parte, şi aprofundarea proceselor negative de dezechilibrare a homeostazei biosferice şi de înrăutăţire a stării mediului înconjurător, pe de altă parte [9].

Pentru atenuarea caracterului nefast al acestui fenomen e necesar de accentuat că asemenea criterii îşi manifestă actualitatea şi veridicitatea doar în sistemul concret pentru care el se determină. În opinia noastră, el reflectă gradul eficienţei biologice a metodei chimice de protecţie a plantelor, care predomină deja de câteva decenii în agricultură. În scopul evitării fetişizării acestui indiciu e necesar de a pune la baza aprecierii sistemelor de protecţie a plantelor nu doar indicatorii economici, ceea ce ar asigura soluţionarea divergenţelor principiale dintre aprecierea ecologică şi economică a protecţiei plantelor [13, 14, 17].

Pornind de la particularităţile abordării sistemice, care elucidează cel mai adecvat relaţiile dintre sistemele complexe, considerăm că însăşi evoluţia milenară a organismelor din componenţa ecosistemelor naturale şi a relaţiilor multiple dintre ele reprezintă un exemplu şi un model eficient de reglare a densităţii populaţiilor de organisme dăunătoare. Elaborarea oricărui sistem de protecţie integrată a plantelor doar atunci poate asigura necesităţile crescânde ale agriculturii contemporane, când vor fi elucidate, cercetate şi aplicate mecanismele naturale de reglare din componenţa ecosistemelor [7].

Luând în considerație caracterul progresiv şi dezvoltarea ascendentă permanentă a omenirii, în viitorul apropiat pot fi elaborate şi propuse noi surse de protecţie a plantelor, care ar depăşi cu mult şi s-ar deosebi principial de mijloacele chimice de protecţie a plantelor. Asemenea concepţii au fost create şi se bucură de apreciere înaltă, cum este bunăoară concepţia reglării biocenotice în cadrul agroecosistemelor [11, 12].

Am convingerea totuşi că, ţinând cont de complexitatea unor asemenea investigaţii, precum şi de legităţile generale descrise mai sus, perspectiva dezvoltării sistemelor de protecţie a plantelor va fi inevitabil legată de cunoaşterea şi aplicarea largă a mecanismelor naturale de autoreglare a agrocenozelor în baza principiilor biocenotice, precum şi în alternarea raţională a tuturor metodelor existente incluse în sistemele de protecţie integrată a anumitor tipuri de agrocenoze.

Pe parcursul activității științifice a cercetătorilor din cadrul Institutului de Genetică, Fiziologie şi Protecție a Plantelor al AŞM, au fost elaborate şi se implementează o gamă impunătoare de mijloace biologice de protecție a plantelor, care pot fi integrate cu alte surse ecologic inofensive dacă acestea corespund următoarelor principii:

- menţinerea atacului factorilor biotici sub pragul economic de dăunare. Dăunătorii din producţia agricolă vegetală sunt, ca orice vieţuitoare, componente ale unor biocenoze şi au un rol important în ciclurile trofice;
- refacerea şi conservarea însuşirilor naturale ale ecosistemelor agricole. Revenirea sistemelor agricole la metodele naturale de reglare a densităţii populaţiilor de organisme dăunătoare contribuie direct la creşterea stabilităţii biocenozelor agricole, indiferent de puterea şi frecvenţa perturbaţiilor structurale sau funcţionale, interne sau externe, ale acestora. Practica agricolă avansată a demonstrat că

manifestarea acestui principiu se reflectă în sporirea potenţialului populaţiilor de prădători naturali şi reducerea corespunzătoare a numărului de dăunători;

• cunoaşterea profundă a particularităţilor biologice ale dăunătorilor şi a relaţiilor lor cu organismele utile. Organismele dăunătoare posedă anumite particularităţi biologice care se manifestă printr-o adaptivitate sporită la diferite fenomene negative, inclusiv la pesticide, care deşi sunt comune tuturor organismelor, totuşi le asigură un grad ridicat de plasticitate ecologică. Doar cunoscând aceste particularităţi şi luând în consideraţie condiţiile concrete ale mediului, devine posibil controlul densităţii populaţiilor de insecte, agenţi patogeni şi buruieni;

• utilizarea prioritară şi pe scară largă a metodelor de combatere multifuncţionale. Combaterea organismelor dăunătoare este o practică la fel de veche ca şi agricultura. Milenii la rând oamenii au introdus în sistemul lor de producţie agricolă, conştient sau nu, noi măsuri de combatere, cele cu efecte multiple fiind, evident, preferate şi promovate. Astfel au fost stabilite metodele principale de protecţie biologică a plantelor: microbiologică, de utilizare a entomofagilor şi a substanţelor biologic active;

• reglementarea strictă sau excluderea utilizării produselor chimice de sinteză, care trebuie să asigure eficienţă înaltă pentru combaterea organismelor dăunătoare;

• folosirea produselor nu are acțiune secundară negativă asupra mediului înconjurător şi nici efecte inacceptabile asupra calităţii produselor agroalimentare.

Respectarea acestor principii reduceposibilităţile de supravieţuire, perpetuare sau înmulţire a tuturor categoriilor de factori biologici dăunători şi asigură un grad înalt de protecţie a culturilor agricole. Dintre rezultatele semnificative înregistrate de Institut, menționăm: evidențierea și identificarea feromonilor sexuali a 18 specii de lepidoptere dăunătoare, elaborarea schemelor de sinteză a feromonilor sexuali la 72 specii de insecte dăunătoare, implementarea tehnologiilor de producere în masă a 15 specii de entomo- și acarifagi, izolarea, identificarea, determinarea particularităților biologice ale microorganismelor utile, în baza cărora au fost elaborate și omologate 11 preparate biologice [15, 16]. Caracteristica preparatelor biologice este prezentată în tab. 2.

Pornind de la complexitatea problemelor legate de combaterea organismelor dăunătoare și ținând cont de realizările științifice și practica mondială, devine necesară testarea și omologarea simplificată a preparatelor biologice și a altor mijloace folosite pe larg în lume și omologarea lor pentru aplicarea atât în sistemele de agricultură durabilă, cât şi pentru agricultura ecologică: Fitoverm, Aversectin, Alirin, Actofit, Gamair, Vertimec, Lepidocid, Bitoxibacilin, Bactofit, Fitosporin-M.

Tabelul 2

Realizările înregistrate de IGFPP în domeniul protecției microbiologice a plantelor

Nr. d/o	Denumirea preparatului	Caracteristica preparatului
PREPARATE VIRALE		
1.	VIRIN-ABB-3	Combaterea Omizii păroase a dudului
2.	VIRIN-KS	Combaterea *Mamestra brassicae*
3.	VIRIN-OS	Combaterea Buhei-semănăturilor și buhelor din genul *Agrotis*
4.	VIRIN-HS-2	Combaterea Omizii capsulelor de bumbac și buhelor din genul *Helicoverpa*.
5.	VIRIN-CP	Combaterea Viermelui-merelor
PREPARATE MICOTICE ȘI BACTERIENE		
6.	TRIHODERMIN-BL TRIHODERMIN-F7	Combaterea putregaiurilor alb, cenușiu și radicular
7.	NEMATOFAGIN-BL	Combaterea nematozilor galigeni
8.	RIZOPLAN	Combaterea putregaiurilor radiculare
9.	PAURIN	Preparat bacterian pentru combaterea cancerului bacterian
PREPARATE BIORAȚIONALE		
10.	PELECOL	Combaterea agenților patogeni ai bolilor la culturile agricole
11.	FUNECOL	Combaterea dăunătorilor la culturile agricole
12.	RECOL	Combaterea agenților patogeni ai bolilor și dăunătorilor la culturile agricole

În scopul asigurării unei eficiențe maxime a măsurilor de combatere integrată a organismelor dăunătoare și de asigurare a calității superioare a recoltelor principalelor culturi agricole, fermierii din Republica Moldova vor trebui să țină cont și să respecte cerințele generale ale gestionării integrate a organismelor dăunătoare, accentuând următoarele:

- Monitorizarea dezvoltării și prevenirea apariției organismelor dăunătoare.
- Determinarea PED și stabilirea particularităților de aplicare a măsurilor de protecție a plantelor.
- Metodele biologice și alte metode nonchimice trebuie preferate celor chimice.
- Utilizarea pesticidelor specifice pentru ținta vizată.
- Aplicarea dozelor reduse, frecvențelor mici și tratamentelor parțiale.
- Utilizarea strategiei de excludere a rezistenței organismelor dăunătoare pentru menținerea eficacității produselor aplicate.
- Verificarea permanentă a reușitei măsurilor de protecție, inclusiv a efectelor ecologice.

Concluzii

Serviciul Federal de Carantină Fitosanitară al Rosselihoznadzorului de la Moscova a aprobat o serie de decizii lipsite nu numai de logică, dar care contravin adevărului științific, ceea ce îl transformă într-un partener comercial incomod care promovează standarde absurde (concentrații ale reziduurilor de zeci și sute de ori mai mici decât cele acceptabile în lume) și înaintează restricții abuzive, uzând de nişte indicatori ce nu sunt acceptaţi de OMC. Federația Rusă nu este parte a Protocolului de la Cartagena și nu a aprobat legislația privind securitatea biologică. Această ţară nu dispune de cadrul legislativ în domeniul agriculturii ecologice.

Produsele agroalimentare moldoveneşti sunt conforme standardelor cu privire la calitate. Republica Moldova dispune de tehnologii și practică suficientă pentru implementarea largă a protecției integrate a plantelor, care asigură cantitatea și calitatea înaltă a recoltelor principalelor culturi agricole.

Implementarea largă a tehnologiilor de protecție integrată a plantelor necesită pregătirea și înaintarea unui plan de acțiuni orientat la elaborarea și fortificarea producerii și aplicării mijloacelor ecologic inofensive de protecție a plantelor.

Bibliografie

1. Boboc D. Managementul calității produselor agroalimentare. București: Editura ASE, 2006. 196 p.

2. Brown Lester. World on the Edge: How to Prevent Environmental and Economic Collapse. 2011. Earth Policy Institute. 174 p.

3. Caragea Ioana. Cercetări privind combaterea integrată a dăunătorilor culturilor prăsitoare, în spaţiul rural al judeţului Ilfov. București, UȘAMV, 2007. 180 p.

4. Chandler D., Greaves J., Prince G., Tatchell M., Bailey A. Biopesticides: Pest Management and Regulation, CABI, 2010. 256 p.

5. Cooper J., Niggli U. and Leifert C. (eds.). 2007. Handbook of organic food safety and quality. CRC Press, Boca Raton. 544 p.

6. Ecologically-Based Integrated Pest Management Edited by O. Koul, G. W. Cuperus, CABI, 2007. 480 p.

7. Genetics, evolution and biological control. Editor-s(s): Ehler, L. E. Sforza, R. Mateille, *T.* CABI, 2004, 260 p.

8. Oprean C. ș.a. Managementul integrat al calității. Sibiu, Universitatea „L. Blaga", 2012. 180 p.

9. Roşca I. ş.a. Proiectarea şi implementarea unui sistem de management durabil al agroecosistemelor pomicole pe baza evaluării cu modele numerice şi tehnici satelitare a impactului schimbărilor climatice. Bucureşti: Editura Invel Multimedia, 2008. 103 p.

10. Toncea I. ș.a. Manual de agricultură ecologică. Cluj-Napoca, 2012. 360 p.

11. Van Lenteren, J. C. Quality control and production of biological control agents: theory and testing procedures. CABI, 2003. 340 p.

12. Vincent M., Goettel S., Lazarovits G. Biological Control: A Global Perspective. CABI, 2007. 464 p.

13. Voloșciuc L.T. Biotehnologia producerii și aplicării preparatelor baculovirale în agricultura ecologică. Chişinău: Mediul ambiant, 2009a. 262 p.

14. Voloșciuc L.T. Probleme ecologice în agricultură. Chişinău: Bons Offices, 2009b. 264 p.

15. Voloșciuc L.T. Soluționarea problemelor de protecție a plantelor în agricultura ecologică. Noosfera. 2014a, nr. 10-11, p.151-158.

16. Voloșciuc L.T. Cu privire la securitatea mediului ambiant. Akademos, nr.1 (32). 2014b, p. 69-73.

17. Volosciuc L., Josu V. Ecological Agriculture to Mitigate Soil Fatigue. Soil as World Heritage (Editor David Dent). Springer. 2014, p. 431-435.

18. Баздырев Г.И., Третьяков Н.Н., Белошапкина О.О. Интегрированная защита растений от вредных организмов. М.: ИНФРА-М, 2014. 302 с.

19. Вронских М.В. Технология возделывания полевых культур и развитие вредителей и болезней. Chișinău: Pontos, 2005, 292 p.

20. Римиханов А. А. и др. Восточная плодожорка. Биологические науки, стр. 93-94.

21. Шутова Н.Н. Восточная плодожорка. Защита растений, 1966, 8, с. 45-47.

22. Шутова Н.Н., Стригина С.П. Виды плодожорок, выявленных при выборочном обследовании пунктов ввоза и реализации яблок из Китая и Кореи в 1959-1963 гг. Сборник по карантину растений. - М.: Колос, 1966, № 18, с. I7I-I74.

23. Шутова Н. Н. и др. Карантинные вредители, болезни растений и сорняки. / Карантин растений в СССР (ред. Шамонин А. И., Сметник А. И.). М.: Агропомиздат, 1986. С. 143-248.

CALITATEA PRODUSELOR AGROALIMENTARE PROCESATE

Dr. ***Eugen IORGA***
Drd. ***Roman GOLUBI***
Cercetător ştiinţific ***Tatiana ACHIMOVA***
Institutul Ştiinţifico-Practic de Horticultură şi Tehnologii Alimentare (IŞPHTA)

THE QUALITY OF THE PROCESSED AGRI-FOOD PRODUCTS

Summary. The potential of canned production in Republic of Moldova (RM) and some critical points in the food chain is examined, specifying activities to avoid weak links in manufacture. Are dotted some research and development activities directed toward improving the quality of products obtained as a result of processing agri-food raw material and diversify the range of food. Along with this are stipulated and some modern laboratory techniques and analytical methods for assessing the quality and the innocuity of food.

Keywords: canned fruits and vegetables, food quality, hazards in production, processing technologies.

Rezumat. În articol se examinează potenţialul producţiei de conserve în Republica Moldova, precum şi unele puncte critice în lanţul alimentar. Sunt specificate activităţile care urmăresc evitarea verigilor slabe din domeniul respectiv. Sunt punctate unele activităţi de cercetare-dezvoltare, direcţionate spre ameliorarea calităţii produselor obţinute în urma procesării materiei prime agroalimentare şi a diversificării sortimentului de alimente. În paralel, sunt scoase în evidenţă unele tehnici de laborator şi metode de analiză moderne destinate evaluării calităţii şi inocuităţii produselor alimentare.

Cuvinte-cheie: conserve din fructe şi legume, calitatea alimentelor, riscuri de producere, tehnologii de procesare.

Introducere

Siguranţa şi calitatea produselor alimentare constituie un obiectiv strategic pentru Republica Moldova, care decurge din nevoia de asigurare a populaţiei cu alimente ce ar satisface cerinţele crescânde ale consumatorului.

Industria prelucrătoare în ultimii ani manifestă un indice pozitiv al producţiei industriale practic pentru toate domeniile (de la +2 la +25%), cu excepţia uleiurilor, grăsimilor, apei minerale şi băuturilor răcoritoare, iar pentru prelucrarea, conservarea fructelor şi legumelor acest indice este în creştere cu 13,7% [1].

Actorii principali în procesul de fabricare şi furnizare pe piaţă a producţiei de calitate şi inofensive sunt: producătorii (fabricile de conserve, responsabile de calitatea producţiei), Agenţia Naţională de Siguranţă a Alimentelor (ANSA), organismele şi laboratoarele acreditate în scop de certificare şi de inspecţie şi, nu în ultimul rând, consumatorii. Anume ei în final sunt cei care acceptă sau nu producţia respectivă.

Cadrul legal al ramurii alimentare din Republica Moldova este în permanentă dezvoltare, actualizare şi adaptare la standardele europene. Din acest punct de vedere, pot fi menţionate Legea privind produsele alimentare nr. 78 din 18.03.2004, Regulamentele sanitare privind aditivii alimentari (HG 229 din 29.03.2013), criteriile microbiologice privind produsele alimentare (HG 221 din 22.06.2010), contaminanţii din produsele alimentare (HG 520 din 22.06.2010), Legea despre protecţia consumatorilor nr. 105 din 13.03.2003 ş.a., ordinele ministerelor de resort, Reglementări tehnice şi standarde pe grupuri omogene de produse alimentare. La fel, sunt identificate organizaţiile cu domenii de activitate conexe, acestea fiind Centrul Naţional de Sănătate Publică, ANSA, Sisteme naţionale de standardizare, de certificare, cele de acreditare ş.a.

Un aport semnificativ la sporirea calităţii produselor alimentare le revine instituţiilor ştiinţifice de profil pe domenii, care pe lângă crearea tehnologiilor de procesare a materiei prime agroalimentare elaborează/adoptă metode de analiză cu specificarea tehnicilor moderne de laborator.

Material şi metode

Sunt utilizate informaţii oficiale plasate pe site-ul Biroului Naţional de Statistică (BNS), în baza cărora se analizează în dinamică (anii 2005-2013) numărul de întreprinderi antrenate în prelucrarea fructelor şi legumelor, volumele de fabricare a principalelor produse alimentare, cât şi valoarea producţiei obţinute la prelucrarea şi conservarea fructelor şi legumelor. Evaluarea riscurilor în lanţul alimentar şi a unor concepte de diminuare a acestora este efectuată în baza lucrărilor de cercetare-dezvoltare îndeplinite de Direcţia „Tehnologiei Alimentare” din cadrul IŞPHTA în aceeaşi perioadă de referinţă.

Rezultate şi discuţii

Fiind o ţară agroalimentară, Republica Moldova produce un spectru larg de fructe şi legume, acestea fiind comercializate în stare proaspătă, direcţionate

spre păstrare ori procesare. Actualmente, când producţia conservată se contractează din timp, fabricile nu lucrează „la depozit", cu mici excepţii condiţionate de procesul tehnologic şi situaţii în comercializarea mărfii.

Sunt binecunoscute politicile de preţuri ale producătorilor agricoli şi ale întreprinderilor prelucrătoare, urmare fiind afirmaţiile părţilor contractante în fiecare sezon de prelucrare cum că producătorii agricoli nu şi-au acoperit cheltuielile de producere (combustibil, fertilizanţi, recoltare, transportare), iar fabricile de conserve – cele legate de scumpirile în lanţ ale surselor energetice (gaz, motorină, energie electrică). Ca până la urmă toate afirmaţiile să conţină o doză de adevăr şi în final o bună parte din materia primă agroalimentară să revină prelucrării de către fabricile de conserve.

Datele BNS privind numărul de întreprinderi prelucrătoare de materie primă agricolă pe parcursul anilor 2005-2013 sunt prezentate în tabelul 1 [1].

În perioada 2005-2013, se poate observa o descreştere a numărului de întreprinderi, fapt condiţionat în viziunea noastră de reorientarea agenţilor economici spre pieţele de desfacere ale Uniunii Europene, consumatorii din ţările comunitare solicitând preponderent producţie în stare proaspătă, livrată nemijlocit de la producător ori păstrată la temperaturi scăzute şi în mediu gazos controlat. Din cele 53 de întreprinderi, 25 de unităţi procesează fructe şi legume, 19 fructe uscate şi 9 sunt specializate în fabricarea conservelor din legume; 8 întreprinderi mari, cele mai performante, s-au unit în Asociaţia producătorilor de conserve „Speranţa-Con". De menţionat că în anii 2011-2013, capacităţile de producere ale întreprinderilor de prelucrare a fructelor şi legumelor au fost valorificate în medie doar la 28-35%, fapt care explică dispariţia unor secţii mici de fabricare a conservelor, urmare a concurenţei şi ineficienţei energetice a acestora.

Ponderea esenţială în nomenclatorul de conserve o deţin sucurile concentrate, a căror producere pe perioada de referinţă este în ascendenţă (tabelul 2),

Tabelul 1

Numărul de întreprinderi şi unităţi prelucrătoare de materie primă agricolă

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*
110	113	101	94	105	106	79	86	53

** Conform datelor oferite de Ministerul Agriculturii şi Industriei Alimentare*

pe când producţia fructelor şi legumelor conservate descreşte, în special a fructelor prelucrate şi conservate, având aceeaşi consecinţă de redirecţionare a pieţelor de desfacere spre vest.

Şi în perioada lunilor ianuarie-mai 2014 industria prelucrătoare, comparativ cu aceeaşi perioadă a anului 2013, a înregistrat o creştere a volumului producţiei cu 7,6%, ceea ce a determinat majorarea indicelui general de producţie pe ţară cu 5,6% [3].

În linii mari, procesarea producţiei agroalimentare este axată pe trei filiere de bază, acestea fiind:

✓ Comercializarea în stare proaspătă cu elemente de depozitare, care prevede sortarea/calibrarea, spălarea (după caz), ambalarea şi transportarea (inclusiv la temperaturi scăzute).

✓ Păstrarea în condiţii de refrigerare şi în mediu gazos controlat.

✓ Procesarea materiei prime, care prevede producerea semifabricatelor, acestea fiind sucuri concentrate şi pireuri, ultimele cu păstrare în condiţii aseptice.

Procesele de post recoltare presupun şi existenţa unor riscuri în lanţul alimentar:

➢ Pentru comercializarea în stare proaspătă, depozitare şi păstrare sunt necesare soiuri şi hibrizi de plante cu caracteristici respective: aspect exterior, gust şi rezistenţă sporită la transportare.

➢ Utilizarea unei agrotehnici moderne, care în final va reglementa calitatea materiei prime agroalimentare.

➢ La etapa de transportare şi păstrare se cere majorarea capacităţilor frigorifice, cu un grad înalt de siguranţă tehnică, în special dotate cu sisteme autonome de energie electrică.

Tabelul 2

Producţia conservelor din fructe şi legume pe perioada anilor 2005-2012

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Sucuri de fructe şi legume (mii litri)	25624,9	27721,2	47994,7	32196,2	23214,5	27115,0	29715,3	46055,2
neconcentrate	7170,9	18397,6	26921,3	16959,2	11467,2	17460,6	16828,3	21098,9
concentrate	14641,6	9323,6	21073,5	15237,0	11747,4	9654,4	12887,0	24956,3
Legume conservate (mii tone)	33,0	44,4	23,7	41,9	26,5	29,9	26,3	24,3
Fructe prelucrate şi conservate (mii tone)	18,3	17,3	16,5	17,8	3,7	8,0	6,8	4,7

➢ Utilizarea ambalajului modern (sticlă, material „Bio"), care va evita atât migrarea elementelor toxice în produs, cât şi alte urmări nefaste asupra mediului ambiant.

➢ Evitarea încărcăturii termice excesive asupra produsului în procesul de fabricare şi înlocuirea tehnologiilor depăşite tehnic, tehnologic şi de timp cu altele moderne.

➢ Evitarea apariţiei pe piaţă a unor produse alimentare neconforme şi falsificate, urmare a vulnerabilităţii sistemelor de producere actuale, astfel de riscuri în unele condiţii prezentând pericol pentru sănătatea consumatorului [4, p. 3-34].

Pentru diminuarea riscurilor şi asigurarea trasabilităţii în lanţul alimentar se impune implementarea la întreprinderile prelucrătoare a standardelor de calitate seria ISO 9000 şi ISO 22000 (principiile HACCP), respectarea legislaţiei internaţionale comunitare, inclusiv Reglementarea 178/202 şi „Cartea albă a siguranţei alimentare". Pe aceste domenii agenţii economici solicită asigurarea serviciilor de instruire şi consultanţă privind aplicarea directivelor şi standardelor de calitate europene, Reglementărilor tehnice naţionale şi standardelor pe grupuri omogene de produse alimentare.

Riscurile în lanţul alimentar pot fi monitorizate eficient şi obiectiv doar de laboratoare, inclusiv cele de producere acreditate în sisteme naţionale şi internaţionale de certificare care efectuează asistenţă la producere, servicii în scop de certificare, expertiză şi lucrări de cercetare-dezvoltare. În majoritatea lor, utilajul şi aparatajul analitic este depăşit moral şi fizic şi la o examinare obiectivă nu suportă unele teste de verificare metrologică. Un laborator modern pentru verificarea calităţii produselor alimentare necesită a fi dotat cu tehnici în bază de biosensori, cele bazate pe ADN, tehnici cu enzime – indicatori ai calităţii alimentelor – şi în mod obligatoriu cu tehnici şi metode de autentificare şi analize ale alimentelor în baza celor cromatografice (CG, HPLC), spectrometrice (UV-VIS, de fluorescenţă, atomice în flacără, IR, Raman, RMN), folosirea izotopilor stabili etc.

Un element semnificativ constituie aportul ştiinţific la ameliorarea calităţii şi diversificării sortimentului de produse alimentare:

✓ Crearea schemei de amplasare şi dotare tehnică a frigoriferelor în spaţiile de producere a materiei prime agricole;

✓ Elaborarea şi implementarea tehnicilor şi regimurilor de tratament termic lejer (uscare, concentrare, pasteurizare, sterilizare) în procesul de prelucrare, în special a tehnologiilor de crioconcentrare şi deshidratare prin procedee de liofilizare cu păstrare maximală a componenţilor biologic activi;

✓ Diversificarea sortimentului de produse alimentare, inclusiv cu proprietăţi funcţionale prin utilizarea proceselor moderne (CO_2-extracţie supercritică, extruzie termoplastică ş.a.);

✓ Elaborarea regimurilor ştiinţific argumentate de pasteurizare/sterilizare a conservelor (drept exclusiv atribuit Direcţiei „Tehnologii Alimentare");

✓ Elaborarea şi implementarea în practicile de laborator a „Metodologiei decelării alimentelor falsificate şi neconforme".

Pe lângă cele nominalizate, se elaborează şi implementează o serie de tehnologii agroindustriale, procese, regimuri tehnologice şi alte documente normative pentru producere, contribuind astfel la sporirea calităţii produselor agroalimentare procesate.

Concluzii

1. În Republica Moldova, potenţialul de fabricare a conservelor din fructe şi legume şi cel de păstrare în stare proaspătă actualmente depăşeşte (cu mult) volumul de producere a materiei prime agroalimentare, fapt care necesită diversificarea şi valorificarea noilor pieţe de desfacere a producţiei.

2. Conservele fabricate legal de către întreprinderile prelucrătoare din Moldova, păstrate în condiţii şi termeni stabiliţi de standarde, corespund cerinţelor de siguranţă şi calitate, totodată fabricile necesită o modernizare tehnică şi tehnologică cu actualizarea permanentă a bazei normative de producere în scopul ameliorării calităţii producţiei finite.

3. Riscurile de producere pe lanţul alimentar în marea lor majoritate pot fi evitate atât prin implementarea integrală a standardelor de calitate europene, cât şi prin reutilarea şi dotarea tehnică adecvată a laboratoarelor cu genul de activitate respectiv, dar şi prin contribuţia ştiinţifică a instituţiilor de cercetare-dezvoltare.

Bibliografie

1. BNS al Republicii Moldova. Statistica pe domenii - Industrie - Numărul de întreprinderi şi unităţi de producţie, pe tipuri de activităţi (2005-2012) [Online] Disponibil: http://www.statistica.md/category.php?l=ro&idc=127& poziția 2 (07.08.2014)

2. BNS al Republicii Moldova. Statistica pe domenii - Industrie - Producţia principalelor produse industriale (2005-2012) [Online]. Disponibil: http://www.statistica.md/category.php?l=ro&idc=127& poziția 11 (07.08.2014)

3. BNS al Republicii Moldova. Activitatea industriei Republicii Moldova în ianuarie-mai 2014 [Online]. Disponibil http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4463 (07.8 2014)

4. Banu C. (coord.), Bulancea M., Bărăscu E., Ianiţchi D., Stoica A. Industria alimentară între adevăr şi fraudă. Editura ASAB, Bucureşti, 2013. 593 p.

ÎNCĂ O DATĂ DESPRE CALITATE...

Vasile MÎRZENCO
Director executiv al Federației Naționale a Fermierilor din Moldova

Însuși genericul acestei conferințe dovedește faptul că despre problema nominalizată s-a vorbit de multe ori și că ea continue să rămână pe agenda zilei. Aceasta, probabil, deoarece obiectivul calității nici pe departe n-a fost atins, deși avem unele realizări.

Problema calității produselor agroalimentare este una principială atât în aspect economico-social, cât și politic. Dacă o soluționam pe parcursul anilor pas cu pas prin diferite scheme de suport orientat către producătorii agricoli și industria de procesare, astăzi nu eram atât de vulnerabili în fața embargoului rusesc, fiindcă produsele agroalimentare constituie adevărata măsură a valorilor, nu aurul, dolarii, tancurile sau rachetele.

Regret embargoul, dar în tot răul este şi un bine. Repet: dacă era aplicat cu 15-20 de ani mai înainte, acum aveam să ne preocupăm de niște chestiuni firești ale sectorului agroalimentar.

În situația care s-a creat, din punctul nostru de vedere, al agricultorilor, se cuvine ca noi toți: autoritățile statului, mediul de afaceri, societatea științifică, donatorii străini să ne concentrăm eforturile asupra soluționării problemei calității produselor agroalimentare. Această problemă are rădăcini ramificate în sectorul de producție primară, în cel de procesare a producției agricole, de finanțare și asigurare, de certificare și administrație de stat care încă nu reușește să asigure condiții favorabile de depășire a situației de criză, instalată de mai mulți ani în economia Republicii Moldova, inclusiv în sectorul agricol.

În agricultura Moldovei, avem mai multe istorii de succes ale producătorilor agricoli, care au implementat tehnologii moderne în horticultură și în sectorul zootehnic, au comercializat producție de calitate, dar necompetitivă din punct de vedere al prețului pe piața UE. Acestea arată că sectorul nostru agricol are potențial și perspective bune, cu toate că majoritatea agricultorilor se confruntă cu probleme dificile şi au multe de făcut pentru a ține piept provocărilor actuale.

Deşi există istorii de succes, nu avem capacitatea necesară pentru a convinge consumatorul, mai ales cel de pe piața europeană, că producția noastră este de înaltă calitate. Şi aceasta fiindcă sectorul nostru agricol nu posedă spații suficiente de stocare, păstrare, condiționare și ambalare a producției agricole. Pentru crearea acestei infrastructuri sunt necesare investiții enorme, pe care producătorii noștri nu au posibilitate să le efectueze din cauza accesului limitat la mijloace financiare: credite bancare cu dobânzi rezonabile și fonduri investiționale în cadrul diferitelor proiecte și programe finanțate de către instituțiile financiare internaționale la condiții favorabile pentru producătorii agricoli. La fel, sunt necesare investiții importante în domeniul pregătirii profesionale a fermierilor și specialiștilor din agricultură fără de care nu pot fi soluționate problemele acumulate.

Un moment vulnerabil în sectorul agricol rămâne aplicarea competentă a metodelor de protecție a plantelor de boli și vătămători. Fiecare producător trebuie să asigure utilizarea profesionistă a produselor de uz fitosanitar, astfel încât producția finală să fie de înaltă calitate și inofensivă.

Aici aş dori să accentuez necesitatea acută de şcolarizare continuă a fermierilor și specialiştilor. Necunoașterea, lipsa de profesionalism, generează probleme, care în sectorul nostru aduc pierderi financiare enorme. În acest context, rolul și importanța științei este semnificativă. Știința urmează să vină cu inițiativa creării unei rețele integrate de transfer de cunoștințe aplicative și tehnologii moderne către producători, cu modele inovative de organizare a întregului lanț de producere și valorificare a producției agricole.



Păretar (fragment), mijlocul sec. al XIX-lea. Nr. 8

STANDARDUL GLOBALG.A.P. – CALEA SPRE NOI PIEȚE ȘI COMERȚ STABIL

Sergiu CROITORU
Director General SGS Moldova
Drd. ***Olga GOROBIVSCAIA***
Institutul Național de Cercetări Economice al AȘM

Sezonul exportului de fructe și legume din Moldova a început. Producătorii autohtoni au șansa de a alege noi piețe de desfacere cu reguli stabile, norme de calitate accesibile, cerințe puțin mai neobișnuite însă ușor aplicabile. Standardul GlobalG.A.P. este calea spre noi piețe și comerț stabil.

Exportul fructelor şi legumelor din Moldova este preponderent orientat spre pieţele tradiţionale de desfacere din CSI, pieţe în dezvoltare, nestabile în prezent, fapt ce presupune riscuri mari pentru livrările de produse în aceste ţări. Luând în consideraţie situaţia politică din regiunea dată, exportatorii autohtoni de produse agricole vor începe să penetreze tranşant pieţele UE şi ale altor ţări, unde normele de inofensivitate şi calitate sunt mai deosebite.

Autorităţile Moldovei au obţinut anumite succese în procesul de armonizare a normelor de producere a fructelor, legumelor şi a altor produse agricole cu standardele Uniunii Europene. Sunt aprobate un şir de reglementări tehnice, există laboratoare acreditate în sistemul naţional, servicii autorizate de supraveghere şi certificare fitosanitară a produselor agricole etc. Toate aceste acţiuni ale autorităţilor Republicii Moldova, într-o anumită măsură, vor permite accesul exportatorilor pe teritoriul UE. Însă acest fapt nu va garanta obţinerea unei nişe sigure pentru desfacerea produselor agricole.

Consumatorii din UE, în număr de peste 500 de milioane, preferă să facă cumpărături în supermarketuri, în care sunt comercializate peste 80 la sută din fructele şi legumele proaspete. În vederea asigurării consumatorilor cu produse agricole inofensive pentru viaţa şi sănătatea lor, supermarketurile cu reţele internaţionale au elaborat standarde care impun furnizorilor de produse agricole cerinţe mult mai dure în comparaţie cu normele oficiale ale UE. De exemplu, reţelele comerciale din UE au elaborat pentru fructele şi legumele proaspete, **standardul internaţional GlobalG.A.P.**

Membrii Grupului GlobalG.A.P. sunt următoarele supermarketuri cu reţele internaţionale: METRO, KESKO, LAURS, TESKO, COOP, ASDA etc. Compania internaţională de inspecţie şi certificare SGS este membru asociat al Grupului GlobalG.A.P. Acest standard global de bună practică în agricultură (G.A.P.) cere ca, în procesul de creştere a fructelor şi legumelor, să fie respectate normele de inofensivitate a produsului, de protecţie a mediului ambiant şi de protecţie socială a angajaţilor la producere. Trasabilitatea produselor este una dintre cerinţele obligatorii ale standardului GlobalG.A.P.

În scopul comercializării produselor agricole pe enorma piaţă din UE, anual se certifică milioane de producători agricoli din peste 110 ţări. Acest standard se aplică şi în ţările ex-sovietice, cum ar fi: Ucraina, Georgia, Bielorusia, Rusia, Armenia, Uzbekistan etc. Obiectul certificării GlobalG.A.P. este un sistem de producere care cuprinde următorul lanţ: materialul semincer şi săditor, solul, creşterea, colectarea recoltei şi manipularea produsului finit până la „poarta fermei".

Aplicarea acestui standard nu este dificilă. Compania internaţională de inspecţie SGS a certificat 8 producători de fructe şi legume proaspete în Moldova. Producătorii agricoli în procesul de implementare a standardului GLOBALG.A.P. pot folosi cerinţele acestuia, care sunt publicate în limba română pe site-ul www.globalgap.org. SGS Moldova organizează cursuri de instruire pentru producătorii agricoli, care doresc să implementeze standardul GlobalG.A.P. La sistemul respectiv de certificate pot apela atât producătorii mari, cât şi cei mici şi mijlocii precum producătorii individuali sau în grup. Companiile de colectare şi export al produselor agricole, furnizoare pentru reţelele comerciale menţionate, trebuie de asemenea să deţină certificatul GlobalG.A.P.

Legislaţia existentă în cadrul Moldovei cuprinde pe moment mai mult de 50 la sută din cerinţele GlobalG.A.P. şi este obligatoriu ca aceste cerinţe să fie deja implementate de către fermieri.

Marea deosebire dintre legislaţia Moldovei şi GlobalG.A.P. constă în faptul că cerinţele standardului necesită înregistrări care urmează a fi menţinute şi documentate la momentul respectiv pentru fiecare activitate de producere. Un alt element distinctiv, la fel de semnificativ, este faptul că un fermier sau un grup de fermieri trebuie să fie certificat de un organism de certificare independent, pentru a confirma că sistemul corespunde cerinţelor GlobalG.A.P. Compa-

nia SGS este autorizată de Secretariatul GlobalG.A.P. în calitate de organism de certificare.

Standardul GlobalG.A.P. trebuie să fie implementat cu cel puţin 3 luni înainte de certificarea producătorului agricol, iar inspecţia de certificare se efectuează doar în procesul de colectare a produsului. Certificatele GlobalG.A.P. se eliberează pe o perioadă de 12 luni.

Pentru a obţine certificarea, este esenţial de a urma paşii indicaţi în continuare: 1. Obţinerea, studierea şi aplicarea cerinţelor standardului GlobalG.A.P.; 2. Completarea chestionarului primit de la compania SGS Moldova pentru oferta de preţ şi încheierea Contractului de sublicenţiere şi certificare; 3. Efectuarea auditului de către SGS Moldova şi obţinerea certificatului GlobalG.A.P. Informaţia despre producătorii certificaţi se introduce într-o bază de date globală.

Certificatul GlobalG.A.P. serveşte ca bază pentru alte certificări. În diferite ţări, conform reglementărilor şi diferitelor sisteme de certificare, sunt prevăzute şi se solicită de către importatori diverse tipuri de certificate: de conformitate, non-GMO, de calitate, igienic/sănătate/sanitar-epidemiologic, non-radioactivitate etc.

În baza certificatului GlobalG.A.P., cu ajutorul căruia se monitorizează întreg ciclul începând de la sol până la testarea produsului finit, toate aceste rezultate pot servi la eliberarea oricărui alt certificat solicitat sau necesar, aplicându-se principiul potrivit căruia o singură testare de laborator serveşte drept platformă pentru mai multe certificări. Astfel, pentru producătorii agricoli certificaţi în sistemul GlobalG.A.P. există mai multe oportunităţi de extindere pe orice piaţă europeană, precum şi a ţărilor CSI, acesta în ansamblu este mai econom, dinamic, flexibil, operativ şi necesită mai puţin timp.

Detalii referitoare la aplicarea standardului GlobalG.A.P. pot fi obţinute în incinta filialei companiei internaţionale SGS în Moldova: Chişinău, Str. M. Eminescu, 7, tel: 022 22 83 83; fax: 022 22 50 66; e-mail: sgs.moldova@sgs.com; www.sgs.com; www.sgsgroup.ro; www.sgs.ru.

În oficiul companiei, săptămânal, în fiecare zi de luni, la ora 11.00, sau în alte zile solicitate de fermieri, se organizează seminare informative.



Război, mijlocul sec. al XIX-lea. Nr. 415

SIGURANȚA ALIMENTELOR ȘI SĂNĂTATEA POPULAȚIEI

Dr. hab. ***Nicolae OPOPOL***
USMF „Nicolae Testemițanu”

THE FOOD SAFETY AND THE HEALTH OF THE POPULATION

Summary. The quality and safety assurance of food is a multilateral process. It is conditioned by the multiple risks of microbiological, physical, chemical origin, as well as of weak legal and methodological support, imperfect management, skill deficiencies, inadequate agricultural practices, etc. The quality and safety of food must rely on the efforts of all those involved in the chain complex: agricultural production, industrial processing, transportation, storage, marketing and consumption. Maintaining safety and quality throughout the chain is a complex of measures, which requires advanced technologies, perfect legal and methodical support, trained personnel, monitoring processes to ensure the integrity of the food, as well as carrying out all the technological operations in good condition. Such opportunities provides the implementation of the Community *acquis* of the EU in the field of food safety.

Keywords: food assurance, food quality, health of population.

Rezumat. Asigurarea calității și siguranței alimentelor este un proces multilateral. El este condiționat atât de multiplele riscuri microbiologice, chimice, fizice, cât și de deficiențele suportului legal și metodic, managementul imperfect, cunoștințele insuficiente, practicile agricole necorespunzătoare etc. Calitatea și siguranța alimentelor trebuie să se bazeze pe eforturile tuturor celor implicați în lanțul complex: producția agricolă, transportarea, procesarea industrială, stocarea, comercializarea și consumul. Menținerea calității și siguranței de-a lungul lanțului tehnologic necesită tehnologii avansate, suport legal și metodic perfect, personal instruit, procedee de monitorizare care să asigure integritatea alimentelor, cât și realizarea tuturor operațiunilor în bune condiții. Asemenea oportunități asigură implementarea *acquis*-ului comunitar al UE în domeniul siguranței alimentelor.

Cuvinte-cheie: siguranța alimentelor, calitatea alimentelor, sănătatea populației.

Introducere

Starea de sănătate a populației în mare măsură depinde de condițiile de viață, inclusiv de calitatea și siguranța alimentelor. Diverse stări patologice, acute și cornice, sunt condiționate de factori externi. Această situaţie este cauzată la ora actuală de multitudinea de tehnologii și materiale implementate pe tot lanțul fără estimarea cuvenită a riscurilor pe care le comportă.

Asigurarea calității și siguranței alimentelor este un proces multilateral și se bazează pe eforturile tuturor celor implicați în lanțul complex, care include producția agricolă, transportarea, procesarea industrială, stocarea, comercializarea și consumul. Pentru a menţine calitatea și siguranța alimentelor de-a lungul lanțului menționat este nevoie de tehnologii avansate, suport legal și metodic perfect, personal instruit, procedee de monitorizare care să asigure integritatea alimentelor, precum și finalizarea operațiunilor în bune condiții.

Avansarea rapidă a tehnologiilor alimentare poate determina riscul contaminării alimentelor prin contaminanţi naturali, prin cei introduşi accidental, prin tratarea inadecvată a alimentelor sau prin practicile comerciale abuzive. Cele mai multe cauze raportate ale îmbolnăvirilor acute provocate de alimente sunt de origine microbiologică. Prezența factorilor chimici și fizici în alimente determină un număr limitat de dereglări acute ale sănătății, în schimb condiționează multiple stări morbide cornice și decese premature, influenţând negativ calitatea vieții și speranța de viață.

Lucrarea dată caută să pună în valoare rolul siguranței alimentelor pentru consumatori și să traseze cele mai generale măsuri în asigurarea sănătății populației.

Siguranța alimentelor – concept, principii, definiții

Termenii „siguranța alimentelor” şi „calitatea alimentelor” pot fi uneori confundați. Cel dintâi este un concept care arată că alimentul nu-i poate dăuna consumatorului când este pregătit şi/sau consumat în conformitate cu utilizarea intenţionată [7, 9, 11]. La modul general vorbind, siguranța alimentelor se referă la pericolele și afecțiunile acute sau cronice care pot face alimentul periculos pentru sănătatea consumatorului. Prin urmare, siguranța alimentelor nu poate fi negociată.

În ce priveşte calitatea, aceasta presupune alte atribute care influențează valoarea alimentului pentru consumator, precum alterarea, prezența murdăriei în produs, decolorarea, mirosul, structura,

procedeul de procesare culinară. Deosebirea între siguranță și calitate are implicație în politicile din domeniu și influențează esența și conținutul sistemului de control, care trebuie să facă față obiectivelor naționale predeterminate.

Controlul alimentar reprezintă o măsură complexă. Scopul acestuia este de a pune în aplicare legile alimentare care prin reglementarea și interzicerea vânzării și consumului produselor nesigure protejează consumatorul de alimente neconforme cerințelor igienice, contaminate şi oferite în mod fraudulos. Complexul de acțiuni întreprinse, în ansamblu, garantează siguranța alimentului pentru utilizare intenţionată. El se aplică pe întregul lanţ alimentar şi furajer, alcătuit din etape şi operaţii privind producerea, procesarea, distribuţia şi manipularea alimentelor şi furajelor, de la producţia primară până la consum.

Experții în materie de siguranță a alimentelor consideră că operatorii cu activitate în domeniul alimentar trebuie să respecte mai multe principii [1], în particular:

Siguranţa – asigurarea garanției că alimentele satisfac cerinţele tuturor legilor în domeniul alimentar şi implementarea permanentă a acestor cerinţe pentru a pune pe piaţă numai alimente sigure;

Colaborarea – operatorii cu activitate în domeniul alimentar trebuie să colaboreze cu structurile statale și operatorii relevanți în scopul reducerii sau înlăturării riscurilor privind sănătatea publică;

Corectitudinea – produsele trebuie să fie mediatizate, prezentate sau etichetate în așa mod ca să nu inducă în eroare consumatorii;

Responsabilitatea – operatorii cu activitate în domeniul alimentar trebuie să fie responsabili de siguranţa alimentelor pe care le produc, transportă, depozitează sau le vând;

Transparenţa – când apar motive să considere că alimentele puse pe piaţă prezintă un risc pentru sănătatea publică, operatorii cu activitate în domeniul alimentar trebuie să informeze imediat autoritățile competente, punându-le la dispoziție informația relevantă;

Trasabilitatea – operatorii cu activitate în domeniul alimentar trebuie să păstreze înregistrările materiilor prime, materiilor auxiliare, ambalajelor etc., care intră în întreprindere, cât şi a produselor pe care le furnizează pentru a asigura trasabilitatea şi a fi în stare să pună la dispoziţie rapid aceste informaţii autorităţilor relevante;

Retragerea – agenții economici responsabili trebuie să iniţieze retragerea alimentelor nesigure, să informeze consumatorii despre motivele retragerii, dacă este cazul, și să informeze structurile teritoriale ale autorităților relevante despre astfel de retrageri;

Precauția – în unele împrejurări specifice, când se identifică posibilitatea unor efecte dăunătoare asupra sănătăţii, până la apariţia unor noi informaţii ştiinţifice pentru o evaluare mai cuprinzătoare a riscului, sunt adoptate măsuri provizorii de gestionare a riscului necesare pentru asigurarea nivelului ridicat de protecţie a sănătăţii;

Flexibilitatea – prevede managementul conflictului, care trebuie să fie efectuat cât mai operativ și cât mai eficient;

Obiectivitatea şi imparţialitatea în prezentarea rapoartelor – concluziile şi opiniile formulate în rapoarte trebuie să se bazeze exclusiv pe documentele obţinute şi analizate conform standardelor, fiind precise şi obiective;

Confidenţialitatea – impune interzicerea folosirii informaţiilor obţinute în scop personal sau într-o manieră care poate fi contrară legii ori în detrimentul obiectivelor legitime;

Competitivitatea – se referă la comportamentul profesionist în toate activităţile desfăşurate, care impune aplicarea standardelor şi normelor relevante şi manifestarea imparţialităţii în îndeplinirea atribuţiilor de serviciu.

Preocupări specifice privind riscurile alimentare

Preocupările specifice privind riscurile alimentare se axează, de regulă, pe:

- riscuri microbiologice;
- reziduuri de pesticide;
- abuzul de aditivi alimentari;
- contaminanţi chimici;
- radionuclizi;
- falsificare etc.

Lista poate fi continuată cu organisme modificate genetic, alergeni, reziduuri de medicamente veterinare și hormoni de creștere utilizați în producerea produselor de origine animală și altele.

Factorii care contribuie la apariția potenţialelor pericole în alimente includ:

- practicile agricole necorespunzătoare;
- lipsa igienei la toate etapele lanţului alimentar;
- lipsa controalelor preventive în operaţiunile de prelucrare şi pregătire a alimentelor;
- abuzurile de substanţe chimice utilizate în sectorul agricol (cultivarea plantelor) sau în procesul de creștere a animalelor, păsărilor, hidrobionților etc.;
- contaminarea materiei prime;
- folosirea ingredientelor şi apei necondiționate sau improprii;

- folosirea ambalajelor, capacităților, suprafețelor tehnologice și altor materiale, cu care vin în contact produsele alimentare, din materiale interzise, neconforme cerințelor igienice;

- stocarea și transportarea inadecvată etc.

Multiple pericole potențiale rezultă frecvent din starea de sănătate şi igiena personalului, condiții care nu pot fi întotdeauna monitorizate şi corectate efectiv şi eficient [9]. Pentru a minimiza aceste aspecte referitoare la personal există o serie de reguli obligatorii, şi anume:

- efectuarea analizelor medicale înainte de angajare;

- monitorizarea stării de sănătate prin efectuarea periodică a examenului medical;

- elaborarea unor reguli stricte de igienă personală;

- igiena mâinilor etc.

De asemenea, pentru monitorizarea eficienţei procedurilor de curăţire şi igienizare este necesară efectuarea periodică a testelor de sanitaţie.

Siguranța alimentelor pe parcursul lanțului alimentar

Agricultura și transportul. Calitatea materiilor prime, neprocesate, este crucială pentru siguranța și calitatea produsului finit. De aceea, e nevoie de o abordare sistematică pe tot traseul alimentelor, pentru a evita contaminarea lor și pentru a identifica unele riscuri posibile. Din câmp, de la fermă producția primară este transportată către fabrici – industria preparării alimentelor. Acest pas al lanțului alimentar beneficiază de reglementări internaționale relevante. În ce privește reglementările la nivel național, ele necesită actualizare și armonizare cu rigorile internaționale, în special cu legislația UE, Normele Organizației Internaționale de Standardizare și Codex Alimentarius referitor la cultivare/producere, transportare, depozitare, păstrare și livrare a produselor alimentare.

Procesarea industrială și păstrarea. Industria procesării alimentelor este datoare să fie la înălțimea așteptărilor consumatorului, ca produsele pe care le cumpără să fie sigure și conforme cu toate cerințele impuse de Bunele Practici de Producție, rezultatele analizei riscului și Standardele de Asigurare a Calității stabilite de Organizația Internațională de Standardizare și Standarde. Această industrie se bazează pe trei sisteme moderne de management al calității, care se folosesc tot mai larg: Bunele Practici de Producție (impun condiții și procedee de prelucrare bazate pe o îndelungată experiență, care asigură calitate constantă și siguranță a alimentelor); analiza riscului și punctelor critice de control (tehnică recentă și proactivă, care se concentrează atât asupra identificării riscurilor potențiale, cât și asupra controlării lor în timpul procesului de producere); Standardele de Asigurare a Calității stabilite de Organizația Internațională de Standardizare și Standardele Europene (asigură ca prelucrarea alimentelor, serviciile de catering și alte industrii legate de alimente să fie conforme cu procedurile prescrise *a priori*). Eficiența acestor programe este evaluată regulat de către servicii de stat competente și experți independenți. Aceste sisteme de management al calității, folosite de procesatorii de alimente, prevăd și relația cu furnizorii (fermieri și vânzători *angro* de materie primă), agenții de transport, vânzătorii de produse *angro* și *en détáil* pentru a asigura proceduri de asigurare a calității la fiecare nivel.

Comerțul și siguranța produselor finite. Consumatorul reprezintă punctul final al lanțului alimentar. Pentru a menține calitatea și siguranța alimentelor de-a lungul lanțului respectiv, este nevoie atât de proceduri care să asigure integritatea alimentelor, cât și de proceduri de monitorizare care să asigure finalizarea operațiunilor în bune condiții.

Legislația internațională și europeană este mult mai complexă. În toate unitățile implicate în fabricarea, transportul, depozitarea și servirea alimentelor se prevede aplicarea unor norme, unui sistem de asigurare a calității igienice bazat pe evaluarea și prevenirea riscurilor, deci a unui sistem HACCP. Aceste norme se adresează nu numai întreprinderilor care produc și comercializează produse alimentare, dar și celor care produc echipamente pentru industria alimentară, precum și celor care doresc să fie evaluate de pe o poziție neutră de către un organism competent și obiectiv în conformitate cu conceptul HACCP implementat.

Actualmente, și la nivel național se urmărește implementarea unui sistem de siguranță a alimentelor care pretinde a fi exhaustiv, complex și eficient și care ar putea garanta inofensivitatea alimentelor pe tot lanțul alimentar, de la producerea primară până la consumator. Implementarea și certificarea la nivel internațional a unui sistem eficient de control alimentar va contribui esențial la sporirea siguranței și calității alimentelor.

Contribuția politicilor internaționale la fortificarea sănătății

În susținerea măsurilor de protecție a sănătății vine, în mod special, Regionala Europeană a OMS, care a aprobat un nou cadru vizând politicile de sănătate pentru regiune, bazat pe dovezi și pe valoare și cunoscut ca Sănătate 2020 [10]. Acest document

se axează pe îmbunătățirea sănătății pentru toți și reducerea inegalităților din sectorul sănătății printr-un management al sănătății mai eficient și o guvernare mai bună. Documentul este inovativ în ceea ce privește răspunsurile la toate nivelurile și sectoarele guvernării și societății, accentuând dezvoltarea căilor de rezistență a comunităților la factorii negativi externi, creând medii favorabile. Strategia Sănătate 2020 se bazează pe patru domenii prioritare de acțiuni strategice:

1. investirea în sănătate la toate etapele de viață și abilitatea cetățenilor;
2. abordarea provocărilor majore din regiune cu privire la bolile transmisibile și cele netransmisibile;
3. consolidarea sistemelor de sănătate centrate pe oameni, a capacităților sănătății publice și nivelurilor de pregătire, supraveghere și răspuns la situații excepționale;
4. ridicarea nivelurilor de rezistență a comunităților locale și crearea unor medii de susținere.

Concomitent, cea de a 62-a sesiune a Comitetului Regional pentru Europa cheamă statele să dezvolte și să-și actualizeze, când este oportun, politicile, strategiile și planurile sale de activitate privind promovarea și fortificarea sănătății [8]. Statele sunt chemate să susțină inițiativele Sănătatea 2020 prin variate forme de colaborare, punând accentul pe managementul adecvat al conflictelor de interese, în special ale celor cu implicarea guvernării naționale și regionale, organizațiilor neguvernamentale, altor sectoare decât sănătatea. Raportată la actualitățile Republicii Moldova, aceasta ar însemna că problemele sănătății populației ar trebui să devină preocupare a întregii societăți. Sănătatea populației în relație cu siguranța alimentelor este unul din elementele-cheie al acestei politici.

Suportul legal național în siguranța alimentelor

În prezent, în Republica Moldova, nu există un cadru legislativ unic menit să reglementeze toate aspectele importante ale siguranţei alimentelor, care ar ţine cont de progresele înregistrate de țara noastră în toate sectoarele de activitate specifice. Astfel, legislația de bază pentru garantarea siguranţei alimentelor este reprezentată de mai multe acte normative elaborate de instituţii guvernamentale diferite, având un caracter neunitar și fragmentat, care nu poate să reprezinte fundamentul pentru atingerea obiectivului principal, acela de a stabili și dezvolta un sistem unificat al întregii strategii privind siguranţa alimentelor [11].

Reglementarea politicii din domeniul siguranţei alimentelor trebuie să aibă la bază o lege elaborată în conformitate cu prevederile Regulamentului CEE nr. 178/2002, în care să fie reglementate în mod clar atribuţiile autorităţii competente şi cele ale operatorilor din domeniul alimentar referitoare la siguranţa alimentelor şi calităţile nutreţurilor, pentru a elimina orice suprapunere a domeniilor de competenţă, stabilite prin acte normative cu un caracter fragmentar şi neuniform. Concomitent a fost aprobată Strategia naţională în domeniul siguranţei alimentelor. Obiectivul general al Strategiei este atingerea celui mai înalt grad de protecţie a sănătăţii publice şi a intereselor consumatorilor în ceea ce priveşte inofensivitatea alimentelor. Obiectivele specifice ale Strategiei sunt:

a) îmbunătăţirea cadrului normativ, care să asigure creşterea coerenţei legislaţiei în domeniul siguranţei alimentare şi care va viza toate aspectele producţiei alimentare umane de la câmp până pe masa consumatorului, precum şi hrana pentru animale;

b) înfiinţarea unei autorităţi naţionale în domeniul siguranţei alimentelor, căreia i se va încredinţa o seamă de sarcini-cheie în gestionarea tuturor aspectelor referitoare la siguranţa alimentelor de la câmp la consumatorul final, operarea sistemului de alertă rapidă, dialogul şi comunicarea cu consumatorul, precum şi relaţiile cu agenţiile naţionale şi organismele ştiinţifice;

c) fortificarea procedurilor de control privind siguranţa alimentelor, care să asigure un cadru unitar pentru operarea sistemelor naţionale de control şi inspecţie, prin stabilirea corespunzătoare a atribuţiilor şi responsabilităţilor între toate autorităţile statului implicate în siguranţa alimentelor.

Strategia menționată prevede un spectru larg de măsuri orientate spre atingerea obiectivelor:

a) ridicarea nivelului de protecţie a sănătăţii populaţiei, prin consumul de alimente sigure şi prin apărarea sănătăţii animalelor şi plantelor;

b) creşterea nivelului de pregătire a specialiştilor din domeniile industriei alimentare, alimentaţiei publice, serviciului veterinar şi fitosanitar;

c) modernizarea şi restructurarea unităţilor din domeniul alimentelor de origine animală şi interzicerea activităţii celor care nu respectă condiţiile generale de igienă stabilite de legislaţia în vigoare;

d) continuarea procesului de transpunere în legislaţia naţională a prevederilor legislative comunitare cu privire la siguranţa alimentelor;

e) creşterea eficienţei controalelor oficiale în domeniile veterinar şi fitosanitar;

f) îmbunătăţirea sistemului de asigurare a calităţii sub aspectul siguranţei alimentare (analiza riscului şi analiza economică);

h) elaborarea unui sistem eficient de certificare

a produselor alimentare pentru export şi plasare pe piaţa internă;

g) dezvoltarea sistemului de laboratoare cu funcţii de referinţă;

i) îmbunătăţirea sistemului de supraveghere şi control, inclusiv inspecţie şi monitorizare, pentru produsele alimentare de origine animală şi vegetală şi a bunăstării animalelor;

k) dezvoltarea sistemelor de control la posturile de inspecţie la frontieră;

l) implementarea completă a cerinţelor Acordului Organizaţiei Internaţionale a Comerţului privind Aplicarea Măsurilor Sanitare şi Fitosanitare şi Acordului privind Barierele Tehnice ale Comerţului;

m) evaluarea sistemelor de control toxicologic pentru a le conforma cerinţelor UE şi celor internaţionale;

n) evaluarea analizei riscului de contaminare a produselor alimentare cu reziduuri de substanţe medicamentoase, pesticide şi alţi contaminanţi în vederea stabilirii măsurilor ce trebuie întreprinse;

o) elaborarea şi coordonarea planului naţional de monitorizare a reziduurilor de la animalele vii, plante şi produse alimentare.

Sub aspect instituțional, controlul produselor alimentare de origine vegetală și animală în Republica Moldova este efectuat de către:

- Agenția Națională pentru Siguranța Alimentelor, subordonată Guvernului Republicii Moldova;

- Serviciul Supraveghere de Sat a Sănătăţii Publice, subordonat Ministerului Sănătăţii al Republicii Moldova;

- Inspectoratul principal de stat pentru supravegherea pieţei, metrologie şi protecţia consumatorilor, subordonat Ministerului Economiei şi Comerţului al Republicii Moldova.

Dar, în pofida existenței suportului legal și metodic, structurilor instituționale, potențialului uman și material, evaluarea generală a siguranței alimentelor pe lanțul alimentar, bazată pe analiza statistică a izbucnirilor de intoxicații alimentare, dovedește că verigile cele mai slabe sunt cele finale: întreprinderile de alimentație publică și comerț - consumatori.

Reglementarea siguranței alimentelor la nivel de Comunitate Europeană

Politica siguranței alimentelor din cadrul UE se referă la întregul lanț alimentar. Ea pune la dispoziție reglementări extinse și subliniază responsabilitatea producătorilor și a furnizorilor în ceea ce privește participarea lor la asigurarea calității aprovizionării cu alimente. Autoritatea Europeană pentru Siguranța Alimentelor (EFSA) este o organizație independentă, activează în strânsă colaborare cu diverse agenții științifice și instituții din țările membre ale UE, oferind consiliere științifică independentă cu privire la toate chestiunile cu impact direct sau indirect asupra siguranței alimentelor. Ea acoperă toate stadiile producției și furnizării de alimente, de la producerea alimentelor până la furnizarea lor către consumatori. EFSA îndeplinește, de asemenea, evaluări ale riscului în cadrul lanțului alimentar și evaluări științifice referitoare la orice chestiune care are un efect direct sau indirect asupra siguranței furnizării alimentelor, inclusiv sănătatea și bunul tratament al animalelor și sănătatea plantelor [1].

Asocierea Republicii Moldova la Uniunea Europeană servește ca motivație în procesul de aliniere la suportul legal și metodic al Comunității, deși economia Republicii Moldova este practic la început de cale. Tehnologiile sectoarelor agricol și zootehnic, precum și cele din industria procesării alimentelor, urmează să se ridice la înălțimea așteptării consumatorului, anume ca produsele pe care ultimul le cumpără să fie sigure și conforme cu toate cerințele impuse de lege. Aceste ramuri ale economiei naționale trebuie să se bazeze pe sisteme moderne de management al calității pentru a asigura calitatea și siguranța produselor pe care le scot pe piață. Cele trei sisteme principale, care se aplică tot mai larg, sunt:

• Bunele Practici de Producție (GMP). Acestea impun condițiile și procedeele de prelucrare, care s-au dovedit a asigura o calitate constantă și o siguranță durabilă a alimentelor.

• Analiza Riscului prin Punctele Critice de Control (HACCP). HACCP este tehnică recentă, proactivă, care se concentrează asupra identificării riscurilor potențiale și asupra controlării lor în timpul procesului de producere și se cere implementată la toate întreprinderile producătoare.

• Standardele de Asigurare a Calității (Quality Assurance Standards). Aderarea la standardele stabilite de Organizația Internațională de Standardizare și la Standardele Europene contribuie la sporirea siguranței alimentelor, la faptul ca procesele de prelucrare a produselor alimentare, serviciile de catering și alte industrii legate de alimente să fie conforme procedurilor prescrise *a priori*. Aceste sisteme de management al calității, folosite de procesatorii de alimente, deși sunt la început de cale, includ și relația cu furnizorii (fermieri și vânzători *angro* de materie primă), agenții de transport, vânzătorii de produse *angro* și *en detail* pentru a asigura calitate înaltă la fiecare nivel.

Conceptul de siguranţă alimentară, aşa cum este definit în prevederile Regulamentului Parlamentului European nr. 178/2002 privind siguranţa alimentelor, include toate categoriile de alimente destinate omului şi animalelor.

Concluzii

Perspectiva asocierii la comunitatea europeană și necesitatea dezvoltării comerțului internațional impune intensificarea măsurilor ce urmăresc asigurarea inofensivității produselor pe tot lanțul alimentar.

Procesul armonizării suportului legal, normativ și metodologic la cel comunitar în domeniul siguranței alimentelor necesită a fi finalizat, oferind economiei Republicii Moldova oportunități de producere a unor produse alimentare competitive, sigure și de înaltă calitate.

Ca prioritate națională trebuie considerată sporirea nivelului de cunoștințe și a competenței profesionale în materie de siguranță alimentară a specialiștilor cu studii preuniversitare, universitare și postunversitare în toate domeniile agriculturii, industriei alimentare, comerțului cu produse alimentare.

Referințe

1. Cara Daniela, Gheorghiță V. Scheme de certificare a sistemelor de management al siguranței alimentului. Sursa: http://www.certind.ro/revista/wp-content/uploads/2014/02/FSC.pdf Accesat 13.08.2014.

2. Dumitru Daniela. Informații generale referitoare la siguranța alimentelor: http://ru.scribd.com/doc/50535476/INFORMATII-GENERALE-REFERITOARE-LA-SIGURANTA-ALIMENTELOR Accesat la 14.08.2014.

3. Hotărârea Guvernului RM Nr. 936 din 09.12.2011 privind crearea Agenţiei pentru Protecţia Consumatorilor şi aprobarea Regulamentului, structurii şi efectivului-limită ale acesteia.

4. Legea Republicii Moldova cu privire la stabilirea principiilor şi a cerinţelor generale ale legislaţiei privind siguranţa alimentelor, Nr. 113 din 18.05.2012.

5. Legea Republicii Moldova privind produsele alimentare, Nr. 78-XV din 18.03.2004.

6. Legea Republicii Moldova privind supravegherea de stat a sănătăţii publice, Nr. 10-XVI din 03.02.2009.

7. Rabonțu Cecilia. Siguranța alimentară și rolul său în evoluția comerțului cu prodise alimentare. Analele Universității „Constantin Brâncuşi", Târgu Jiu, Seria Economie, Nr. 2/2010, p. 161-172.

8. Resolution Health 2020 – The European policy framework for health and well-being. 62nd Session of Regional Committee for Europe. Malta, 10-13 September 2012. Document EUR/RC/62/R4.

9. Rotaru Gabriela, Sava Nicoleta. Controlul și asigurarea calității produselor alimentare. Curs pentru IFR. Universitatea Dunărea de Jos, Galați, 2007, 62 p.

10. Sănătatea 2020: un cadru european de politici pentru susținerea acțiunilor vizând sănătatea și bunăstarea populației la nivelul guvernului și a societății. OMS, 2013, 14 p.

11. Strategia în domeniul siguranței alimentelor pentru anii 2011-2015, aprobată prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova Nr. 747 din 03.10.2011 (Publicată la 14.10.2011 în Monitorul Oficial Nr. 170-175, art. Nr. 828).

12. The European policy framework for health and wellbeing. WHO, Regional Office for Europe, 62n session of Regional Committee for Europe, Malta, 10-13 September 2012, Document EUR/RC62/R4.



Scoarţă de Căușeni, motivul *Pomul vieții*, începutul sec. al XIX-lea. Nr. 406

RECOMANDĂRI PRIVIND ASIGURAREA CALITĂŢII ŞI COMPETITIVITĂŢII PRODUSELOR AGROALIMENTARE

Simpozionul ştiinţifico-practic cu genericul „Încă o dată despre calitatea produselor agroalimentare”, a identificat următoarele recomandări privind acţiunile ce urmează să fie întreprinse pentru a asigura o dezvoltare durabilă a domeniului, chiar şi în condiţiile dificile cu care se confruntă ţara.

Conservarea şi sporirea fertilităţii solului

1. Implementarea asolamentelor zonale cu o cotă de 20-25 la sută a culturilor leguminoase, inclusiv de 10-15 la sută a ierburilor perene.
2. Aplicarea sistemului de lucrări pentru conservarea solului (mini-till, no-till).
3. Încorporarea în sol a îngrăşămintelor organice, composturilor, îngrăşămintelor verzi.
4. Utilizarea resturilor vegetale în calitate de îngrăşământ organic. La fiecare tonă de paie încorporată în sol se aplică 10 kg de azot.
5. Implementarea în mod obligatoriu a sistemului de agrotehnică antierozională pe terenurile în pantă.
6. Cartarea agrochimică a solului o dată în 5-6 ani cu determinarea conţinutului de humus, azot, fosfor, potasiu şi microelemente.

Potenţialul genetic şi calitatea produselor agricole

1. Fortificarea cercetărilor ştiinţifice privind crearea, testarea, omologarea, multiplicarea, implementarea şi comercializarea soiurilor şi hibrizilor competitivi de plante agricole cu un potenţial genetic înalt de productivitate şi rezistenţă sporită la acţiunea factorilor biotici şi abiotici nefavorabili, prin amplificarea în procesul de ameliorare a nanobiotehnologiilor, metodelor genetice moderne şi biologiei moleculare.
2. Aplicarea pe larg a fitoirigaţiei prin picurare şi subterană în scopul dezvoltării unei agriculturi de precizie, utilizării cât mai depline a potenţialului genetic şi obţinerii unor recolte stabile, calitative şi competitive pe piaţa europeană.
3. Subvenţionarea producătorilor de seminţe prin crearea unei infrastructuri performante de calibrare, tratare şi ambalare a seminţelor soiurilor autohtone competitive pe piaţa externă.

Masuri de asigurare a calităţii produselor pomicole

1. Folosirea irigaţiei de colorare în cazul când există pericolul că merele nu vor corespunde cerinţelor după suprafaţa colorată. De asemenea, pentru a contribui la colorarea merelor, în intervalele dintre rânduri se va aşterne o peliculă specială, care reflectă în coroană razele solare incidente.
2. Terenul destinat înfiinţării plantaţiilor pomicole trebuie să fie irigabil.
3. Subvenţionarea irigării trebuie să fie o prioritate.
4. O verigă agrotehnică importantă, care asigură calitatea fructelor, este procedeul de rărire a acestora.
5. Majorarea cotei de subvenţionare a investiţiilor legate de instalarea sistemelor antigrindină, antiîngheţ şi antiploaie.

Protecţia integrată a plantelor şi calitatea produselor agricole

Implementarea pe larg a sistemului complex de protecţie integrată a plantelor, care asigură cantitatea şi calitatea înaltă a recoltelor principalelor culturi agricole. Elaborarea unui plan de acţiuni sectorial orientat spre fortificarea producerii şi aplicării mijloacelor ecologic inofensive de protecţie a plantelor.

Calitatea produselor agroalimentare procesate

1. Majorarea capacităţilor frigorifice, de transportare şi păstrare cu un grad înalt de siguranţă tehnică la etapele de post recoltare şi procesare a materiei prime agricole; utilizarea ambalajului modern (sticlă, material „Bio”), care va evita migrarea elementelor toxice în produs şi alte urmări asupra mediului ambiant; evitarea încărcăturii termice excesive asupra produsului prin excluderea tehnologiilor depăşite tehnic, tehnologic şi în timp.
2. Implementarea în practicile de laborator a „Metodologiei decelării alimentelor falsificate şi neconforme” în scopul evitării apariţiei pe piaţă a unor produse alimentare neconforme şi falsificate.
3. Implementarea integrată a standardelor de calitate seria ISO 9000, ISO 22000 pentru evitarea riscurilor şi asigurarea trasabilităţii în lanţul alimentar.
4. Modernizarea tehnică şi tehnologică a întreprinderilor prelucrătoare în scopul ameliorării calităţii producţiei şi valorificării pieţelor noi de desfacere.

Conformarea la standardele UE

Majoritatea producătorilor şi exportatorilor din Republica Moldova nu cunosc şi nu aplică standardele internaţionale. Reţelele de comerţ din UE au elaborat pentru fructele şi legumele proaspete şi alte produse standardul internaţional „GlobalG.A.P.”, la care s-au conformat doar 8 producători de fructe şi legume proaspete din ţara noastră. Urmează să fie elaborat un program naţional pentru export, care convenţional poate fi numit Programul „EXPORT PLUS”, cu cerinţe majore obligatorii către producătorii agricoli şi exportatorii de produse agroalimentare.

BAZELE TEORETICE ȘI ANALITICE DE FABRICARE ȘI PĂSTRARE A MUSTULUI DE STRUGURI SULFITAT-ACIDIFIAT

Dr. ***Ion PRIDA***
Antonina IALOVAIA
Alla KRAJEVSKAIA
ÎTȘ „OenoConsulting” SRL
Dr. hab. ***Rodica STURZA***
Universitatea Tehnică din Moldova
Acad. ***Boris GAINA***
Academia de Științe a Moldovei

THE THEORETICAL AND ANALYTICAL PRINCIPLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGY OF PRODUCTION AND STORAGE OF GRAPE JUICE ACI-DIFIED AND SULFURED

Summary. The paper reviews the theoretical and analytical principle of innovative technology of production and storage of grape juice aci-dified and sulfured. Technology enables long-term storage of grape juice, sufured to sulphur dioxide concentrations up to 200-300 mg/dm3 and acidified to pH values below 2.8, under normal circumstances, the wine-making enterprises. The use of such grape juice in the production of wines with a residual sugar helps reduce their costs and improve their quality.

Keywords: storage of grape juice, sulfiting, acidification, active acidity, sulphur dioxide molecular.

Rezumat. Sunt expuse bazele teoretice și analitice ale tehnologiei inovaționale de fabricare și păstrare a mustului de struguri sulfitat-acidifiat. Tehnologia permite păstrarea îndelungată a musturilor, sulfitate până la concentrația de dioxid de sulf de 200-300 mg/dm^3 și acidifiate sub mărimea pH-ului de 2,8, în condițiile obișnuite ale întreprinderilor vinicole. Folosirea acestor musturi la fabricarea vinurilor cu zahăr restant permite diminuarea prețului de cost și ameliorarea calității lor.

Cuvinte-cheie: păstrarea mustului de struguri, sulfitare, acidifiere, aciditate activă, dioxid de sulf molecular.

Introducere

Mustul de struguri sulfitat este un semifabricat folosit pe larg în vinificație, în calitate de component de cupaj cu zahăr natural, atât direct, cât și după desulfitare și/ori concentrare.

Conform documentelor normative în vigoare, mustul de struguri sulfiat reprezintă un lichid limpede sau opalescent, având culoarea și aroma corespunzătoare soiurilor de struguri din care este fabricat, cu o concentrație minimă a zahărului de 146 g/dm^3, a acizilor titrabili de 5-11g/dm^3 și concentrația dioxidului de sulf total în limitele 800-1600 mg/dm^3 [1].

Fabricarea, păstrarea și utilizarea acestui must sulfitat, stabilitatea microbiologică a căruia este asigurată de concentrația sporită a dioxidului de sulf, alături de elemente pozitive, primordial fiind păstrarea nativității lui, are și câteva inconveniente majore legate de concentrațiile sporite ale dioxidului de sulf – agresivitatea și toxicitatea. Dacă primul inconvenient este rezolvat prin folosirea vaselor și aparatajului speciale, cel de-al doilea – prin limitele restrânse de utilizare ori prin desulfitarea preliminară înainte de utilizare.

La ora actuală, sunt elaborate bazele teoretice care permit optimizarea procesului de fabricare, păstrare și utilizare a mustului de struguri sulfitat cu diminuarea concentrațiilor sporite în dioxid de sulf și a cerințelor severe către aparatajul și vasele folosite, care sunt cunoscute datorită lucrărilor clasice, efectuate la mijlocul secolului trecut, asupra formelor acidului sulfuros și activității acestora în must și vin, generalizate inclusiv în manuale [2, 3].

Dioxidul de sulf, introdus în produsele vinicole, poate fi prezent în patru forme libere (gaz solubilizat, acid sulfuros nedisociat, ionul de bisulfit și ionul de sulfit), precum și în mai multe forme combinate stabile (primordial cu aldehidele) și instabile – cu zaharurile, cu acizii, cu substanțele fenolice etc. [4].

În vinuri, cantitatea primordială a dioxidului de sulf este combinată cu aldehida acetică sub formă de acid aldehidosulfuros, component (în mediul acid) destul de stabil, a cărui constantă de disociație depinde slab atât de aciditatea activă, cât și de temperatură (în limitele reale). Se ştie că 1 mg de aldehide poate combina aproximativ 1,5 mg de dioxid de sulf. Astfel, partea formelor libere ale dioxidului de sulf în vinurile moderat sulfitate constituie de la 5-10% (în vinurile oxidative) până la 25-35% (în cele reductive).

În musturile de struguri sulfitate, partea principală a dioxidului de sulf combinată prezintă compuși instabili ai zaharurilor, substanțelor fenolice și acizilor organici, stabilitatea cărora este dependentă atât de aciditatea activă, cât și de temperatură. La concentrația de dioxid de sulf liber 100 mg/dm^3, 1 g de glucoză poate combina, în funcție de pH-ul mediului, de la 0,2 până la 0,8 mg de dioxid de sulf, iar fructoza (și zaharoza) practic nu formează asemenea compuși.

În pofida faptului că și alți componenți ai mustului sulfitat posedă proprietăți de combinare cu dioxidul de sulf considerabile (arabinoza, substanțele fenolice, pectinele acide etc.), influența lor este limitată (mai ales la mustul limpede alb, obținut din struguri sănătoși), ca rezultat al concentrațiilor lor reduse.

Este cunoscut faptul că în mediul acid al produselor vinicole practic lipsește acidul sulfuros nedisociat, iar concentrația sulfit-ionului este foarte mică. Efectele tehnologice ale dioxidului de sulf în vinificație sunt asigurate primordial de două forme libere ale acestuia – ionul de bisulfit (HSO_3^-), care este responsabil de proprietățile antioxidante, și gazul solubilizat (SO_2 molecular), care determină proprietățile antiseptice. Ultimul este mai nociv pentru microorganisme decât ionul de bisulfit: de mai mult de 1000 de ori contra *Escheria coli*; de aproximativ 500 de ori contra drojdiilor oenologice și de peste 100 de ori – contra *Aspergillus niger* [5].

Dacă concentrațiile formelor legate ale dioxidului de sulf sunt mai mult sau mai puțin stabile, în formele libere ale acestuia există un echilibru dinamic între concentrația dioxidului de sulf solubilizat (SO_2 molecular) și concentrația ionului de bisulfit (forma preponderentă) în funcție de temperatură, concentrația alcoolului și aciditatea activă a mediului.

În Tabelul 1 sunt prezentate concentrațiile de echilibru ale dioxidului de sulf solubilizat (SO_2 molecular) în funcție de activitatea activă (pH-ul) și temperatura mustului, în % din concentrația formelor libere din el. Datele evidențiate sunt din culegerea *Metodele de analiză ale OIV* (6b), iar restul datelor sunt calculate după programa, plasată pe un site oenologic specializat [7].

După cum putem observa, ponderea dioxidului de sulf activ (molecular), în limitele normale ale temperaturilor, poate fi cu o diferență de 3-4 ori în musturile de struguri reale cu aciditatea activă diferită (pH 3,0-3,6). Această cotă crește considerabil la acidități active mai mari (pH 2,8-2,4), care se află în afara limitelor normal întâlnite în mustul de struguri. Faptul acesta confirmă efectul stabilității microbiologice (și nu numai) mai sigure a musturilor sulfitate cu aciditatea activă accentuată.

Este cunoscută rezistența sporită a drojdiilor (*Sacharomices vini*) și a unor mucegaiuri (*Aspergillus niger*) la acțiunea concentrațiilor mari de anhidridă sulfuroasă și la acidități active ridicate [8], însă acțiunea sinergică a acidității active și dioxidului de sulf poate să creeze condiții nocive practic pentru toate grupele de microorganisme oenologice, ca rezultat al menținerii în mediu a concentrațiilor sporite de dioxid de sulf molecular.

În literatură lipsesc date concrete despre concentrația de dioxid de sulf molecular, care garantează stabilitatea microbiologică absolută. Din informații generale fragmentare este cunoscut că dezvoltarea microorganismelor aerobe în musturi este practic exclusă la concentrațiile 0,54-0,90 mg/dm^3, iar concentrațiile mai ridicate rețin începerea fermentării [5]. Pentru asigurarea stabilității microbiologice în vinurile cu zahăr restant se recomandă concentrațiile nu mai mici de 1,2 mg/dm^3, iar pentru preîntâmpinarea fermentării premature în musturi – nu mai puțin de 1,5 mg/dm^3 [3].

Ideea utilizăriii acidității active sporite pentru diminuarea concentrațiilor de dioxid de sulf la păstrarea sucurilor (musturilor) de fructe și pomușoare este cunoscută. Încă în anul 1960 a fost descrisă o tehnologie originală de păstrare a sucurilor la concentrații moderate de anhidridă sulfuroasă, care prevedea tratarea lor prealabilă cu cationiți în H^+ formă (citat după 9). Autorii, în lucrarea de bază [9], atrag o atenție deosebită posibilității stabilizării microbi-

Tabelul 1

Ponderea dioxidului de sulf molecular (activ) în mustul proaspăt (în % din concentrația SO_2 liber)

Temperatura, °C	Aciditatea activă, pH							
	2,4	**2,6**	**2,8**	**3,0**	**3.2**	**3,4**	**3,6**	**3,8**
5	7,19	4,54	2,86	1,81	1,14	0,82	0,45	0,29
10	10,28	6,49	4,09	2,58	1,63	1,03	0,65	0,41
15	14,69	9,27	5,85	3,69	2,33	1,47	0,93	0,58
20	20,99	13,24	7,73	5,02	3,22	2,06	1,31	0,83
25	29,99	18,92	11,47	7,76	5,04	3,24	2,07	1,32
30	42,85	27,04	18,05	12,20	8,06	5,24	3,37	2,16
35	61,24	38,64	22,27	15,31	10,24	6,71	4,34	2,78
40	87,50	55,21	29,23	20,67	14,12	9,40	6,14	3,97

ologice a sucurilor nesulfitate atât datorită acidității active sporite, cât și sorbției de către cationiți a substanțelor – potențiala nutriție pentru microorganisme.

Studiile ulterioare și progresul tehnic din ramură au permis implementarea tehnologiilor de deionizare (inclusiv decationizare) la fabricarea și la păstrarea mustului de struguri primordial destinat concentrării, în care este posibilă primirea unor efecte tehnologice suplimentare legate de stabilitatea nu numai microbiologică, ci coloidală și cristalină [10, 11].

Pentru moment, în industria vinicolă sunt implementate cu succes echipamente performante destinate primordial stabilizării tartrice, care pot fi utilizate cu succes și pentru ridicarea considerabilă a acidității active în must și vinuri (electrodializatoarele firmei „Enodia", coloanele cationitice ale firmelor „Della Toffola", „Agrovin" și altele). Păstrarea mustului sulfitat, tratat în prealabil cu ajutorul acestui aparataj, ar permite diminuarea considerabilă a concentrațiilor de dioxid de sulf din el și a cerințelor drastice de păstrare.

În același timp, aparatajul menționat este destul de sofisticat și costisitor, necesită cerințe și cheltuieli ridicate de exploatare și chiar, în măsură considerabilă, modifică nativitatea și calitatea mustului tratat.

Cum stabilitatea microbiologică a musturilor de struguri sulfitate cu concentrații moderate de anhidridă sulfuroasă poate fi asigurată la aciditatea activă sporită și luând în considerație faptul că adiționarea acizilor admiși constituie unul din cele mai răspândite procedee tehnologice de ridicare a acidității active în vinificație, e logică studierea și folosirea acestui procedeu, chiar și în afara limitelor, care nu se întâlnesc în musturile reale.

Implementarea unor regimuri de fabricare și păstrare a musturilor de struguri sulfitat-acidifiate (în calitate de semifabricate) nu exclude necesitatea respectării reglementărilor tehnice în ce privește sulfitarea și acidifierea produselor finite, fabricate din ele sau cu utilizarea acestora.

Materiale și metode

În calitate de obiect de studiu au fost folosite musturile de struguri din strugurii diferitelor soiuri, prelevate în sezonul anilor 2012 și 2013 de la întreprinderile vinicole din zonele centrale și de sud ale Moldovei.

Musturile de struguri au fost sulfitate până la diferite concentrații (moderate) de anhidridă sulfuroasă, supuse cleirii cu suspensie de bentonită (0,5 g/dm^3), răcirii până la temperatura de + 5°C și limpezirii statice în decurs de 4-6 ore.

În musturile limpezite, decantate de precipitat, au fost determinați indicii fizico-chimici de bază, după care, la încălzirea lor până la temperatura ambiantă, a fost introdusă maie de levuri (must în fermentare) în cantitate de 2%. Puse la păstrat în butelii de sticlă sub tampon de vată.

Testarea musturilor de struguri proaspete și în procesul păstrării lor a fost efectuată după metodele adoptate în ramura vinicolă – concentrația zahărului conform SM 84, aciditatea titrabilă – conform GOST 14252, aciditatea activă – conform metodei descrisă în [6a], concentrația dioxidului de sulf total și liber – conform GOST 14351.

Determinarea ponderii de combinare a dioxidului de sulf (PC SO_2) a fost efectuată conform metodei-expres, descrisă în literatura de specialitate [5]. Ponderea dioxidului de sulf molecular în musturi a fost calculată în funcție de concentrația dioxidului de sulf liber în ele după datele Tabelului 1 [6b, 7]. Începutul fermentării a fost determinat la tulburare și/ori începutul degajării gazului carbonic. Acidifierea musturilor a fost efectuată prin adiționarea în ele a acizilor alimentari. Controlul tehnologic al mustului sulfitat-acidifiat s-a efectuat prin monitorizarea aspectului, pH-ului și concentrației de dioxid de sulf liber.

Rezultate și discuții

Rezultatele unor serii de experimente, desfășurate în scopul determinării comportării dioxidului de sulf în musturile reale și acțiunea acestuia asupra fermentabilității lor sunt prezentate în tabelul 2.

Datele prezentate arată că musturile de struguri prelevate se caracterizează printr-un conținut moderat sau sporit al zaharurilor și aciditate, inclusiv activă, diferită, care sunt în corelație inversă între ele.

În mustul proaspăt sulfitat în limitele 150-250 mg/dm^3 și limpezit, concentrația de echilibru a dioxidului de sulf liber a fost determinată în limitele 60-100 mg/dm^3 la o pondere de combinare (PC SO_2) 55-88%. Acest indice nu corelează direct nici cu concentrația de dioxid de sulf total, nici cu conținutul în zahăr ori cu aciditatea, inclusiv activă, a mustului, fapt ce demonstrează complexitatea comportării dioxidului de sulf în musturile de struguri.

Totuși se poate de observat că ponderea de combinare a dioxidului de sulf al mustului de struguri cu simptome de fermentare este cu mult mai mare (72-88%) decât a mustului fără aceste simptome (55-69%), precum și majorarea indicelui dat în musturile obținute din strugurii afectați (64-69%).

În funcție de concentrația de dioxid de sulf liberă și activitatea activă din musturi, concentrația dioxidului de sulf activ (molecular) calculată (vezi Tabelul 1) constituie de la 0,34 până la 2,1 mg/dm^3.

Tabelul 2

Influența concentrației de dioxid de sulf asupra începutului fermentării în mustul de struguri real (în condiții provocatoare)

Mustul de struguri	Concentrația zaharului, g/dm³	Aciditatea titrabilă, g/dm³	Aciditatea activă, u.c. pH	Concentrația SO_2, mg/dm³			PC SO_2, %	Începutul fermentării, zile
				Total	Liber	Activ (la 15°C)		
Roada 2012								
Muscat ottonel cu macerare (Cahul)	234	7,0	3,4	250	105	1,54	58	10
*Cabernet Sauvignon pe alb (Cahul)	194	6,5	3,3	180	60	1,14	67	7
Muscat de Hamburg cu macerare (Sărăteni)	188	4,8	3,5	210	85	1,02	60	5
Aligote (Cricova)	185	6,9	3,2	150	68	1,58	55	12
*Rkațiteli (Cricova)	190	7,9	3,1	120	51	2,10	64	15
*Traminer cu macerare (Cahul)	252	4,2	3,7	210	65	0,49	69	2
**Muscat ottonel cu macerare (Cahul)	234	7,0	3,4	210	30	0,44	86	3
**Traminer cu macerare (Cahul)	252	4,2	3,7	185	45	0,34	76	3
**Cabernet Sauvignon pe alb (Cahul)	194	6,5	3,3	210	25	0,47	88	3
Roada 2013								
Feteasca albă (Cricova)	187	8,2	3,3	120	45	0,86	62	4
*Rkațiteli (Cricova)	184	10,3	3,1	130	47	1,41	64	7
Rkațiteli (Cahul)	200	8,4	3,3	210	88	1,67	58	13
Merlot cu tratare termică (Cahul)	192	8,7	3,3	205	76	1,44	63	10
*Pinot gri cu macerare (Iargara)	240	5,2	3,5	195	66	0,79	66	5
Muscat alb cu macerare (Iargara)	225	4,8	3,7	225	92	0,69	59	4
Schiraz cu tratare termică (Cahul)	195	9,1	3,1	155	51	1,54	67	10
**Rkațiteli (Cahul)	200	8,4	3,3	192	45	0,86	76	5
**Pinot gri cu macerare (Iargara)	240	5,2	3,5	183	33	0,40	82	3
**Muscat alb cu macerare (Iargara)	225	4,8	3,7	215	60	0,45	72	2

*Mustul obținut din struguri cu un grad mare de afectare cu mucegai

** Mustul de struguri sulfitat, cu primele simptome de fermentare

Se poate de observat că aceste concentrații corelează direct cu timpul necesar pentru începutul fermentării active în musturi, după adiționarea în ele a drojdiilor.

În același timp, s-a constatat că în condițiile experimentelor descrise, concentrația dioxidului de sulf liber de până la 2,1 mg/dm³ nu asigură stabilitatea microbiologică a mustului de struguri sulfitat. Chiar și în musturile cu concentrațiile dioxidului de sulf activ mai mari decât cele menționate în literatură ca suficiente [3], fermentarea alcoolică a început în termen de 10-15 zile de la adiționarea în ele a maiei de drojdie activă.

Este cert faptul că stabilitatea microbiologică a mustului de struguri sulfitat este asigurată de concentrații sporite de dioxid de sulf activ (molecular), care, la rândul lor, depind de aciditatea activă și concentrația dioxidului de sulf liber. Pornind de la aceasta, în scopul determinării condițiilor ce ar asigură stabilitatea microbiologică la concentrații moderate ale dioxidului de sulf (200 mg/dm³), au fost efectuate câteva serii de experimente în musturile proaspete sulfitate, în care aciditatea activă a fost majorată artificial. Sporirea acidității a fost efectuată prin administrarea în ele a acizilor alimentari, după care ele au fost însămânțate cu 2% de maie de levuri active și păstrate la temperatura de 20-25°C în butelii de sticlă sub tampon de vată.

Rezultatele unei serii de experimente, în care acidifierea mustului a fost efectuată prin adăugarea diferitelor cantități de acid tartric și acid citric, sunt prezentate în Tabelul 3.

Tabelul 3

Influența acidifierii mustului de struguri sulfitat la fermentabilitatea lui după adiționarea maiei de levuri

Varianta	Adiționat	Aciditatea		Dioxid de sulf, mg/dm³			PC SO_2, %	Începutul fermentării, zile
		Titrabilă, g/dm³	Activă, pH u.c.	Total	Liber	Activ (la 15°C)		
Must proaspăt sulfitat		8,4	3,32	210	88	1.67	58	13
+ 2 g/dm³ acid tartric		10,2	3,18	205	92	2,10	55	23
+ 4 g/dm³ acid tartric		11,9	3,02	208	95	3,38	54	35
+ 6 g/dm³ acid tartric		13,0	2,89	203	100	4,80	51	48
+ 8 g/dm³ acid tartric		15,8	2,75	200	103	6,90	49	mai mult de 90
+ 2 g/dm³ acid citric		10,5	3,22	208	95	2,13	54	20
+ 4 g/dm³ acid citric		12,7	3,05	203	100	3,35	51	31
+ 5 g/dm³ acid citric		14,6	2,95	205	98	4,15	52	44
+8 g/dm³ acid citric		16,9	2,82	205	98	6,2	52	mai mult de 90

Analiza rezultatelor arată, că adiționarea acizilor menționați duce la creșterea proporțională a acidității titrabile și active în musturi. Ponderea de combinare a dioxidului de sulf cu acidifierea mustului scade puțin, totodată concentrația (calculată) dioxidului de sulf activ crește proporțional diminuării pH-ului. Începutul fermentării în musturile de struguri sulfitat-acidifiate întârzie și depinde de concentrația de dioxid de sulf activ.

De menționat că, în condițiile experimentului descris, cu toate că s-a reușit întârzierea preconizată, la concentrațiile de dioxid de sulf activ ce depășesc 5 mg/dm³ mai mult de 90 zile nu s-a putut asigura stabilitatea absolută a mustului de struguri sulfitat moderat.

În Tabelul 4 sunt calculate concentrațiile de dioxid de sulf total, care asigură garantat concentrația de dioxid de sulf activ în mustul de struguri cu diferită aciditate activă (pH), mai mare de 5 mg/dm³. Drept condiții de calcul, cu rezervă, au fost luate ponderea de combinare (PC SO_2) 60%, temperatura de păstrare 15°C, precum și concentrația minimă a dioxidului de sulf activ (SO_2 molecular) egală cu 5 mg/dm³, care în condițiile provocatoare ale experimentelor a asigurat întârzierea începutului fermentării mai mult de 90 zile.

Această concentrație a dioxidului de sulf activ în musturile de struguri sulfitate reale poate fi obținută doar la concentrații sporite de dioxid de sulf total, care sunt cuprinse între 540 mg/dm³ (la pH 3,2) și 1342 mg/dm³ (la pH 3,6). În mustul de struguri cu aciditatea activă scăzută (pH mai mare de 3,6), pentru a atinge acest indice sunt necesare concentrații exagerate de dioxid de sulf total (peste 2000 mg/dm³).

Totodată, aciditatea activă sporită din musturi permite diminuarea concentrațiilor de dioxid de sulf total, necesare pentru atingerea acestui indice, care la pH-ul 2,8 este egală cu 215 mg/dm³.

Rezultatele seriei de experimente descrise și expuse în Tabelul 3, precum și datele din Tabelul 4 permit a concluziona că excluderea condițiilor provocatoare de infectare excesivă cu drojdie activă, prin respectarea elementarelor norme sanitaro-igienice la culesul, transportarea și prelucrarea strugurilor, cât și monitorizarea periodică a păstrării, ar permite fabricarea și păstrarea îndelungată a mustului de struguri sulfitat până la concentrații de 200-250 mg/dm³ și acidifiat până la pH-ul mai mic de 2,8, în condițiile obișnuite ale întreprinderilor vinicole.

Tabelul 4

Concentrațiile de dioxid de sulf la temperatura de 15°C, necesare pentru asigurarea stabilității microbiologice în mustul de struguri proaspăt (la pondere de combinare 60%)

Concentrația de SO_2, mg/dm³	Aciditatea activă, pH							
	2,4	2,6	2,8	3,0	3,2	3,4	3,6	3,8
- molecular	5	5	5	5	5	5	5	5
- liber	34	54	85	135	215	340	537	862
- total	85	135	215	340	540	850	1342	2155

Regimurile tehnologice de fabricare și păstrare a mustului de struguri sulfitat-acidifiat

Pentru condiții reale de producere, autorii au elaborat regimuri tehnologice de fabricare, păstrare și utilizare a mustului de struguri sulfitat-acidifiat, care nu necesită nici cheltuieli preliminare la procurarea aparatajului sofisticat, nici cheltuieli suplimentare de exploatare. Regimurile tehnologice elaborate prevăd fabricarea, păstrarea și utilizarea mustului de struguri sulfitat moderat 200-300 mg/dm^3 și acidifiat prin adiționarea acizilor, până la diminuarea pH-ului sub mărimea critică de 2,8 [12].

Regimurile elaborate prevăd acidifierea mustului, de regulă, prin adiționarea acidului tartric, a acidului citric, sau amestecului acestora (fapt ce nu exclude, în unele cazuri, folosirea altor acizi). Cantitatea de acid, necesară pentru diminuarea pH-ului, depinde de natura acestuia și de proprietățile de tamponare ale musturilor concrete.

În musturile reale, în funcție de puterea-tampon (gradul de neutralizare a acizilor), pentru diminuarea pH-ului la 0,1 unități, este necesar, de regulă, 1,2-1,6 g/dm^3 de acid tartric sau 1,4-1,8 g/dm^3 de acid citric.

În cea mai simplă variantă ce poate fi implementată practic la toate întreprinderile vinicole din ramură, fabricarea mustului de struguri sulfitat-acidifiat prevede obținerea mustului de struguri proaspăt limpezit, determinarea în el a acidității active, puterii tampon și ponderii de combinare a dioxidului de sulf (prin expres-metode), calculul condițiilor de stabilitate garantată (pentru condițiile concrete de producere), sulfitarea și acidifierea mustului până la condițiile de stabilitate garantată și dirijarea lui la păstrare în condiții obișnuite.

În practica oenologică curentă, la ponderea de 55-65% a dioxidului de sulf legat, sulfitarea mustului se recomandă a fi efectuată din considerentele 200-250 mg/dm^3 , acidifierea lui – până la pH 2,8-2,6, indici care asigură stabilitatea microbiologică absolută. Pentru diminuarea pH-ului până la aceste valori este necesară, de regulă, folosirea a 4-6 g/dm^3 de acid tartric sau de amestec al acestuia cu acid citric.

Mustul de struguri sulfitat-acidifiat este microbiologic stabil și poate fi păstrat timp îndelungat (până la 12 luni și mai mult) în condițiile reale de producere, fapt ce nu exclude respectarea normelor sanitare. Păstrarea lui este recomandată în vase emailate ori din inox pline, în condiții de control și corectare periodică a conținutului de dioxid de sulf.

În cazul păstrării în vase nepline, se iau măsuri pentru protejarea suprafeței mustului de contaminare și de contact direct cu aerul (pernă de gaz inert sau atmosferă de dioxid de sulf). Mustul sulfitat-acidifiat are tendința de autostabilizare, ceea ce nu exclude tratarea lui pe parcurs.

Mustul de struguri sulfitat-acidifiat alb este fabricat fără macerarea mustuielii. Limpezirea mustului alb, sulfitat rezonabil până la 100-150 mg/dm^3, este efectuată, de regulă, în regim static, după tratarea preliminară a acestuia cu enzime, urmată (după 4-6 ore) de adiționarea bentonitei activate (5 g/dal).

Fabricarea mustului de struguri extractiv este efectuată prin macerarea mustuielii sau a boștinei la temperaturi ridicate sau obișnuite. Se recomandă folosirea efectului extracțional sinergic al concentrațiilor sporite de acid sulfuros și acidității active sporite care sunt create în boștină [13], sau mustuială proaspătă [14]. Efectul extracțional menționat este asigurat prin sulfitarea și acidifierea primelor porții de mustuială, dirijate la macerare, în dozele calculate pentru totalitatea acesteia la umplerea vaselor de macerare.

Mustul de struguri extractiv, cu concentrația de anhidridă sulfuroasă totală de 150-200 mg/dm^3 și aciditatea titrabilă mai mare de 10 g/dm^3, după o macerare de 6-24 ore, este separat de boștină. Limpezirea mustului extractiv este efectuată, de regulă, în regim static, după tratarea preliminară a acestuia cu enzime, urmată (după 4-6 ore) de adiționarea bentonitei activate (5 g/dal).

Musturile de struguri albe sau extractive limpezite sunt separate de burbe prin filtrare grosieră. Fracția mustului, obținută la filtrarea (presarea) burbelor poate fi adiționată la totalitatea mustului.

După testările de laborator în vederea determinării acidității active, puterii tampon și ponderii de combinare a dioxidului de sulf, în musturile de struguri limpezite sunt corectate aciditatea activă (pH-ul) și concentrația de dioxid de sulf total. Acești indici sunt aduși până la mărimile care le garantează stabilitatea microbiologică pentru condițiile reale de producere.

Păstrarea musturilor de struguri sulfitate-acidifiate este efectuată în vase tehnologice obișnuite, prealabil spălate minuțios (sterilizate), pline sau cu pernă de gaz protectoare, fără termostatare și precauții deosebite.

Controlul tehnologic al mustului la păstrare prevede determinarea periodică a concentrației de anhidridă sulfuroasă liberă și a stării microbiologice a mustului. În caz de necesitate, mustul poate fi sulfitat suplimentar și transvazat prin filtrare în alte

vase, prealabil sterilizate. Periodicitatea controlului tehnologic este determinată de condițiile reale de producere și poate fi de la 15 până la 45 de zile.

Musturile de struguri sulfitat-acidifiate pot fi folosite atât direct în vinificația primară (de exemplu, pentru adăugare în must sau boștină în fermentare), cât și după păstrare, drept component de cupaj specific (cu zahăr natural, aromatic, extractiv, colorat) – în vinificația secundară (la fabricarea vinurilor naturale cu zahăr restant, la fabricarea vinurilor spumante, la fabricarea altor produse vinicole). Mustul de struguri sulfitat-acidifiat poate fi folosit de sine stătător sau în amestec cu alte materiale zaharoase (de exemplu – cu mustul concentrat).

Drept destinație de bază a mustului de struguri sulfitat-acidifiat este utilizarea lui, în cantitate de 5-20%, pentru fabricarea vinurilor naturale demiseci și demidulci.

Întrucât cantitățile de must utilizate pot conduce la diminuarea conținutului alcoolului și ridicarea acidității în cupaje, acest fapt nu trebuie neglijat. Folosirea în cupaje a vinurilor materie primă cu conținutul alcoolului mai mare de 12% vol. permite fabricarea vinurilor condiționate după alcool chiar în cazul folosirii mustului în calitate de unică sursă de zahăr natural, iar ridicarea acidității în cupaje, deseori, este nu numai acceptabilă, ci și necesară.

Concluzii

Examinarea și utilizarea bazelor teoretice ale comportamentului și proprietăților soluțiilor de dioxid de sulf a permis elaborarea regimurilor tehnologice inovaționale de fabricare, păstrare și utilizare a mustului de struguri sulfitat-acidifiat.

Regimurile tehnologice elaborate sunt bazate pe folosirea efectului sinergic al acidității active sporite la concentrații moderate ale dioxidului de sulf și permit fabricarea mustului de struguri cu stabilitate microbiologică ridicată în condițiile obișnuite ale întreprinderilor vinicole.

Mustul de struguri sulfitat-acidifiat, în calitate de semifabricat sau component de cupaj cu zahăr de origine naturală, poate fi folosit la fabricarea unei game largi de produse, cu condiția respectării normelor legale de sulfitare și acidifiere ale acestora.

Implementarea regimurilor tehnologice elaborate în vinificația autohtonă nu numai că ar diminua considerabil nevoia de must concentrat (de import) și a cheltuielilor legate de procurarea lui, ci ar spori substanțial nativitatea și calitatea vinurilor naturale cu zahăr restant.

Bibliografie

1. Indicii de calitate și inofensivitate pentru musturile de struguri. Ordinul Agenției „Moldova-vin" 56 din 29.06.2009. Publicat în Monitorul Oficial 110-111. Art. 512.

2. Риберо-Гайон Ж., Пейно Э. и др. Теория и практика виноделия. Том 3. Способы производства вин. Превращения в винах. Перевод с французского, Москва: Изд-во «Пищевая промышленность». 1980, 480 с., с. 56-67.

3. Кишковский З.Н., Скурихин И. М. Химия вина. Учебник для ВУЗ-ов, Москва, Изд-во ВО «Агропромиздат», 1988, 254 с., с. 140-146.

4. Bloin J. Pratique raisonnee du SO_2 en oenologie. Chimie pratique du SO_2- sulfitage. http://sn1.chez-alice.fr/vin/article/partie_4.htm

5. Usseglio-Tomasset L., Chimie oenologique. 2-ed. francaise. Paris. Tec&Doc. 1995 -387 p., pp. 329-343.

6. Recueil international des methodes d'analyse des vins et des mouts – OIV, Paris 1990, p. 368.

a) p. 153-154, aciditee active, pH.

b) p. 273-278, 367, dioxyde de soufre.

7. Gilis J-F. Calcul du SO_2 actif. http://www.vignevin-sudouest.com/services-professionnels /formulaires-calcul/so2-actif.php

8. Бурьян Н.И., Тюрина Л.В. Микробиология виноделия. Москва: Изд. «Пищевая промышленность», 1979, 271 с., с. 86, 213.

9. Захарина О.С. и др. Новый способ стабилизации соков. Ж-л «Виноделие и Виноградарство СССР», 1987, №5, с. 35-38.

10. Романов А., Зеленцов В. И. Применение электродиализа в технологии производства напитков на виноградной основе. В сб. «Электрическая обработка биологических объектов и пищевых продуктов», 2007, № 4, с. 57-65.

11. EscudierJ-L. et all. Acidification et stabilization tartrique par methods soustractives. Comparaison des technologies d'echanges d'ions par resins et d'extraction d'ions par membranes. Revue „Progres Agricoles et Vinicole", 2012, 129, № 13-14, p. 324-332.

12. Brevet de SD al RM 713 la cererea cu depozitul s 2013 0052 din 19.03.2013. Prida I. A. și al. Procedeu de conservare a mustului de struguri, destinat fabricării vinului și procedeu de fabricare a vinului prin metoda cupajării cu utilizarea acestuia.

13. Brevet de SD al RM 750 la cererea cu depozitul s 2013 0140 din 05.08.2013. Prida I. A. și al. Procedeu de fabricare a mustului de struguri extractive destinat producerii vinului și procedee de fabricare a vinurilor cu utilizarea acestuia.

14. Hotărâre de acordare a brevetului de SD al RM 7807 din 15.05.2014 la cererea cu depozitul s 2013 0194 din 14.11.2013. Prida I.A. și al. Procedeu de fabricare a mustului de struguri extractiv.

SISTEMUL DE CREARE, TESTARE ŞI PROMOVARE A HIBRIZILOR NOI ÎN INSTITUTUL DE FITOTEHNIE „PORUMBENI”

Dr. ***Pintilie PÎRVAN***
Dr., conf. cercet. ***Silvia MISTREŢ***
Institutul de Fitotehnie „Porumbeni”

SYSTEMS OF CREATING, TESTING AND PROMOTION OF NEW HYBRIDS IN THE INSTITUTE OF CROP SCIENCE „PORUMBENI”.

Summary. The great experience of cultivation, favorable environmental conditions, adaptability of hybrids and the safety of obtaining the produce in the most difficult years are the basic factors which make possible the cultivation of corn in Republic of Moldova. Our country has a great assortment of autochthonous hybrids which continue to be requested by agricultural producers. In the article is represented the system of creation and implementation of maize hybrids which was developed during 40 years of activity of our Institute. The right implementation of this system, which consists of collaborating with all Institute's laboratories from maize breeding domain, was confirmed by the cultivation surfaces occupied by „Porumbeni” hybrids during the entire period of Institute's activity. „Porumbeni” hybrids were also awarded with different medals and diplomas at International Exhibitions.

Keywords: hybrid, corn, breeding, seed, parental forms.

Rezumat. Cultivarea porumbului în Republica Moldova se datorează experienţei de cultivare, condiţiilor climaterice şi siguranţei obţinerii producţiei în cei mai dificili ani. Țara noastră dispune de un sortiment bogat de hibrizi autohtoni de porumb, care continuă să fie solicitaţi de producătorii agricoli. În articol este expus sistemul de creare şi implementare a hibrizilor de porumb, format pe parcursul a 40 de ani de activitate a Institutului de Fitotehnie „Porumbeni”. Corectitudinea implementării acestui sistem de conlucrare cu laboratoarele Institutului în domeniul ameliorării porumbului a fost confirmată de suprafeţele ocupate de hibrizii marca „Porumbeni” de-a lungul deceniilor, dovadă fiind 8 hibrizi noi incluşi în ultimii ani în Registrul Soiurilor de Plante a Moldovei şi 9 brevete pentru soi de plantă obţinute. Hibrizii marca „Porumbeni” sunt menţionaţi cu diferite diplome şi medalii, în cadrul expoziţiilor internaţionale.

Cuvinte-cheie: hibrizi, porumb, ameliorare, seminţe, forme parentale.

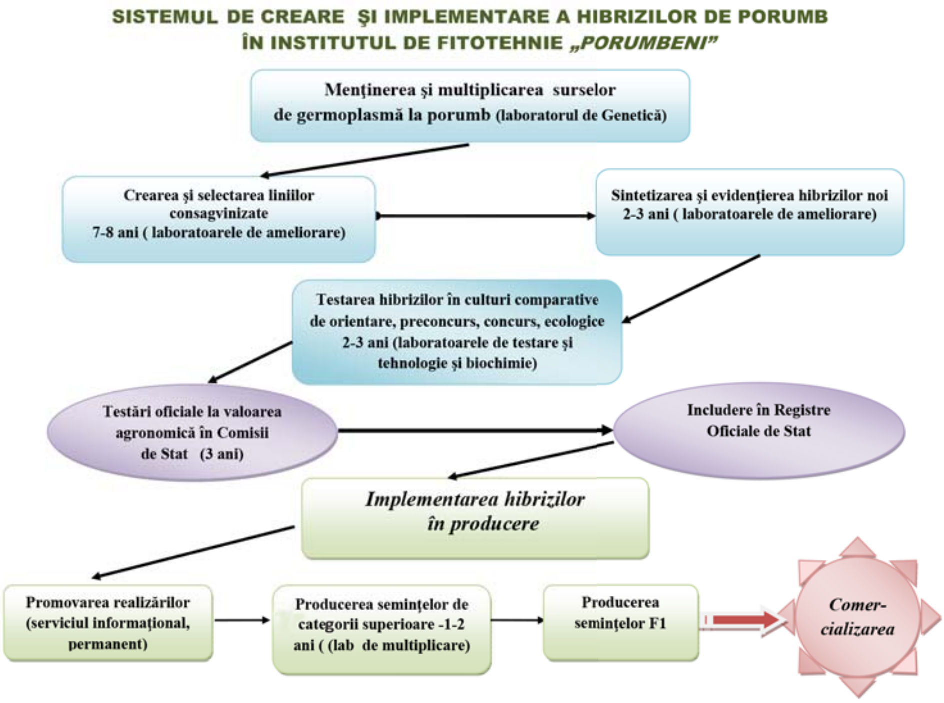
Cultivarea porumbului pe suprafeţe extinse în Republica Moldova (circa 400 mii ha, anual) se datorează tradiţiei şi experienţei, condiţiilor climaterice favorabile, disponibilităţii hibrizilor cu adaptabilitate corespunzătoare condiţiilor de creştere, rezultatelor înregistrate pe parcursul anilor şi siguranţei obţinerii producţiei în cei mai dificili ani, tehnologiilor de cultivare ce întrunesc ultimele realizări în domeniul selecţiei şi producerii de seminţe, utilităţii metodelor chimice de protecţie a plantelor şi posibilităţii de mecanizare a întregului proces de cultivare. Pornind de la aceste oportunităţi, creşte în continuu interesul pentru cultivarea porumbului, cu atât mai mult că pe moment s-au deschis căi noi de utilizare a culturii respective: pentru obţinerea bioetanolului, biogazului şi combustibilului solid (brichete), precum şi pentru obţinerea amidonului, uleiului şi altor componente importante.

Posibilităţile de obţinere a unor rezultate favorabile a făcut Republica Moldova foarte atractivă pentru instituţiile creatoare de hibrizi de porumb din întreaga lume, fapt demonstrat de conţinutul Registrului Soiurilor de Plante al Republicii Moldova, care pentru anul 2014 include 168 de hibrizi de porumb. Dintre aceștia, 35 de hibrizi, sau 20,8 %, sunt de origine „Porumbeni”.

Sortimentul bogat, dar și numărul impunător de hibrizi de origine străină de care dispune Republica Moldova oferă posibilitatea tuturor producătorilor agricoli să aleagă cu siguranţă cei mai valoroşi. Deşi Registrul Soiurilor de Plante cuprinde un număr mare de hibrizi străini, din diferite grupe de precocitate, hibrizii „Porumbeni” continuă să fie solicitaţi de producătorii agricoli, datorită adaptabilităţii şi stabilităţii demonstrate permanent, dar şi datorită preţului atractiv al seminţelor.

Pentru a menţine ponderea de cultivare cu seminţe „Porumbeni” la nivelul actual, cercetările savanţilor Institutului de Fitotehnie „Porumbeni” sunt direcţionate spre perfecţionarea sortimentului hibrizilor şi ridicarea calităţii seminţelor produse conform cerinţelor internaţionale. Cum pentru crearea formelor parentale şi a hibrizilor este nevoie de o perioadă îndelungată de timp, de până la 15-20 ani, amelioratorii utilizează diferite metode de reducere a acestei perioade. În special, la etapa creării hibrizilor – obţinerea a două generaţii pe an prin intermediul pepinierelor de iarnă, iar la etapa de testare – testarea noilor hibrizi în cadrul unor reţele de puncte ecologice, amplasate în presupusele zone de cultivare.

La Institutul de Fitotehnie „Porumbeni” există un mecanism tradiţional de creare, testare şi promo-



vare a noilor elaborări, format pe parcursul a 40 de ani. În trei laboratoare de ameliorare se studiază anual circa zece mii de descendenţi de diferite generaţii de inbriding pentru selectarea şi depistarea liniilor consangvinizate, înzestrate cu caractere agronomice valoroase şi capacitate de combinare. Familiile constante evidenţiate sunt incluse în diferite sisteme de încrucişări. Astfel, în laboratoarele de ameliorare anual sunt create în jur de 3-4 mii combinaţii hibride noi, studiate în următorii ani în culturi comparative de orientare şi culturi comparative de preconcurs. După doi ani de testări, majoritatea hibrizilor se rebutează de către amelioratori, din cauza lipsei capacităţii de combinare sau a însuşirilor agronomice negative, fiind selectaţi pentru testări în cultura comparativă de concurs doar 150 hibrizi.

Hibrizii din cultura comparativă de concurs aparţin la 6 grupe (FAO 150-500) de maturitate (câte 25 hibrizi în grupă), testaţi la 2 densităţi, pe parcele cu suprafaţa de 10 m^2. Hibrizii sunt repartizaţi randomizat. În fiecare set în calitate de martori se utilizează câte 2-3 hibrizi, inclusiv 1-2 proprii şi un hibrid bine cunoscut de origine străină.

În cultura ecologică se studiază anual 30-50 hibrizi, selectaţi din cultura comparativă de concurs după primul an de testare. Testările ecologice pentru hibrizii FAO 150-300 se efectuează în condiţii corespunzătoare de creştere în două localităţi în zona de nord a Republicii Moldova, în Belarus, Rusia, Kazahstan. Pentru hibrizii FAO 350-500 testările ecologice se efectuează în 4-5 localităţi ale Republicii Moldova.

Experienţele ecologice sunt semănate în termeni optimali, în 3-4 repetiţii, la densitatea plantelor optimă pentru zona respectivă. Criteriile de evaluare includ observaţii fenologice şi aprecieri cantitative. Principalii indici de evaluare sunt: data apariţiei plantelor, ritmul iniţial de creştere, perioada până la înfloritul paniculului şi a stigmatelor, maturitatea fiziologică, numărul de ştiuleţi la 100 de plante, rezistenţa la frângere şi cădere, afectarea de boli şi dăunători, producţia de boabe la 14% umiditate şi umiditatea boabelor la recoltare.

La etapă studierii hibrizilor în cultura comparativă de concurs se implică Laboratorul de tehnologie şi biochimie care efectuează aprecierea biochimică şi fiziologică a hibrizilor anului II şi III de testare, precum şi elaborează elemente tehnologice specifice pentru hibrizi concreţi. Datele obţinute în cultura comparativă de concurs şi reţeaua ecologică servesc drept bază pentru transferarea hibrizilor la testări oficiale.

Pentru testările autorizate se înaintează doar hibrizii care au demonstrat performanţă faţă de martori doi ani la rând în cultura de concurs şi au avantaj faţă de martor în primul an la toate punctele ecologice. Totodată, pe lângă acestea, noul hibrid trebuie să fie la nivel faţă de hibridul străin utilizat în calitate de martor.

Prin urmare, drept criterii de promovare a noilor hibrizi de porumb servesc: productivitatea, precocitatea, rezistenţa la boli, dăunători şi condiţiile nefavorabile de mediu, rezistenţa la cădere şi frângere, pretabilitatea la cultivarea mecanizată şi posibilita-

tea de producere industrială a seminţelor. În cadrul testărilor oficiale hibrizii sunt studiaţi timp de trei ani în diferite zone de cultivare a porumbului, fiind astfel determinată zona concretă de cultivare a hibridului nou.

Hibrizii consacraţi, de perspectivă sau înregistraţi în Registre oficiale, sunt obiectul de lucru al Laboratorului de producere a seminţelor, care pe lângă multiplicarea seminţelor de categorii biologice superioare coordonează şi producerea seminţelor din republică. Compartimentul reclamei şi implementării hibrizilor este obiectivul colaboratorilor serviciului de promovare, care participă anual la toate expoziţiile naţionale şi internaţionale. Pe parcursul întregului an se organizează seminare şi mese rotunde cu producători de seminţe şi producătorii agricoli.

Corectitudinea implementării acestei scheme de conlucrare cu toate laboratoarele în domeniul ameliorării porumbului a fost confirmată de suprafeţele ocupate de hibrizii marca „Porumbeni" pe parcursul întregii perioade de activitate a Institutului, iar drept exemplu în ultimii ani, 2012 şi 2013, au fost incluşi în Registrul Soiurilor de Plante al Republicii Moldova hibrizii Porumbeni 383, Porumbeni 374, Porumbeni 395 şi Porumbeni 402, recunoscuţi „de perspectivă" Porumbeni 306, Porumbeni 369, Porumbeni 378 şi Porumbeni 294 şi obţinute Brevete pentru soi de plantă pentru 9 hibrizi: Porumbeni 176, Porumbeni 270, Porumbeni 461, Porumbeni 222, Porumbeni 459, Porumbeni 331, Porumbeni 375, Porumbeni 397, Porumbeni 458.

Hibrizii marca „Porumbeni" sunt menţionaţi cu diferite diplome şi medalii în cadrul expoziţiilor internaţionale „Infoinvent" şi „Proinvent". Recent, colaboratorii Institutului s-au întors de la expoziţia „Proinvent", organizată la Cluj-Napoca (România), cu 4 medalii pentru hibrizii Porumbeni 176, Porumbeni 375, Porumbeni 458 şi Porumbeni 459.

Concluzii

Implementarea în producere a noilor hibrizi ce ar asigura obţinerea unor rezultate meritorii necesită testarea obligatorie a acestora la valoarea lor agronomică, în zona unde se preconizează a fi cultivate.

Dreptul de autor asupra elaborărilor ştiinţifice şi corectitudinea în procesul producerii de seminţe sunt asigurate în baza cerinţelor înaintate de Uniunea Europeană, la momentul actual fiind obligatorie protecţia juridică a hibrizilor şi formelor parentale de porumb.

Pentru transferarea unui hibrid la testări oficiale, pe lângă testul valorii agronomice (VCU) este necesar de efectuat examinarea tehnică (testul DUS) a soiului conform cerinţelor Convenţiei UPOV.

Bibliografie

1. Registrul Soiurilor de Plante al Republicii Moldova pentru anul 2013.

2. Convenţia Internaţională pentru protecţia noilor varietăţi de plante. Geneva, 1996.

3. Ghidul de testare a porumbului TG2/9.

4. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. Издательство: Агропромиздат, 1985 г. 351 стр.

5. Legea nr.39-XVI/2008 privind protecţia soiurilor de plante.



Păretar (fragment), începutul sec. al XIX-lea. Nr. 7

EFICACITATEA IRIGAŢIEI ÎN CONDIŢIILE REPUBLICII MOLDOVA

*Academician **Serafim ANDRIEŞ***
*Dr., conf. **Vladimir FILIPCIUC***
Institutul de Pedologie, Agrochimie şi Protecţie a Solului „Nicolae Dimo”

EFFECTIVENESS OF IRRIGATION IN CONDITIONS OF REPUBLIC OF MOLDOVA

Summary: This paper presents experimental data on the effectiveness of irrigation according to agropedoclimatic area, type, subtype soil and the crop plant. It was established that irrigation ensures a spore in harvest of 30-80% on the gray soils, leachates and typical chernozems in the North area and 180-250% on ordinary and carbonate chernozem in the Southern area. The largest spore in harvest and economic effects of irrigation are obtained to the vegetable crops. In conditions of production on the irrigated soils are obtained programmed harvests from 10.0 to 12.0 t maize grains and 6.5-7.0 t / ha of the winter wheat for bakery products.

Keywords: crop plant, efficiency, harvest, irrigation, soil.

Rezumat. În articol sunt prezentate date experimentale privind eficacitatea irigaţiei în funcţie de zona agropedoclimatică, tipul de sol şi planta de cultură. S-a stabilit că irigaţia asigură o creştere a recoltei de 30-80% pe solurile cenuşii, cernoziomurile levigate şi tipice din zona de Nord şi 180-250% pe cernoziomurile obişnuite şi carbonatice din zona de Sud. Cele mai mari sporuri de recoltă şi efecte economice de la irigare se obţin la culturile legumicole. În condiţiile de producere pe solurile irigate s-au obţinut recolte programate de 10,0-12,0 t porumb pentru boabe şi 6,5 – 7,0 t/ha grâu de toamnă pentru panificaţie.

Cuvinte-cheie: sol, plantă de cultură, irigaţie, recoltă, eficacitate.

Introducere

În Republica Moldova productivitatea plantelor de cultură este în mare măsură determinată de condiţiile pedologice şi climatice. Clima în Moldova este temperat continentală, cu iarnă blândă şi scurtă, vară caldă şi lungă. Temperatura medie a lunii iulie constituie 20-22°C. Cantitatea de precipitaţii atmosferice în zona de Nord este „submedie” şi constituie 550-600 mm, iar în cea de Sud – „scăzută” şi alcătuieşte 460-500 mm. Coeficientul hidrotermic, după Ivanov-Vîsoţchi, constituie 0,7-0,8 în zona de Nord şi 0,5-0,6 în cea de Sud. Conform [14], gradul de asigurare a culturilor agricole cu umiditate constituie circa 50% pentru culturile legumicole (tomate) şi 50-80% pentru cerealiere (grâul de toamnă, porumbul pentru boabe).

În perioada de vegetaţie a plantelor, mai cu seamă în lunile iunie-august, realmente în fiecare an se înregistrează secete de sol şi de aer. În nordul ţării o secetă puternică se manifestă o dată în 10 ani, în centru – de 2-3 ori, iar în partea de sud – de 3-4 ori. Deficitul de umiditate conduce la reducerea capacităţii de producere a solurilor, la diminuarea sau chiar compromiterea totală a recoltei.

În astfel de condiţii climatice, irigaţia reprezintă o măsură radicală de optimizare a regimului hidric al solului şi al plantelor de cultură. Este vorba de un ansamblu de lucrări de îmbunătăţiri funciare care asigură aprovizionarea dirijată cu apă a culturilor agricole în vederea sporirii productivităţii. În lucrare sunt prezentate date experimentale privind eficacitatea irigaţiei în diferite zone agropedoclimatice la cultivarea diferitor plante de cultură pe cernoziomurile tipice, obișnuite, carbonatice și solurile aluviale.

Material şi metodă

Cercetările au fost efectuate în experienţele de câmp şi de producere pe diferite tipuri şi subtipuri de sol în condiţii de irigaţie. Au fost generalizate, de asemenea, rezultatele experienţelor de câmp de lungă durată a instituţiilor de cercetări de profil.

Pentru obţinerea recoltelor programate se determină: suprafaţa terenurilor irigate la nivel de câmp, gospodărie agricolă, raion; gradul de aprovizionare a solului cu materie organică, macro- şi microelemente; gradul de asigurare a gospodăriei agricole cu materiale şi echipament agricol; recolta programată pentru fiecare câmp (solă). În perioada de vegetaţie a plantelor de cultură s-a realizat diagnoza complexă sol-plantă. Irigările se efectuau în funcţie de rezervele de umiditate în stratul activ şi fazele critice de utilizare a apei de către plantele de cultură. Datele experimentale au fost prelucrate prin diferite metode statistice.

Rezultate şi discuţii

Datele experimentale ale instituţiilor de cercetare şi învăţământ şi practica gospodăriilor cu agricultură avansată au demonstrat că irigaţia este o măsură eficientă pentru sporirea recoltelor plantelor de cultură. În experienţele de câmp au fost obţinute 6,5-7,5 t/ha grâu de toamnă, 10,0-12,0 t porumb pentru boabe, 50,0-70,0 t/ha tomate. În condiţii de producere, în diferite raioane

şi gospodării agricole, de asemenea, s-au obţinut rezultate înalte. Pe terenurile irigate au fost obţinute 5,5-6,5 t grâu de toamnă, 9,0-10,0 t porumb pentru boabe, 50,0-55,0 t tomate, 150,0-180,0 t sfeclă pentru furaj, 50,0-55,0 t/ha lucernă masă verde.

În cele ce urmează prezentăm rezultatele cercetărilor privind eficacitatea irigaţiei în diferite zone pedoclimatice obţinute în instituţiile de cercetări. Experienţele efectuate în Zona de Sud-Est a republicii pe cernoziom obişnuit [21] au demonstrat o eficacitate înaltă a irigaţiei. Plantele de cultură cultivate în asolament cerealiero-legumicol, cu cota respectivă a ierburilor perene, au reacţionat diferit la irigaţie. Cel mai mare spor de recoltă s-a obţinut la culturile legumicole: 500-600% la cultivarea morcovului şi cepei; 240-400% la tomate. Lucerna şi soia la irigare au format recolte înalte cu un spor de 250-300%. Productivitatea grâului de toamnă şi a porumbului pentru boabe fusese de asemenea înaltă, constituind respectiv 5,4 şi 7,5 t/ha boabe. Sporul de recoltă de la optimizarea regimului de umiditate a solului a fost de 1,5-2,3 ori mai mare în comparaţie cu productivitatea cernoziomului obişnuit neirigat.

Irigaţia asigură un efect înalt agronomic şi economic. Cele mai mari efecte economice se obţin la cultivarea culturilor legumicole [3, 21].

În Zona de Nord a republicii eficacitatea irigației a fost studiată în cadrul experienței de câmp de lungă durată a Institutului de Cercetări pentru Culturile de Câmp „Selecţia", fondată pe cernoziom tipic. Rezultatele [4] au demonstrat că grâul de toamnă cultivat pe cernoziomul tipic udat asigură în medie o productivitate de 6,58 t/ha boabe pentru anii 1970-2010. Cota irigației în formarea recoltei constituie 32% pe fondul nefertilizat și 33% pe cel fertilizat. Sporul de recoltă de pe urma aplicării îngrășămintelor pe acest subtip de cernoziom constituia circa 20%.

În experiențele cu grâul de toamnă au fost cercetate regimurile de lucrări hidroameliorative, reacția soiurilor la irigare și la fertilizare, programarea recoltei [26, 28, 5]. S-a constatat că la această cultură eficacitate înaltă o au udările de toamnă. Acest procedeu asigură cea mai bună valorificare a apei de irigare atât pe fondul nefertilizat, cât și pe cel fertilizat.

Folosirea îngrășămintelor organice și minerale în asolament este un factor primordial în utilizarea rațională a apei din sol. Sporul de recoltă de la aplicarea îngrășămintelor constituie 30-43%. A fost întocmit regimul de irigație a grâului de toamnă pentru un nivel de producție de 6,0-7,0 t/ha. Irigarea și îngrășămintele minerale au determinat obținerea unor sporuri de producție de grâu de toamnă în rotație cuprinse între 0,8-4,6 t/ha. Eficiența valorificării apei de irigat a constituit 1,45-5,6 kg/m^3. Mult mai înaltă este eficiența valorificării îngrășămintelor minerale care constituie 7,2 și 22,7 kg la un kg de substanță activă de NPK.

În cadrul experienței de câmp de lungă durată a Institutului de Cercetări pentru Culturile de Câmp „Selecția", sfecla pentru zahăr la irigare a fost inclusă în cercetare din anul 1969 [5]. Pentru condițiile Zonei de Nord a Moldovei a fost stabilit consumul de apă pentru formarea recoltelor. Având o perioadă lungă de vegetație (de la 160 până la 210 zile), sfecla are un consum de apă mai mare decât celelalte culturi – 6000-7000 m^3/ha. Din această cauză cultura respectivă are o eficacitate înaltă la irigare. În scopul utilizării eficiente a apei pentru irigație au fost stabilite perioadele critice în utilizarea apei pentru formarea recoltei. Sfecla pentru zahăr utilizează umiditatea din sol cel mai intens în perioada a doua de vegetație – de la 1 iulie până la 20 august. Consumul de apă în această perioadă constituie în medie 40 m^3/ha pentru 24 ore, pe când în celelalte două perioade (de la încorporarea semințelor până la 1 iulie și de la 20 august până la recoltare) numai 24, respectiv 25 m^3/ha.

În urma investigațiilor efectuate au fost propuse pentru implementare 2 metode de determinare a termenilor de udare: 1. diagnosticul bazat pe factorii fiziologici (concentrația sucului celular, intensitatea secreției sevei) și 2. metoda de calcul elaborată în baza indicilor obținuți în experiențele de câmp.

Experimental s-a stabilit că în condițiile de ameliorare hidrică a cernoziomului tipic din Stepa Bălților aplicarea îngrășămintelor duce la obținerea recoltelor scontate. Aplicarea a 80 t/ha gunoi de grajd și $N_{70}P_{100}K_{60}$ asigură obținerea a 60-70 t/ha sfeclă pentru zahăr. Irigarea și îngrășămintele au determinat obținerea unor sporuri de producție cuprinse între 19,8-29,0 t/ha. Recuperarea costului apei de irigat și a îngrășămintelor minerale este înaltă și alcătuiește 15,2-23,8 kg de rădăcini la 1 m^3 de apă și 55-141 kg de producție la 1 kg de substanță activă NPK. Sporul în recoltă de la irigare variază de la 3,8 până la 15,0 t/ha, sau 11-32% (în medie 20%).

Datele generalizate de Laboratorul Ameliorarea Solurilor al Institutului „Nicolae Dimo" au demonstrat că eficacitatea irigaţiei este diferită în funcţie de zona agropedoclimatică a republicii (fig.1). În Zona de Nord (raioanele Briceni, Ocniţa, Donduşeni, Edineţ, Râşcani, Drochia, Floreşti, Camenca, Şoldăneşti) irigaţia asigură un spor în recoltă de 30-80%, în zona de Centru – de 80-180%, iar în cea de Sud,

cu insuficienţă acută de umiditate (raioanele Căuşeni, Slobozia, Ştefan Vodă, Taraclia, Leova, Cantemir, Cahul, UTA-Găgăuzia) – de 180-250%.

În anii 1970-1980, este dezvoltată o direcţie nouă de cercetare – obţinerea recoltelor programate. Coordonarea lucrărilor de cercetare şi implementare în acest domeniu se efectua de către Consiliul Tehnico-Ştiinţific al Ministerului Agriculturii condus de academicianul M. Lupaşcu. Esenţa programării recoltei constă în elaborarea unui complex de măsuri, îndeplinirea necondiţionată a cărora conduce la obţinerea recoltelor calculate, dar şi la sporirea fertilităţii solului şi protecţia mediului ambiant.

Rezultatele cercetărilor fundamentale şi aplicative, obţinute de academicianul M. Lupaşcu, sunt expuse în monografii şi articole ştiinţifice [22, 23, 24, 9, 10, 11], cât şi în recomandări practice [27, 12]. Implementarea complexului de măsuri şi procedee tehnologice elaborate asigură obţinerea recoltelor programate ale culturilor furajere şi cerealiere cultivate în asolamente pe cernoziomuri şi solurile aluviale irigate. Au fost elaborate tehnologii privind obţinerea a două-trei recolte de culturi furajere pe an.

În condiţii de irigaţie se creează premise favorabile pentru dezvoltarea sectorului zootehnic. La rândul său, acesta, evoluând, asigură fitotehnia cu îngrăşăminte organice foarte necesare pentru formarea şi menţinerea unui bilanţ echilibrat de materie organică în sol şi a unui circuit închis al elementelor biofile. Astfel, rolul prioritar în asolamentele

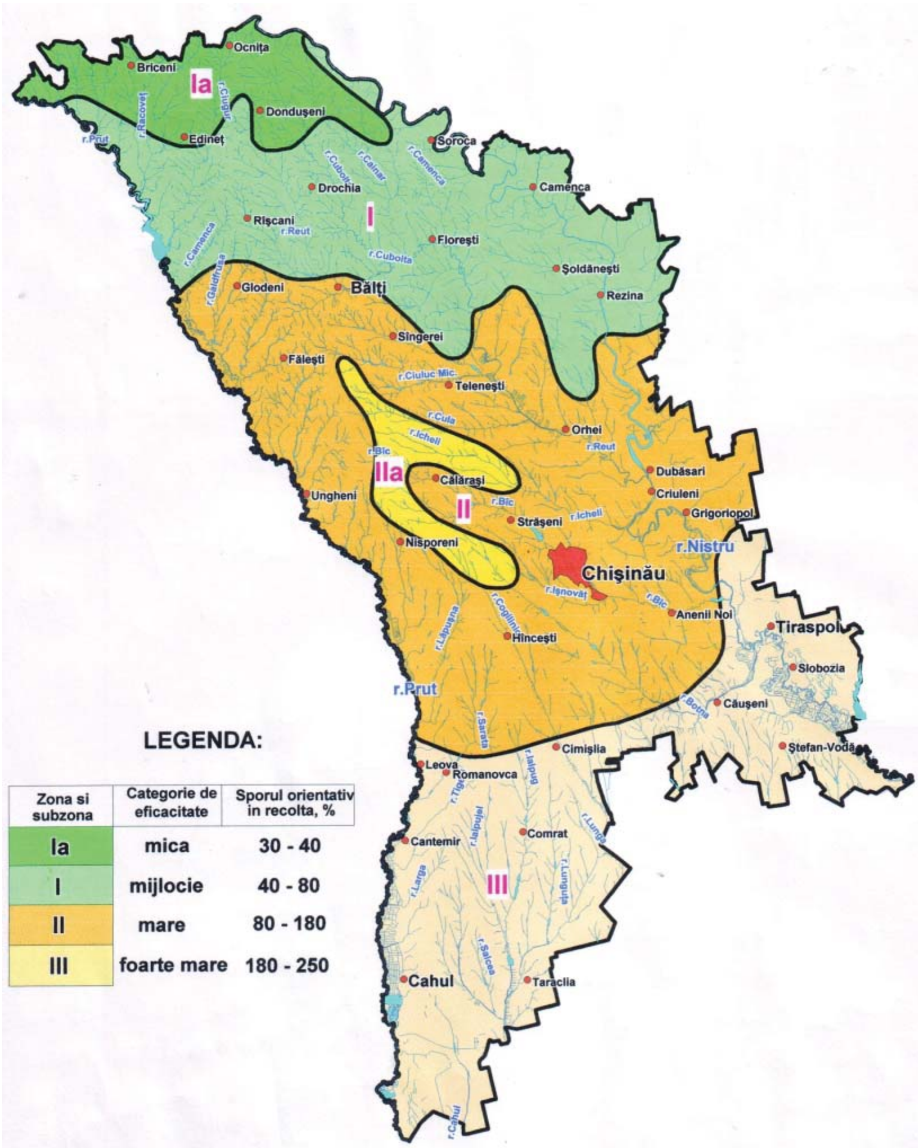


Figura 1. Eficacitatea irigaţiei în diferite zone pedoclimatice ale Republicii Moldova (datele Laboratorului Ameliorarea Solurilor a Institutului „Nicolae Dimo”, dr. Iu. Rozloga, V. Filipciuc)

furajero-cerealiere revine îngrăşămintelor organice, îngrăşămintelor verzi şi resturilor vegetale. Îngrăşămintele minerale se aplică în rând (starter) şi ca nutriţie suplimentară în conformitate cu recomandările în vigoare [12].

În anii 1970-1990, în studiul pentru obţinerea recoltelor programate s-au antrenat toate instituţiile de cercetări de profil, inclusiv colaboratorii Secţiei Agrochimie a Institutului de Pedologie şi Agrochimie „Nicolae Dimo". Cercetările s-au efectuat în experienţele de câmp pe cernoziom obişnuit şi în condiţii de producere pe cernoziomurile tipice, obişnuite, carbonatice şi solurile aluviale. A fost elaborat şi implementat sistemul inofensiv de fertilizare a grâului de toamnă şi porumbului pentru boabe, bazat pe rezultatele diagnozei complexe sol-plantă.

Rezultatele cercetărilor sunt expuse în monografii [13, 1, 2], articole ştiinţifice recenzate [15, 16, 17, 18, 19, 20], recomandări şi instrucţiuni metodice [27, 25, 7, 8].

Tehnologia de obţinere a recoltelor programate de porumb pentru boabe şi grâu de toamnă a fost implementată în gospodăriile care dispuneau de terenuri irigate mari şi de o bază tehnico-materială adecvată [27]. Rezultatele sunt prezentate în tabelele 1 şi 2. S-a stabilit posibilitatea obţinerii în toate zonele pedoclimatice ale republicii a recoltelor programate de 10,0-12,0 t porumb pentru boabe şi 6,5-7,0 t/ha grâu de toamnă. Nivelul recoltei era diferit şi determinat în funcţie de tipul şi subtipul de sol, gradul de asigurare a regimului de umiditate, de cantitatea de îngrăşăminte etc. Pentru atingerea obiectivului preconizat se cerea respectarea necondiţionată a procedeelor tehnologice de lucrare a solului, de optimizare a nutriţiei minerale a culturilor agricole, de protecţie integrată a plantelor de buruieni, boli şi dăunători.

Asigurarea agrochimică a tehnologiei de cultivare a porumbului pentru boabe la irigare era efectuată de Institutul de Pedologie şi Agrochimie „Nicolae Dimo", Filiala din Chişinău a Institutului Unional pentru Deservirea Agrochimică şi Serviciul Agrochimic de Stat. Transferul tehnologic s-a efectuat în gospodăriile agricole din raioanele Râbniţa, Dubăsari, Slobozia, Criuleni, Ştefan Vodă, Hânceşti, Cahul şi altele pe o suprafaţă de 15-20 mii ha.

Tabelul 1

Recolta programată de porumb pentru boabe obţinută la irigare, t/ha [1]

Anul	Raionul	Suprafaţa, ha	Recolta, t/ha		Deviere, %
			calculată	obţinută	
1980	Slobozia	40	12,5	11,8	-6
	Râbniţa	113	12,0	9,8	-18
	Ştefan Vodă	100	11,0	9,4	-14
1981	Ştefan Vodă	60	9,5	9,0	-5
	Ştefan Vodă	150	10,0	8,9	-11
	Slobozia	50	10,0	7,8	-22
1982	Slobozia	163	10,0	10,4	+4
	Ştefan Vodă	292	10,0	9,4	-6
		100	10,0	10,1	+1
1983	Slobozia	400	10,0	9,6	-3
	ŞtefanVodă	200	10,0	8,9	-11
	Râbniţa	124	6,5	6,3	-3
1984	Dubăsari	80	9,0	8,5	-6
	Slobozia	500	12,5	12,0	-4
	Râbniţa	80	8,0	8,9	-2
1985	Slobozia	42	12,0	11,0	-8
		42	11,0	10,0	-9
1986	Slobozia	110	12,0	10,5	-12
		167	10,0	9,2	-8

Tabelul 2

Recolta programată de grâu de toamnă obţinută la irigaţie în comuna Blijnii Hutor, raionul Slobozia, t/ha [1, 20]

Anul	Suprafaţa, ha	Recolta, t/ha		Devierea, %	Conţinutul de gluten, %
		calculată	obținută		
1988	45	7,0	6,8	-3	25,2
1988	45	7,0	6,8	-3	26,8
1988	43	7,0	7,0	0	24,0
1989	160	6,0	6,0	0	24,0
1990	118	7,0	7,0	0	26,0

Optimizarea regimului hidric se realiza în funcţie de rezervele de umiditate în stratul activ al solului şi fazele critice de utilizare a apei de către plante. Pentru porumb, perioada critică în utilizarea umidităţii solului este de la 10-12 frunze până la faza lapte-ceară (tab. 3). Insuficienţa de umiditate în această perioadă conduce la scăderea recoltei de la 15-20% în fazele 10-12 frunze – ieşirea în spic, până la 20-25% în perioada formării boabelor – faza de lapte-ceară.

În perioada de vegetaţie transferul tehnologic se monitoriza prin supravegherea de autor. Rezultatele obținute erau generalizate pentru fiecare câmp, gospodărie agricolă, raion. Concluziile se analizau la seminarele agricole raionale și locale.

În Republica Moldova irigația se practică din vremuri străvechi, preponderent la cultivarea culturilor legumicole [21]. Optimizarea regimului de umiditate pe suprafețe mari s-a început în anii ’30 ai secolului trecut odată cu darea în exploatare a sistemului de irigare Caragaş, din raionul Slobozia, pe o suprafaţă de 5 mii ha. Sistemul a fost construit într-o formă de canale deschise cu irigație superficială pe brazdă. Randamentul sistemului era de numai 0,35. În anii 1950, au fost construite sisteme similare în lunca fluviului Nistru: Tighina, Chițcani, Copanca, Purcari și altele pe o suprafață de 12,5 mii ha. În anii 1960, în Moldova se irigau peste 30 mii ha de terenuri agricole (fig.2).

Lucrările hidroameliorative pe suprafeţe mari s-au efectuat după anul 1966, când a fost prevăzută dezvoltarea agriculturii irigate în republică [6]. Amenajările de irigație se caracterizează printr-un înalt nivel tehnic, randamentul fiind de 0,9-0,95. Metoda de bază aplicată pe 95-96% din terenuri era irigația prin aspersiune cu dispozitivele de tip ДДА – 100 M, „Fregat”, „Dnepr” şi al.

În 1970, suprafața terenurilor irigate în comparație cu anul 1950 a crescut de 7,5 ori, iar în anul 1980 – de 14,1 ori. Au fost ameliorate luncile râurilor Nistru (39 mii ha), Botna (circa 5 mii ha), o mare parte a luncii râului Prut (peste 20 mii ha). În aceeaşi perioadă a secolului trecut a fost începută valorificarea terenurilor de terasă (sistemul de irigare Râbnița, Ștefan Vodă, Sucleea și altele). Către anii 1990, suprafața solurilor irigate a crescut, constituind 308 mii ha [13]. După privatizarea fondului funciar suprafața terenurilor irigate a scăzut până la 10-30 mii ha. În ultimii ani (2000-2014) are loc extinderea irigației, îndeosebi prin picurare cu utilizarea apei din sursele locale. Irigația se aplică preponderent la cultivarea culturilor legumicole și pomiviticole.

Tabelul 3

Pierderile în recoltă a porumbului pentru boabe provocate de insuficiența de umiditate în sol în diferite perioade de vegetație, % [1]

Perioada de dezvoltare a plantelor	Numărul de zile	Pierderea în recoltă din insuficiență de umiditate, %
Semănatul – încolțirea	10	3-5
Încolțirea – 6-7 frunze	20	5-8
6-7 frunze – 10-12 frunze	18	8-11
10-12 frunze – ieșirea în spic	15	15-25
Ieșirea în spic – începutul formării boabelor	20	20-25
Începutul formării boabelor – fază de lapte-ceară	20	20-25
Faza de lapte-ceară – coacerea deplină	20	-
TOTAL	123	-

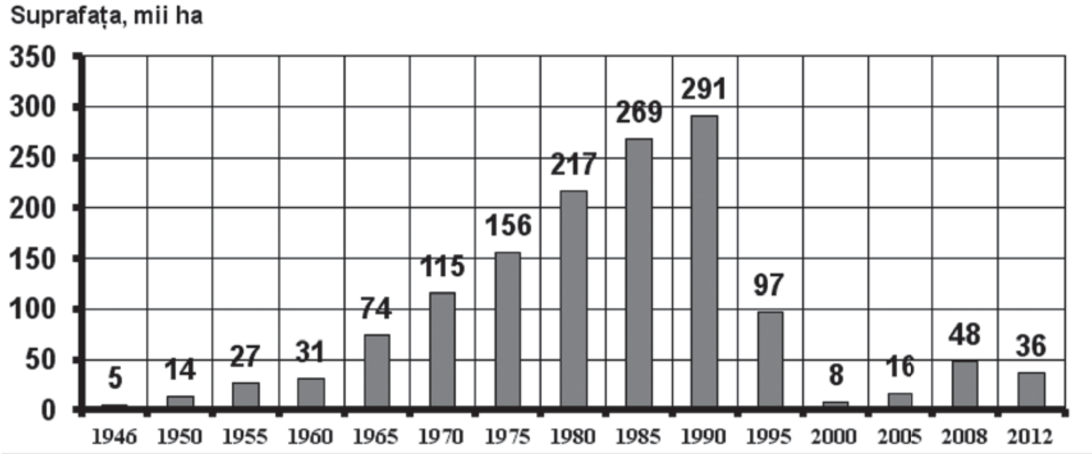


Fig. 2. Dinamica terenurilor irigate în Republica Moldova

S-a început reabilitarea sistemelor de irigare cu utilizarea apei din râurile Nistru și Prut [13]. În urma analizei tehnico-economice complexe efectuată de concernul „Apele Moldovei", au fost selectate, evaluate ca viabile și propuse pentru includere în Programul de reabilitare 51 sisteme de irigare cu suprafața totală de circa 124,3 mii ha.

Actualmente se realizează programul de reabilitare a 11 sisteme de irigare cu suprafața de 15,5 mii ha. Pe terenurile ameliorate se vor obține recolte proiectate de culturi legumicole, cerealiere, furajere și pomiviticole. Experiența acumulată în anii 1970-1990 în utilizarea rațională a terenurilor irigate va fi benefică pe parcursul dezvoltării și extinderii agriculturii irigate pentru obținerea recoltelor proiectate și programate.

Bibliografie

1. Andrieș S. Optimizarea regimurilor nutritive ale solurilor și productivitatea plantelor de cultură. Chișinău: Pontos, 2007. 374 p.

2. Andrieș S. Agrochimia elementelor nutritive. Fertilitatea și ecologia solurilor. Chișinău: Pontos, 2011. 223 p.

3. Andrieș S., Coronovschi A., Cheli A. Eficacitatea irigației și fertilizanților în Moldova. Resursele funciare și acvatice. Valorificarea superioară și protecția lor. Materialele Conf. științ. practice consacrate împlinirii a 125 de ani de la nașterea acad. Nicolae Dimo. Vol. II. Chișinău: Tipografia USM, 1998. P. 162-165.

4. Boincean B. P., Martea M. P., Ungureanu A. I., and Hropotinschi P.M. Log-term Field Experiment with Irrigation on the Balti Chernozem. Soil as world Heritage. Editor David Dent: Springer, 2014. P. 233-250.

5. Boincean B., Bugaciuc M., Nica L., Hropotinschi P., Boaghi I., Lidia Bulat, Rusnac G., Țaranu V., Stadnic S., Martea M., Ungureanu A. Rezultatele cercetărilor științifice pe agrotehnică în cadrul ICCC „Selecția". Lucrările conferinței internaționale științifico-practice // Cultura plantelor de câmp – rezultatele și perspectivele. Bălți, 2004. P. 56-75.

6. Buletin de monitoring ecopedologic (pedoameliorativ). Ediția II. Chișinău: Agroinformreclama, 1995. P. 3-50.

7. Instrucțiuni metodice privind diagnoza sistemului sol-plantă a nutriției minerale la grâul de toamnă. Chișinău, 1993. P.14-35.

8. Instrucțiuni metodice privind diagnoza complexă sol-plantă a nutriției minerale la porumb. Chișinău, 1996. 20 p.

9. Lupașcu M. Agricultura Moldovei și ameliorarea ei ecologică. Chișinău: Știința, 1996. 112 p.

10. Lupașcu M. Agricultura ecologică și producția furajelor în Republica Moldova. Chișinău: Știința, 1998. 485 p.

11. Lupașcu M. Lucerna. Importanța ecologică și furajeră. Chișinău: 2004. 302 p.

12. Lupașcu M., Lala M., Darie V., Bolocan N. Culturile furajero-cerealiere în asolamente ecologo-ameliorative (Recomandări practice). Chișinău, 2013. 25 p.

13. Programul complex de valorificare a terenurilor degradate și sporirea fertilității solurilor. Partea II. Sporirea fertilității solurilor. Chișinău: Pontos, 2004. P. 79-94.

14. Агроклиматические ресурсы Молдавской ССР. Ленинград: Гидрометеоиздат, 1982. 197 с.

15. Андриеш С.В., Цыганок В.Д. Возделывание программированных урожаев кукурузы на орошаемых землях в Молдавии. Ж. Химия в сельском хозяйстве. № 6, 1986. С. 52-55.

16. Андриеш С.В., Цыганок В.Д. Оптимизация фосфорного питания кукурузы при выращивании программированных урожаев. Сообщение 1. Оценка диффузии фосфора к корням растений. Ж. Агрохимия, № 9, 1986. С. 32-40.

17. Андриеш С.В., Цыганок В.Д. Оптимизация фосфорного питания кукурузы при выращивании программированных урожаев. Сообщение 2. Расчет доз фосфорных удобрений. Ж. Агрохимия. № 6, 1987. С. 15-20.

18. Андриеш С.В., Лунгу В.К. Почвенная диагностика азотного питания кукурузы на орошае-

мом черноземе обыкновенном. Ж. Агрохимия, № 12, 1988. С.13-18.

19. Андриеш С. В., Лунгу В. К. Потребность орошаемой кукурузы в азоте для формирования высоких урожаев кукурузы и растительная диагностика азотного питания. Ж.Агрохимия, № 5, 1989. С.12-17.

20. Андриеш С. В., Лях Н. М. Почвенная диагностика азотного питания озимой пшеницы на орошаемом черноземе Республики Молдова. Ж. Агрохимия, № 1, 1992. С. 30-39.

21. Гуманюк А. В., Пара Н. П., Погребняк А. П. Влияние факторов интенсификации земледелия на плодородие почвы. – Бендеры: Полиграфист, 2010. С. 41-206.

22. Лупашку М. Ф. Основные вопросы программирования урожаев полевых культур в условиях Молдовы. Программирование урожаев сельскохозяйственных культур. Кишинев, 1976. С. 125 -141.

23. Лупашку М. Ф. Принципы программирования урожаев кормовых культур при орошении в Молдавской ССР. Тезисы докл. науч. практ. конференции «Повышение эффективности орошаемого земледелия на основе нормирования водопользования». Кишинев, 1985. С. 5.

24. Лупашку М. Ф. Экология и интенсификация полевого кормопроизводства. Кишинев, 1989. 428 с.

25. Методические указания по регулированию питательного режима почв под программированный урожай кукурузы на орошаемых черноземах Молдавской ССР. Кишинев, 1989. 25 с.

26. Михалчевский В. Д. Орошение полевых культур в Молдавии (технология возделывания). – Кишинев: Штиинца, 1980. 144 с.

27. Рекомендации по программированию урожаев полевых, кормовых и овощных культур на орошаемых землях Молдавии. Кишинев: Типография КСХИ, 1987. 143 с.

28. Снегур М. И., Михалчевский В. Д., Бондаренко Ю. М. Программирование урожая полевых культур. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1987. 174 с.



Război (fragment), sfârşitul sec. al XVIII-lea. Nr. 418

A CASE STUDY OF DEBATE ABOUT GENETIC MODIFIED SEEDS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ROMANIA AND REPUBLIC OF MOLDOVA
1st part

PhD. ***José Manuel RAMOS SÁNCHEZ****
Universitatea din Cordoba, Spania

STUDIU DE CAZ CU PRIVIRE LA DEZBATERILE DESPRE SEMINȚELE MODIFICATE GENETIC: O ANALIZĂ COMPARATIVĂ A SITUAȚIEI DIN ROMÂNIA ȘI REPUBLICA MOLDOVA

Rezumat. Pornind de la consecințele unui proces istoric de durată, regiunea românească, numită Basarabia, a fost desprinsă de principatul Moldovei și anexată de Rusia, formând ulterior fosta RSS Moldovenească. Această analiză ține de legislație, instituții și politici cu privire la noile pachete tehnologice referitor la agricultura și autonomia alimentară – un domeniu de interes fundamental pentru o performanță eficientă a economiei și structurilor sociale din ambele părți politice ale Moldovei. O serie de zone de reglementare agroalimentară va fi analizată, luându-se în calcul protecția consumatorilor moldoveni, precum și dezvoltarea comerțului agroalimentar în țările terțe. În urma unei prezentări (care a examinat contextul regional și politic), această evaluare se va baza pe o abordare agroecologică etică și politică, fiind divizată în trei părți interdependente: (i) analiza situației curente din agricultura Republicii Moldova și cea a României; (ii) provocările UE și ale Moldovei în legătură cu noua lege a Uniunii Europene cu privire la organismele noi modificate genetic (GMO) și (iii) o evaluare generală îmbogățită de opiniile numeroșilor experți și de cele derivate din surse adiționale. În final, se va oferi o serie de recomandări pentru cercetări ulterioare, destinate fermierilor locali și factorilor de decizie privind dezvoltarea ulterioară a acestei chestiuni în ambele țări.

Cuvinte-cheie: România, Moldova, GMO, porumb, soia, lege, agroecologie.

1. Introduction

This analysis deals with the law, institutions and policies concerning new relevant technological packs of extensive use in our current conventional agriculture, being an area of fundamental interest for the effective performance of the economy and social structures in Moldova region.

Some remarkable areas of knowledge and technical agrarian regulation and food policy management will be shown, giving particular attention to the context of protection of Moldovan consumers, as well as to the development of agri-food trade to third countries, on behalf to genetic modified seeds and their associated technological packages, in these two countries. This article has the purpose of influencing their local inhabitants´ opinions and policy makers´ agendas. Therefore, it follows an ethical and agronomic approach based on the theoretical paradigm of Agroecology.

1.1. Agroecology as theoretical paradigm

Agroecology is an holistic agronomic and technical approach, capable to integrate an ethical, political and cultural dimension. While its technical dimension limits its scope to the studies of agronomic management styles related to the Organic Agriculture (Primavesi, 1997:107-156) [1] cited by Sevilla et al. (1998: 1 [2]) it is true that it contains a valid sociopolitical and cultural dimension as a tool for political struggle and social and environmental activism. But also it has serious uncapabilities for an expanded reproduction of these same experiences. From a political point of view according to (Garrido, 1993 [3]) political ecology could be defined as a new political paradigm that helps, without being a science, to create a new ontology and epistemology that will help to address the ecological crisis and the social development of our civilization.

It departs from the scientific-agronomic knowledge, turning their attention to the ecological mechanisms of the biological processes of production from an environmental approach, and, secondly, the proposals for a sustainable agriculture. This transdisciplinary approach defines sustainability as the maintenance of the biotic reproduction mechanisms of the agroecosystems and the social reproduction of the cultural matrix through the social and ecological co evolution (Norgaard, 1994) [4].

This transdisciplinarity lies in the fusion of past environmental and technical productive perspectives with an intense search for equity. It is intended therefore that the transition processes are carried out in the space of the local territories and mainly in the farm space. To do this, it is tried to avoid the

* Doctor în științe în domeniul resurselor naturale și managementul mediului. Bursier al Programului Erasmus Mundus la Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți în cadrul Programului Erasmus Mundus finanțat de Proiectul Tempo prin intermediul Programului Uniunii Europene Erasmus Mundus 2.

deterioration of natural resources, transforming the same level of social operating mechanisms in a similar approach to the paradigm of sustainable development. This is made by rescuing and developing proposals for collective social action to combat the predatory logic of the hegemonic agro productive model, to replace it with another target towards an agriculture more socially fair, economically efficient and ecologically feasible (Altieri, 1997) [5] in (Op. cit. 1: 2).

From this conceptualization the sustainability notion equates to a fair allocation in the participatory design methods for endogenous development (Guzmán Casado, Sevilla, & González de Molina, 2000) [6] in (Op. cit. 1: 2) for the establishment of dynamic transformations to sustainable societies (Sevilla Guzmán and Woodgate, 1997: 83-101) [7] in (Op. cit. 1: 3). To carry out this task, the Agroecology relies on forms of collective social action in each locality with social potential endogenous (Op. cit. 1: 3).

The practical basis, or more properly, the sociological basis of this transacademic and social movement are composed by the organic agriculture (both from modern styles from the North, as the historical styles, and / or indigenous-peasant farming from the South). The Agroecology offers a rural development model based on the agrarian peasant farming (Sevilla et al. 2000: 56) [8]. Currently, we observe features that show a part of peasant resistance and by the other hand a certain "recampesinización" (Van der Ploeg, 2001: 45) [9] and neo-ruralization of the labor and artesanal productions, sold in local markets and through alternative channels, which are leading to new "farming styles" and new social agroecological movements (Calle, Soler, Varas. 2009) [10].

1.2 Agricultural land consolidation issues in the Republic of Moldova and Romania: Current situation

Moldova is the second smallest former Soviet republic (after Armenia). It covers 13,070 square miles (33,851 square kilometers) in southeastern Europe between two largest rivers, the Nistru and the Prut. Both drain into the Black Sea; however, Moldova is landlocked and has no direct access to the sea. Moldova's rolling plains and rich black soil (called in Russian as chernozem) allow for abundant agriculture. Its climate is characterized by cold winters and warm summers that create the biotic conditions for the permanent renewal of these fertile fields. It is heavily focused on agriculture with 54.52% of the land as arable (Economy Watch, 2011 [11] in Hall, S., 2012) [12]. The agricultural sector contributes to 16% of the GDP of the country and employs 40.6% of the labor force (CIA, 2011 in Hall, S., 2012).

After the collapse of Communism, with an excess of agriculture labor surplus many former farmers have emigrated to urban areas or abroad, following the Lewis model of growth based on the migration from primary to other productive sectors (Lewis, 1954) [13]. Moldova has been trying very diligently to become part of the E.U., but is experiencing economic, ethnical and political setbacks that avoid it.

Romania, on the other hand, broke free from Communism in 1989, and it is by far a bigger country in terms of land mass, and has a much higher total population than Moldova. In 2010 Romania had an estimated 21,442,012 people as compared to Moldova's population of 3,562,062 in the same year (ibidem). Both countries have a very high poverty rate with an estimated 25% of the population living below the poverty line in 2010 (ibidem).

Indeed, both countries face the same challenges in regards to the retardation of economic growth due to bureaucracy and corruption, lack of investments due to its peripherical distance to Central European countries, know-how gap and informal activities vicious circle, even though Romania joined the E.U. on 1 January 2007, being this the main factor of its competitive advantage for its current steady growth.

1.3. The structure of agriculture and farming system in the Republic of Moldova and in Romania

Moldova region's proximity to the Black Sea gives it a mild and sunny climate. The fertile black soil supports wheat, corn, barley, tobacco, sugar beet, and soybeans, among other commodities. Beef, dairy cattle and beekeeping are raised widespread. Moldova's best-known product comes from its extensive and well-developed vineyards from the South and trans-Dniester region, producing quality liqueurs and sparkling wine. Agriculture provides employment for almost half of the population and contributes nearly a third of GDP as agricultural products are the large majority of all exports. The large majority of Moldova's agricultural land was transferred from state to private ownership. Moldova faces environmental problems, related to the lack of wide forests and the heavy use of agrochemicals in Soviet times, which have caused soil and groundwater contamination (Moody, R., Kireeva, I., & Butucel, I., 2010) [14].

The significance of agriculture to the economy and population of Republic of Moldova is reflected in the extent of its legislation. There are more than 100 key legal acts currently in force in the sector. The importance of reviewing and amending them has been demonstrated by the priority given to the legal approximations and the resources dedicated to this task. There are two departments under the auspices of the Ministry of Agriculture tasked with approximating its legislation to that of the EU — The Centre for Harmonisation of Agri food legislation and the Sanitary Veterinary Legislation Harmonisation department (Barbarosie, A., & Barbarosie, C., 2005) [15].

Agriculture is also the most important industry for Romania's economy, employing 43% of the population. In contrast to many other countries in Europe, the number of people employed in agriculture has increased because of the voluntary return of urban workers of rural origin to agriculture. Over 60 percent of Romania's land area is devoted to agriculture, of which one third is permanent pasture and some 63 percent is arable, more than half of which is planted with cereals, mainly maize and wheat. The main crops are soft wheat, spring barley, oats, maize, oilseed rape, sunflower, soybean, field peas, field beans, potato and sugar beet. Around a tenth of the arable area is devoted to oilseeds, with soybeans being grown on about 120,000 ha. or 1.3 percent of the arable land. The private sector farms 86 percent of the arable land in Romania and contributes 80 percent of agricultural production. The overwhelming majority (86 percent) of the 2.8 million private Romanian farmers own less than five hectares of land with the average size of a privately owned farm being 2.2 ha. (Paun, G., 2006) [16].

The main natural resources for Moldova are soils. The total area of Moldova is 3384,6 thousand hectares, including 2521,6 thousand hectares of agricultural land (74,5%). The area under arable land consists of 1840,2 thousand hectares (72,9%), under meadows – 373,5 th/ha (14,8%) orchards and vineyards – 297,7 th/ha (11,8%) (Krupenikov, I. et al., 2011) [17].

The share of farms smaller than 3 ha that used neither plant protection products (PPP) nor fertilizers is considerable, as it reaches 85%. The decline in the number of peasant farms is following an accelerated elderly process and it will last for a long time, including their steady farm liquidation.

The use of purchased inputs like mineral fertilisers, pesticides and improved seeds is very limited in private family farming. Some surveys conducted in the past years show that only one quarter of all respondents used fertilisers or chemicals at all (Boincean, B., 1999) [18].

The relatively frequent use of selected seeds by farmers is due to the widespread cultivation of maize for which hybrid seeds are normally used even by small farmers. In addition, they appreciate more the impact of PPP on their yield than that of fertilisers, which explains the less frequent use of them compared with other chemicals, and especially in vineyards.

1.4. The Sectoral Law Approximation Guideline on Moldavian agriculture and food Law and Policy: Chemical safety of food and bio-technology laws in Moldavia

The development of law and policy concerning agriculture and food have been progressively aligned with E.U. commitments as being an area of fundamental interest and importance for the trade, development and the protection of consumers in both countries. It is also important as part of this long term process into the EU Integration (Moody, R., Kireeva, I., & Butucel, I., 2010) [19]. As possible all this pletora of laws about biosafety will be summed up in a nutshell, as follows:

o Government Decision No. 390 of 29 April 1997, approved rules on the selling of seeds, seedlings and horticultural seeding material to the population, establishing the selling conditions, sanitary requirements and control for seeds, seedlings and horticultural seeds´ material.

o The 1999 Law on Plant Protection establishing the competent authorities in the plant protection field, their functions and the methods of plant protection.

o The 1999 Law on Seeds [20] establishes the norms regarding the production, quality control, marketing and use of seeds of plants.

o The 2001 Law on Biological Security establishes the norms regarding obtaining, testing, producing, use and marketing of genetically modified organisms through modern biotechnology techniques.

o Government Decision No. 360 of 27 March 2002, regarding the approval of the Regulation on the import and export of seeds, and the norms regarding packaging and control of import and exports of seeds and material.

o Government Decision No. 1153 of 25 September 2003, regarding the approval of a Regulation on the authorization for obtaining, testing, use and marketing of genetically modified organisms, establishes the procedures of authorization for

these activities in regard to genetically modified organisms.

o MAFI Order No.78 of 10 May 2007, regarding the approval of a Technical Regulation on “Seeds, seedling, and vegetal material other than seeds”, establishes essential quality and safety requirements for seeds, seedlings, and vegetal seeding material other than seeds, derived from either internal production or import.

o Government Decision No. 1402 of 9 December 2008, regarding the creation of the General Inspectorate for Phytosanitary Supervision and Seeds Control, approved the Regulation of the Inspectorate, its mission, main functions and the structure of the Inspectorate.

Moldovan legislation on GMOs is limited to the two stated legal acts cited earlier – the 2001 Law on Biological Security and Government Decision No. 1153 of 25 September 2003, regarding the approval of a Regulation on the authorization for obtaining, testing, use and marketing of genetically modified organisms. No other more specific provisions e.g. on the issue of threshold for the unavoidable presence of GMOs are at present in force in Moldova Republic.

1.5. The Sectoral Law Approximation Guideline on European Union agriculture and food Law and Policy: Chemical safety of food and bio-technology laws

E.U. legislation on Genetically Modified Organisms regulates (ibidem):

- The contained use of genetically modified micro-organisms (Directive (EC) No. 90/219 on the contained use of genetically modified micro-organisms).
- The introduction of GMOs into the environment for experimental purposes (Directive (EC) No. 2001/18 on the deliberate release into the environment of genetically modified organisms.
- The placing on the market of GMOs (or products containing or consisting of GMOs).
- The placing on the market of GMOs intended for food or feed and of food or feed products containing, consisting of or produced from GMOs (Regulation (EC) 1829/2003 on genetically modified food and feed).
- Unintentional movements of GMOs between Member States and exports of GMOs to third countries (Regulation (EC) No. 1946/2003 on trans-boundary movements of genetically modified organisms).
- GMOs and food products derived from GMOs placed on the market must also comply with labelling and traceability requirements. These requirements are found in Regulation (EC) 1830/2003 concerning the traceability and labelling of genetically modified organisms and the traceability of food and feed products.

The labelling requirement does not apply to foods containing GMOs in a proportion no higher than 0.9 per cent of the food ingredients considered individually, provided that this presence is adventitious or technically unavoidable. Also it excludes using GM processing aid (Grossman, M. R., 2006) [21].

The Regulation provides for a single authorization procedure, so-called „one door – one key”, for all food and feed containing GMOs. The industrial operator can submit his application in accordance with the EC Regulation or else he can split this application and have it dealt with under EC Regulation 1829/2003 and under Directive (EC) No. 2001/18 on the deliberate release of GMOs into the environment. The latter only permits the cultivation of GMOs. At any rate, in order to obtain a food authorization, the industrial operator must apply for authorization under this Regulation [22] (Plan, D., & Van den Eede, G., 2010) [23].

All products approved in accordance with Regulation (EC) No. 1830/2003 are subject to compulsory labelling; consumers will therefore be better informed about GM products, whether for human or animal consumption. Food or feed produced from or containing GMOs must also meet the specific labelling requirements of Regulation (EC) No. 1829/2003 [24].

Through this system of unique identifiers of GMOs, it is possible to know the features and characteristics of these products for the purposes of surveillance of traceability [25].

2. The GMO debate and the current situation in Romania and in Moldova Republic

Romania has been the only country in Europe where GMO soybeans were grown on a commercial scale. Monsanto’s GMO soybeans were growing commercially in Romania since 1999, before any regulations were in place (Gabriela, A., & Veronica, P., 2008) [26]. They quickly came to occupy a large percentage of the soybeans being grown, rising from around 20% (about 15,000 ha) of the soybean crop in 1999 to 50% by 2000, with some estimates being even higher. By the end of 2004, a total of 14 different varieties of GMO Roundup Ready soybeans were approved for commercial growing in the national seed catalogue. The area being officially cultivated with these seeds cannot be seriously estima-

ted but the total area of GMO Soya grown in 2005 was likely to form 90% of the total area growing Soya. According to farmers, the whole Romanian soybean harvest is delivered to 2 oil mills (Op. cit.: 2) The mills press the soybeans to extract soy oil, most of which is used domestically. The soy soil is used to make soy protein isolate, used for sausage filling and processed foods, like margarine. After oil extraction, the remaining soyameal is used as animal feed. Farmers cannot feed raw soybeans directly to cattle, because they contain a toxic component which requires heat treatment before it can be used.

GMO crops were cultivated on a larger scale than any other European country and according to Ministry of Agriculture figures, soybeans were planted and exported to Turkey, Greece, Italy, Spain and Hungary. Growers are and were well aware that they can benefit by continuing to produce GM soybeans, as there is a great protein deficit in the EU for raising of cattle raising. Exports were likely to continue to grow, as prices made soybeans competitive in the European markets, because of the lower transportation costs compared to those from North or South America (James, C., 2010) [27].

This GMO crop is made up of Monsanto's GMO Roundup Ready soybeans that have been genetically engineered so as they are tolerant to the herbicide Roundup (glyphosate), which is also made by Monsanto. Farmers can spray their fields of GMO soybeans with Roundup, killing the weeds but not the soybeans. In 2005, Monsanto's and Pioneer's GMO herbicide tolerant soybeans were approved for commercial growing in Romania. A GMO Bt potato was also approved but was a failure in commercial terms (Op. cit.: 2).

Paradoxically, Romania was one of the first countries in Eastern Europe that put in place its national biosafety framework , but as we can see without any commitments to implement it. In this context, at the end of the year 1999, the Government Ordinance 49/2000 (GO) on the obtaining, testing, use and commercialization of genetically modified organisms obtained through the modern biotechnology techniques, and of the products resulting thereof, was issued and was the pioneer of a big number of following laws [28] (Maxim, P., Belc, N., 2008) [29].

Under Order 462/2003, the Ministry of Agriculture should keep records of the area of GMO crops grown each year, collecting data from sales of seed. Farmers have to record what they have planted with the local County Agriculture Department before June 15th of every year. However, this figure neglects those farmers who use farm-saved seed without reporting it.

Romania is facing backbreaking decisions on aligning its agricultural legislation to the EU's and applying it since its entry into the EU abruptly changed the legal situation with regard to GMOs, and especially regarding Roundup Ready soy. Its cultivation was immediately prohibited when Romania entered the Union, in January 2007, without any transitional period whatsoever, but this does not mean that these plants have disappeared, as GM seeds remain in the soil, thus assuring a considerable amount of soy harvest contamination. Viewed this way, Romania represents a test case if and to what extent a GMO decontamination may be possible (ibidem, 2). The Romanian GMO legislation had to change of a rushed harmonization change from the national regulation with the European directives. And even thought it had 24 laws (the country with the most laws in this field) they leave much room for interpretation, and were never submitted to public debates. An even more critical aspect of the GMO legislation is its application. A real example is the way Romania banned GM soy. The efforts to remove these GM crops from the fields were superficial and irresponsible [30] (Masood, E., et al., 2005) [31].

Conversely, entry into the EU has permitted Romanian farmers to cultivate Monsanto's GMO maize (Mon810) and GMO Bt maize – containing a gene that produces a bacterial toxin to protect the plant from insects, such as the European corn borer - both of which have been licensed in the meantime. Thus the problem has simply shifted from one plant to another. Simultaneously it is becoming more virulent as corn growing areas in Romania are significantly more extensive than those used for soy production (Kanter, 2008) [32].

Since 2007, the Romanian authorities clearly expressed the will to re-introduce GM soy in Romania, offering that its cultivation proved to have obvious advantages for Romanian farmers, with positive outcome for Romania's national economy. As Romania is an EU member state since 2007, this favorable position for GM soy commercial growing would affect the entire E.U. and its neighboring countries, like Republic Moldova. Since 2007, Romania has shown a suspicious pro-GMO double attitude within the E. U. debates.

There were a large series of discussions in the GMO field within the EU structures regarding new GMO approvals, as levels of contamination of the organic and conventional crops with GMO could be admitted, to keep the right to use this seeds after

this interdiction etc. The votes of Romania in these discussions were reluctant about GMO debate. This shows the successful efforts of the GMO producing companies to influence the decisions of the Romanian authorities, and the lack of interest of them to apply the precautionary principle and to assess the risks of GMOs on the environment and concerning health risks.

The Romanian Government was facilitating Monsanto and other GMO producing companies to use the "Romanian experience" on GM soy for their personal lobby at the European Commission and about how GM soy Romanian experience could be applied on a larger scale, since it was the only country in the world to have reported higher GM soy production per hectare in comparison to conventional soy. The record production data was never been officially verified as true, as in communist times, reporting higher production per hectare was a common institutionalized procedure.

Moody, R., Kireeva, I., & Butucel, I. (2010): Agriculture and food law and policy approximation to EU standards in the Republic of Moldova. IBF International Consulting.

References

1. Primavesi, A. (1997): Agroecology. Ecosphere, Technosphere and Agriculture. Novel. Sao Paulo.

2. Sevilla Guzmán, E. and Karl Heisel (ed) (1988): Anarchism and laborer movement in Andalusia. Diaz del Moral collection. HE City of Cordoba. Córdoba. Spain.

3. Garrido Peña, F. (1993): Introduction to Political Ecology. Collection Ecorama 2. Granada.

4. Norgaard, R.B. (1994): Development Betrayed: The End of Progress and a coevolutionary Revisioning of the Future. Routledge. London.

5. Altieri, M.A. (1987): Agroecology. The Scientific Basis of Alternative Agriculture. Boulder: Wetsview Press.

6. Guzmán Casado GI, Sevilla Guzmán, E., González de Molina, M. (Eds). (2000): Introduction to Agroecology and Sustainable Rural Development. Oxford University Press. Madrid.

7. Sevilla-Guzmán, E. & Graham Woodgate (1997): Sustainable rural development: from industrial agriculture to agroecology in Ed Michael Redclift and Graham Woodgate. The International Handbook of Environmental Sociology. (Cheltenham: Edward Elgar).

8. Sevilla Guzmán E. (2000): Introduction to agroecology and sustainable rural development. Oxford University Press. Madrid.

9. Van der Ploeg, J. D. (2001): „To produce economically revitalize agriculture." Leisa Magazine, page 21-22.

10. Calle, A., Soler, M. and Vara, I. (2009): The disaffection of the food system: citizenship and social networks. I Spanish Congress of Sociology of Food, Gijón.

11. Economy Watch (2011): „Moldovan Natural Resources, Agricultural Products, Land Use, Water Use", [cited November 5, 2011]. http://www.economywatch.com/economic-statistics/Moldova/ Natural_Resources/.

12. Hall, S. (2012): The dual sector model of economic development: A comparative analysis of Moldova and Romania. Indian Journal of Economics & Business, 11(1).

13. Lewis, W. A. (1954): „Economic Development with Unlimited Supplies of Labor" The Manchester School, Vol. 22, No. 2, 139-191.

14. Moody, R., Kireeva, I., & Butucel, I. (2010): Agriculture and food law and policy approximation to EU standards in the Republic of Moldova. IBF International Consulting.

15. Barbarosie, A., & Barbarosie, C. (2005): EU-Moldova Actions Plan and the Economic Growth and Poverty Reduction Strategy Paper: Comparative analysis. Institute for Public Policy–Chisinau, and UNDP–Moldova.

16. Paun, G. (2006): "Genetically Engineered Soybean cultivation in Romania: Out of Control", A GreenPeace Publication, 2006.

17. Krupenikov, I. A., Dent, D., & Boincean, B. P. (2011): The black earth: ecological principles for sustainable agriculture on chernozem soils (Vol. 10). Springer.

18. Boincean, BP. (1999): „Ecological agriculture in the Republic of Moldova (crop rotation and soil organic matter)". (Chisinau: Stiinta).

19. Moody, R., Kireeva, I., & Butucel, I. (2010): Agriculture and food law and policy approximation to EU standards in the Republic of Moldova. IBF International Consulting.

20. Law on Seeds, No.659-XIV of 29 December 1999.

21. Grossman M. R. (2006): Coexistence of GM and Other Crops in the European Union, The. Kan. JL & Pub. Pol'y, 16, 324.

22. Once the application has been made, the authority concerned acknowledges receipt in writing within 14 days and informs EFSA, which is responsible for risk assessment in the food sector. The latter has 6 months in which to conduct this assessment. The Commission is responsible for risk management. On the basis of the risk assessment carried out by EFSA, the Commission draws up a draft decision accepting or rejecting the application within 3 months. It then submits this draft to the Standing Committee on the Food Chain and Animal Health. If this Committee accepts the proposal, it is finally adopted by the Commission; if it does not, the proposal is passed on to the Council of Ministers. If the latter does not reach a position within three months or if it is unable to reach a qualified majority for or against, the Commission adopts its proposal. The marketing authorisation is renewable for ten-year periods. All products approved in accordance with the Regulation are subject to compulsory labelling and the words "genetically modified" or "produced from genetically modified [name of organism]" must be clearly displayed on it. If the foodstuff or one of its components contains GMOs, or if it is produced from such organisms, it should be labelled as a GMO.

23. Plan, D., & Van den Eede, G. (2010): The EU legislation on GMOs. JRC Scientific and Technical Reports, EUR, 24279.

24. In addition, genetically modified foods and feedstuffs are subject to a regulation that requires operators give the following information in writing: an indication that the products consist of or contain GMOs; the unique alphanumerical identifiers assigned to the GMOs contained in the products.

25. In the case of products that are or contain mixtures of GMOs, the industrial operator may submit a declaration of use of these products, together with a list of the unique identifiers assigned to all the GMOs used to constitute the mixture (Cheftel, J. C., 2005). Moreover, the Regulation stipulates that operators who place on the market a pre-packaged product consisting of/or containing GMOs must, at all stages of the production and distribution chain, ensure that the words „This product contains genetically modified organisms" or „Product produced from GM (name of organism)" appear on a label affixed to the product. In the case of products, including those supplied in large quantities, which are not packaged and if the use of a label is impossible, the operator must ensure that this information is transmitted with the product. It may take the form of accompanying documents, for example. When placing a product on the market, the industrial operator must transmit the following information in writing to the operator receiving the product: an indication of each food ingredient produced from GMOs; an indication of each raw material or additive for feeding stuffs produced from GMOs; if there is no list of ingredients, the product must nevertheless bear an indication that it is produced from GMOs.

26. Cheftel, J. C. (2005): Food and nutrition labelling in the European Union. Food Chemistry, 93(3), 531-550.

27. Gabriela, A., & Veronica, P. (2008): Romanian approach to genetic modified organisms. Annals of the University of Oradea, Economic Science Series, 17(1).

28. James, C. (2010): Global status of commercialized biotech/GM crops: 2010. Ithaca, NY, USA: International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications (ISAAA).

29. Two years later, Law no. 214/2002 for the approval of the GO no. 49/2000, with modifications and completions, was promulgated, which at the same time also largely transposed the following Directives: 90/219/EEC, 98/81/EEC and 2001/18/EC. Romania signed on 11 October, 2000, as a Party to the Convention on Biological Diversity, the Cartagena Protocol on Biosafety, which was ratified on 30 June, 2003 by the Law no. 59/2003. The Protocol entered into force on 28 September, 2003, thus Romania had to implement all its provisions and it was expected that before Romania's accession to EU, all EU biosafety regulatory provisions were going to be transposed in the national legislation. At present, new regulations are to be enforced in order to strengthen the National Biosafety Framework (NBF) in accordance with EU Biosafety Policy and the main international instruments in the field to which Romania is a signatory Party.

Regulations governing GE crops were established for the approval of the GO no. 49/2000, composed of academics and officials to evaluate and license experimental and commercial releases of GE organisms. However, to bring Romania into line with EU rules, Ordinance 49/2000 was replaced with Law 214 in April 2002, effective from May 2002. This new law provided the main framework for GE product approval in Romania. It was intended to be consistent with the EU's Deliberate Release Directive (2001/18) and administered by the Ministry of Environment and Water Management. Two other pieces of legislation that were relevant to labelling and traceability are Decision 106/February 2002 on labelling food derived from GMOs or containing genetically modified additives or derived from GMOs; and the Minister of Agriculture, Forests, Waters and Environment Order 462/2003, effective from July 2003, with provisions aimed at tracing GE products and which requires farmers to register when they grow GE crops. Romanian law enforced the complete EU 1830/2003 Regulation on labelling and traceability by the end of 2006.

30. Maxim, P., Belc, N. (2008) 3544 Roum. Biotechnol. Lett., Vol. 13, No. 1, 3539-3550.

31. More than that, The National Registry of the GMO from 2006 and various responses to requests for information from 2007, 2008, 2009 and 2010 showed that the authorities didn't have any control on the cultivation of GM soy even when it was authorized in Romania, nor the MON810 maize. There are many cases of missing data (crop locations, crop dimensions, varieties grown, the origin of the seeds, destination of the production etc.), data processed wrongly (basic arithmetic errors – the sum of the areas), contradictory data coming from different authorities (Ministry for Agriculture / Ministry for the Environment). In 2007, the Laboratory Unit of Molecular Biology and GMOs of the National Sanitary Veterinary and Food Safety Authority was accepted on the list of the European Reference Laboratories in the GMO field, but there aren't any public results of laboratory analysis of any products made by the authorities. Romania has not conducted or published studies on examining the impact of GM crops and there aren't any plans to achieve them in the future.

32. Masood, E., Warnock, K., Silvani, F., Hanley, T., Masood, E., Warnock, K., ... & Hanley, T. (2005): The GM Debate--who Decides?: An Analysis of Decision-making about Genetically Modified Crops in Developing Countries. Panos Institute.

33. Kanter, J. (2008): „Romania Reconsiders its Welcome of Biotech Corn" in „International Herald Tribune", March 26, 2008.

REGIONAREA AGROCLIMATICĂ A BAZINULUI NISTRU CU SUPORTUL SIG

Dr. hab. ***Maria NEDEALCOV***[1]
Tudor CASTRAVEŢ[1]
Dr. ***Tatiana ADAMENKO***[2]
[1]*Institutul de Ecologie şi Geografie al AŞM*
[2]*Centrul Hidrometeorologic din Ucraina*

AGRO-CLIMATIC REGIONALIZATION IND USING GIS

Summary. Geographic Information Systems (GIS) proved to be at current stage a efficient and trustworthy research tool. These provide natural phenomena and processes referencing to the real geographic coordinates on the one hand, concomitant use of a huge amount of data- temporal and spatial analysed. In this scientific paper, for the first time is performed agro-climatic regionalization of the territory of the Republic of Moldova and Ukraine within the Dniester Basin, thus enlarging the possibilities of using this research tool abroad. The obtained results indicate that the territories of the Republic of Moldova and Ukraine over the plateau and lowland areas are delimited five agro-climatic rayons. The knowledge about current agro-climatic resources will contribute to correct territorial location of crops grown within the Dniester River Basin.

Keywords: climate change, agro-climatic zoning, meteorological stations, active air temperatures sums.

Rezumat. Sistemele Informaţionale Geografice (SIG) se dovedesc a fi la etapa actuală un instrument eficient şi veridic de cercetare. Acestea permit referenţierea fenomenelor şi proceselor naturale către coordonatele geografice reale, precum și utilizarea concomitentă a unui volum enorm de date, supuse analizei temporale şi spaţiale. În lucrare, pentru prima dată, are loc regionarea agroclimatică a teritoriului Republicii Moldova şi a Ucrainei în limitele bazinului Nistru, lărgind astfel posibilităţile de utilizare a acestui instrument de cercetare peste hotarele ţării. Rezultatele obţinute denotă, că pe teritoriul Republicii Moldova şi a Ucrainei în cadrul arealelor de podiş şi câmpie se delimitează 5 raioane agroclimatice. Cunoaşterea resurselor agroclimatice actuale va contribui la amplasarea corectă teritorială a culturilor agricole cultivate în cadrul bazinului Nistru.

Cuvinte-cheie: schimbarea climei, regionare agroclimatică, staţiuni meteorologice, suma temperaturilor active.

Introducere

După gradul de aprovizionare cu umezeală şi căldură necesare dezvoltării culturilor agricole, precum şi după caracterul reliefului, teritoriul bazinului Nistru poate fi divizat în 10 zone – raioane agroclimatice – 5 dintre care aparţin zonelor montane şi premontane. Această regionare a decurs în mai multe etape şi reprezintă produsul lor final, generalizat. Cercetările respective sunt efectuate în premieră pentru arealul luat în studiu, suprafaţa bazinului Nistru constituind 68,627 km^2 şi suprafaţa bazinului hidrografic – 72 100 km². Coordonatele la izvorul râului sunt 46°21′N 30°14′E iar la vărsare 46°18′13.26″N 30°16′24.19″E, diferenţa de altitudine fiind de 1 000 m.

Materiale iniţiale şi metodica cercetărilor

Prin utilizarea Sistemelor Informaţionale Geografice [1] în cercetările propuse, pentru prima dată s-a realizat regionarea agroclimatică a teritoriului inclus în cadrul bazinului Nistru, ce cuprinde teritoriul estic al Republicii Moldova şi vestic al Ucrainei. La prima etapă, a fost creată baza informaţională de date în cadrul programului Microsoft Excel, parte componentă a Microsoft Office Professional. Această bază informaţională poate fi lesne transpusă și explorată în programele Statgraphics Centurion XV şi ArcGis, pentru prelucrarea statistică a datelor şi obţinerea hărţilor digitale.

Cea de-a doua etapă a constat în elaborarea modelelor regresionale ce demonstrează dependenţa indicilor agroclimatici de altitudinea absolută a teritoriului, latitudinea şi longitudinea geografică.

Coeficientul de determinare reprezintă indicatorul principal privind calitatea modelelor obţinute. Concomitent cu valorile coeficientului de determinare, cu nivelul semnificaţiei modelului în întregime, se urmăreşte şi nivelul semnificaţiei fiecărei variabile independente incluse în model. Dacă nivelul semnificaţiei acestor valori depășește nivelul de credibilitate, atunci variabila dată se exclude din model. În acest context, se utilizează analiza regresiei multiple cu excluderea şi includerea treptată a variabilelor.

Aşadar, valoarea coeficientului de determinare pentru modelul regresional al sumelor temperaturilor active este destul de semnificativă şi constituie 0,93. Iar fiecare factor fizico-geografic inclus în model demonstrează, la fel, și calitatea interpolării. Aceasta variază în limitele nivelului semnificaţiei P de la 0,0003 altitudinea absolută la 0,1 latitudinea geografică.

Valoarea coeficientului de determinare pentru modelul regresional a sumelor precipitaţiilor atmosferice constituie 0,65, coeficientul de corelare fiind mai mare de 0,8. Pentru fiecare factor fizico-

geografic inclus în model, nivelul semnificaţiei (P) este de la 0,07 longitudinea geografică la 0,29 latitudinea geografică. Nivelul semnificaţiei altitudinii absolute este mai înalt decât cel al latitudinii geografice şi constituie 0,1.

În cazul minimului absolut al anului, valorile coeficientului de determinare constituie 0,52, ceea ce denotă un coeficient de corelare de peste 0,7. Valorile nivelului semnificaţiei P sunt de la 0,02 longitudinea geografică la 0,1 – altitudinea absolută.

În cea de-a treia etapă au fost elaborate modelele cartografice care au stat în continuare la baza elaborării în mod automat a zonării sau raionării agroclimatice. Este cazul să se menţioneze faptul că, la estimarea gradului de ariditate şi în special a secetelor, Organizaţia Meteorologică Mondială propune utilizarea [3] Indicelui Standardizat al Precipitaţiilor Atmosferice (SPI). Acest indice reprezintă echivalentul anomaliei standardizate a variabilei aleatoare de la norma climatică:

$$SPI = (x_i - x)/\sigma \qquad (1)$$

(unde x_i şi x reprezintă, corespunzător, valoarea meteorologică factologică şi a normei climatice, σ - devierea standard).

Dar intensificarea procesului de aridizare pe o parte însemnată din cadrul bazinului Nistru influenţează tot mai negativ fazele de ontogeneză şi recolta culturilor agricole în anumiţi ani concreţi. De aceea ar fi cazul să se ia în calcul **Indicele perioadelor uscate (I_{zu})**, propus de M. Nedealcov [2], care reprezintă coraportul dintre numărul zilelor uscate înregistrate în ani concreţi și media lor multianuală, exprimat prin:

$$Izu = \frac{\sum zu_{(V-VIII)}}{\overline{X}zu_{(V-VIII)}}, \qquad (2)$$

unde $\Sigma zu_{(V-VIII)}$ semnifică suma zilelor uscate înregistrate în perioada (mai-august) când are loc creşterea şi dezvoltarea intensivă a culturilor agricole, $\overline{X}zu_{(V-VIII)}$ – media multianuală a zilelor uscate (lunile mai-august).

Calificativele I_{zu} permit evidenţierea gradului de ariditate a perioadelor cu zile uscate, prin creşterea valorilor sale. Astfel, în cazul I_{zu}= 2,1 numărul zilelor uscate depășește dublu media multianuală a acestora, instalându-se o perioadă uscată semnificativă.

Drept indicator al „zilelor uscate” serveşte temperatura ridicată a aerului (>25^{0}C) şi umiditatea relativă scăzută (U<30%).

Analiza rezultatelor obţinute

Așadar, pentru prima oară s-a realizat regionarea resurselor agroclimatice din cadrul bazinului Nistru, studii necesare în asigurarea dezvoltării unei agriculturi durabile în regiune.

Repartiţia spaţială a sumelor temperaturilor active variază în limitele teritoriilor montane şi premontane de la 800 la 2600°C. În zonele de podiş şi câmpie acestea variază de la 2700-3800°C, lărgind esenţial spectrul de cultivare a diferitelor grupuri de culturi agricole. Cele mai semnificative valori (3600°C- 3800°C) se înregistrează în extremitatea de sud-est a bazinului. Astfel, în cadrul zonelor de podiş şi câmpie diferenţierile spaţiale sunt de 900°C şi coincid cu cele evidenţiate pentru teritoriul Republicii Moldova în întregime, ceea ce în mare măsură poate contribui la diversificarea paletei de cultivare a culturilor agricole.

Modelarea cartografică a sumelor precipitaţiilor atmosferice din cadrul bazinului Nistru relevă că acestea variază în teritoriu de la 300-400 mm la 700-750 mm. În cea mai mare parte a suprafețelor de podiş şi câmpie, unde suma temperaturilor active este pretabilă pentru dezvoltarea unei game mari de culturi agricole, precipitaţiile atmosferice anuale constituie 500-550 mm.

Unul din principalii indicatori ai condiţiilor de iernare este minimumul absolut al anului, deoarece de valorile acestuia depinde în mare măsură caracterizarea favorabilităţii iernării culturilor multianuale. Astfel, în depresiunile intermontane, media din minimul absolut al anului calculat pentru perioada 1980-2013 variază între - 28...-24°C, în regiunile montane şi premontane acesta este de -23...-21°C, iar în regiunile de podiş şi câmpie -20...-16°C.

Compararea datelor obţinute în urma modelărilor cartografice şi ale celor observate demonstrează în general diferenţieri neesenţiale şi sunt utile în regionarea agroclimatică de mai departe a bazinului râului Nistru.

În zona premontană şi montană şi în zona de podiş şi câmpie se delimitează respectiv câte 5 raioane agroclimatice. Zona montană şi premontană este exprimată prin codificarea numerică 0, 8, 7, 2, 6, iar restul teritoriului, adică teritoriile de podiş şi câmpie – prin cifrele 1, 5, 9, 4, 3 (tabelele 1, 2).

Regionarea agroclimatică a teritoriului Republicii Moldova şi Ucrainei cuprins în cadrul bazinului Nistru (fig. 2), delimitează în cadrul arealelor de podiş şi câmpie următoarele zone sau raioane agroclimatice:

- **I raion agroclimatic (codul 1)** se caracterizează în teritoriu prin suma temperaturilor active de 2700°C, suma anuală a precipitaţiilor atmosferice de 624 mm şi media din minimul absolut al anului de -22,1^{0}C.

Tabelul 1

Indicii de evaluare a resurselor agroclimatice din cadrul bazinului Nistru

Codul raioanelor agroclimatice	Ponderea din suprafaţa totală a bazinului (%)	Suma anuală a precipitaţiilor atmosferice, mm			Suma temperaturilor active, ^{0}C			Minimul absolut al anului, ^{0}C		
		Valoarea minimă	Valoarea maximă	Media multia-nuală	Valoarea minimă	Valoarea maximă	Media multia-nuală	Valoarea minimă	Valoarea maximă	Media multi-anuală
0	9,61	483,5	669,4	**589,1**	1686,1	3019,0	**2374,9**	-25,5	-20,8	**-23,1**
1	14,03	**483,8**	**705,9**	**624,3**	**1683,6**	**3020,3**	**2700,7**	**-25,5**	**-20,7**	**-22,1**
2	14,41	472,3	706,0	**615,1**	1668,6	3494,2	**2756,7**	-25,6	-18,1	**-21,7**
3	8,94	**465,6**	**705,9**	**526,8**	**1652,1**	**3738,3**	**3331,1**	**-25,6**	**-16,6**	**-18,8**
4	8,30	**465,5**	**706,0**	**534,9**	**1640,1**	**3739,6**	**3274,8**	**-25,7**	**-16,6**	**-19,1**
5	13,54	**473,5**	**705,9**	**583,8**	**1620,1**	**3348,6**	**2916,0**	**-25,7**	**-18,9**	**-21,0**
6	13,14	478,7	709,2	**630,9**	1634,2	3226,4	**2605,5**	-25,7	-19,6	**-22,5**
7	7,52	342,0	709,2	**631,3**	589,8	3197,0	**2312,2**	-29,6	-19,7	**-23,7**
8	5,71	340,6	638,7	**550,4**	589,8	3189,3	**2784,4**	-29,6	-19,8	**-21,4**
9	4,81	**476,0**	**637,8**	**561,8**	**2851,0**	**3187,4**	**3059,8**	**-20,9**	**-19,8**	**-20,4**

Tabelul 2

Indicii de evaluare a resurselor agroclimatice din cadrul bazinului Nistru (teritoriile de podiş şi câmpie)

Regionarea agroclimatică	Codul raionului din legendă	Suma anuală a precipitaţiilor atmosferice	Suma temperatu-rilor active	Minimul absolut al anului
I raion agroclimatic	**1**	**624,3**	**2700,7**	**-22,1**
II raion agroclimatic	**5**	**583,8**	**2916,0**	**-21,0**
III raion agroclimatic	**9**	**561,8**	**3059,8**	**-20,4**
IV raion agroclimatic	**4**	**534,9**	**3274,8**	**-19,1**
V raion agroclimatic	**3**	**526,8**	**3331,1**	**-18,8**

- **II raion agroclimatic (codul 5)** se caracterizează în teritoriu prin suma temperaturilor active de 2916 °C, suma anuală a precipitaţiilor atmosferice de 584 mm şi media din minimul absolut al anului de -21,0°C.
- **III raion agroclimatic (codul 9)** se caracterizează în teritoriu prin suma temperaturilor active de 3060°C, suma anuală a precipitaţiilor atmosferice de 567 mm şi media din minimul absolut al anului de -20,4°C.
- **IV raion agroclimatic (codul 4)** se caracterizează în teritoriu prin suma temperaturilor active de 3275°C, suma anuală a precipitaţiilor atmosferice de 535 mm şi media din minimul absolut al anului de -19,1°C.
- **V raion agroclimatic (codul 3)** se caracterizează în teritoriu prin suma temperaturilor active de 3331°C, suma anuală a precipitaţiilor atmosferice de 525 mm şi media din minimul absolut al anului de -18,8°C.

Tabelul 3

Calificativele Indicelui Nedealcov al perioadelor uscate (*Izu*)

Valorile *Izu*	Calificativele *Izu*
0,1-1,0	perioadă normală
1,1-2,0	perioadă uscată moderată
2,1-3,0	perioadă uscată semnificativă
3,1-4,0	perioadă uscată periculoasă
>4,1	perioadă uscată excepţională

Tabelul 4

Calificativele Indicelui standardizat al precipitaţiilor atmosferice (SPI)

Valorile SPI	Calificativele SPI
0,99 < SPI <-0,99	perioadă normală
-1,0 < SPI < -1,49	secetă moderată
-1,5 < SPI <-1,99	secetă severă
SPI < -2,0	secetă extremă

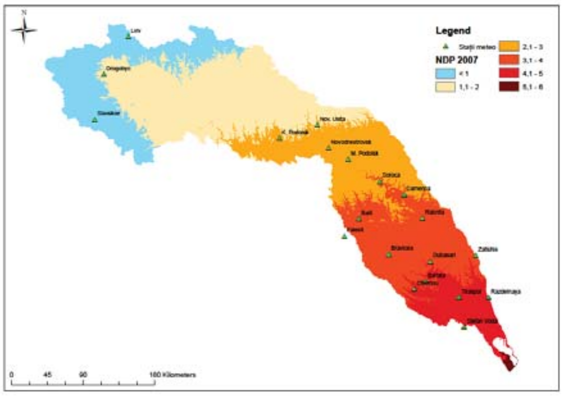


Fig.1. Modelarea cartografică a Indicelui Nedealcov a perioadelor uscate (Izu) în anul 2007

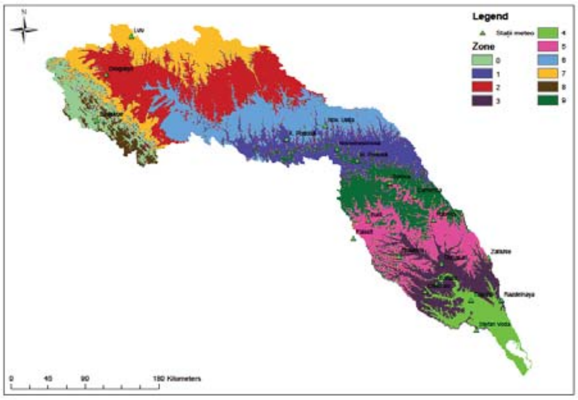


Fig. 2. Regionarea agroclimatică a teritoriului Republicii Moldova şi Ucrainei inclus în cadrul bazinului Nistru

Rezultatele obţinute denotă că modificarea doar a resurselor de căldură în cadrul acestei regiuni va contribui la deplasarea optimului termic spre nord a cultivarea culturilor termofile cum ar fi: soiurile târzii de viţă de vie, piersic, cireş, cais, vişin (3500°C). Pentru unele culturi, precum porumbul (2200-2700°C), floarea-soarelui (1850-2300°C), zona de risc conform resurselor de căldură poate să dispară în totalmente. „Surplusul" sumelor temperaturilor active, dimpotrivă, va influenţa negativ procesul productiv al unor soiuri de grâu de toamnă (1400-1500°C). La apariţia arealelor cu sumele temperaturilor de 3600-3800°C apar condiţii termice favorabile în cultivarea unor noi culturi termofile.

Fără îndoială că, în acest context, resursele de umiditate actuale vor fi preponderent determinante, iar în unele cazuri vor servi ca factor limitrof de cultivare. Actualmente se observă o manifestare frecventă a perioadelor uscate îndelungate. De aceea a fost elaborat la nivel regional Indicele Nedealcov al perioadelor uscate (Izu), care în anumiţi ani concreţi reflectă gradul negativ de influenţă a secetelor în creşterea şi dezvoltarea culturilor agricole.

Calificativele Indicelui Nedealcov a perioadelor uscate (*Izu*) sunt prezentate în tabelul 3.

Modelarea cartografică (fig. 1) a Indicelui perioadelor uscate (Izu) în anul 2007 relevă, că în cadrul bazinului Nistru perioadele uscate au avut o manifestare periculoasă şi excepţională în decursul creşterii şi dezvoltării culturilor agricole (lunile V-VIII), cu precădere în raioanele agroclimatice II, III, IV şi V.

Astfel, pe teritoriul Republicii Moldova productivitatea unor culturi cerealiere (porumb) şi tehnice (floarea-soarelui) a fost cea mai scăzută în ultimii 53 de ani (1960-2012), fiind determinată anume de instalarea unei perioade uscate îndelungate pe parcursul lunilor mai-august, fapt care a şi condiţionat randamentul scăzut al productivităţii acestor culturi. Recolta grâului de toamnă înregistrată în 2007, la fel, a fost una dintre cele mai scăzute, plasându-se pe locul IV în topul anilor cu recolte mici.

Modelarea cartografică a Indicelui standardizat al precipitaţiilor atmosferice elaborat pentru luna iulie 2007, spre exemplu, denotă că în această lună culturile agricole în cel de-al IV-lea şi al V-lea raion agroclimatic s-au dezvoltat în condiţii de secetă severă şi extremă (tab. 4).

În concluzie, constatăm că specificul manifestării aridităţii în bazinul Nistru, caracterul extrem de variabil al sistemului climatic actual, precum şi ritmul accelerat al schimbărilor climatice, impune luarea în consideraţie a unui volum imens de date, fără identificarea şi analiza complexă a acestora fiind imposibilă reflectarea adecvată a resurselor agroclimatice din regiune. În acest context, Sistemele Informaţionale Geografice reprezintă tehnologiile cele mai aplicabile şi utile în efectuarea unor asemenea investigaţii. Resursele agroclimatice actuale condiţionează luarea în consideraţie a unor noi indici (SPI, Izu) în evaluarea gradului de ariditate, cu scopul minimizării consecinţelor aridizării climei asupra creşterii şi dezvoltării culturilor agricole.

Bibliografie

1. Nedealcov M., Railean V., Chirică L., Cojocari R.; Sirbu R., Coiceanu A., Rusu V. Atlasul „Resursele climatice ale Republicii Moldova". Chişinău, 2013. Editura „Ştiinţa". 80 p.

2. Nedealcov M. Resursele agroclimatice în contextul schimbărilor de climă. Tipografia „Alina Scorohodova", 2012, Chişinău, 306 p.

3. McKee T.B., N.J. Doesken and J. Kleist, 1995. Drought monitoring with multiple time scales. Preprints, 9th Conference on Applied Climatology, 15-20 January, Dallas, TX, 233-236.

REŢEA INTERNAŢIONALĂ PENTRU MONITORIZAREA MEDIULUI ŞI MINIMIZAREA CONSECINŢELOR ECOLOGICE ÎN BAZINUL MĂRII NEGRE

Dr. **Dmitri DVORNIKOV**[1]
Dr. **Anatolie TĂRÂȚĂ**[2]
Dr. **Raisa LOZAN**[2]
Dr. **Tatiana DAȚKO**[3]
Dr. **Veaceslav ZELENȚOV**[3]
[1] *Institutul de Inginerie Electronică şi Nanotehnologii al AŞM*
[2] *Institutul de Ecologie şi Geografie al AŞM*
[3] *Institutul de Fizică Aplicată al AŞM*

Summary. „D. Ghițu" Institute of Electronic Engineering and Nanotechnologies is the coordinator and one of the executors of the project „Research networking for the environmental monitoring and mitigation of adverse ecological effects in the Black Sea Basin" (BSB Net-Eco). The article presents data about participants and objectives of the project and also provides information about obtained results.

Keywords: water pollution, biological diversity, fluorescence, mineral sorbent.

Rezumat. Institutul de Inginerie Electronică şi Nanotehnologii „D.Ghiţu" este coordonatorul şi unul din executorii proiectului „Reţele de cercetare pentru monitorizarea mediului şi atenuarea efectelor ecologice adverse în bazinul Mării Negre" (BSB Net-Eco). Acest articol prezintă date despre participanţii şi obiectivele proiectului şi, de asemenea, oferă informaţii cu privire la rezultatele obţinute.

Cuvinte-cheie: poluarea apei, biodiversitate, fluorescenţă, absorbant mineral.

Institutul de Inginerie Electronică și Nanotehnologii „Dumitru Ghițu" este partenerul principal al proiectului *Reţelele de cercetare pentru monitorizarea mediului şi atenuarea efectelor ecologice adverse în bazinul Mării Negre* (BSB Net-Eco) în cadrul Programului Operaţional Comun „Bazinul Mării Negre 2007-2013". Proiectul a mai implicat, de asemenea, 2 institute de cercetare şi 3 universităţi din cele 5 ţări din regiunea bazinului Mării Negre: Institutul de Ecologie şi Geografie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul Naţional de Cercetare-Dezvoltare Delta Dunării – România, Universitatea Aristotel din Salonic – Grecia, Universitatea Tehnică a Mării Negre – Turcia, Universitatea Tehnologică Maritimă de Stat Kerci – Republica Autonomă Crimeea.

Condiţiile de mediu ale sistemelor maritime şi fluviale din bazinul Mării Negre sunt esenţiale pentru sănătatea populaţiei, bunăstarea oamenilor şi a comunităţilor, dezvoltarea economică şi socială în regiune. În acest context, proiectul și-a propus drept obiective principale:

- Integrarea mai puternică a activităţilor de monitorizare şi cercetare transfrontalieră în zona bazinelor hidrografice ale Mării Negre.
- Caracterizarea râului şi a apei subterane prin cuantificarea potenţială a legăturilor dintre poluarea de suprafaţă şi cea subterană.
- Evaluarea stării actuale a diversităţii biologice în sistemele ecologice marine şi fluviale din bazinul Mării Negre, schimb de date științifice disponibile şi estimarea impactului activităţilor antropice pentru asigurarea stabilităţii şi o mai bună funcţionare a ecosistemelor.
- Îmbunătăţirea tehnologiilor existente de condiţionare şi purificare a apei prin intermediul adsorbanţilor eficienţi selectivi pe bază de materii prime minerale larg răspândite.
- Dezvoltarea metodelor şi instrumentelor pentru observarea în timp real a fluorescenţei induse cu laser şi caracteristicilor spectrale ale apelor naturale, utilizării experimentale a fluorometrului din fibră optică cu laser pentru detectarea poluanţilor organici şi estimarea statutului comunitar al fitoplanctonului în mediul acvatic.
- Schimb de experienţă şi de date științifice disponibile cu privire la tehnicile şi instrumentele pentru monitorizarea şi reducerea poluării cu petrol maritim. Creşterea gradului de conştientizare a publicului, structurilor guvernamentale şi neguvernamentale pentru a asigura o protecţie mai bună a mediului în regiunea bazinului Mării Negre.

Participanţii la realizarea proiectului au efectuat un volum enorm de muncă. Partenerii de la Universitatea Aristotel din Salonic au elaborat un model predictiv 3D pentru descrierea răspândirii emisiilor de petrol, luând în consideraţie curenţii marini şi circulaţia apei de mare, suprafaţa valurilor şi a vântului, cu referinţă la Nordul Mării Egee şi Marea Azov [1]. Fig.1 prezintă, în baza modelului elaborat, evoluţia deversării petrolului ce s-a produs în urma accidentului de la portul terminalului petrolier din Salonic peste 1, 3 şi 6 ore după ejecţia a 7 tone de petrol în timp de 15 minute, ţinând cont de efectele vântului (N-NW, viteza de 15 m / sec). Modelul 3D de deversare a petrolului va fi utilizat pentru a optimiza acţiunile organizaţionale necesare a autorităţilor privind combaterea poluării cu hidrocarburi.

O altă realizare a partenerilor de proiect constă în elaborarea fluorometrului din fibră optică cu laser care permite detectarea poluanţilor organici prezenţi în apă, inclusiv estimarea concentraţiei fitoplanctonului care este o verigă importantă în lanţul trofic al sistemului acvatic [2].

O atenţie deosebită este acordată studiului detaliat al unui mineral larg răspândit – diatomitul, şi a căilor de îmbunătăţire a proprietăţilor sale în scopul utilizării acestuia în calitate de adsorbant.

Diatomitul reprezintă o formă naturală a dioxidului de siliciu, formată din resturi de cochilii de organisme microscopice de alge diatomee. El întrunește o combinaţie unică de proprietăţi fizico-chimice, şi anume: valori sporite ale capacităţii adsorbtive, porozităţii, conductivităţii termice şi electrice, rezistenţei mecanice, densităţii volumetrice (aparente) ş. a. Datorită acestora, își poate gãsi aplicare ca material activ la fabricarea filtrelor pentru purificarea şi limpezirea vinului şi sucului, rafinarea uleiurilor vegetale, înlăturarea din apele reziduale şi de suprafaţă a diferitor poluanţi, inclusiv a produselor petroliere, insecticidelor și radionuclizilor.

Diatomitul se găseşte abundent în multe zone ale

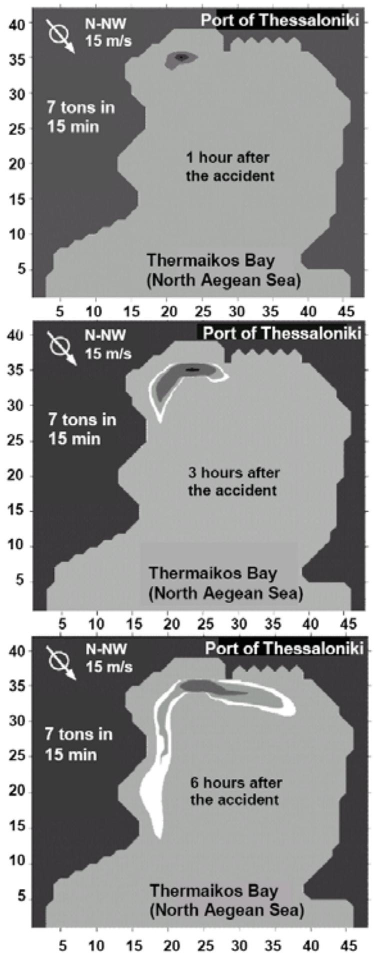


Fig. 1. Evoluţia deversării petrolului în urma accidentului de la terminalul de petrol

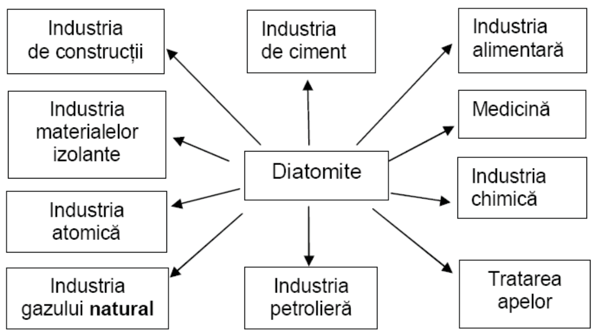


Fig. 2. Domeniile de utilizare a diatomitului

Terrei, parţial în ţările riverane ale bazinului Mării Negre. Însă diatomitul natural are, totuși, o capacitate de adsorbţie scăzută, ceea ce limitează domeniul său de aplicare ca adsorbant. Prin urmare, pentru a mări caracteristicile de adsorbţie ale materiei prime, diatomitul este supus activării sau modificării.

În primul caz, diatomitul se tratează cu diverşi reagenţi – săruri, alcalii, acizi şi/sau prin metode fizico-chimice: acţiuni hidrotermale, cavitaţionale, termice. Asemenea acţiuni asupra diatomitului conduc la schimbarea proprietăţilor sale de suprafaţă, de filtrare şi de adsorbţie.

În cel de-al doilea caz – la modificarea structural-chimică a sorbentului, prin imprimarea pe suprafaţa (sau în matriţa) diatomitului a diferitelor grupuri funcţionale (ioni activi, atomi, compuşi insolubili), care au o sensibilitate sporită faţă de componenţii toxici ce trebuie eliminaţi sau extraşi din soluţie.

Un astfel de tratament conferă adsorbantului calităţi selective ce îmbină proprietăţi atât ale materiei prime, cât şi ale modificatorului. El poate fi utilizat în mod eficient pentru purificarea apelor de fluor (modificarea diatomitului cu compuşii de aluminiu nanodimensionali), ioni ai metalelor grele, fosfor, precum şi de coloranţi, produse petroliere ş.a. Datorită micro-structurii complicate a diatomitului (Fig. 3), el poate fi folosit de asemenea ca bază pentru producerea diferitelor materiale *nano-compozite* cu proprietăţi specifice.

În procesul dezvoltării social-economice a societăţii, cerinţele în ce priveşte calitatea şi cantitatea apei sunt de prim ordin. În Republica Moldova, apele de suprafaţă constituie sursa principală pentru necesităţile umane, inclusiv pentru asigurarea cu apă potabilă. În Europa tot mai accentuată devine problema stării ecologice a apelor naturale: circa

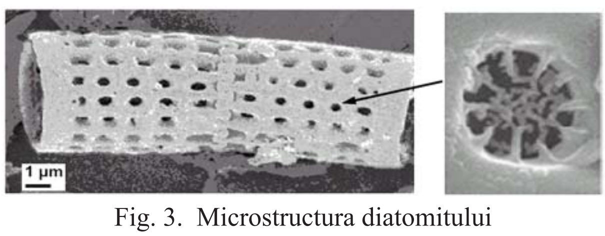


Fig. 3. Microstructura diatomitului

20% din apele de suprafaţă prezintă un risc ridicat de poluare, 60% din oraşele europene îşi exploatează iraţional resursele de apă subterană, iar 50% din zonele umede sunt în pericol.

Poluarea apelor este un fenomen complex care determină schimbarea compoziţiei apelor, deteriorarea faunei şi florei din mediul acvatic, devenind neadecvate pentru întrebuinţarea economică sau recreativă şi dăunătoare pentru sănătatea oamenilor. De aceea, studiile ce vizează stabilirea calităţii apelor au un rol tot mai important.

Calitatea apei se poate defini ca un ansamblu convenţional de caracteristici fizice, chimice, bacteriologice şi biologice, exprimate valoric, care permit încadrarea probei de apă într-o anumită categorie, aceasta căpătând astfel însuşirea de a servi unui anumit scop [4, 5].

Rezultatele privind parametrii de calitate a apelor curgătoare din bazinul hidrografic al fl. Nistru denotă starea actuală a apei fl. Nistru, pe secțiuni (Tab. 1). Astfel, în apa râurilor s-au evaluat formele de existenţă a materiei organice şi s-a stabilit raportul (%) dintre indicatorii ce caracterizează nivelul de poluare (CCO-Mn/CCO-Cr, CBO_5/CCO-Cr, CBO_5/CCO-Mn). S-a calculat gradul de transformare a substanţelor organice prezente în apa râurilor prin corelarea indicilor CCO-Mn-CCO-Cr, CBO_5-CCO-Cr, CBO_5-CCO-Mn (Tab. 2, 3).

Capacitatea de autoepurare a apelor de suprafaţă din arealul cercetat au valori medii de 0,30-0,35 (Fig. 4, 5). Apa r. Răut (amonte or. Orhei) are CA = 0,25, în aval de or. Orhei CA = 0,16, fapt ce confirmă impactul masiv al apelor reziduale deversate în râu.

Tabelul 1

Indicatorii de calitate a apei fl. Nistru, pe secțiuni

Indicatorii şi unităţile de măsură	Secţiunile			
	Otaci	Soroca	Vărăncău	Vadul lui Vodă
Mineralizarea, mg/dm^3	250	246	370	416
Oxigenul dizolvat, mg/dm^3	7,4	8,3	9,2	7,6
Suspensii, mg/dm^3	24,3	27,5	34,2	56,3
Cloruri, mg/dm^3	40	42	52	56
Sulfaţi, mg/dm^3	66	72	84	93
Amoniu, mg/dm^3	0,12	0,14	0,15	0,4
Azotiţi, mg/dm^3	0,02	0,02	0,03	0,03
Azotaţi, mg/dm^3	7,2	4,2	6,0	8,8
Fosfaţi, mg/dm^3	0,5	0,2	0,3	0,6
CBO_5, mg O_2/dm^3	3,6	3,8	4,2	7,5
CCO-Mn, mg O_2/dm^3	5,3	4,2	7,5	12,4

Tabelul 2

Valorile CBO_5, CCO-Mn şi CCO-Cr caracteristice apei fl. Nistru

	Proba de apă	CBO_5	CCO-Mn	CCO-Cr
1	fl. Nistru, or. Otaci	7,9	9,3	22,5
2	fl. Nistru, s. Cosăuţi	7,96	10,3	26,1
3	fl. Nistru, or. Soroca (aval)	8,27	10,1	44,3
4	fl. Nistru, s. Vărăncău, Soroca	6,02	8,9	28,4

Tabelul 3

Cota parte (%) a substanţelor uşor şi greu degradabile chimic, degradabile biologic

	Proba de apă	Materia organică uşor degradabila, %	Materia organică greu degradabilă, %	Materia organica degradabilă biologic, %
1	fl. Nistru, or. Otaci	41,3	58,7	35
2	fl. Nistru, s. Cosăuţi	39,4	60,6	30
3	fl. Nistru, or. Soroca (aval de oraş)	22,8	77,2	19
4	fl. Nistru, s. Vărăncău, Soroca	31,3	68,7	21

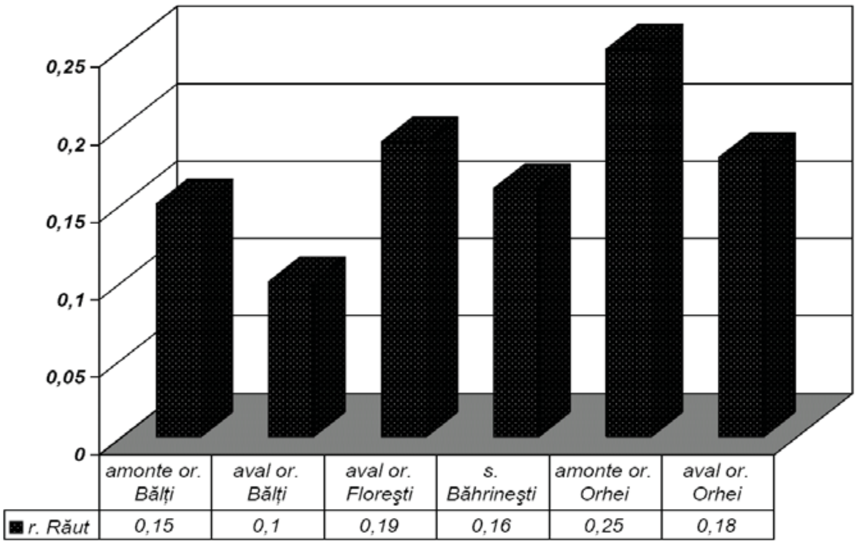


Fig. 4. Capacitatea de autoepurare a apei r. Răut

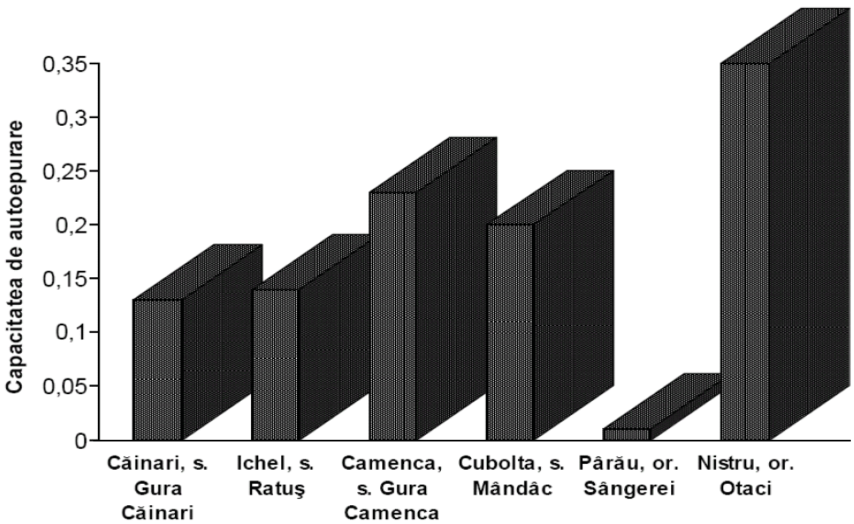


Fig. 5. Capacitatea de autoepurare a apei râurilor mici în comparaţie cu cea a fl. Nistru (or. Otaci)

Apele de suprafaţă, după concentraţia substanţelor organice (CCO-Cr şi CBO_5), sunt de clasa I (foarte bună) - III (moderat poluată) de calitate, iar cea a r. Răut de clasa II (bună) - IV (poluată) de calitate.

Datele obţinute în cadrul proiectului vor permite de a îmbunătăţi capacitatea autorităţilor naţionale şi de coastă din bazinul Mării Negre pentru a răspunde în timp util şi în mod eficient la problema poluării apei, a consolida cunoştinţele şi informaţiile principale comune necesare pentru parteneri, grupurile ţintă şi beneficiarii finali privind abordarea provocărilor de mediu transfrontaliere.

Această publicație a fost elaborată cu sprijinul Uniunii Europene. Conținutul ei este responsabilitatea exclusivă a autorilor și nu reflectă în niciun fel punctele de vedere ale Uniunii Europene.

Bibliografie

1. Zafirakou A., Palantzas G., Karambas Th., Koutitas Ch. Optimization in oil slick combating stations allocation. Application to the Sea of Azov. Global NEST Journal, 2014, v. 16, n. 2, p. 403-411.

2. Dvornikov D., Kulikova O. A fiber-optic laser fluorosensor for application in aquatic environment. Int. Conf. „Deltas and Wetlands". Environmental aspects and available scientific tools for Black Sea Basin protection. 15-17 Sept. 2014, Tulcea, Romania, Book of Abstracts, p. 20.

3. Datsko T., Zelentsov V. Modification of diatomite with aluminum compounds and the possibility of its applying for water purification. Ibid, p. 19.

4. Tărâţă A., Lozan R., Sandu M., Gaidău M., Sidoren I. Quality of running water from Nistru river hydrographic basin (in limits of the Republic of Moldova), Ibid, p. 31.

5. Lozan R., Tărâţă A., Sandu M., Zlotea A. Interdependency of underground water – surface water in the Prut river hydrographic basin, Ibid, p. 28.

ORGANISMUL MILITAR AL STATULUI: ASPECTE COGNITIV-METODOLOGICE

Dr. **Constantin MANOLACHE**
Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM

THE MILITARY BODY OF THE STATE: COGNITIVE AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Summary. Military body of the state is a specific social institution of society, ordered in terms of structure and hierarchy, the dominant functional relationships, coordination and subordination, a specific element of the mechanism of state power packed with features and technical means -materials necessary (military equipment) to perform state functions military security in extraordinary situations that endanger its stability. Philosophical aspects of the military form of state research needs to be supplemented with principles and special military requirements, which determines the structure and should include: the unique complement of staff, its appearance, unified and centralized command of military forces, organizational structure, unit type of weapons and military equipment, uniform system of education, education and social-psychological support to all elements of the military, a unique way of military service, a unique system of social protection of soldiers and their family members, demobilized persons.

Keywords: military body of the state, national security, security institutions, military structures, army, military forces.

Rezumat. Organismul militar al statului constituie un institut social specific al societății, ordonat din punct de vedere structural și ierarhic, în care domină relații funcționale, de coordonare și de subordonare, un element specific al mecanismului de stat, dotat cu funcții de putere și cu mijloace tehnico-materiale necesare (armament și tehnică militară), în vederea îndeplinirii funcțiilor statului în domeniul securității militare în situații extraordinare, care îi periclitează stabilitatea. Aspectele filosofice ale cercetării formei organismului militar al statului urmează a fi completate cu principii și exigențe militare speciale, care îi determină structura și care ar trebui să includă: sistemul unic de completare a personalului, aspectul acestuia, comanda unitară și centralizată a forțelor militare, structura organizațională, tipul unitar de armament și de tehnică militară, sistemul unitar de învățământ, de educație și de asistență social-psihologică a tuturor elementelor organismului militar, o modalitate unică de satisfacere a serviciului militar, un sistem unic de protecție socială a militarilor și membrilor familiilor lor, precum și a persoanelor demobilizate.

Cuvinte-cheie: organismul militar al statului, securitatea națională, instituții de securitate, structuri militare, forțele militare.

Premisa teoretică necesară studierii organismului militar al statului o constituie reflecția filosofică asupra esenței și structurii acestuia. Cu referire la Republica Moldova, soluționarea respectivei probleme este de o actualitate deosebită, având în vedere că se află la etapa importantă de constituire și consolidare, iar organismul său militar trece printr-un proces dificil de edificare și de reformare. Pentru înțelegerea și conceptualizarea fenomenelor legate de problema dată, este necesar să examinăm aspectul logic și etimologic al elementelor componente ale noțiunii de „organism militar".

După cum menționează A. Prigojin, organismul trebuie studiat nu ca un fenomen izolat, existent de sine stătător, ci ca element al structurii sociale, ca formă a unor relații sociale mai largi (economice, sociale, tehnico-organizaționale, social-psihologice). Altfel spus, organismul constituie, în primul rând, un fenomen social, natura căruia nu poate fi înțeleasă fără analiza determinării externe, macrosociale a acestuia. Organismul constituie unul din tipurile de comunicație de rând cu grupul social, așezarea, familia, pe care se întemeiază structura socială. „Societatea contemporană nu poate funcționa altfel, decât creându-și organisme. Concomitent, se complică relațiile sociale, în cadrul cărora organismele figurează în calitate de obiect" [1, p. 10].

Potrivit viziunilor științifice moderne, „organismul" (fr. organisme, de la lat. organiso) constituie forma de legătură interdependentă a elementelor sistemului cu scopul asigurării existenței acestuia; procesul de ordonare și de constituire a sistemului, starea de ordine, tipul de funcționare a sistemului [2, p. 100]. Noțiunea de „organism" conține, de obicei, caracteristicile dinamice ale sistemului vizând funcționarea, comportamentul și raporturile reciproce ale elementelor acestuia.

Pot fi remarcate două calități ale organismului: ordonarea și orientarea. Ordonarea este definită cantitativ drept unitate contrarie entropiei sistemului. Orientarea organismului se definește ca o corespundere (sau necorespundere) a sistemului condițiilor mediului social, precum și rațiunii unui anumit tip de organizare, din punctul de vedere al menținerii funcționării eficiente a sistemului. În opinia lui A. Prigojin, cu referire la obiecții sociali, noțiunea de „organism" se referă la trei sensuri:

1. ca element al structurii politice – ca unitate de stat cu caracter instituțional, ocupând un anumit loc în societate și destinat îndeplinirii unor funcții strict determinate (în acest sens, organismul militar se prezintă drept institutul social cu un anumit statut și obiect autonom, un sistem de relații unind un anumit număr de indivizi din punct de vedere juri-

dic, pentru atingerea unui anumit scop în domeniul securităţii militare;

2. ca activitate şi proces constând în influenţarea programată asupra obiectului prin constatarea funcţiilor respective ale elementelor sistemului, aducerea la acelaşi numitor a legăturilor, definiţiilor, scopurilor şi sarcinilor;

3. gradul de ordonare internă, de corelare a părţilor cu întregul, structura bine ordonată, tipul de legături / relaţii ca metodă / mijloc de unire a elementelor în cadrul unui sistem [3, p. 22].

În cadrul determinării apartenenţei noţiunii de „organism" la un anumit domeniu de funcţionare a societăţii sunt utilizate, în mod obişnuit, trăsăturile acestuia. În cazul nostru, trăsătura definitorie o constituie sintagma „militar". După cum s-a menţionat anterior, actualmente în mediul teoreticienilor au loc dezbateri aprinse în jurul aplicării noţiunii de „organism", cu trăsăturile de „militar" şi „armată". Utilizând o trăsătură sau alta în anumite situaţii concrete, „militar" se referă la „ce ţine de armată, de război", iar „armată" înseamnă apartenenţă la o armată, serviciu în armată, însoţit de acţiuni militare, totalitatea forţelor militare dintr-un stat etc. [4]. În opinia noastră, această situaţie şi abordare contradictorie necesită o analiză social-filosofică obiectivă, cu scopul identificării adevărului în acest domeniu.

În limba latină s-a utilizat noţiunea de armată (armata), care pe teritoriul actual al Republicii Moldova, s-a utilizat în sensul de „oaste". La începuturi însă, acest cuvânt avea forma lui „arma". Adjectivul „de armată" se întâlneşte, pentru prima dată, în statutul militar al Imperiului Roman [5, p. 15]. În limba germană, forţele armate sunt desemnate cu cuvântul „Streitkraft", constând din două elemente, traduse textual – Streit (dispută) şi Kraft (forţă).

În aşa mod, analiza semantică şi etimologică a îmbinării de cuvinte „organism militar", precum şi sistematizarea viziunilor filosofice existente, permite să afirmăm că noţiunea în cauză este utilizată în următoarele sensuri:

a) de sistem militar al statului care funcţionează pe principii de drept, juridice şi având sarcina de a contribui la promovarea politicii interne şi celei externe prin mijloace militare;

b) de armată şi forţe militare în calitate de element principal al domeniului militar al statului;

c) de structură militară, spre deosebire de structurile civile din domeniul militar al statului (preponderent, în ţările dezvoltate ale lumii);

d) de parte componentă a organismului politic, de instituţie specială creată de către anumite grupuri sociale, de partide şi mişcări social-politice în vederea realizării anumitor obiective (lupta pentru putere, mişcarea de eliberare naţională etc.) cu ajutorul violenţei militare sau cu ameninţarea aplicării forţei (în special de către formaţiunile nelegitime şi neformale);

e) de structuri militare ale organizaţiilor interstatale, cum ar fi Alianţa Nord-Atlantică, Organizaţia tratatului securităţii colective, ONU ş.a.

Deşi nu se regăseşte în actele normative, noţiunea de „organism militar al Republicii Moldova" este utilizată în proiectul Strategiei Militare (2013). Din acest considerent, apare drept un pas logic, în contextul cercetării noastre, analiza premiselor sociale ale apariţiei, conţinutului şi corectitudinii utilizării în Republica Moldova a noţiunii în cauză.

Evenimentele social-politice care s-au produs la sfârşitul anilor '80 ai secolului trecut au avut drept consecinţă proclamarea suveranităţii Republicii Moldova la 23 iunie 1990. Peste un an de la declararea suveranităţii, la 27 august 1991, Republica Moldova şi-a proclamat independenţa. Situaţia creată a grăbit crearea instituţiilor statale specifice. Alături de altele, ca un atribut firesc al statului, s-a impus crearea Armatei Naţionale. Declararea suveranităţii şi independenţei statale a Republicii Moldova demonstrau că formarea unei instituţii militare proprii, care ar garanta integritatea ei teritorială, este obligatorie şi inevitabilă. Toate acestea au constituit premisele principale ce au condus la crearea organismului militar propriu care va avea drept scop primordial apărarea integrităţii teritoriale, a suveranităţii şi independenţei statale a Republicii Moldova [6].

La 11 mai 1990, prin Hotărârea Sovietului Suprem al R.S.S.M. nr. 16-XII a fost creată Comisia parlamentară pentru securitatea statului şi problemele militare [7]. În baza Hotărârii Parlamentului nr. 254-XII din 4 septembrie şi a Hotărârii Guvernului nr. 319 din 12 septembrie 1990 este creat Departamentul de Stat pentru problemele militare. La 18 octombrie 1990, prin Hotărârea Guvernului nr. 404, a fost numit primul director general al Departamentului de Stat pentru problemele militare în persoana domnului Nicolae Chirtoacă, ce avea să stea la baza adoptării pachetului de legi şi de acte legislative necesare pentru crearea Armatei Naţionale [8].

Crearea statului şi menţinerea lui în plan politic pe arena internaţională reclamă instituţii corespunzătoare. Una din problemele principale ce trebuia rezolvată la acea oră era constituirea Armatei Naţionale. Luând ca bază Declaraţia de suveranitate, Declaraţia de Independenţă, Constituţia ţării şi pornind de la ideea apărării tânărului stat, preşedintele republicii, Mircea Snegur, la 3 septembrie 1991, prin Decretul nr. 193, în conformitate cu legislaţia internă a Republicii Moldova şi dreptul interna-

ţional, în scopul asigurării apărării suveranităţii şi integrităţii teritoriale a statului, decretează crearea Forţelor Armate ale Republicii Moldova [9].

Rolul principal în constituirea organismului militar propriu îi revine Departamentului de Stat pentru problemele militare. În scopul păstrării bazei tehnico-materiale necesare pentru asigurarea funcţionării Forţelor Armate ale Republicii Moldova, prin decretul nr. 234 al Preşedintelui Republicii Moldova din 14 noiembrie 1991 se declarau patrimoniu naţional armamentul, muniţiile, mijloacele de transport, tehnica militară, bazele militare şi celelalte bunuri ce aparţineau unităţilor militare ale armatei sovietice, dislocate pe teritoriul republicii. Pentru viitor, se interzicea evacuarea armamentului, tehnicii şi bunurilor materiale [10].

Complexitatea acţiunilor practice impunea necesitatea unui organism de conducere, activitatea căruia să fie mult mai eficientă în funcţionare. Astfel, la 5 februarie 1992 a fost creat Ministerul Apărării ca organ de conducere al Forţelor Armate, primul Ministru al Apărării fiind numit general de divizie Ion Costaş.

Unii autori sunt destul de critici la evaluarea calităţii procesului de creare a forţelor armate ale ţării. De exemplu, analistul și expertul militar V. Cibotaru este de părere că „procesul creării forţelor armate şi a sistemului naţional de apărare a decurs fără a avea la bază concepţii şi programe în domeniul securităţii naţionale şi a construcţiei militare în stat, sistematizate şi coordonate cu interesele fundamentale ale statului. Deciziile în problemele construcţiei militare se elaborau de către Ministerul Apărării, ţinându-se cont de viziunile şi conceptele proprii, fără participarea nemijlocită a organelor de conducere şi administrare" [11, p.95].

Formulele ambigue şi lipsa altor stipulaţii în Legea fundamentală au condus la aceea că, pentru desemnarea organismului militar al Republicii Moldova, atât la nivel oficial, cât şi la cel cotidian, s-a înrădăcinat noţiunea de „Forţe Militare ale Republicii Moldova, alte formaţiuni militare". S-a creat, astfel, o situaţie paradoxală, când prin „formaţiuni militare" se aveau în vedere nu creaţii concrete, ci orice structuri de forţă, inclusiv cele care puteau fi create în viitor. Pe moment, noţiunea de „organism militar al statului" lipseşte din actele legislative care reglementează domeniul respectiv, fiind întâlnită doar în proiectul Strategiei Militare (2013).

Cum în gândirea filosofico-militară moldovenească contemporană lipseşte o definiţie constructivă (doctrinară şi legitimată) a formaţiunii militare, care ar satisface necesităţile sociale şi, totodată, ar reflecta realităţile sociale existente, propunem următoarea definiţie a acestei componente importante a organismului militar al statului: formaţiunea militară constituie o unitate socială specifică, elementul de bază al organismului militar al statului, având o structură relativ stabilă, o componenţă omogenă constând din militari, activând în baza principiului conducerii unice pentru îndeplinirea sarcinilor şi funcţiilor cu ajutorul violenţei. Formaţiunile militare se împart în unităţi, divizii, detaşamente etc.

Renunţând fără niciun temei la utilizarea unor astfel de noţiuni unanim recunoscute, ca „armata", „forţele armate", desemnând în mod tradiţional organizaţia militară, elita politică şi militară din Republica Moldova, preluând experienţa Federaţiei Ruse, a impus societăţii noţiunea generică de „organizaţie militară a statului", în sens de definiendum, echivalentă de facto noţiunii de „domeniu militar al societăţii".

Având în vedere această situaţie, considerăm că efortul puterii politice trebuie direcţionat spre reglementarea şi ordonarea relaţiilor sociale din cadrul domeniului militar al societăţii moldoveneşti. Activitatea respectivă trebuie începută cu elaborarea unei definiţii ştiinţifice a organismului militar al statului, care să fie lipsită de contradicţii interne şi să oglindească în mod adecvat conţinutul acestui fenomen social important în condiţiile transformării societăţii. Generalizarea şi sinteza concepţiilor existente în gândirea filosofică şi teoretico-militară permite formularea următoarei definiţii de lucru: organismul militar al statului constituie un institut social specific al societăţii, ordonat din punct de vedere structural şi ierarhic, în care domină relaţii funcţionale, de coordonare şi de subordonare, un element specific al mecanismului de stat, dotat cu funcţii de putere şi cu mijloace tehnico-materiale necesare (armament şi tehnică militară), în vederea îndeplinirii funcţiilor statului în domeniul securităţii militare în situaţii extraordinare, care îi periclitează stabilitatea.

Aspectele filosofice ale cercetării formei organismului militar al statului urmează a fi completate cu principii şi exigenţe militare speciale, care îi determină structura şi care ar trebui să includă: sistemul unic de completare a personalului, aspectul acestuia, comanda unitară şi centralizată a forţelor militare, structura organizaţională, tipul unitar de armament şi de tehnică militară, sistemul unitar de învăţământ, de educaţie şi de asistenţă social-psihologică a tuturor elementelor organismului militar, o modalitate unică de satisfacere a serviciului militar, un sistem unic de protecţie socială a militarilor şi membrilor familiilor lor, precum şi al persoanelor demobilizate.

Pornind de la situaţia creată în domeniul mili-

tar al societăţii, considerăm necesar să se elaboreze un nou model social de perspectivă al organismului militar al statului, care să ţină seama de elaborările ştiinţifice şi de experienţa practică, atât străină, cât şi cea naţională în domeniu. În opinia noastră, structura organismului militar al statului trebuie să fie determinată de natura acesteia, de o anumită subordonare ierarhică a nivelelor ei, de obiectivele şi sarcinile concrete de conducere a sa, precum şi să conţină o serie de componente legate între ele conform principiului subordonării. Cu toate acestea, în Republica Moldova s-a constituit o structură oarecum nenaturală, nefirească a organismului militar al statului, care nu corespunde exigenţelor societăţii. O atare situaţie poate periclita nu numai stabilitatea societăţii, ci şi securitatea statului în ansamblul său.

Analiza stării curente a lucrurilor în domeniul asigurării securităţii statului confirmă că structura organismului militar contemporan al Republicii Moldova constă din următoarele elemente:

1. Componenta politică a structurii organismului militar în calitate de element specific al mecanismului de stat.

Principalii subiecţi ai conducerii de stat în domeniul militar, la acest nivel, sunt:

- Preşedintele Republicii Moldova – Comandantul Suprem al Forţelor Armate (art. 87, p. 1 al Constituţiei Republicii Moldova) – exercită conducerea generală a domeniului securităţii naţionale şi celui al apărării Republicii Moldova [12];

- Parlamentul Republicii Moldova, în cadrul căruia a fost creat şi funcţionează Comisia pentru securitate naţională, apărare şi ordine publică (art. 66 al Constituţiei Republicii Moldova), care aprobă doctrina militară a statului, determină direcţiile politicii interne şi celei externe, ale securităţii naţionale, creează baza legislativă în acest domeniu, aprobă hotărârile cu privire la introducerea stării de urgenţă, de asediu şi de război, a mobilizării parţiale sau generale;

- Guvernul Republicii Moldova, în componenţa căruia din oficiu fac parte conducătorii ministerelor, care asigură suveranitatea de stat, adoptă măsuri de asigurare a capacităţii de apărare şi a securităţii naţionale a Republicii Moldova;

Consiliul Suprem de Securitate al Republicii Moldova (Decret nr. 664 din 10.06.2013 „Cu privire la constituirea Consiliului Suprem de Securitate"), care este un organ colegial pe lângă Preşedintele Republicii Moldova, investit cu funcţii de elaborare, coordonare şi monitorizare a politicilor în domeniul securităţii naţionale; examinează informaţiile privind funcţionarea sistemului naţional de apărare, inclusiv structura generală şi efectivul Forţelor Armate [13];

- Marele Stat Major al Armatei Naţionale, autoritatea centrală a Armatei Naţionale, care are misiunea de a asigura şefului Marelui Stat Major al Armatei Naţionale comanda militară a armatei. Domeniile cele mai importante ale activităţii Marelui Stat Major al Armatei Naţionale sunt: planificarea acţiunilor de luptă şi de alt gen; menţinerea şi perfecţionarea capacităţii de luptă şi mobilizare a trupelor; pregătirea operativă de luptă şi mobilizare [14].

2. Componenta administrativă a structurii militare a statului.

La acest nivel, conducerea formaţiunilor militare este exercitată de către ministere şi alte organe ale puterii executive, înzestrate cu astfel de competenţe. În limitele competenţelor de care dispun, ele asigură exercitarea sarcinilor şi funcţiilor cu care sunt înzestrate de către Constituţie, de actele Preşedintelui Republicii Moldova şi Guvernul Republicii Moldova, realizează concepţiile, programele în domeniul securităţii militare, menţin forţele şi mijloacele de asigurare a securităţii militare în stare de pregătire constantă de aplicare a forţei militare.

3. Componenta strategică a structurii organismului militar al statului.

La acest nivel se află Marele Stat Major al Armatei Naţionale, care este organul militar principal de planificare a apărării statului, de conducere a aplicării Forţelor Armate ale Republicii Moldova, de coordonare şi control al funcţiilor şi sarcinilor de apărare ale organelor puterii executive, ale organelor de autoconducere locală, ale formaţiunilor militare şi organelor de ocrotire a dreptului. În situaţii speciale, se constituie Statul Major General al Forţelor Armate.

4. Componenta operativ-strategică a organismului militar al statului.

Funcţionarea acesteia presupune existenţa următoarelor componente:

a. Forţele Armate ale Republicii Moldova constituie o formaţiune militară responsabilă de apărarea suveranităţii, integrităţii teritoriale şi inviolabilităţii Republicii Moldova.

b. Alte formaţiuni ce asigură securitatea statului sunt:

i. Serviciul de Informaţii şi Securitate al Republicii Moldova – autoritate de pază a ordinii juridice cu destinaţie specială, care asigură securitatea de stat a Republicii Moldova [15].

ii. Serviciul de Protecţie şi Pază de Stat – organ specializat al puterii executive, exercită protecţia şi paza persoanelor care beneficiază de protecţie şi pază de stat, precum şi a obiectivelor aflate în pază.

iii. Poliţia de Frontieră – organul administraţiei publice, aflat în subordinea Ministerului Afacerilor Interne, care exercită atribuţiile şi implementează

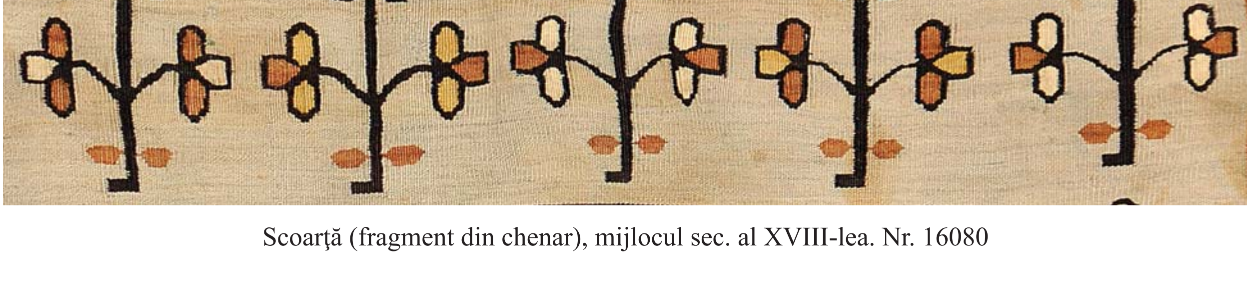
politica statului privind managementul integrat al frontierei de stat, combaterea migraţiei ilegale şi a criminalităţii transfrontaliere.

iv. Serviciul Vamal – organ specializat al puterii executive care contribuie, în limitele competenţei sale, la asigurarea securităţii economice a statului, la combaterea terorismului internaţional, a contrabandei, a traficului ilicit de droguri, armament şi muniţii.

În aşa mod, analiza esenţei şi structurii organismului militar al statului demonstrează că sub influenţa proceselor de reformare s-a produs denaturarea esenţei şi statutului acesteia. Dacă până în anii 1990 noţiunea de „organism militar al statului" la nivel oficial era utilizată în sens de definiens, odată cu destrămarea URSS, o serie de noi state independente, împreună cu fosta metropolă, au început să utilizeze noţiunea respectivă în calitate de definiendum, modificându-i radical conţinutul. Acest lucru s-a observat cel mai bine în structura organismului militar al statului, care a întrunit în sine cele mai diverse elemente cu funcţii incompatibile. Fiecare element al organismului militar are o structură organizatorică şi de state specifică, care poate indica doar asupra caracterului problematic al participării lor la asigurarea securităţii militare a statului. O atare situaţie necesită un studiu aprofundat al apariţiei şi perspectivelor de dezvoltare atât a organismului militar al statului, precum şi a fiecărui element al lui, a sarcinilor şi funcţiilor sale în conformitate cu necesităţile securităţii militare, cu scopul creării unui model social optim al organismului militar al Republicii Moldova, care să fie capabil de a răspunde la orice pericole şi ameninţări, apărute la începutul secolului XXI.

Bibliografie

1. Пригожин А.И. Современная социология организаций. Москва: 1995. 296 с.
2. Flew A. Dicţionar de filosofie şi logică. Bucureşti: Humanitas, 2006. 432 p.
3. Пригожин А.И. Методы развития организаций. Москва, МЦФЭР, 2003. 864 p.
4. Dicţionarul Explicativ al Limbii Române. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.
5. Cristian M. Limbajul militar (daco-) roman. Influenţa sa asupra limbii şi istoriei poporului român. Bucureşti: Ed. Militară. 2012, 155 p.
6. Gaiciuc V. Crearea şi evoluţia Armatei Naţionale. În: Oastea Moldovei, septembrie, 1998.
7. Hotărârea Sovietului Suprem al R.S.S.M. cu privire la crearea Comisiei parlamentare pentru securitatea statului şi probleme militare, nr. 16-XII din 11 mai 1990. În: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 9, 1990.
8. Hotărârea Guvernului cu privire la crearea Departamentului de Stat pentru probleme militare, nr. 319 din 12 septembrie 1990. În: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM, nr. 9, 1990.
9. Decretul Preşedintelui Republicii Moldova cu privire la crearea Forţelor Armate ale Republicii Moldova, nr. 193 din 03 septembrie 1991. // Nu a fost publicat oficial (conform Agenda Juristului 1990-2001, - Chişinău: Bons Office, 2002).
10. Decretul Preşedintelui Republicii Moldova cu privire la patrimoniul forţelor armate ale Republicii Moldova, nr.234, din 14 noiembrie 1991. // Nu a fost publicat oficial (conform Agenda Juristului 1990-2001, - Chişinău: Bons Office, 2002).
11. Legea cu privire la forţele armate, nr. 966 din 17 martie 1992. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 3, 1992.
12. Ciubotaru V. Constituirea sistemului de securitate naţională şi evoluţia rolului Consiliului Suprem de securitate. În: Consiliul Securităţii Naţionale în procesul de luare a deciziilor. Analiză comparată: Republica Moldova, România şi Ucraina. Institutul de Politici Publice, Chişinău: Editura Cartier, 2006.
13. Constituţia Republicii Moldova, adoptată la 29 iulie 1994. -Chişinău: Elena-V.I., 2008; 68 p.
14. Decret nr. 331 din 08.10.1997 privind aprobarea Regulamentului Consiliului Suprem de Securitate. În: Monitorul Oficial nr. 070 din 23.10.1997.
15. Organizarea activităţii Marelui Stat Major al Armatei Naţionale. http://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=159



Scoarţă (fragment din chenar), mijlocul sec. al XVIII-lea. Nr. 16080

THE PROMPTNESS AS A LEGAL COSMOPOLITISM

PhD. ***Mladen MLADENOV****
Bulgaria

Summary. There are some points of intersection between different legal systems and in a figurative sense it is possible to speak about legal cosmopolitism. Certainly one of visible manifestation of it is the principle of promptness, which is known also with the terms in time, reasonable time, promptly, observing of time limits, in shortest time, exigible periods of time, and so on. That is why both in the ancient and the modern times in each legal order there is a requirement to the public authorities to observe in their activities the principle of promptness, as a guaranty for the rights of citizens and legal persons.

Keywords: Legal cosmopolitism, principle of promptness, in time, reasonable time, promptly, observing of time limits, in shortest time, exigible periods of time, public authorities, legal system.

PROMPTITUDINEA DREPT COSMOPOLITISM JURIDIC

Rezumat: Există unele puncte de intersecţie între diverse sisteme juridice şi, într-un sens figurativ, se poate vorbi despre cosmopolitism juridic. Cu siguranţă, una din manifestările sale vizibile este principiul promptitudinii, care este cunoscut, de asemenea, prin termeni ca: în timp, interval de timp rezonabil, fără întârziere, respectarea termenelor, în cel mai scurt timp, perioade exigibile de timp şi altele. De aceea, atât în perioadele antice, cât și în cele moderne, în orice regim juridic există o cerinţă faţă de autorităţile publice să respecte principiul promptitudinii în activitatea lor, ca o garanție pentru drepturile cetăţenilor şi persoanelor juridice.

Cuvinte-cheie: cosmopolitism juridic, principiul promptitudinii în timp, interval de timp rezonabil, cu promptitudine, respectarea termenelor, în cel mai scurt timp, perioade exigibile de timp, autorităţi publice, sistem juridic.

*** *Doctor în științe politice (tema „Administrarea conflictelor. Metode de soluționări alternative ale disputelor în procese de impozitare, în contextul administrării venitului). Este specializat în țări, precum Austria, Belgia, SUA, India, Ungaria, Irlanda și altele. Predă în Noua Universitate din Sofia, Bulgaria și în Institutul de Administrare publică din Sofia, Bulgaria. Este consultant in sectorul public. Cariera sa profesională se refera la tribunal, sistemul judiciar și administrarea de stat.*

Introduction

Each legal system [1] has different from other legal systems principles, rules and values. But there are some identical postulates, which can be recognized as common for all legal models in the civilized states and societies.

Among them for sure is the principle of promptness, which requires the observing of time limits. By reason of this fact, it is possible to speak for the legal cosmopolitism, concerning the legal actions and acts in time.

Hence, the valid reason for using examples from different legal systems, for argumentation in this article, is namely legal cosmopolitism, which permits the freedom of use from different sources.

Moreover, on the base of common sense we can reach to the same conclusions down below, because the human civilization becomes more and more dynamic, so the time is from crucial importance to all human activities. And because the civilized world is a legal world, the time is a basic value for the modern legal systems (in contrast to the so called traditional or religious legal systems). Even in the last to examples, the legal cosmopolitism plays a serious influence over these systems, and they begin to respect the value of time (promptness).

European Legal Order of Human Rights

The corrects and exact name of this fundamental for our contemporaneousness and pronounced „European Convention on Human Rights" is Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [2] (done at Rome on 4th November 1950) and recognized as „fundament of European legal order". Although it is not in very strict sense, this Convention is in the basis of all legal systems in the European countries (in the geographic and cultural point of view), but not only (giving in account that even „non-European countries" respect its values).

The famous Article 6, Para 1 of Convention states that: „In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial in the interests of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice".

The concept of reasonable time is really critical

for our understanding for time in legal procedure. But is there an algorithm for calculation of the rationality of the time limit?

As a projection of a vector with beginning and end, the time limit must be interpreted as „unreasonable short" or „unreasonable long".

The European Court of Human Rights (further down called simply „Court") has enormous cases and, of course, most of them concern unreasonable long period of time. The explanation is near to the mind – the human live is limited, and no one legal procedure do not torment in exaggerated manner the normal human activities and aspirations.

In the context of civil proceedings the leading judgments of the Court they are many different dimensions. For example, a period of approximately eight years and one month cannot be considered reasonable, regard being had to the fact that the case was not complex and to what was at stake for the applicant, namely repayment of half of the sum received in compensation [3]. There is the understanding of the length of the time limit – as it is explained in other case – the reasonableness of the length of proceedings must be assessed in the light of the particular circumstances of the case and having regard to the criteria laid down in the Court's case-law, in particular the complexity of the case and the conduct of the applicant and of the relevant authorities [4]. Similarly, the fact that the State waited twenty-four years before making such an adjustment…also creates doubts as to whether that really was the legislator's intention [5].

The criminal proceedings require complexity of legal actions, so the promptness here depends of many circumstances. For instance, the case was not a complex one and there were long periods of stagnation in the proceedings, in particular the period of almost five years between October 1983 and October 1988 when the case was before the Reggio Calabria Court of Appeal. The Government accep ted that the Court of Appeal was unable to deal with its heavy caseload. It follows that the Court cannot regard as „reasonable" in the instant case a lapse of time of nine years and seven months [6]. In addition, the criminal proceedings had already lasted more than seven years, and had been found by the Court to be unreasonably lengthy by reason of a number of unjustified delays [7].

In the area of administrative proceedings, the Court has similar statements. For example, before the Administrative Court of Appeal alone the proceedings were pending for almost eight years…in the instant case the length of the proceedings was excessive and failed to meet the „reasonable time" requirement [8]. Moreover, the length of proceedings is sum total from the periods of time before all domestic authorities (administrative bodies and courts), as can be seen - the overall length of the proceedings was excessive and failed to meet the „reasonable time" requirement [9].

It must be pointed at the fact that the Convention obliges the Contracting States, and on this ground the Court summarizes the length of time before all national public authorities, till try all possible means of internal legal order. This is the explanation why on the first view the time limits above appear to be monstrously long.

Legal Order of the European Union (European Community)

There are some judgments of the European Court of Justice, related to the principles of promptness. For instance, the Court states that hose rules on the basis of the criterion, appraised in a discretionary manner that such proceedings must be brought promptly [10]. Also, the Court explains that the authorities concerned should take, within a reasonable time, the appropriate measures to safeguard the financial interests of the Community. In the cases which are the subject of these proceedings, the payment notices were sent after varying periods of between two years and four and a half months and two years and ten months from the date at which the TIR carnet was accepted. Such periods cannot be considered to be compatible with the promptness required [11].

Extremely important is the fact that the Court finds the principle of promptness obligatory for the institutions of the European Union. In such manner, the Court makes clear that – it should be observed that the aim of promptness – which the Commission, at the stage of the administrative procedure, and the Community judicature, at the stage of judicial proceedings, must seek to achieve – must not adversely affect the efforts made by each institution to establish fully the facts at issue, to provide the parties with every opportunity to produce evidence and submit their observations, and to reach a decision only after close consideration of the existence of infringements and of the penalties [12].

Legal Order of one EU Member State (Bulgaria)

The Bulgarian legislation responds to common values both of European Convention of Human Rights and European Union legislation. Moreover, it is very close to the rest legal systems of European states, because of similar legal traditions (Bulgarian legal system is part of so called „Continental Legal System").

Even is the process of harmonization of Bulgar-

ian legislation with the EU legislation the national sovereignty of the procedure legal norms is „untouched", the legislative requirements of promptness is exigible from all procedural codes and laws in Bulgaria.

For example, in the Bulgarian Civil Procedure Code [13] accepts in its Art.13 the principle, that the Court considers and decides the cases in reasonable time. There are many detailed texts about the process of consideration of the case, for instance – the institute of „departure of development of the process" (Art.229 and the next). As a matter of principle, according to Art.235, Para 5, the Court announces its judgment with its argumentation in one-month-period of time at the latest from the judicial sitting, in which the consideration of the case is finished. The judicial practice (legal dogmatic) as a legal source with serious traditional dimensions finds that both in civil and criminal proceedings there is a requirement for increasing of personal exactingness as to other participants in the judicial proceedings, as well as to the Court itself, increasing of exactingness for discipline and promptness to all debatable ground aspects [14]. That is why the professional indicators for appraisals of the judges, public prosecutors and investigators in Bulgaria in its Art.13, Point 3 indicates among others Common criteria for appraisal the criterion of the ability for optimal organization of work [15]. In the same legal text, the Article 36, Point 2 specifies that the one among the indicators for the criterion above is „observing of time limits". There is a judicial practice in connection with this matter in the context of complexity of these indicators – yes, the observing of time limits is indicator, but not self-dependent criterion for appraising of professional qualities of a judge [16]. From crucial importance here is the argumentation that "Does not exist position "Judge of Criminal Proceedings", as well as does not exist Judge on another criterion of specialization (Matrimonial, Labor, Administrative, Military and so Judge) [17]". Hence, every Judge must oblige the time limits in its consideration and deciding of the case.

Criminal Procedure Code [18] in its Article 308, Para 1 provides that the argumentation of the sentence should be issued even after the announcement of the sentence itself, but not latest than 15 days from it.

In Administrative Procedure Code [19], Art.11 provides that the „procedural actions shall be accomplish in the time limits, determined by Law, and in shortest time". The correct understanding of this legal provision is that not only administrative authorities, but also the Administrative Judge is bound by this imperative legal requirement. Exactly in this Code, the Bulgarian Legislator develops the conception of promptness to its new dimension - in shortest time. Demonstration of this concept can be found in Art. 57, Para 1 from the same Code – the administrative act should be issued till 14 days from the date of beginning of the proceedings. The Paragraph 2 of the same legal text even indicates the shorter 7-days period for some acts. The corresponding norm here in connection with 7-days period is Art. 90, Para 1 of Tax-Security Procedure Code [20] in case of request for issuing a document. These extremely short time limits are the legislative exponents of the understanding of „in shortest time conception" above. But the highest legislative achievement is the concept of „immediately" in Para 4 in Art. 57 of the Code. The idea of immediately is manifestation of the „Reasonable Legislator", who renders on account the dynamic in all processes in the modern life. The Civil Servant Act [21] in its Article 76, Para 6, in fine provides in the process of appraisal of implementation of the position of each Civil Servant also „measurability of time limits". A little bit longest are the time limits for the Administrative Judge – he/she must issue the judgment in one-month-period of time from the judicial session, in which the determination of the case is finished (Art.172, Para 1 from the same Code).

New Legal Paradigm

Comparing the treatments of the three legal systems (legal orders) above it is possible to formulate the following conclusions for new understanding of the principle of promptness in the modern legal reality:

First, there is real legal cosmopolitism of the same vision for the shorter and shorter time limits in each legal proceedings (in administrative and judicial phase of the process), following the realistic approach of the dynamic courses in the contemporary world;

Second, there is no uniform formula for the reasonable time, but there are imperative legal provisions for the administrative bodies and the courts for the exigible periods of time for acting;

Third, the observing of time limits is one among the criteria of appraisal of civil servants and the judges;

Finally, the ancient legal postulate „Slow justice isn't justice" must be understood in the path of this new legal paradigm – not only as a rule for the judges, but also to each public authority and civil servant. This is a consequence of dual dimension of „justice" – not only as justice in its „judicial" meaning, but also as „equity" in moral and social aspect. This is because the actions of the each public actor (in possession with public power) directly concern citizens

and legal persons. Hence, the lack of promptness destroys the legal order as a whole.

References

1. Also known as *legal order*.

2. Full text available in Internet site of Council of Europe, European Court of Human Rights, http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=#n1359128122487_pointer.

3. European Court of Human Rights (available in Database of the case-law – HUDOC, www.echr.coe.int), Strasbourg, Case of Terranova v. Italy, Judgement on 28 September and 21 November 1995, paragraph 23.

4. *Ibid.*, Case of Vernillo v. France, Judgment on 20 February 1991, paragraph 30.

5. Ibid., Case of Stefanetti and Others v. Italy, Judgment on 15 April 2014, paragraph 43.

6. *Ibid.*, Case of Ficara v. Italy, Judgment on 19 February 1991, paragraph 17 (3).

7. *Ibid.*, Case of Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria, Judgment on 10 May 2011, paragraph 84.

8. *Ibid.*, Case of Rumpf v. Germany, Judgment on 2 September 2010, paragraphs 44-47.

9. *Ibid.*, Case of Wurzer v. Austria, Judgment on 6 March 2012, paragraph 50 end previous.

10. European Court of Justice (available in InfoCuria - Case-law of the Court of Justice http://curia.europa.eu/juris/document), Luxembourg, Case C-406/08, Judgment of the Court (Third Chamber).

28 January 2010.

11. *Ibid.*, Case C-312/04, Judgment of the Court (First Chamber), 5 October 2006, paragraph 67.

12. *Ibid.*, Joined Cases C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P to C-252/99 P and C-254/99 P, Judgment of the Court, 15 October 2002(1), paragraph 234.

13. Promulgated in State Gazette, Issue 59 on 20th July 2007, in force from 1th of March 2008, full text available in Internet site Bulgarian Legal Portal Lex.bg http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135558368.

14. In this sense – Ordinance № 6 from 1978 on 21th November 1979, Art.9, Plenary Session of the Supreme Court of People Republic of Bulgaria.

15. Regulation № 3 on 30th May 2011, for Indicators, Methods and Order of Appraisal of Judge, Public Prosecutor, Investigator, Administrative Manager and Deputy of Administrative Manager, adopted by the Supreme Judicial Counsel, State Gazette № 44 on 10th June 2011, full text available in Internet site State Gazette – Official Edition of Republic of Bulgaria http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionid=0A92532BDEC6E9283E7A57CF3C219AFE?idMat=51558.

16. In this sense – Judgment № 14463 on 5th November 2013 of Supreme Administrative Court of Republic of Bulgaria, Case № 12314/2013, VI Chamber.

17. Judgment № 10 on 15th November 2011 of Constitutional Court of Republic of Bulgaria, Case № 6/2011.

18. Promulgated in State Gazette, Issue 86 on 28th October 2005, in force from 29th April 2006, full text available in Internet site Bulgarian Legal Portal Lex.bg http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135512224.

19. Promulgated in State Gazette, Issue 30 on 11th April 2006, in force from 12th July 2006, full text available in Internet site Bulgarian Legal Portal Lex.bg http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135521015.

20. Promulgated in State Gazette, Issue 105 on 29th December 2005, in force from 1th January 2006, full text available in Internet site Bulgarian Legal Portal Lex.bg http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135514513.

21. Promulgated in State Gazette, Issue 67 on 27th July 1999, in force from 27 August 1999, full text available in Internet site Bulgarian Legal Portal Lex.bg http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2134673408.



Scoarţă (fragment), mijlocul sec. al XVIII-lea. Nr. 16080

AŞEZĂMÂNTUL DE ORGANIZARE ADMINISTRATIVĂ A BASARABIEI DIN 29 APRILIE 1818

Dr. hab. ***Alexei AGACHI***
Institutul de Istorie al AŞM

THE CONSTITUTION ON THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION OF BESSARABIA OF APRIL 18, 1818

Summary. The study addresses the problem of administrative organization of Bessarabian region of April 29, 1818, establishing a joint rule of the region, based on two different legal systems: Russian serfdom-type gubernatorial legislation and, on the other hand, local laws and customs. Accordingly, the two administrations relied on different languages - Romanian and Russian, which caused contradictions strong insomuch as to undermine their activity.

Keywords: administration, constitution, Bessarabia, boyar, councilor, council, government, governor, steward, stewardship, law, Moldova, borsholder, organ, police, prosecutor, Russia, system, tsar, region.

Rezumat. În studiu este abordată problema elaborării „Aşezământului pentru înfiinţarea regiunii Basarabia” din 29 aprilie 1818, în baza căruia în acest teritoriu a fost creată o administrație mixtă, întemeiată pe două sisteme legislative eterogene: legislația iobăgistă rusă de tip gubernial și legile și tradițiile locale, utilizându-se în activitatea administrativă doua limbi diferite – română și rusă, fapt ce va provoca contradicții care vor conduce la subminarea activității administrației.

Cuvinte-cheie: administrație, aşezământ, Basarabia, boier, consilier, consiliu, guvern, guvernator, ispravnic, isprăvnicie, lege, Moldova, namesnic, organ, poliție, procuror, Rusia, sistem, țar, ținut.

Prin rescriptul din 29 aprilie 1818, adresat namesnicului Basarabiei generalului A. N. Bahmetiev, ţarul Alexandru I a aprobat Aşezământul de organizare administrativă a regiunii Basarabia, elaborat în anii 1816-1818. În literatura de specialitate, timp îndelungat a dăinuit opinia că Aşezământul din 1818 a fost redactat de către şeful cancelariei namesnicului, P. Kriniţin, ceea ce nu corespunde realităţii, deoarece la elaborarea lui au participat, în diverse moduri, autoritățile guvernamentale de la Petersburg, inclusiv contele I. Capodistria – secretarul de stat al Ministerului de Externe al Rusiei, cancelaria namesnicului A. N. Bahmetiev și un şir de organe regionale basarabene: isprăvniciile şi guvernul regional care furnizau informațiile necesare, Comitetul provizoriu care examina informațiile primite, înaintând propuneri și recomandări Consiliului Suprem al Basarabiei şi, în mod hotărâtor, același Consiliu Suprem al Basarabiei care examina la etapa finală fiecare articol inclus în proiectul Aşezământului.

La elaborarea documentului s-a ţinut cont de unele propuneri din memoriul exarhului şi mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni din luna februarie 1812 de a include funcţionari ruşi în organele administrative şi, în primul rând, în cele judecătorești, iar regiunea să fie condusă de un demnitar rus. Au fost luate în consideraţie și propunerile înaintate de generalul I. Harting, de a institui funcţiile de vice-guvernator şi procuror regional, dar și multe propuneri înaintate în proiectul Aşezământului elaborat în anul 1814 de P. Somov – șeful cancelariei guvernatorului civil interimar, generalul I. Harting.

Înainte de a purcede la expunerea şi analiza acestui document important, considerăm necesar de menţionat că, iniţial şi pe parcursul îndelungatului proces de elaborare, se considera că Aşezământul va avea valoarea unui statut permanent. Dar în rescriptul ţarului Alexandru I Aşezământul este numit provizoriu, deoarece, după cum menţiona suveranul: „Hotărârea de o aşa de mare însemnătate, datorită importanţei pe care o conţine, trebuie în prealabil să fie confirmată de timp şi încercare” şi „înainte ca această să primească aprobarea mea definitivă, eu doresc ca Dumneavoastră să purcedeţi la implementarea ei şi pe parcursul acestui an să supravegheaţi cu atenţie cum se vor desfăşura lucrările potrivit acesteia” [1].

De unde şi concluzia că autonomia limitată a Basarabiei n-a fost confirmată definitiv, fiind considerată provizorie, persistând mereu nu numai pericolul unei şi mai drastice limitări, ci şi posibilitatea, păstrată cu prudenţă de către autorităţile ţariste, de a o lichida, ceea ce în realitate s-a şi întâmplat. Anume această frază, inclusă de către ţar în rescript, va servi drept pretext pentru declanşarea procesului de lichidare a autonomiei Basarabiei. Un alt aspect important al rescriptului ţarului constă în aprobarea lichidării instituţiei scutelnicilor [2], care lovea direct în interesele şi privilegiile vechi ale marii nobilimi, a cărei păstrare constituia una dintre cele mai importante cerinţe ale nobilimii basarabene [3].

Mai întâi, considerăm necesar să aruncăm o privire generală asupra Aşezământului şi să menţionăm organele şi funcţiile care urmau a fi create în

regiune: namesnicia, Consiliul Suprem, guvernatorul civil, vice-guvernatorul, guvernul regional, judecătoriile regionale penală şi civilă, procurorul regional, isprăvnicii, procurori, judecătorii, trezorieri şi direcţii poştale în ţinuturi, organele poliţieneşti şi de conducere a oraşelor, breslele, biroul regional de hotărnicie, serviciile regionale de asistenţă socială, vamal, de carantină, medical şi poştal.

În partea introductivă a Aşezământului se constata că denumirea regiunii este Basarabia, divizată în şase ţinuturi: Hotin, Iaşi, Orhei, Bender, Akkerman (Cetatea Albă) şi Ismail, centrul regiunii fiind oraşul Chişinău, iar centrele ţinuturilor aflându-se în oraşele cu aceleaşi denumiri, cu excepţia ţinutului Iaşi, al cărui centru era oraşul Bălţi. Aşezământul prevedea modul de organizare şi funcţionare a administraţiei civile, deci şi conducerea regiunii trebuia să fie civilă. Dar, contrar acestui fapt, în Aşezământ se prevedea că: „Situarea regiunii la hotar (al Rusiei – A.A.) şi în special numărul cetăţilor în confluenţă cu alte destul de importante circumstanţe, cer ca ea (Basarabia – A.A.) şi în domeniul administrării civile să se afle sub conducerea autorităţilor militare” [4]. Conducătorul suprem al regiunii Basarabiei a fost numit guvernatorul-general militar al guberniei Podolsk A. N. Bahmetiev. Astfel, administraţia civilă şi militară a fost unită şi concentrată în mâinile namesnicului, împuternicirile căruia au fost confirmate de următoarea indicaţie a ţarului: „Dumneavoastră o să-mi raportaţi Mie despre toate observaţiile Dumneavoastră” [5].

NAMESNICUL. Acestuia îi erau subordonate toate organele administrative ale regiunii, cu excepţia Consiliului Suprem, care nu era subordonat nimănui. Funcţiile principale ale namesnicului erau: să adreseze rapoarte direct ţarului privitor la toate problemele importante, să fie preşedinte al Consiliului Suprem, să întreţină relaţii de serviciu cu guvernatorii guberniilor interne ale Rusiei, să poarte corespondenţă cu miniştrii, consulatele şi consulii Rusiei de pe lângă curţile statelor străine şi cele din alte oraşe din străinătate, să elibereze gradaţilor militari prescripţii deschise privitor la satisfacerea de către autorităţile locale a necesităţilor cuvenite trupelor militare şi podorojne pentru luarea cailor de poştă. Namesnicului i-a fost acordat dreptul limitat de iniţiativă legislativă sau de adoptare a unor noi hotărâri. El putea lipsi de la şedinţele Consiliului Suprem când erau examinate probleme neimportante, în astfel de situaţii şedinţele fiind prezidate de membrul consiliului cu cel mai înalt grad [6]. Aceste funcţii ale namesnicului aparţineau anterior guvernatorului civil, rolul căruia în conducerea regiunii după instituirea postului de namesnic a fost diminuat. Dar, pentru camuflarea acestui fapt, alcătuitorii Aşezământului şi autorităţile ţariste de la Petersburg au recurs la un şiretlic. Ei au expus principalele prerogative ale namesnicului nu în compartimentul consacrat lui, ci în mod dispersat în compartimentul consacrat funcţiilor guvernatorului civil, pentru a crea falsa impresie că acesta din urmă nu a fost lipsit de menţionatele prerogative, ci le va executa în lipsa namesnicului, făcând abstracţie de faptul că guvernatorul civil era subordonat ultimului.

CONSILIUL SUPREM AL BASARABIEI. Aşezământul prevedea păstrarea Consiliului Suprem al Basarabiei, creat potrivit instrucţiunii anexate la rescriptul ţarului Alexandru I din 21 mai 1816, adresat namesnicului A. N. Bahmetiev, iar ultimul a ordonat, la 12 august 1816, guvernului regional al Basarabiei să formeze Consiliul Suprem, constituit din cele două departamente guvernamentale. Consiliul Suprem şi-a început activitatea la 28 august 1816, în calitate de instanţă judiciară superioară de apel şi participant decizional la elaborarea noului proiect al Aşezământului permanent. După aprobarea noului Aşezământ, au fost modificate componenţa şi funcţiile Consiliului Suprem, care nu mai era alcătuit din membrii celor două departamente ale guvernului regional, ci din 11 membri în frunte cu namesnicul A. N. Bahmetiev, care îndeplinea funcţia de preşedinte, iar membri ai consiliului au devenit guvernatorul civil, vice-guvernatorul, preşedinţii judecătoriilor regionale penală şi civilă, toţi aceştia fiind numiţi din partea statului, şi şase consilieri aleşi din rândurile nobilimii locale pe un termen de trei ani, în numărul lor urmând să fie inclus în mod obligatoriu mareşalul regional al nobilimii, toţi şase fiind confirmaţi de către namesnic. Consiliul Suprem constituia instanţa judiciară superioară de apel, cuprinzând toate domeniile vieţii sociale, deciziile căruia erau adoptate cu majoritatea de voturi, iar ca şedinţa să fie deliberativă era necesară prezenţa a şase membri. Sentinţele adoptate cu majoritatea voturilor erau definitive şi executate, însă părţile litigante nemulţumite de decizia Consiliului aveau dreptul să adreseze jalobe Consiliului de Stat de la Petersburg prin intermediul Ministrului Justiţiei sau a procurorului general. Dreptul de iniţiativă legislativă a fost acordat namesnicului, dar şi Consiliului Suprem, limitându-se reciproc. Namesnicul avea dreptul să înainteze propuneri Consiliului Suprem, însă după examinarea iniţiativei de către Consiliul Suprem, erau adresate spre aprobare Consiliului de Stat de la Petersburg nu propunerea guvernatorului-general militar, care putea fi modificată, completată sau poate chiar şi respinsă de către consiliu, ci „opiniile Consiliului Suprem”. Astfel,

dreptul iniţiativei legislative acordat namesnicului era valabil numai până la Consiliul Suprem, care prelua propunerea, examinând-o şi înaintând-o instanţelor superioare.

Lucrările Consiliului Suprem erau ţinute în două limbi: rusă şi română, precizându-se că treburile de dispoziţie, executive, cele ale statului, penale şi de anchetă erau efectuate în ambele limbi **cu respectarea legislaţiei ruse**, dar cu păstrarea drepturilor şi obiceiurilor locale în privinţa apărării proprietăţii private, iar litigiile civile şi de hotărnicie erau efectuate numai în limba română şi judecate în baza legilor şi obiceiurilor moldoveneşti [7]. Astfel, constatăm că limba română şi legile şi obiceiurile locale erau utilizate exclusiv numai în litigiile civile şi în domeniile apărării proprietăţii private şi de hotărnicie. În toate celelalte domenii ale activităţii Consiliului Suprem erau utilizate legislaţia rusă şi limba rusă. Deci, observăm o considerabilă extindere a sferelor de utilizare a limbii şi legislaţiei ruse în detrimentul limbii române, legilor şi obiceiurilor locale.

GUVERNATORUL CIVIL. Aşezământul prevedea păstrarea postului de guvernator civil al Basarabiei, subordonat direct namesnicului, însă funcţiile acestuia au fost limitate. El nu mai era şeful principal al regiunii. Guvernatorul civil era membru al Consiliului Suprem, egal în drepturi cu ceilalţi membri. El era conducătorul guvernului regional şi şeful nemijlocit al primei direcţii a guvernului, responsabil de toate treburile şi ramurile conducerii interne. Guvernatorul civil nu avea prerogative judiciare, ci supraveghea respectarea tuturor legilor şi hotărârilor adoptate privitor la regiune, apăra drepturile şi privilegiile tuturor categoriilor sociale. El îndemna organele subordonate lui spre executarea legilor şi prescripţiilor conducerii, dar nu avea dreptul să pedepsească pe nimeni fără judecată, iar călcătorii legilor şi funcţiilor erau trimişi în instanţele judiciare. Toate sentinţele judecătoriei regionale penale nu erau executate, ci trimise spre verificare şi aprobare guvernatorului civil. Dacă acesta descoperea abateri de la legislaţie, dosarul şi sentinţa judecătoriei penale, la care era anexată opinia guvernatorului, erau trimise Consiliului Suprem spre reexaminare. Sentinţele privitoare la lipsirea de onoare sau chiar viaţă a unui nobil erau trimise, împreună cu opinia guvernatorului civil, Ministrului Justiţiei sau procurorului general, pentru a obţine decizia Consiliului de Stat de la Petersburg şi pentru a raporta ţarului.

Guvernatorul civil supraveghea ca lucrările tuturor organelor să fie efectuate la timp, fără întârzieri, ca ele să nu-şi asume funcţii care nu le aparţin, dar nu avea dreptul să se amestece în lucrările acestor organe, împovărându-le cu diverse controale şi comisii. Pentru a lua cunoştinţă de starea regiunii la faţa locului, guvernatorul civil era obligat să inspecteze regiunea de două ori pe an. Guvernatorul conducea organele de tutelă şi supraveghea utilizarea resurselor destinate acestora. El era responsabil de păstrarea ordinii, liniştii, de creşterea bunăstării locuitorilor, insuflându-le dragoste faţă de noua lor patrie Rusia, de apărarea intereselor statului şi de contribuirea la creşterea veniturilor haznalei, de încasarea la timp a tuturor impozitelor şi taxelor fără restanţe, de acordarea permisiunilor organelor orăşeneşti în vederea îmbunătăţirii amenajării oraşelor, de construirea oraşelor în conformitate cu planurile aprobate. El verifica starea trezoreriei şi supraveghea ca la repartizarea impozitelor şi taxelor contribuabililor să le fie respectată egalitatea, fără nicio părtinire, să fie apăraţi ţăranii în cazurile când boierii îi asupreau, majorând abuziv prestaţiile, ca locuitorii să nu fie impuşi la niciun fel de impozite, dări, prestaţii, taxe, corvezi şi lucrări în afara celor stabilite de lege.

Guvernatorul civil se făcea responsabil de combaterea epidemiilor şi epizootiilor în regiune, de lupta cu hoţii, tâlharii, ucigaşii, jefuitorii şi să raporteze despre cazurile extraordinare. El urma să asigure regiunea cu produse alimentare, adunând informaţii despre starea roadei, despre preţurile comerciale, cerând respectarea lor, contribuind la dezvoltarea comerţului intern şi extern, a stabilimentelor industriale şi a meşteşugurilor, îndemnându-i pe locuitori să lucreze bine pământul. Guvernatorul civil era obligat să contribuie la răspândirea ştiinţei de carte, întemeind şcoli populare, să supravegheze poliţiile orăşeneşti şi locale pentru a fi curmate abuzurile, fraudele, mita. În lipsa namesnicului, anume guvernatorul civil prelua funcţiile acestuia, dar nu avea dreptul cu de la sine putere să adopte hotărâri necorespunzătoare legilor stabilite de puterea supremă, cu excepţia cazurilor care nu sufereau amânare necesitând utilizarea puterii poliţieneşti sau executarea poruncilor speciale ale şefilor superiori. Potrivit prevederilor Aşezământului, **guvernatorul civil era obligat să se ghideze în activitatea sa şi de legislaţia rusă privitoare la funcţiile guvernatorilor civili [8].** Astfel, constatăm lărgirea sferei de utilizare a legislaţiei ruse în paralel cu şi în detrimentul legislaţiei locale. Deci, funcţiile guvernatorului civil erau executive, de supraveghere şi control, fiind lărgite numai în cazul lipsei în regiune a guvernatorului-general militar, însă rolul namesnicului era hotărâtor.

GUVERNUL REGIONAL. În comparaţie cu perioada de tranziţie 1816-1818, componenţa şi

funcţiile guvernului regional au suferit modificări cardinale. Potrivit Aşezământului, din componenţa guvernului a fost exclus departamentul al doilea judiciar şi create judecătoriile regionale penală şi civilă. Guvernul regional era alcătuit numai din membrii primului departament care era divizat în două direcţii – executivă şi economică-statală. Din componenţa guvernului făceau parte: guvernatorul civil, vice-guvernatorul, patru consilieri, doi asesori şi trezorierul regional. Conducătorul guvernului era guvernatorul civil care concomitent mai îndeplinea şi funcţia de şef nemijlocit al direcţiei executive, din componenţa căreia făceau parte doi consilieri şi doi asesori. Direcţia economico-statală era condusă de către vice-guvernator, membrii căreia erau: doi consilieri şi trezorierul regional. Guvernatorul civil şi vice-guvernatorul erau numiţi din partea statului şi confirmaţi de către ţar, tot din partea statului fiind numiţi doi consilieri, în fiecare direcţie câte unul, un asesor şi trezorierul regional. Din partea nobilimii erau aleşi numai doi consilieri, câte unul în fiecare direcţie şi un asesor. Toţi consilierii, asesorii şi trezorierul regional erau confirmați de către namesnic. Deci, reprezentanţii aleşi din partea nobilimii locale în guvernul regional erau minoritari, raportul dintre membrii numiţi din partea statului şi cei aleşi din rândurile nobilimii fiind de şase la trei. Dar şi mai grav era faptul că **prima direcţie, executivă, urma să activeze potrivit legislaţiei ruse de care se conduceau direcţiile guberniale ale Rusiei**. Astfel, constatăm o nouă extindere a sferei de utilizare a legislaţiei ruse în detrimentul legislaţiei locale. Asemenea şi **direcţia a doua economico-statală, urma să activeze potrivit unui regulament special, elaborat în conformitate cu legislaţia rusă,** legile şi obiceiurile locale fiind ignorate.

De competenţa direcţiei executive ţineau toate treburile şi afacerile privitoare la dispoziţii şi cele executive. Direcţia economico-statală urma să administreze treburile economice şi cele legate de proprietăţile, averile şi veniturile statului şi anume: încasarea impozitelor statului, a tuturor taxelor, inclusiv ale celor vamale, gestionarea tuturor averilor statului, concesiunile şi antrepriza, controlul conturilor, respectarea tuturor drepturilor statului, evidenţa numărului locuitorilor regiunii Basarabia, repartizarea şi încasarea prestaţiilor obşteşti locale. Direcţia economico-statală era condusă de vice-guvernator, care nu avea alte funcţii decât să supravegheze bunul mers al lucrărilor direcţiei, păstrând un registru al tuturor dosarelor parvenite şi urmărind, potrivit registrului, executarea la timp a tuturor lucrărilor. În cazul în care o problemă necesită examinarea de către adunarea întregului guvern regional, el raporta guvernatorului civil pentru a examina problema în şedinţa guvernului. Vice-guvernatorul prezenta dări de seamă despre lucrările direcţiei economico-statală. Deşi direcţiile aveau dreptul să adopte decizii în sferele lor de activitate, totuşi un şir de probleme considerate importante, cum ar fi antreprizele haznalei, pretenţiile persoanelor particulare faţă de proprietăţile statului, impozitele şi încasarea dărilor haznalei, a taxelor vamale şi prestaţiilor locale, urmau a fi examinate de adunarea guvernului regional. Lucrările guvernului se desfăşurau în două limbi: română şi rusă. Toate dispoziţiile, prescripţiile şi anunţurile emise de către autorităţi trebuiau date publicităţii în ambele limbi pentru informarea locuitorilor [9].

În compartimentul privitor la guvernul regional, era abordată şi problema utilizării şi repartizării veniturilor regiunii Basarabia. Din suma tuturor veniturilor erau mai întâi achitate salariile funcţionarilor statului, potrivit statelor stabilite. Din restul sumei, 10% erau defalcate pentru acoperirea necesităţilor locale, cum ar fi: construirea clădirilor statului, a şcolilor, închisorilor, spitalelor, a altor stabilimente obşteşti. Restul sumei era trecut în contul veniturilor haznalei şi îndreptate în trezoreria statului. Banii din cele 10% destinate necesităţilor locale puteau fi eliberaţi numai potrivit prescripţiilor Consiliului Suprem, iar suma trecută în contul veniturilor statului în niciun caz nu putea fi utilizată fără permisiunea sau alocaţiile Ministerului Finanţelor. Guvernul regional era obligat să prezinte dări de seamă anuale privitor la toate veniturile statului, care, după verificarea lor de către Consiliul Suprem, erau remise namesnicului pentru a fi prezentate Ministerului Finanţelor. Jalobele asupra guvernului regional erau trimise Consiliului Suprem, unde erau rezolvate definitiv [10].

JUDECĂTORIA REGIONALĂ PENALĂ. Era alcătuită din preşedinte, trei consilieri şi un asesor. Preşedintele era numit din partea statului şi confirmat de către ţar. Unul dintre consilieri era de asemenea numit din partea statului, iar doi consilieri şi asesorul erau aleşi din rândurile nobilimii pe termen de trei ani şi confirmaţi de namesnic. **Judecătoria penală** examina dosarele penale şi de anchetă parvenite din judecătoriile ţinuturilor, **desfăşurându-şi activitatea în conformitate cu legislaţia rusă**. Astfel, observăm păstrarea acestei prevederi preluată din Aşezământul din anul 1812, ceea ce lărgea sfera utilizării legislaţiei ruse. Sentinţele erau emise cu majoritatea de voturi, dar ele nu puteau fi executate, ci erau trimise guvernatorului civil şi dacă acesta constata că ele corespund legislaţiei, erau restituite spre executare, iar când guvernatorul nu era de acord cu sentinţa emisă, dosarul şi sentinţa, la care

era anexată opinia guvernatorului, erau remise spre examinare şi emiterea sentinţei definitive Consiliului Suprem. Ancheta şi examinarea dosarelor erau efectuate în limbile română și rusă, specificându-se că interogarea inculpaţilor moldoveni să fie efectuată în limba română, iar procesele verbale să fie scrise în ambele limbi. Sentinţele, după confirmarea lor, erau citite în limba română. Se mai arăta dreptul consilierilor moldoveni, care întâmpinau greutăţi în expunerea opiniilor în limba rusă, de a se expune în limba română. Astfel, constatăm că nu era vorba despre utilizarea numai a limbii române, ci despre reglementarea sferelor şi modurilor de utilizare a limbii române, în unele lucrări fiind utilizată şi limba rusă [11].

JUDECĂTORIA REGIONALĂ CIVILĂ. Era alcătuită din preşedinte şi patru consilieri. Preşedintele era numit din partea statului şi confirmat de către ţar. Unul dintre consilieri era numit din partea statului şi trei consilieri aleşi din rândurile nobilimii pe un termen de trei ani, cu confirmarea namesnicului. Judecătoria civilă judeca procesele civile particulare, dar şi pretenţiile haznale faţă de anumite persoane şi cele reciproce. În cazul judecătoriei civile se evidenţia în mod deosebit că „în procedura judiciară utilizarea limbii moldoveneşti (română – A.A.) se întăreşte în temeiul şi pentru asigurarea drepturilor, privilegiilor şi a legilor locale, acordate atotmilostiv (de către ţar – A.A.) pentru totdeauna regiunii Basarabia” [12]. Dar şi această prevedere era limitată, deoarece se specifica, că „numai în domeniul apărării proprietăţii private urma respectarea privilegiilor, legilor şi obiceiurilor locale”. **Litigiile civile în care era implicată haznaua statului erau judecate în conformitate cu legislaţia rusă**. Când părţile litigante nu erau de acord cu sentinţa emisă, sentinţele judecătoriei civile puteau fi trimise spre apel în Consiliul Suprem, dar numai în cazul când judecătoria civilă acorda acest drept. Dacă acest drept nu era acordat, sentinţa era executată. Sentinţele în care erau implicate interesele haznalei nu erau executate, ci erau traduse în limba rusă, la care era anexată opinia judecătoriei şi trimise spre examinare guvernului regional [13]. Astfel, constatăm că numai în judecătoria civilă era permisă utilizarea doar a legilor şi obiceiurilor locale şi a limbii române, fiind prevăzute şi limitările deja menționate. Odată cu scoaterea judecătoriilor din componenţa guvernului regional, au fost separate puterile executivă şi judiciară, dar această separare era totuşi limitată, deoarece sentinţele judecătoriei penale erau puse sub controlul guvernatorului civil, iar sentinţele judecătoriei civile, în cazurile când era implicată haznaua statului, nu erau definitive, ci erau traduse în limba rusă şi trimise spre examinare guvernului regional.

PROCURORII. Autorităţile de la Petersburg au ţinut cont de propunerile generalului Harting, susţinute de către unii boieri locali şi au instituit, ca şi în Rusia, funcţia de procuror regional, mai numind câte un procuror şi în ţinuturi. Toţi procurorii erau numiţi din partea statului, cel regional confirmat de către ţar, iar cei din ţinuturi erau propuşi de către procurorul regional şi confirmaţi de către Consiliul Suprem. **Toţi procurorii trebuiau să activeze potrivit legislaţiei ruse privitoare la procurorii guberniali şi avocaţii din judeţele ruse**. Astfel, observăm iar o nouă extindere a sferei de utilizare a legislaţiei ruse.

Funcţiile procurorului regional constau în: supravegherea respectării ordinii stabilite de lege, interzicerea încasării dărilor nelegitime de la locuitori și lupta cu mita şi corupţia, fără dreptul de a interveni cu de la sine putere, pentru a curma dezordinea şi abuzurile, raportând namesnicului despre nerespectarea legilor în instituţiile judecătoreşti, despre cazurile de nesupunere şi împotrivire civică, despre neglijenţa funcţionarilor în serviciu, întârzierile în executarea ordinilor şi a lucrărilor, practicarea comerţului interzis şi împiedicarea desfăşurării comerţului permis, despre încălcarea liniştii generale, a jurământului şi daunele cauzate statului şi societăţii, însuşirea funcţiilor unui organ de către alt organ. El era tălmăcitorul legilor în cazurile când judecătorii aveau îndoieli. Procurorului regional îi erau subordonaţi procurorii ţinuturilor, care-i prezentau rapoarte. Procurorul regional îi tutela pe arestanţi vizitând închisorile. El nu avea dreptul să intervină în niciun mod în litigiile civile, dar supraveghea respectarea legilor, tutela părţile litigante şi respectarea dreptului de apel. Controla sentinţele judecătoriei penale şi în cazurile abaterilor de la lege, raporta guvernatorului civil. Procurorul regional prezenta şi apăra în instanţele judecătoreşti interesele statului, iar judecătorii erau obligaţi să ţină cont de opinia procurorului. Acesta însă nu avea dreptul să asiste la emiterea sentinţei. Funcţiile menţionate ale procurorului regional se refereau la toate organele regionale, cu excepţia Consiliului Suprem. În calitate de funcţionar subordonat namesnicului, care prezida şedinţele Consiliului Suprem, procurorul nu avea cu acest organ nicio relaţie, cu excepţia cazurilor când primea prescripţii speciale de la namesnic de a supraveghea mersul unor litigii examinate de către Consiliul Suprem. Procurorului regional i-a fost acordat dreptul să raporteze Ministerului Justiţiei şi procurorului general despre orice abuz sau neglijenţă în conducerea regiunii Basarabia [14].

SERVICIILE REGIONALE. În regiune mai era numit un arhitect cu un adjunct, un inginer cadastral regional, **care trebuiau să activeze potrivit legislaţiei ruse**, cu excepţia litigiilor legate de proprietăţi private ce urmau a fi efectuate în conformitate cu legile şi obiceiurile locale şi în limba română. Serviciul de tutelă şi asistenţă socială nu era creat în calitate de organ separat, dar toate lucrările legate de acest serviciu şi gestionarea sumelor adunate pentru binefacere ţineau de competenţa guvernului regional şi **erau efectuate în conformitate cu prevederile legislaţiei ruse**. Era înfiinţat serviciul medical regional şi numit câte un medic în fiecare ţinut, funcţionarii fiind numiţi şi subordonaţi departamentului medical al Ministerului Poliţiei şi activau în conformitate cu legislaţia rusă. Toţi funcţionarii serviciului poştal erau numiţi din partea statului, propuşi de către guvernul regional şi confirmaţi de către namesnic, fiind **obligaţi să-şi desfăşoare activitatea potrivit legislaţiei ruse şi în limba rusă** [15].

Era creat Biroul regional de hotărnicie, alcătuit din preşedinte, patru membri aleşi din rândurile nobilimii pe un termen de trei ani cu confirmarea Consiliului Suprem şi inginerul regional cadastral, numit din partea statului şi confirmat de namesnic, având sediul în capitala regiunii. În componenţa statelor Biroului regional de hotărnicie intrau şi cei şase ingineri cadastrali din ţinuturi, secretarul şi arbitrii aleşi de către părţile litigante. Biroul îşi desfăşura lucrările potrivit unui regulament special şi în limba română, conducându-se de legile şi obiceiurile locale, însă **când adopta decizii privitor la proprietatea statului, a bisericilor şi mănăstirilor, era obligat să se conducă de regulile existente în Rusia**. În problemele de apel, Biroul regional de hotărnicie era subordonat Judecătoriei regionale civile. În regulament era expusă în mod amănunţit întreaga procedură de hotărnicie [16].

În activitatea Direcţiei vămilor şi carantinei din Basarabia, care aduna taxele vamale şi apăra hotarul de pătrunderea molimei, urma **să fie introdusă legislaţia rusă** existentă la celelalte hotare ale imperiului. Vămile erau instalate la Nouasuliţă, Sculeni şi Reni, pichete vamale – la Ismail, Leova, Akkerman (Cetatea Albă) şi Lipcani. Carantinele se aflau la Reni şi Sculeni, iar pichete de carantină – la Leova, Lipcani, Ismail şi Akkerman (Cetatea Albă) [17].

ADMINISTRAŢIA LOCALĂ. În fiecare dintre cele şase ţinuturi erau păstrate isprăvniciile în frunte cu căpitan-ispravnicul şi patru asesori (comisari), aleşi din rândurile nobilimii şi confirmaţi de către namesnic. Isprăvniciile, păstrându-şi vechea denumire și şeful de altădată, au devenit organe mixte, modificându-și componența și funcțiile. Ispravnicii aveau numai funcţii poliţieneşti şi **îşi desfăşurau activitatea potrivit regulamentelor (legislaţiei – A.A.) poliţieneşti ruse.** Pentru o mai comodă supraveghere poliţienească, ţinuturile se divizau în ocoale (voloste) în frunte cu un ocolaş, iar în fiecare sat era câte un vornic. Ocolaşul şi vornicii trebuiau aleşi de către isprăvnicie în mod obligatoriu din rândurile locuitorilor băştinaşi cu acordul comunităţilor locale, să locuiască şi să posede proprietăţi în ţinut. În Aşezământ a fost inclusă o instrucţiune privitoare la funcţiile ispravnicului, potrivit căruia el era obligat: să rezolve pe loc conflictele dintre locuitori care nu necesitau intervenţia organului judiciar, să nu introducă niciun fel de impozite, taxe, dări, prestaţii, corvezi, afară de cele stabilite, să nu amendeze şi să nu aplice pedepse corporale, cu excepţia când cineva refuza să îndeplinească prestaţiile obşteşti locale, care nu sufereau amânare. După efectuarea cercetărilor şi anchetelor, dosarele infractorilor erau trimise în judecătoria ţinutului.

Ispravnicul urma să apere ţinutul de tâlhari, bandiţi şi răufăcători şi pe locuitori de abuzurile concesionarilor şi arendaşilor care încălcau condiţiile contractelor, copiile cărora le primeau de la guvernul regional, raportând despre încălcări namesnicului şi guvernului regional, apăra ţinutul de pătrunderea molimei şi epizootiilor, raporta despre toate cazurile de nesupunere şi răzvrătire, aducându-i la ascultare pe răzvrătiţi cu ajutorul militarilor. Trebuia să păstreze în stare bună drumurile, podurile, digurile, să însoţească unităţile militare de la intrare până la ieşire din ţinut, asigurându-le cu transport potrivit podorojnelor eliberate de către namesnic, cu plata obligatorie de către militari a taxei de transport, să-i încartiruiască pe militari în mod egalitar fără a supraîmpovăra pe unii locuitori, iar chitanţa generală despre bunul comportament al militarilor putea fi eliberată de către ispravnic numai în cazul prezentării chitanţelor eliberate de către locuitorii satelor în care au staţionat militarii, să asigure caii regimentelor cu imaşuri, să apere satele, pădurile şi câmpiile de incendii. Să adune şi să prezinte autorităţilor regionale informaţii despre starea roadei şi a fânului, a cantităţilor destinate consumului şi comercializării, să prezinte lunar informaţii despre preţurile la pâine şi alte alimente, iar în caz de foamete să raporteze autorităţilor pentru a o preîntâmpina. Să lupte cu contrabanda, să ceară respectarea regimului de carantină de către persoanele venite de peste hotare şi să supravegheze respectarea unităţilor de măsură şi greutate. Toate cercetările şi anchetările locuitorilor erau efectuate fără nicio plată, ispravnicul mulţumindu-se cu salariul primit de la stat.

Ispravnicul nu avea dreptul să aibă afaceri cu locuitorii ţinutului. Vitele rătăcite nu mai aparţineau ispravnicului, ci după 12 luni, dacă nu se prezentau cu dovezi convingătoare proprietarii, erau vândute la licitaţie, iar banii încasaţi din vânzări urma să fie trimişi guvernului regional cu destinaţia pentru binefaceri. Ispravnicii nu aveau nicio atribuţie la litigiile civile, acestea ţinând de competenţa judecătoriei ţinutului. Astfel, ispravnicii au fost lipsiţi de drepturi judecătoreşti şi de alte privilegii, rămânând numai cu salariul primit de la stat [18].

JUDECĂTORIILE ŢINUTURILOR. În fiecare ţinut era înfiinţată judecătoria ţinutului, din care făceau parte un judecător şi doi asesori aleşi de către nobilime şi confirmaţi de către namesnic, care în activitatea lor se conduceau de un regulament special. Deciziile erau adoptate cu majoritatea voturilor. Regulamentul judecătoriei ţinuturilor era vast, descriind în mod amănunţit întreaga procedură judiciară, noi însă vom evidenţia doar aspectele mai importante.

Judecătoria ţinutului era prima instanţă judiciară privitoare la toate delictele şi litigiile tuturor categoriilor sociale, însă lipsită de dreptul de a-i judeca pe nobili şi pe funcţionarii guvernului, efectuând în privinţa lor numai cercetări, pe care le prezenta guvernului regional şi Consiliului Suprem. Litigiile erau divizate în trei categorii: cele penale şi de anchetă, ca şi pretenţiile persoanelor particulare faţă de haznaua statului şi cele reciproce **erau examinate potrivit legislaţiei Imperiului Rus**, însă pentru apărarea proprietăţii private particulare erau utilizate în totalitatea lor legile şi obiceiurile locale. A treia categorie o constituiau litigiile civile, care erau examinate potrivit legilor şi obiceiurilor Moldovei. Sentinţele judecătoriei ţinutului în delictele penale nu erau executate, ci trimise, împreună cu dosarul, judecătoriei regionale penale spre verificare.

Pentru judecarea litigiilor civile erau stabilite trei termene (sesiuni) pe parcursul unui an, şi anume: 20 ianuarie -1 martie, 15 mai -1 iulie, 1 noiembrie - 20 decembrie. Pentru expedierea citaţiilor erau angajaţi la judecătorie patru mazili, care primeau plată de la vinovaţi, după anunţarea sentinţei, câte un leu pentru fiecare ceas al distanţei parcurse dus şi întors. În raza oraşelor plata constituia un leu. Cererile de împăcare înaintate de către părţile litigante puneau capăt litigiului. În cazurile când una sau ambele părţi litigante nu erau de acord cu sentinţa emisă, dreptul de apel era obţinut numai cu permisiunea judecătoriei. Partea litigantă lipsită de dreptul de apel, potrivit legilor, avea dreptul să adreseze o plângere judecătoriei regionale civile. Sentinţele erau executate de către isprăvnicii şi poliţiile orăşeneşti. Pentru acordarea dreptului de apel nelegitim sau pentru interzicerea dreptului de apel legitim judecătorii erau impuşi în primul caz să achite pagubele părţilor litigante, în cel de-al doilea caz, să achite pagubele şi să plătească o amendă considerabilă, iar în cel de-al treilea caz, după achitarea pagubelor, erau eliberaţi din serviciu şi daţi în judecată. Judecătorii nu aveau dreptul să încaseze nicio plată de la părţile litigante, mulţumindu-se cu salariul primit de la stat [19].

Procurorii ţinuturilor erau obligaţi să supravegheze respectarea legilor în instanţele judecătoreşti, raportând despre toate abaterile de la legislaţie procurorului regional. Primind de la judecătoriile ţinuturilor registrele tuturor dosarelor şi litigiilor, ei supravegheau examinarea lor şi prezentau lunar procurorului regional rapoarte despre litigiile examinate şi rezolvate şi cele nerezolvate, indicând şi cauzele neexaminării. Ei puteau vizita judecătoriile ţinutului, dar nu aveau dreptul să asiste la adoptarea deciziilor [20].

TREZORERIA ȚINUTULUI. Trezoreria ţinutului era alcătuită din trezorier, contabil şi doi juraţi, numiţi din rândurile subofiţerilor. Trezorierul era funcţionar subordonat direct guvernului regional şi confirmat de Consiliul Suprem, funcţiile căruia se reduceau la încasarea impozitelor statului, a dărilor şi taxelor obşteşti locale şi a tuturor veniturilor statului. Trezoreria se afla pe lângă isprăvnicie în centrul ţinutului. Pentru încasarea impozitelor şi a dărilor băneşti se stabileau două termene pe an şi anume: 1 februarie - 1 martie, 1 septembrie -1 octombrie. Sumele tuturor impozitelor şi dărilor erau împărţite în două părţi egale şi încasate în cele două termene pentru prima şi a doua jumătate a anului.

Guvernul regional expedia trezorierului câte o tabelă în care erau indicate toate denumirile şi cotele sumelor impozitelor, a dărilor băneşti obşteşti locale pentru fiecare oraş, târg, sat sau cătun în mod separat, care urmau a fi încasate, şi un număr proporţional de chitanţe care erau înmânate contribuabililor după achitarea plăţii. Trezorierul avea o condică în care erau scrise sumele, data încasării şi în care monedă. Banii erau încasaţi de trezorier în prezenţa contabilului şi a celor doi juraţi. După expirarea termenelor încasării la 2 martie şi la 2 octombrie, poliţmaistrul, ispravnicul şi procurorul ţinutului verificau trezoreria şi dacă sumele încasate şi restanţele neîncasate coincideau, trimiteau cu prima poştă guvernului regional un raport, chitanţele rămase neînmânate şi sumele încasate. Dacă în timpul controlului se constata lipsa unor sume, trezorierul şi contabilul erau imediat arestaţi, iar averile lor erau puse sub sechestru. După expirarea

termenului de încasare a impozitelor, trezorierul nu avea dreptul să încaseze restanţele, iar restanţierii erau obligaţi în decurs de o lună să achite impozitele şi dările la trezoreria regională, în caz contrar averile lor fiind vândute la licitaţie pentru a suplini toate plăţile. Responsabilitatea achitării la timp a impozitelor revenea întregii comunităţi, deoarece guvernul indica cota întregii colectivităţi din oraş, târg, sat sau cătun, iar colectivitatea repartiza cota fiecărui contribuabil. Moşiile şi averile comunităţilor în totalitatea lor prezentau chezăşia haznalei de achitare a impozitelor şi dărilor. Trezorierul nu avea dreptul să-i asuprească pe contribuabili, luând de la ei bani sau lucruri sub ameninţarea răspunderii penale [21].

ADMINISTRAȚIA ORAȘELOR. În orașele care aparţineau statului, în Chişinău şi Bălţi, care aparţineau proprietarilor particulari, erau organizate poliţii în frunte cu un poliţmaistru, ajutat de comisarul de poliţie de circumscripţie şi de supraveghetorii de cartier şi alte ranguri poliţieneşti potrivit statelor alcătuite pentru fiecare oraş separat, în funcție de numărul locuitorilor, volumul afacerilor comerciale şi alte criterii. Toţi funcţionarii organelor poliţieneşti erau selectaţi şi numiţi în funcţii de către guvernatorul-general militar A. N. Bahmetiev. **În activitatea lor poliţiile se conduceau de limba şi legislaţia rusă** [22].

În fiecare localitate urbană trebuia creată duma orăşenească şi consiliul breslelor, acestea **urmând să se ghideze în activitatea lor de legislaţia rusă**. Oraşele beneficiau de toate privilegiile acordate oraşelor din Rusia. Necesităţile lor erau acoperite din diverse impozite şi taxe plătite de orăşeni, dacă însă acestea erau neîndestulătoare, atunci pentru acoperirea necesităţilor era defalcată o cotă din veniturile provenite din concesiunea băuturilor spirtoase, care aparţinea statului. Necesităţile oraşelor Chişinău şi Bălţi, care constituiau posesiuni particulare, erau acoperite numai din dările orăşenilor, negustorilor şi comercianţilor fără ajutor din partea statului. Veniturile provenite din încasarea taxelor orăşeneşti pentru utilizarea unităţilor de măsură şi greutate, denumite runştuc şi cantaragiu, aparţineau oraşelor [23].

DREPTURILE, PRIVILEGIILE ȘI OBLIGAȚIUNILE CATEGORIILOR SOCIALE ALE LOCUITORILOR BASARABIEI. Locuitorii Basarabiei erau divizaţi în nouă categorii sociale: clerul, nobilimea, boiernaşii, mazilii, ruptaşii, negustorii şi mic-burghezii, ţăranii, ţiganii şi evreii. Clerul era egalat în drepturi cu clerul rus, beneficia de toate privilegiile acordate de către domnii Moldovei şi de toate drepturile şi privilegiile acordate de către ţar după anexarea Basarabiei la Rusia. Toată averea şi proprietăţile bisericii şi ale clerului erau apărate similar apărării proprietăţilor statului.

Nobilimea era egalată în drepturi cu nobilimea rusă, păstrându-şi concomitent drepturile şi privilegiile acordate de către domnii Moldovei, în conformitate cu drepturile şi obiceiurile locale, proprietăţile ei fiind de neatins, cu excepţia sentinţelor judecătoreşti. Nobilimea a obţinut dreptul de a avea propria adunare regională pentru a alege funcţionarii la posturile administrative acordate boierimii şi de a alege mareşalul regional al nobilimii, confirmat de către namesnic. Acesta era membru al Consiliului Suprem din oficiu, ale cărui funcţii se reduceau la reprezentarea intereselor şi doleanţelor nobilimii şi de a tutela văduvele şi orfanii. Urma să fie alcătuită condica nobilimii basarabene după verificarea actelor autentice.

În Aşezământ fuseseră expuse în mod amănunţit regulile alegerii funcţionarilor din rândurile nobilimii. Privitor la nobilime, autorităţile ţariste, dorind să-şi fortifice poziţiile în regiune, au inclus în Aşezământ două articole absolut noi. Primul prevedea că la posturile acordate nobilimii puteau fi aleşi şi funcţionarii statului, alogeni care nu stăpâneau moşii în Basarabia, dar care aveau ranguri corespunzătoare, însă ei erau lipsiţi de dreptul de vot la alegeri. Acest articol prezenta o avertizare camuflată a nobililor cu tendințe opoziționiste. Cel de-al doilea articol prevedea că persoanele care nu aveau origine nobiliară, obţinând gradul de ofiţer superior în serviciul militar activ în armata imperială şi funcţionarii din serviciul civil care obţineau gradele de ofiţer al Statului-major începând cu gradul al optulea, sau asesor colegial, obţineau demnitate de nobil cu drept de transmitere ereditară. Cei care se concediau din serviciul militar activ în gradele de sublocotenent sau ofiţeri inferiori ai Statului-major şi funcţionarii civili care vor obține grade civile în seviciul activ începând cu gradul al optulea, sau asesor colegial obţineau demnitate de nobleţe personală, fără drept de transmitere ereditară, urmaşii acestora completând rândurile mazililor. Aceste articole le-au permis militarilor şi funcţionarilor alogeni să ocupe posturi administrative şi să obţină demnitatea de nobil, ceea ce va avea o repercusiune nefastă asupra componenţei naţionale a nobilimii basarabene, alogenii devenind majoritari, iar nobilimea locală minoritară şi marginalizată, nobilii alogeni devenind sprijin de nădejde al ţarismului în Basarabia [24].

Boiernaşi erau consideraţi persoanele care nu aveau origine nobiliară, dar care aveau ranguri inferioare, până la vel şetrar. Ei beneficiau de dreptul nobleţei personale, însă urmaşii lor erau trecuţi în rândurile mazililor, fără a beneficia de privilegiile

părinţilor. Aceştia nu puteau fi pedepsiţi corporal, fiind eliberaţi, potrivit hrisoavelor domneşti, de plata tuturor impozitelor, de prestaţiile obşteşti şi parţial, de plata goştinii şi desetinei pentru oi, porci şi stupi de albine şi de o anumită cotă de vădrărit, iar pentru numărul şi cantităţile ce depăşeau cotele scutite, ei plăteau în conformitate cu prevederile legislaţiei Moldovei [25].

Mazilii constituiau o categorie socială privilegiată care-şi păstrau împreună cu urmaşii săi toate privilegiile acordate de către domnii Moldovei. Ei nu puteau fi pedepsiţi corporal fără sentinţă judecătorească, însă plăteau statului dajdia, dările şi prestaţiile locale potrivit obiceiului din Moldova şi goştina, vădrăritul şi pogonăritul de rând cu birnicii, dar beneficiau de anumite privilegii la plata desetinei, potrivit rangului [26].

Ruptaşii erau şi ei o categorie socială privilegiată în calitate de urmaşi ai clerului. Ei nu puteau fi supuşi pedepsei corporale fără sentinţa judecătorească, plăteau statului dajdia, goştina, vădrăritul şi pogonăritul de rând cu birnicii, iar dările locale le achitau ca şi mazilii, adică cu unele înlesniri potrivit obiceiului din Moldova [27].

Negustorii şi mic-burghezii beneficiau de libertatea comerţului, **ajustată la regulile existente în Imperiul Rus**. Impozitele de stat şi dările locale ei le plăteau primele, potrivit hrisoavelor domneşti, iar ultimele, proporţional cu cotele repartizate întregii regiuni.

Ţăranii îşi păstrau libertatea personală, apărarea averii lor aflându-se sub supravegherea guvernului regional. Toţi ţăranii care locuiau pe pământurile proprii, ale statului şi ale boierilor plăteau haznalei birul şi dările obşteşti pentru întreţinerea militarilor, a serviciului poştal şi menţinerea în stare bună a drumurilor publice. Ei plăteau, potrivit vechiului obicei, zeciuiala din cantitatea pâinii recoltate şi a fânului adunat, a numărului de porci şi de stupi; goştina – potrivit numărului de ovine, vădrăritul – potrivit numărului de vedre de vin fabricat, achitând şi pogonăritul pentru plantaţiile de tutun. Ţăranii care se foloseau de terenurile statului plăteau haznalei oborocul în mărime de un cervoneţ de la o familie şi jumătate de cervoneţ de la un holtei, iar ţăranii care locuiau şi se foloseau de terenurile boierilor erau obligaţi să lucreze numărul de zile şi să îndeplinească toate dările şi lucrările în folosul boierului potrivit regulilor existente în Principatul Moldovei [28].

Ţiganii erau divizaţi în două categorii: cei care aparţineau statului erau subordonaţi guvernului regional, plătind haznalei dajdia potrivit hrisoavelor ce le posedau şi ţiganii iobagi, care aparţineau clerului, mănăstirilor, nobililor şi altor persoane particulare, aceştia fiind scutiţi de plata tuturor impozitelor, dărilor şi prestaţiilor. Categoriile sociale de la boiernaşi şi până la ţărani aveau dreptul să cumpere avere imobiliară şi să stăpânească temporar terenuri locuite şi nelocuite, oraşe şi târguri ale statului, sate şi cătune particulare [29].

Evreii făceau parte din diverse categorii sociale în funcţie de profesie şi ocupaţie, plătind impozitele şi dările ca şi ceilalţi contribuabili din categoria dată. Ei aveau dreptul să cumpere numai terenuri nepopulate şi numai din fondul statului, mai având dreptul să ia în concesiune realizarea băuturilor spirtoase, să stăpânească mori, fabrici de vin şi de bere, utilizând munca înămită, fără dreptul de a avea în stăpânire persoane de rit creştin [30].

Străinii care locuiau sau se aşezau cu traiul în Basarabia erau repartizaţi în categoriile sociale potrivit profesiei şi ocupaţiei. Coloniştii trebuiau primiţi în Basarabia potrivit regulilor existente în Rusia. Cei care se aşezau cu traiul pe pământurile particulare erau datori să îndeplinească toate obligaţiunile în folosul proprietarilor, fiind scutiţi de toate impozitele de stat şi de prestaţiile publice pe un termen de patru ani. Toate categoriile sociale menţionate, cu excepţia ţiganilor şi evreilor, au primit dreptul de a se angaja în serviciul statului şi cel militar şi de a obţine ranguri şi alte demnităţi. Răzeşii nu erau menţionaţi în calitate de categorie socială separată, însă proprietatea răzăşească era protejată potrivit Sobornicescului hrisov, din 29 decembrie 1785 (octombrie 1785), emis de către domnul Moldovei Alexandru Mavrocordat [31].

A fost păstrat sistemul fiscal în conformitate cu legile şi obiceiurile care funcţionau în Principatul Moldovei. Potrivit acestora, haznaua rusă încasa: birul şi dajdia, veniturile vamale şi cele provenite din realizarea băuturilor spirtoase în oraşe, târguri şi sate care constituiau proprietatea statului, goştina – taxa pentru numărul ovinelor, desetina, potrivit numărului porcilor şi stupilor de albine, vădrăritul – potrivit numărului de vedre de vin fabricat, taxele de la darea în arendă şi concesionarea la licitaţie publică a moşiilor şi altor bunuri care constituiau proprietatea statului. **Concesiunile şi antrepriza erau efectuate în conformitate cu prescripţiile de la 8 decembrie 1776, adresate administraţiilor financiare ale guberniilor ruse.** Cu excepţia birului şi a dajdiei, celelalte taxe constituiau în Moldova veniturile cămării domneşti, care acum erau vărsate în haznaua statului rus. Taxele adunate din pogonărit erau utilizate pentru întreţinerea spitalelor.

Prestaţiile obşteşti locale erau destinate satisfacerii necesităţilor trupelor militare: întreţinerea, încălzirea şi iluminarea cazărmilor, infirmeriilor,

carcerelor, camerelor de gardă, gheretelor de la cordon, clădirilor, staţiunilor poştale şi a cailor de poştă [32]. La acest capitol alcătuitorii Aşezământului nu au menţionat încă câteva prestaţii publice locale, care constituiau o povară grea pentru locuitori şi anume: întreţinerea în stare bună a drumurilor, podurilor, trecerilor peste râuri şi încartiruirea militarilor în casele locuitorilor. Aşezământul conţinea un regulament amănunţit privitor la gestionarea impozitelor, averilor şi intereselor statului şi repartizării şi îndeplinirii prestaţiilor obşteşti locale [33].

Aşezământul de organizare administrativă a Basarabiei, elaborat în anii 1816-1818 se deosebea mult de Aşezământul adoptat în anul 1812. În primul rând, a fost creată instituţia namesnicului plenipotenţiar scos din subordinea ministerelor şi a altor structuri guvernamentale ruse şi subordonat direct ţarului Alexandru I, fiindu-i acordate cele mai importante funcţii care anterior aparţineau guvernatorului civil, diminuând, astfel, rolul ultimului şi al guvernului regional, în care reprezentanţii nobilimii locale erau în minoritate absolută.

Consiliul Suprem al Basarabiei, creat la 12 august 1816, cu funcţiile de instanţă judiciară supremă de apel şi participant decizional la elaborarea proiectului noului Aşezământ permanent al Basarabiei, după elaborarea proiectului Aşezământului, a fost păstrat în calitate de instanţă superioară de apel, nefiind subordonat nimănui, sentinţele judecătoreşti ale căruia erau definitive. Totuşi, acordarea dreptului părţilor litigante nemulţumite de sentinţele Consiliului Suprem de a adresa jalobe Consiliului de Stat de la Petersburg ştirbea funcţiile şi autoritatea Consiliului Suprem. Au fost separate puterile executivă şi judiciară. Din componenţa guvernului regional a fost exclus departamentul judiciar şi transformat în două instituţii separate – judecătoriile regionale penală şi civilă, deşi formal, ele erau considerate componente ale guvernului. Dar separarea nu era totală, deoarece puterea judiciară parţial a rămas sub controlul puterii executive. Sentinţele judecătoriei penale nu erau executate, ci trimise spre control guvernatorului civil, iar sentinţele judecătoriei civile privitoare la litigiile în care era implicată haznaua statului nu erau executate ci trimise spre control guvernului regional.

Au fost instituite posturile de vice-guvernator, procuror şi trezorier regionali, iar în Biroul regional de hotărnicie au fost incluşi juraţi. În ţinuturi s-a păstrat postul de căpitan-ispravnic, dar în componenţa isprăvniciilor au fost incluşi comisari. Ispravnicii aveau numai funcţii poliţieneşti, fiind lipsiţi de drepturi judecătoreşti. Pe lângă isprăvnicii activau trezoreriile ţinutului. A fost înfiinţată judecătoria ţinutului în calitate de instanţă judiciară inferioară. Sameşul a devenit secretarul isprăvniciei. Ca şi anterior, ţinuturile erau divizate în ocoale (voloste), conduse de un ocolaş. În sate a fost păstrat postul vornicului.

Promisiunea larg afişată de către ţarul Alexandru I şi de către namesnicul A. N. Bahmetiev, de a păstra în vigoare legile şi obiceiurile pământului şi utilizarea limbii române n-a fost onorată. Potrivit instrucţiunilor primite de la Petersburg şi a activităţii namesnicului şi a funcţionarilor ruşi din organele administrative basarabene, care au participat la elaborarea noului Aşezământ, au fost extinse considerabil sferele de utilizare a legislaţiei şi limbii ruse în dauna legilor şi obiceiurilor locale şi limbii române. Aşezământul prevedea ca în conformitate cu legislaţia rusă, dar concomitent şi cu obiceiurile şi legile locale trebuiau să activeze: guvernatorul civil, guvernul regional, judecătoria regională civilă, judecătoriile ţinuturilor şi Biroul regional de hotărnicie, iar numai în conformitate cu legislaţia rusă activau: judecătoria penală, procurorii regional şi din ţinuturi, poliţiile orăşeneşti şi cele de pază a frontierei, arhitectul regional, inginerul cadastral regional, isprăvniciile, dumele orăşeneşti, consiliile breslelor, trezorierul regional, serviciile regionale medical, poştal, vamal şi de carantină. În baza legislaţiei ruse erau desfăşurate şi lucrările din domeniul asistenţei sociale, de antrepriză şi concesiune, comerţul intern şi extern etc.

A fost interzisă acordarea rangurilor boiereşti româneşti şi introduse rangurile administrative ruse. S-au ignorat ori s-au încălcat unele drepturi, privilegii şi cerinţe ale nobilimii. Exarhul şi mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni nu a fost acceptat în calitate de întâistătător în instanţa judiciară superioară, aşa cum se obişnuia în Moldova, unde mitropolitul era întâistătător în Divan. A fost respinsă cererea nobilimii de a numi la conducerea Basarabiei un guvernator civil din rândurile boierimii locale, respinsă fiind şi candidatura generalului Ilie Catargiu. Din sistemul administrativ au dispărut următoarele dregătorii vechi locale: vistieria, hătmănia, agia, vornicia, armăşia, vornicia de aprozi, sămeşia, căpitanii de margine.

Dar cea mai profundă insatisfacţie a nobilimi basarabene a fost provocată de crearea unui mare număr de organe de tip gubernial rus sau mixte, care activau potrivit legislaţiei ruse, precum şi de lărgirea sferei de utilizare a limbii ruse în detrimentul legilor şi a obiceiurilor locale şi al limbii române, nemulţămirea nobilimii exprimându-se prin refuzul consilierilor nobilimii de a participa

la lucrările Comitetului provizoriu şi de a semna deciziile şi procesele verbale ale comitetului.

Noul Aşezământ limita şi mai mult autonomia Basarabiei prin: organizarea instituţiei namesnicului plenipotenţiar căruia îi erau subordonate toate organele administrative; diminuarea rolului guvernatorului civil şi a guvernului regional în care reprezentanţii nobilimii erau în minoritate absolută; majorarea considerabilă a numărului funcţionarilor ruşi în componenţa organelor administrative regionale şi locale; înfiinţarea unui mare număr de organe administrative de tip gubernial rusesc sau mixte; utilizarea largă a limbii ruse alături de limba română în administraţie ceea ce va provoca, ca şi în perioada anterioară, multiple conflicte lingvistice între organele administrative care utilizau numai legile locale şi limaba română şi organele de sorginte rusă sau mixte, care utilizau numai legislaţia şi limba rusă. Caracterul provizoriu al Aşezământului care urma a fi supravegheat sau modificat fără acordul nobilimii, provoca instabilitate şi crea posibilitatea limitării sau chiar a înlăturării autonomiei Basarabiei.

Totuşi, autonomia provizorie şi limitată a Basarabiei a fost păstrată. S-a creat Consiliul Suprem al Basarabiei, organ de apel, independent, sentinţele căruia erau definitive şi în componenţa căruia reprezentanţii nobilimii locale aveau majoritatea voturilor. În mod limitat au fost menţinute în vigoare legile şi obiceiurile locale, îndeosebi în domeniul dreptului civil şi în privinţa apărării proprietăţii private. În sistemul administrativ era utilizată, deşi limitat, limba română, păstrându-şi prioritatea faţă de limba rusă în procedura judiciară civilă şi penală în activitatea Biroului regional de hotărnicie, în isprăvnicii şi în administraţia satelor. Nobilimea participa larg la alegerea şi completarea posturilor administrative regionale şi locale: a consilierilor Consiliului Suprem, a guvernului regional, a consilierilor judecătoriilor regionale penală şi civilă. Nobilimea juca rolul hotărâtor în alegerea administraţiei locale: a ispravnicilor, a comisarilor din isprăvnicii, a membrilor judecătoriilor ţinuturilor. Au fost confirmate, cu unele excepţii, drepturile, privilegiile şi obligaţiunile tuturor categoriilor sociale.

În concluzie, putem afirma că, la prima vedere, sistemul administrativ, care urma a fi creat și implementat în Basarabia, potrivit Așezământului din 29 aprilie 1818, părea mai bine structurat, întrunind un număr impunător de organe legislative, judiciare și executive, precum și alte posturi administrative, cu atribuții, drepturi și obligațiuni clar determinate, și părea a fi mai progresist decât sistemul administrativ al Moldovei și cel creat în Basarabia anterior, în anii 1812-1813. Totuși el conținea în sine contradicții și premise care vor conduce la subminarea activității sale. Întrucât, purtând un caracter mixt, fiind alcătuit din organe eterogene, bazat pe două sisteme legislative deosebite – legile şi obiceiurile cutumiare locale şi legile de tip gubernial iobăgist rus, fiind utilizate concomitent pe întreaga verticală administrativă două limbi diferite – română și rusă, în el predominau particularitățile administrației guberniale ruse, spre deosebire de vechiul sistem administrativ, în care aspectele mixte erau nesemnificative, predominând particularitățile administrative locale.

Introducerea utilizării obligatorii a legislației și limbii ruse în activitatea unui șir de organe administrative, economice, financiare, a deschis larg calea procesului de rusificare a societății basarabene.

Note

1. Устав образования Бессарабской области. 1818 г. Rescriptul ţarului Alexandru I, din 29 aprilie 1818. Paginile rescriptului nu sunt numerotate (În continuare - Устав образования…1818).
2. Ibidem.
3. V. Ovcinicova-Pelin. În speranţa unei drepte legiuiri, în: „Moldova", nr. 11, 1989, p. 25.
4. Устав образования…,1818, p. 1.
5. Ibidem, Rescriptul ţarului Alexandru I.
6. Устав образования…,1818, p. 27, 28, 30.
7. Ibidem, p. 2-4.
8. Ibidem, p. 4, 27-36.
9. Ibidem, p. 4-7, 37, 52-53.
10. Ibidem, p. 7-8.
11. Ibidem, p. 8-10.
12. Ibidem, p. 10.
13. Ibidem.
14. Ibidem, p. 11, 54-61.
15. Ibidem, p. 12-13.
16. Ibidem, p. 145-171.
17. Ibidem, p. 26, 192-204.
18. Ibidem, p. 65-76.
19. Ibidem, p. 77-116.
20. Ibidem, p. 62-64.
21. Ibidem, p. 117-130, 186.
22. Ibidem, p. 15-16.
23. Ibidem, p. 15-16, 38.
24. Ibidem, p. 16-17, 22-25.
25. Ibidem, 17-18.
26. Ibidem, p. 18.
27. Ibidem, p. 18-19.
28. Ibidem, p. 19-20.
29. Ibidem, p. 20, 21.
30. Ibidem, p. 26.
31. Ibidem, p. 22-23; Istoria României în date, Bucureşti, 1971, p.159.
32. Устав образования... 1818 г., с. 37.
33. Ibidem, p. 38-52.

ROMII/ȚIGANII DIN REPUBLICA MOLDOVA: O COMUNITATE ETNO-CULTURALĂ INEDITĂ ÎN SPAȚIUL TRADIȚIONAL ISTORIC CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

Dr. ***Ion DUMINICA***
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

Summary. This article is reproduced historical evolution of Roma / Gypsies in Moldova from the first mention of this ethnic communities in Moldova (1414) till to the publishing of the first ethnographical census conducted in the Bessarabian villages from the early twentieth century (1916). The author examines the historical and political incongruity of the ethnonym expressions „Gypsy" and endonim „Roma", origin of legal and social status of Gypsy slaves in Moldavia and their classification on the basis of belonging to owner, way of life and traditional occupations. Unlike their brethren in Bessarabia, Gypsies in the Romanian principalities were released from captivity early and was treated in specific progressive humanistic principles of modern society. Finally, the author presents the mapping and toponymy of the compact rural settlements of the Roma from Bessarabia at the beginning of the twentieth century.

Keywords: Roma / Gypsy, Gypsy slaves, emancipation of the Gypsies, toponymy of the Roma compact settlements.

Rezumat. În acest articol este prezentată evoluția istorică a romilor/țiganilor din Republica Moldova, începând de la prima atestare documentară a acestei comunități etnice în Țara Moldovei (1414) până la publicarea datelor primului recensământ etnografic efectuat în localitățile rurale ale Basarabiei la începutul secolului XX (1916). Autorul analizează incongruența istorico-politică a expresiilor etnonimice „țigan" și endonimice „rom", originea statutului social-juridic și clasificarea robilor țigani din Țara Moldovei după apartenența la stăpân, mod de trai și ocupații tradiționale. La mijlocul sec. al XIX-lea, în termeni contradictorii au primit actul emancipării țiganii basarabeni și cei din Principatele Române, ultimii fiind eliberați din robie mai devreme și ulterior tratați în baza principiilor umanistice progresiste specifice unei societăți moderne. În final, autorul prezintă cartografierea și toponimia localităților rurale compact locuite de romii din Basarabia la începutul secolului al XX-lea.

Cuvinte-cheie: Romi/țigani, robi țigani, emanciparea țiganilor, toponimia localităților compact locuite de romi.

Mai bine de jumătate de mileniu, romii/ţiganii sunt stabiliţi pe teritoriul Republicii Moldova. Ei sunt aşezaţi cu traiul aproape în fiecare localitate. Majoritatea populației posedă anumite cunoştinţe despre această minoritate, în raport cu alte grupuri etnice conlocuitoare: credincioşi ruși de rit vechi (lipoveni), ucraineni, belaruşi, găgăuzi, bulgari, evrei, polonezi etc. Totuşi, în pofida faptului că romii/ţiganii din Republica Moldova constituie o comunitate etnică destul de cunoscută, investigațiile romologice în acest spațiu au fost instituționalizate abia în anul 2004.

Din păcate, la nivel de percepție, informaţiile despre romi de care dispune fiecare reprezentant al populației majoritare deseori sunt sau inexacte, sau false, sau marcate de prejudecăți. Ce-i drept, mai multe trăsături caracteristice romilor sunt predispuse la o preconcepție statornicită, rareori cineva se hotărăşte să se apropie de ei şi să afle realitatea obiectivă cu care aceștia zilnic se confruntă și care își găsește explicația în modul de viaţă tradițional ţigănesc.

O comunitate etnică cu o istorie contorsionată

Romii o perioadă îndelungată au trăit izolat, fapt ce a fost determinat în mare parte de maniera firească a acestora de a duce un mod de viaţă nomad în mijlocul unei populații majoritare sedentare. Ei s-au deprins imperativ cu atitudinea suspicioasă a populaţiei majoritare, precum și a autorităților, suportând această situaţie discriminatorie din generaţie în generaţie. Consecinţele unui mod de viaţă cvasi-nomad au lipsit populaţia romă de aspiraţiile legate de practicarea unor ocupaţii social-comunitare durabile. O politică conştientă a autorităților publice implementată în parteneriat cu reprezentanții societății civile cu timpul vor determina ca prejudecăţile ţigăneşti să devină un artefact. Pentru realizarea acestui deziderat social-politic, în primul rând sunt necesare a fi studiate istoria și tradițiile romilor, să fie cunoscută multiculturalitatea acestei comunități etnice.

În prezent, este imposibil de a găsi pe glob o comunitate etnică cu o istorie mai contorsionată decât cea a romilor. Evoluţia comunităţii romilor/ţiganilor de până la secolul al XIV-lea d. Hr., este încă în mare parte un teren al ipotezelor. În istoria fiecărui popor, momentul trezirii conştiinţei de neam a însemnat primele întrebări privind originea, trecutul şi condiția socială. Aceste întrebări, atât de fireşti conştiinţei umane, îşi fac loc spre lumină abia atunci când se afirmă valorile spirituale, capacitățile intelectuale, în măsură să cerceteze și să interpreteze prin argumente istorico-factologice, semnalând prezenţa în lume a unei etnii distincte. Ascensiunea Islamului, prăbușirea Imperiului Persan și Imperiului Bizantin au împins spre Europa diverse grupuri etnice orien-

tale, între care au fost și romii/țiganii [1].

La 8 aprilie 2002 s-a sărbătorit jubileul milenar „1000 de ani de atestare a romilor în Europa”. Cu acest prilej unic, în numeroase ţări de pe toate continentele s-a desfăşurat *Ceremonia Râului*. Lumânări aprinse şi flori au fost aruncate pe ape curgătoare în memoria strămoşilor romi, care şi-au început acum un mileniu drumul către Europa. Cu acest prilej, fondatorul Institutului Indian de Studii Romani din Chandigarh, Dr. Weer Rajendra Rishi, a declarat: „La 8 aprilie 2002 ne vom aduna la râul Gange unde vom aprinde lumânări și vom arunca flori în apă, pentru a ne onora străbunii care acum 1000 de ani și-au părăsit pământul unde s-au născut – India”. Acest exod masiv al strămoșilor romi a fost provocat de emirul Imperiului Ghaznavid, Mahmud din Ghazni, care a întreprins în anul 1001 prima invazie pe teritoriul Indiei.

Spre deosebire de statele europene invadate de arabi sau turci, unde relaţia dintre stăpânii musulmani şi noii lor supuşi creştini se conforma unor structuri social-politice şi norme juridice prestabilite, situaţia din India era diferită. În legea mahomedană, hinduşii nu erau consideraţi „popoare ale Cărţii Sfinte”, ci idolatri; din această cauză se aflau în afara limitelor tradiţionale ale toleranţei. Invazia musulmană în India a produs imboldul care le-a „impus” strămoșilor romi să primească decizia crucială în urma căreia ei au fost nevoiţi să ia calea unei pribegii eterne. După trecerea unui an de la invazia musulmană, pe parcursul anului 1002, strămoșii romilor s-au refugiat pe continentul european, iar emirul Mahmud din Ghazni a generat apariția cuvântului – *gadjo* (limba romani „străin; nerom”) [2].

Astfel, în virtutea descoperirilor lingviştilor, etnologilor, istoricilor şi, mai recent, ale geneticienilor specializaţi în studiul populaţiilor, originea indiană a romilor este un fapt stabilit. Odată cu apariția romilor/țiganilor pe continentul european, apar primele informaţii succinte despre modul lor de viaţă, ocupații, statutul social etc.

1054 – Călugărul georgian *Gheorghii Mtharsmindeli* din mănăstirea Iviron, situată pe muntele Athos, în cadrul manuscrisului hagiografic „Despre viaţa Sfântului Gheorghe de pe muntele Athos” menționează: „În timpul domniei împăratului bizantin *Constantin IX Monomachos,* în anul 1054 au sosit la Constantinopol, din Asia Mică, mulți *athinganoi* (άσίγγανοι), care erau renumiți prin priceperile lor de ghicitori și vrăjitori”. Bazileul le-a cerut athinganoilor să-l scape de fiarele sălbatice care devorau celelalte animale exotice din parcul palatului, lucru pe care, se pare că, aceştia l-au făcut, dându-le fiarelor carne descântată [3].

Originea numelui „ţigan”

Majoritatea cercetătorilor romologi sunt de părerea că originea numelui „ţigan” provine de la termenul grecesc *athinganoi* – o sectă maniheică samariteană din Frigia şi Licaonia (considerată de creştini „eretică”), menţionată în sursele istoriografice până în sec. XIII d. Hr. În izvoarele bizantine există mai multe referinţe la *athinganoi* – „oameni care nu vor să fie atinşi de alţii, care sunt de neatins, intangibili”.

La ora actuală se atestă o confuzie vădită cu privire la denumirea corectă a comunităţii rome atât într-un cadru național, cât și cel internațional. Niciun popor din lume n-a primit atât de multe apelative ca romii. Cauza acestui lucru este răzleţirea romilor în diferite ţări şi printre mai multe popoare, care îi numeau după impresia iniţială: după ţara de unde îi credeau de origine; ţinând seama de variatele şi multiplele lor însuşiri pozitive sau negative care, deseori, erau atribuite într-un mod subiectiv. O parte din popoarele eurasiatice îi cunosc pe romi sub următoarele denumiri:

Afganii îi numesc pe romi – „djati”: [*Rom = Zott > Djati* = „persoană de provenienţă hindusă”].

Albanezii – „evgjit”: [*Rom = Evgjit* = „egiptean”].

Arabii – „nawari”: [*Rom = Nawar* = „comerciant”].

Armenii – „boşa”: [*Rom = Boşa* = „vagabond”].

Azerii – „karaci”: [*Rom = Karaci > Qara* = negru].

Egiptenii – „halebi”: [*Rom = Haleb* = „persoană originară din or. Aleppo, situat în nordul Siriei”].

Englezii – „gypsy”: [*Rom = Egyptian > Gypsy* = „egiptean”].

Evreii – „ha-tso'anim”: [*Rom = Tso'anim* = persoană originară din provincia Tanis a Egiptului antic].

Finlandezii – „mustalainet”: [*Rom = Mustalainen* = negru].

Francezii – „bohémien”: [*Rom = Bohémien* = „locuitor din Bohemia”].

Grecii – „Γύφτος”: [*Rom* = Αιγύπτιος > Γύφτος =„egiptean”].

Uzbecii: „luli”: [*Rom = Kabuli > Kauli > Luli* = „actor ambulant de stradă originar din or. Kabul”].

Macedonenii – „ghiftu”: [*Rom = Ghiftu* = persoană care se supraalimentează].

Maurii – „haram”: [*Rom = Haram* = persoană fără stăpân].

Olandezii – „heyden”: [*Rom = Heyden* = păgân].

Perşii – „zinger”: [*Rom = Zinger* = şelar].

Scoţienii – „tinker”: [*Rom = Tinker* = căldărar].

Sirienii – „ghurbat”: [*Rom = Ghurbat* = persoană izolată].

Spaniolii – „gitan”: [*Rom = Egiptanos > Gitan >* = egiptean].

Suedezii – „tattar”: [*Rom = Tattar* = tătar].

Tadjicii – „djugh”: [*Rom = Djug* = cerşetor].

Însă, cel mai cunoscut apelativ etnonimic, atribuit romilor de majoritatea popoarelor europene, este „ţigan" şi derivatele acestuia: [*цыган* – limba rusă]; [*zingari* – limba italiană]; [*zigeuner* – limba germană]; [*çingene* – limba turcă]; [*cigányok* – limba maghiară]; [*ciganin* – limba sârbă]; [*cygan* – limba poloneză] [čigonas – limba lituaniană]; [*tzigane*– limba franceză]. Semnificațiile teoretice vehiculate în privința originii cuvântului ţigan – „persoană intangibilă", converg în conţinut spre percepţia pe care o aveau comunităţile creştine medievale despre popoarele eretice care se stabileau cu traiul permanent pe teritoriile acestora şi intrau în contact socio-economic direct cu „creştinii neprihăniţi".

Totuși, cum în limba romani nu există cuvântul „ţigan", în prezent, în majoritatea ţărilor europene, denumirile derivate din termenul grecesc *athinganoi* sunt considerate peiorative de către liderii comunităţilor rome. La începutul anilor '90 ai secolului XX, liderii romilor europeni practic „au impus" la nivel internaţional utilizarea apelativului *Rom* (limba romani „bărbat") – care denotă „numele corect" specific acestui popor „transnațional". Totodată, în cadrul cercetărilor istorice noțiunea „țigan" este utilizată în baza surselor istoriografice originare, care nu atestă documentar termenul endonimic – „rom" [4].

Cercetătorul romolog englez *Sir Angus Fraser* precizează că apelativul endonimic al ţiganilor utilizat în cadrul limbii romani – *Rom* – se regăseşte în limba persană sub forma *dom*, iar în armeană sub forma *lom*, cu aceeaşi semnificaţie, anume aceea de: „bărbat, soţ, stăpân al casei". Această similitudine de semnificații sociale se regăseşte în mentalitatea tradiţională asiatică şi în cadrul societăţilor patriarhale, în care bărbatul, în general, şi soţul, în particular, au un loc şi un rol privilegiat în familie, acela de „stăpân". Astfel *Rom* – este numele tradiţional pe care-l utilizează ţiganii; în prezent, majoritatea asociaţiilor obşteşti se numesc „ale romilor" şi tot mai puțin „ale ţiganilor", fiindcă numele de „ţigan / *cingar* / *paria*" le reaminteşte, prin instinct, originea lor destul de umilitoare în societatea de castă, de unde strămoşii lor au emigrat [5].

Primele atestări documentare ale strămoșilor romi pe continentul european

1322 – Monahul franciscan *Simeon Simeonis* semnalează prezența la *Candia* (Iraklion) pe insula Creta – a urmașilor lui Ham (fiul lui Noe) „ce locuiau în corturi și grote, care staționau nu mai mult de 30 de zile într-un loc".

1323 – Istoricul bizantin *Nicephorus Gregoras* în lucrarea *Istoria romană* face referiri la o grupă de „ţigani acrobați" care a plecat din Constantinopol și a dat reprezentații la curțile cârmuitorilor locali din Macedonia și Serbia.

1335 – În *Nomocanonul* lui *Matei Vlastares* sau *Sintagma alfabetică* apărută la Tesalonic sunt atestate relatări despre țigănci care fac magii și despre țigani care poartă șerpi la piept și-i etalează /…/ de asemenea, despre țigani din preajma mănăstirii Ksiropotamos din Athos și despre văduva Ana, care are un nou bărbat „țigan (egiptean)".

1346 – Pe teritoriul insulei Corfu (Kerkira) a fost creată o „feudă tigănească" *feudum acinganorum*, care a fiinţat până în secolul al XIX-lea și în care membrii săi, în mare parte fierari și căldărari, nu depindeau decât de bulibașa lor *Aloysius de Citro* (primul lider rom atestat pe continentul european).

1348 – Regele Serbiei *Ștefan Uroș IV Dușan*, legiferează dările în potcoave *cingarie* pe care trebuiau să le achite meşteşugarii şelari şi potcovari, aflați în stăpânirea mănăstirii Prizren.

1350 – călătorul italian *Lionardo di Niccolo Frescobaldi*, în timpul pelerinajului către Pământul Sfânt, la jumătatea drumului dintre Veneţia şi Jaffa, a vizitat cetatea Methoni (Modon) din Peloponez, unde a văzut în afara cetății mai mulţi *romniţi pocăiți*, care erau supuși penitenței pentru păcatele lor; tot aici călătorul atestă prezența „ţiganilor fierari" și a „mandopolinilor".

1373 – Sunt menționați „ţiganii-meşteşugari" la Zagreb [6].

Primele atestări documentare ale strămoșilor romi în principatele dunărene

1385 – Prima dovadă incontestabilă a prezenței romilor în nordul Dunării are loc la 3 octombrie 1385, când *Dan I* voievodul Ungrovlahiei (1383-1386), dăruiește o listă de bunuri mănăstirii sfântului Antonie cel Mare din Tismana, printre care figurează: patru sute de găleți de grâu din județul Jaleșului, toți copacii de nuci de la Dăbăcești (situat pe râul Jaleșului); totodată, anual de la casa domnească vor fi dăruite 10 burdufuri de brânză, 10 cașcavaluri, 10 pături, 10 postavuri pentru îmbrăcăminte, 10 postavuri pentru încălțăminte, miere și ceară pe măsură cât va aduce anul. Concomitent cu bunurile dăruite personal, voievodul ungrovlah Dan I întărește oficial și toate donațiile oferite în scris, și cele primite ca dar de mănăstirea Tismana de la unchiul său, sfântul voievod răposat *Vladislav*: „satul Jidovștița cu Potocul și la Dunăre, vâltoarea de la mijloc toată și venitul de la opt pescării și Dunărea de la Padina Oreahova până la Mostiștea de Sus și Vodița Mare pe amândouă părțile, cu nucii și cu livezile și cu seliștea Bahnei și moară în Bistrița și *ațigani* («ацигани»), *40 de sălașe*" [7].

În spațiul medieval creștin românesc donațiile credincioșilor către mănăstiri erau considerate un act suprem de evlavie, calea spre mântuirea păcatelor, care era predilecția domnitorilor țării. Faptul că voievozii dăruiau sălașe de țigani mănăstirilor, denotă că acesta era un dar de preț. Romii/țiganii, în virtutea statutului lor social de „robi", erau utilizați zilnic în calitate de servitori, muncitori auxiliari, meșteșugari, aducând un venit stabil pentru așezămintele religioase. Totodată, acest act de donație atestă indirect o prezență mai timpurie a țiganilor în Țara Românească, deja în perioada domniei voievodului valah Vladislav I Vlaicu (1364-1377), cel care de fapt a donat mănăstirii Tismana *40 de sălașe de ațigani*.

1414 – Domnitorul Țării Moldovei *Alexandru cel Bun* (1400-1432), printr-un act oficial emis la Suceava, îi dăruiește lui pan Toader Pitic, pentru „dreaptă şi credincioasă slujbă", trei sate: „un sat la Cobâla, unde este casa lui, unde [este] a fost Veriş Stanislav, iar alt sat la gura Jeravăţului, unde cade în Bârlad, anume unde au fost cneji Lie şi **Ţigan**-eştii (n.a.), iar al treilea sat pe Bârlad, unde este altă casă a lui, unde sunt cneji Tamaş şi Ivan" [8].

În virtutea faptului că acest document atestă indirect o prezență istorică timpurie a romilor/țiganilor în Țara Moldovei, concomitent cu procesul formării statalității moldovenești, în cadrul lucrărilor Conferinţei ştiinţifice romologice republicane „Romii/Ţiganii din Republica Moldova: comunitate etnosocială, multiculturală, istorico-tradițională (1414 – 2014)", organizată de Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM la 8 aprilie 2014 [9], participanții au expus două versiuni asupra semnificației termenului *Ţiganeștii* din actul de donație emis la începutul secolului al XV-lea de cancelaria domnească din Suceava.

Primo. În perioada medievală, atât în Ţara Moldovei, cât şi în Ţara Românească, căpeteniile sălaşelor de romi erau numiți *„cneji de ţigani"*, având un rol de intermediari dintre ţiganii-robi şi stăpânii acestora – domnitori, egumeni şi boieri. În versiunea unor cercetători, documentul dat atestă doi cneji de ţigani, unul dintre care este poreclit sau numit *Ţiganeștii* (versiunea actuală a numelui de familie *Ţigănescu* n.a.). Totodată, prezența cnejilor de ţigani se referă la o situaţie existentă în trecut: „unde au fost cneji Lie şi Ţigăneştii"; deci, indirect prezența țiganilor este posibilă să fi avut loc în Țara Moldovei mai devreme de anul 1414 [10].

Secundo. Cuvântul *Ţiganeștii* nu este caracteristic unui nume de cneaz, ci mai degrabă este un toponim răspândit în mai multe localități din spațiul românesc [11]:

Mănăstirea **Ţigănești**, situată în satul Ţigănești, raionul Strășeni, Republica Moldova;

Mănăstirea **Ţigănești**, situată în satul Ţigănești, comuna Ciolpani, județul Ilfov, România;

Comuna **Ţigănești**, județul Teleorman, Romania;

Satul **Ţigănești**, comuna Vultureni, județul Bacău, România;

Satul **Ţigănești**, orașul Topoloveni, județul Argeș, România;

Satul **Ţigănești**, comuna Munteni, județul Galați, România;

Satul **Ţigăneștii de Beiuș**, comuna Drăşăneşti, județul Bihor, România;

Satul **Ţigăneștii de Criș**, comuna Brusturi, județul Bihor, România.

Oricum, apelativul sau toponimul *Ţigănești*, menționat în documentul emis de cancelaria domnitorului Alexandru cel Bun, atestă cu certitudine prezența romilor/țiganilor în Țara Moldovei începând cu secolul al XV-lea.

Sclavia ţiganilor

În istoriografia română originea robiei din Principatele Dunărene nu a constituit obiectul unui studiu independent, în general, fiind acceptată ideea că acest fenomen este atestat în perioada anterioară constituirii Ţării Moldovei. Istoricii români N. Iorga, M. Kogălniceanu, G. Potra, Boris Th. Scurtulencu, Alexandru I. Gonţa considerau că romii erau iniţial robi ai tătarilor, iar după anul 1241 aceștia au fost preluaţi de populaţia locală după ce oastea tătară a năvălit masiv în teritoriul est-carpatic, părăsind stepa din nordul Munţilor Caucaz. Astfel, apariţia sclaviei în ţările române devine o consecinţă a luptelor băştinaşilor cu diferite popoare, inclusiv cu tătarii, luptă în care prizonierii capturaţi împreună cu servitorii lor (printre care un grup masiv îl constituiau romii fierari şi potcovari) erau transformaţi în robi [12]. În congruență cu această ipoteză istorică intervine o legendă populară culeasă în orașul Hâncești care relatează următoarele: „Strămoşii romilor au ajuns în Moldova odată cu invazia oştirilor lui Ginghis Han. Înainte de a năvăli în aceste teritorii, Ginghis Han i-a preluat din India în calitate de servitori. La mijlocul secolului XIII, oştile tătaro-mongole au ajuns la hotarele Moldovei, unde au fost zdrobite la Valul lui Traian (peste care nu au putut trece caii lor). Ostaşii tătari care şi-au pierdut caii, precum şi slugile rome care au rămas pe câmpul de luptă şi nu au dovedit să se retragă, au fost capturaţi ca prizonieri de război. După această întâmplare nefastă, romii și tătarii au fost înrobiţi. De atunci şi până în prezent romii tânjesc după caii „cei iuți" care au fost pierduți, unicii care puteau să-i ducă înapoi în țara lor. Și astăzi acest popor mereu peregrinează, căutând un loc mai potrivit pentru traiul său" [13].

Astfel, putem admite că o parte dintre robii ţigani

au pătruns în Țara Moldovei din regiunile de la răsărit de Nistru prin filiera tătară; până în prezent țiganii din Danemarca, Suedia, Finlanda și unele regiuni ale Germaniei sunt numiți „tătari”, iar suburbiile târgurilor din Țara Moldovei locuite de țiganii robi se numeau „Țigănii” și „Tătărași”. Pe de altă parte, cel mai mare număr de țigani s-a îndreptat spre continentul european prin Asia Mică, stabilindu-se pe o perioadă îndelungată de timp în Imperiul Bizantin și în alte state sud-dunărene, ca Bulgaria și Serbia. În virtutea faptului că la începutul secolului al XIV-lea întreaga Peninsulă Balcanică devenise un teatru de luptă, țiganii au migrat spre Țara Românească, iar de aici au fost aduși în Țara Moldovei (inițial în calitate de pradă de război, ulterior prin intermediul actelor de donație sau vânzare-cumpărare; uneori au fost atestate și cazuri de țigani nomazi fugari care au emigrat benevol în Moldova din alte țări învecinate) [14].

Aceste supoziții sunt argumentate la nivel documentar, care atestă o permanentă deplasare de romi din Țara Românească în Moldova. *Cronica Moldo-Germană* ne informează, spre exemplu: „În luna martie, în ziua 7 anul 6979 [1471], într-o joi, a pătruns Ştefan voievod în Muntenia şi în aceeaşi zi, a avut o mare bătălie cu Radu voievod, pe un câmp, lângă un târg numit Soci. Acolo a omorât multă oaste şi le-a luat 17 000 de ţigani cu dânsul în robie”. La fel, cronicarul Grigore Ureche relatează în *Letopisețul Țării Moldovei* un alt caz relevant de capturare în robie a romilor, în urma războaielor duse între domnitorii Ştefan cel Mare (Ţara Moldovei) şi Radu cel Frumos (Ţara Românească): „A luat Ştefan Vodă cetatea Teleajănului (1 octombrie 6982 [1474]) şi a tăietu capetele pârcălabilor, şi muierile lor le-au robitu, şi mulţi ţigani au luat şi cetatea au ars-o”. Cu toate că unii autori contestă cifrele exagerate de țigani înrobiți, totuși aceste relatări exprimă pe deplin amploarea fenomenului robiei în țările române [15].

Clasificarea țiganilor robi din Țara Moldovei

Inițial, toți țiganii robi din Țara Moldovei aparțineau domnitorului. Ulterior, după apartenența la stăpân aceștia au fost clasificați în:

Țigani domnești, care duceau în mare parte un mod de trai nomad și plăteau stăpânului lor un tribut anual, în schimbul dreptului de a peregrina pe tot cuprinsul țării. Prima categorie a țiganilor domnești se ocupa cu extragerea aurului din vârful munților și albiile râurilor – *Aurarii / zlătarii*. Însuși procedeul de spălare a aurului nu era atât de complicat, cât cunoașterea locurilor care conțin firicelele de aur. Pe lângă simțul muzical nativ și priceperea iscusită de prelucrare a fierului, țiganii excelează prin intuiție fenomenală de a depista locurile fertile cu nisip aurifer din albia râurilor montane. În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir (1710-1711), Moldova încasa dări în aur de la aceștia în cantitate de 1 600 de drahme / 7 kg (1 drahmă = 4,38 grame; 1600 x 4,38 = 7 kg), care aparţineau domniței [16]. În virtutea atracției economice specifice acestei ocupații devenite cu timpul destul de profitabilă, mai existau alte trei categorii de țigani domnești, care nu aveau privilegiul să lucreze cu aurul, ci trebuiau să se ocupe de alte meserii: *Lingurarii / rudarii / blidarii* – se obișnuiau să se așeze cu traiul temporar în locurile „cu păduri cu copaci buni”, din care lucrau diferite obiecte casnice de lemn: linguri, blide, coveți, fusuri etc.; *Lăieșii* – erau meșteri iscusiți în prelucrarea fierului, făureau și reparau unelte agricole, arme, căruțe, potcoave etc. Nu erau supuși unor munci grele, mergeau adesea și la furtișaguri; *Ursarii,* care purtau prin sate și mahalalele târgurilor moldovenești urși îmblânziți, pentru jocurile înveselitoare și tămăduirea bolnavilor superstițioși [17].

Țigani mănăstirești, au fost donați mănăstirilor în calitate de robi de către domnitorii țării și boierii evlavioși, prin cucernicie și frică de Dumnezeu. Principala ocupație în care era antrenată această categorie de țigani robi era cultivarea moșiilor mănăstirești. Spre deosebire de țiganii domnești, care puteau fi eliberați de domnitor sau obține anumite privilegii, țiganii mănăstirești nu puteau fi dezrobiți, întrând în categoria bunurilor de mână moartă [18].

Țigani boierești sau particulari, erau donați de către domnitori – pentru „dreapta și credincioasa slujbă” – boierilor loiali puterii domnești. Deseori, țiganii deveneau robi ai boierilor în urma unor tranzacții comerciale, prin acte de vânzare-cumpărare, testamente, răscumpărarea unor datorii etc. Țiganii boierești, după serviciile prestate, se împărțeau în țigani *de curte* și țigani *de câmp*. Țiganii de curte erau servitori și meseriași: bucătari, brutari, vizitii, muzicanți-lăutari, ciubotari, fierari, lăcătuși, lemnari, zidari etc. Țiganii de câmp lucrau pe moșiile boierilor fiind divizați în agricultori, grădinari și pădurari. Aceștia locuiau în casa boierului stăpân, iar când boierul murea fiul primea toată ceata țigănească în moștenire. Stăpânul putea să-i vândă pe țigani, să-i supună la orice muncă sau la orice pedeapsă, însă nu-i putea omorî.

Erau atestate cazuri când un țigan rob cădea în grația stăpânului său și atunci acesta îi oferea în dar *libertatea*. Însă, în virtutea acestor circumstanțe excepționale, țiganii preferau să rămână robi, deoarece stăpânul le asigura un loc de trai stabil, hrană zilnică și îmbrăcăminte aleasă. Motiv de eliberare sau de o mai bună tratare se întâmpla și atunci când o roabă țigancă năștea peste șase copii. În general, cucoana boteza creștinește, pe cheltuiala ei, toți copiii născuți de roabele sale; după botez, mamele primeau

în dar o haină, o vițea sau orice alt lucru. Un boier avea putere și bogăție proporțional cu numărul robilor întreținuți la curtea sa. Boierii mai bogați aveau în posesie peste 200 de țigani robi, iar boierii mai mici aveau cel puțin 4-5 robi [19].

O altă clasificare a țiganilor robi era utilizată după modul lor de trai: *nomazi / șătrari / lăieși – sedentari / vătrași / curteni*. Însă, cea mai diversificată divizare a țiganilor robi în Țara Moldovei este atestată în funcție de ocupațiile pe care aceștia le prestau stăpânilor lor: *Lingurari, Fierari, Potcovari, Căldărari, Aurari, Ciurari, Ursari, Lăutari, Vrăjitoare, Florărese* etc. [20].

Emanciparea țiganilor din Țara Moldovei

La mijlocul sec. XIX, în termeni contradictorii au primit actul emancipării țiganii basarabeni și cei din Principatele Române. Spre deosebire de confrații lor din Basarabia, țiganii din Principatele Române, beneficiind de existența unei elite iluministe educată în spiritul valorilor democratice europene, au fost eliberați din robie mai devreme și au tratat în mod diferit acest act dezrobitor. Ideea emancipării țiganilor a fost treptat pregătită, îmbrățișată și susținută în diferite articole, opere literare sau studii social-politice din primele decenii ai secolului al XIX-lea de către reprezentanți de seamă ai iluminismului românesc, printre care – Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Gheorghe Asachi, Costache Negri:

„Veacuri multe de durere au trecut cu vijelie / Sub asprime plecând capul unui neam de osândire / Dar românul cu-a sa mână rupe lanțul de robie / Și țiganul, liber astăzi, se deșteaptă-n fericire! / Azi e soarele mai falnic! Lumea azi e mai voioasă! / Azi în piept inima-mi crește! Azi e viața mai frumoasă! / O, Moldovo, țară mândră! Tu ce dai sfântă dreptate! / Brațul tău ce sfarmă astăzi un jug aspru de robie / *Ție însăți pregătește viitor de libertate!" [22].*

„Cruda vânzare de oameni și mai cruda despărțire, a fiilor de părinte prin tirana neagră-robie / Fie veșnic blestemată! și ca Iuda, vânzătorul, cine vinde vândut să fie! și vândut cumpărătorul! [23].

„O, zi ferice, zi strălucită, în care sclavii s-au eliberat / Această lege de mult dorită, azi în Moldova s-a proclamat / Sclavul e liber de acum înainte, pe a Moldovei liber pământ / A lui soție, a lui părinte, a lui avere-s până-n mormânt! / Saltă, Moldovo, de bucurie, că astăzi triumf tu ai purtat / Prin astă faptă tu însăși ție, templu de glorie ț-ai înălțat!" [24].

„Înainte ca chestiunea dezrobirii țiganilor să fi intrat în consiliile, în planurile de reformă ale ocârmuitorilor, ea a început a se agita prin însăși inițiativa parțială a stăpânilor de țigani. Mulți din aceștia, și numărul lor din zi în zi sporea, ori în viață, ori mai ales la moarte, își dezrobeau, își *iertau țiganii*. Întrebuințez cuvântul de *iertare*, pe care îl găsim în toate actele de dezrobire; dar reforma era prea grea, ea jignea prea multe interese ca să se poată opera cu înlesnire.

Întâia lovire care s-a dat sclaviei a fost legea emancipării țiganilor statului și a mănăstirilor. Această emancipare, deși parțială, era hotărâtoare și pentru emanciparea țiganilor particulari, rămași încă în sclavie. Toate mințile prevăzătoare au înțeles că ora ștergerii sclaviei de pe pământul românesc sosise și că dezrobirea țiganilor particulari nu mai era decât o chestiune de timp. Dovadă – sutele de proprietari care au respins orice despăgubire acordată lor de legiuirea emancipatoare, astfel, prin o generoasă renunțare, au expirat păcatele lor și ale părinților lor de a fi fost ani lungi stăpâni pe suflete de țigani. Reforma emancipării țiganilor a avut în curând efectele sale salutate: afară de țiganii lăieși, care încă trăiesc în parte sub șatră, și afară de ursari, care fac încă meseria de a domestici fiarele sălbatice, dar totuși se dau lucrului pământului, mai toți astăzi din celelalte clase de țigani s-au contopit în masa națiunii, și ei nu se mai cunosc decât prin fața lor smolită și asiatică și prin vivacitatea imaginațiunii lor; altmintrelea noi îi găsim în toate clasele societății noastre. Deși de la proclamarea emancipațiunii nu sunt încă îndepliniți 50 de ani, țiganii ne-au dat industriași, artiști, ofițeri distinși, buni administratori, medici și chiar oratori parlamentari. Sunt sigur că părinții noștri, dacă s-ar scula din mormânt, văzând progresele ce au făcut sufletele țigănești emancipate de dânșii, nu s-ar căi de reforma umanitară proclamată de ei." [25].

Astfel, ideea emancipării țiganilor a început treptat sa prindă contur și într-un cadru administrativ-juridico-politic, exceptând, pe alocuri, voința proprietarilor de țigani robi.

La 31 ianuarie 1844, în Moldova, domnitorul Mihail Sturdza adoptă *Legea pentru regularisirea țiganilor mitropoliei, a episcopiilor și mănăstirile în deobște*, în baza căreia țiganii robi mănăstirești deveneau liberi. Legea mai prevedea ca dările strânse de la țiganii liberi să se constituie intr-un fond special destinat răscumpărării țiganilor robi pe care particularii îi scot la vânzare.

La 14 februarie 1844, Adunarea Obștească a Moldovei a votat legea prin care țiganii statului așezați sau nomazi deveneau liberi și dobândeau aceleași drepturi cu ceilalți locuitori ai țării.

La 10 decembrie 1855, în Moldova, domnitorul Grigorie Alexandru Ghica abolea robia țiganilor boierești prin *Legiuirea pentru desființarea sclaviei, regularea despăgubirii și trecerea emancipaților la dare*. Prin această lege „Proprietarii urmau să încaseze o despăgubire, care era de 8 galbeni pentru lingurari și vătrași și 4 galbeni pentru

lăieşi... Dintr-un raport al Departamentului de Finanțe a Moldovei din iunie 1856, reiese că 334 de proprietari au cerut despăgubiri pentru foștii robi, iar 264 au renunțat la ele.” [26].

Rusificarea spirituală a elitei locale din Basarabia, care a devenit mai mult devotată țarului, a privat populația de o pătură conducătoare antrenată în efortul de emancipare națională. În plus, nobilimea basarabeană, care nu era omogenă sub aspect etnic, era interesată mai mult de șansele unei cariere profesionale, decât de o sacrificare pentru niște idei, care nu erau acceptate de absolutismul birocratic țarist [27].

Potrivit datelor statistice din anul 1858, înainte de a fi eliberați, în Basarabia erau atestați: 5 615 țigani vătrași; 5 876 țigani curteni; 92 țigani erau în posesiunea Ministerului Proprietății de Stat și 2 316 aparțineau trupelor militare ale Armatei Dunărene a Cazacilor [28].

Emanciparea ţiganilor basarabeni

La 5 martie 1861, în Soborul Catedralei din Chişinău a fost dată citirii *Proclamația emancipării* emisă de către țarul Alexandru al II-lea la 19 februarie. Proclamația oferea drepturi cetăţeneşti depline ţăranilor şerbi, inclusiv dreptul de a cumpăra pământ de la foştii proprietari. Pe teritoriul Basarabiei, din categoria ţăranilor şerbi făceau parte doar ţiganii particulari (curtenii, vătrașii și hoinarii), cealaltă categorie, țiganii coroanei, în anii ’30 ai secolului al XIX-lea au fost incluși în categoria socială a țăranilor de stat (către anul 1861, aceștia aparțineau Ministerului Proprietății de Stat și Armatei Dunărene a Cazacilor). Astfel, în baza reformei agrare țariste din 19 februarie 1861, doar țiganii basarabeni particulari au fost eliberați, fiind unicii șerbi în acest teritoriu. Totodată, țiganii șerbi basarabeni au fost eliberați în baza *Regulilor suplimentare cu privire la persoanele din regiunea Basarabia, eliberate în 1861 de dependența iobăgistă*, fiind trecuți în categoria țăranilor contribuabili. Însă reforma agrară din 1861 nu a schimbat substanțial situația țiganilor șerbi, din simplu motiv că o mare parte dintre ei (în special, curtenii și hoinarii) nu s-au ocupat niciodată de sine stătător cu agricultura şi, evident, după ce au fost eliberați, nefiind împroprietăriți, aceștia au sporit rândurile ţiganilor nomazi, meşteşugarilor şi lăutarilor [29].

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, rincipala ocupație specifică a țiganilor basarabeni a rămas fierăria. La periferia orașului Chișinău a fost constituit un cartier al țiganilor fierari, în baza căruia a fost denumită una din străzile sale – «Кузнечная» (română: „Fierarilor”, actualmente str. Bernardazzi) [30].

După abolirea sclaviei în Principatele Dunărene și desființarea șerbiei în Basarabia, începea cea de-a doua marea migrație a țiganilor (mijlocul sec. XIX – începutul sec. XX) în țările vecine, prin Basarabia către guberniile vecine din Ucraina și Rusia. Inițial țiganii basarabeni s-au stabilit cu traiul în guberniile Ekaterinoslav, Herson și Podolsk. Ulterior, grupul etnografic al țiganilor ursari basarabeni a fost localizat în peninsula Crimeea sub numele de «плащеватые аюджи» / „*pelerinii ayudji*” (căpetenia urșilor, ce se primbă „cu mâinile în sân”) [31].

Către începutul secolului al XX-lea pe teritoriul Rusiei se profilează trei grupuri etnografice țigănești, care au emigrat din Principatele Dunărene, inclusiv de pe teritoriul Basarabiei: 1. «котляры - кэлдэрары» – țiganii căldărari din Moldova și Țara Românească (rus. «котел» = rom. „cazan” / producători de cazane, cazangii) [32]. 2. «влахи» – țiganii valahi din Valahia (Țara Românească), ce se ocupau cu fierăria și ghicitul [33]. 3. «кишиневцы» – țiganii basarabeni lăieși, ce se ocupau cu furturi și escrocherii [34].

Totodată, apariția primelor interpretări corale țigănești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea se datorează capelelor de lăutari depistate de ofițerii armatei ruse la curțile boierilor moldoveni, care au fost ulterior importate și în Rusia țaristă. Aceste capele de lăutari interpretau cântecele populare din folclorul românesc într-o manieră țigănească, din acest motiv, uneori, creându-se confuzia că ei interpretau cântece țigănești. Unul din promotorii pasionați ai acestui fenomen a fost contele Alexei Orlov, supranumit „Cesmenski” (1737-1808), care după ce a repurtat un șir de victorii în războaiele ruso-turce, în anii ’70 ai secolului al XVIII-lea a importat țigani-cântăreți din Moldova în reședința sa din suburbia Moscovei (Pușkino), unde le-a fost atribuit statutul de șerbi. Ulterior, acești țigani vocaliști virtuozi au stat la baza creării primului cor țigănesc din Rusia, care a fost dirijat de Ivan Socolov. Pe de altă parte, o bună parte din țigăncile basarabene au fost „importate” de către ofițerii dvoreni ruși, care erau pasionați de frumusețea exotică a acestora. Astfel, țiganii basarabeni, pe lângă un șir de meșteșuguri practicate au adus cu ei în Rusia și arta interpretativă flagrant-emoțională din sud-estul Europei [35].

Toponimia aşezărilor ţigăneşti în Basarabia

Relativ numeroase sunt denumirile de așezări care atestă direct sau indirect, prezenta țiganilor în Principatele Române. În afară de Țigănie sau Țigănești, tot la ei se referă și numirile de *Tătărași*, *Făurei* și *Gălbenași*, tustrele, diminutive. Prima îi asimilează cu tătarii robi din veacurile XIV-XV: adică, sunt tătarii cei mici. Cea de-a doua privește aptitudinea lor de a lucra fierul: fierarii cei mici; o întâlnim în Putna – așezare cu 105 gospodării, în

Buzău – cu 40, în Ilfov – cu 35. Cea de-a treia e în legătură cu culoarea feței; sate cu acest nume găsim în Ilfov (32 de gospodării), în Râmnicul Sărat (60 de gospodării) și în Buzău (30 de gospodării). Tot în legătură cu culoarea întunecată a feței lor este și numirea ironică de *Faraoane*, *Faraoni*; harta indică sate cu numiri de acest fel în Bacău (196 de gospodării) și în Râmnicul Sărat (58 de gospodării). O altă categorie de topice în legătură cu țiganii sunt cele derivate de la numele pe care și-1 dau ei singuri, acela de *Rom*, *Romi*. În privința aceasta, e necesară însă o cercetare specială, atentă, pentru fiecare caz în parte, cu o anchetă la fața locului, spre a nu se face confuzie cu numiri derivate din Roman și chiar din numele etnic al românilor [36].

Către mijlocul secolului al XIX-lea, aceeași toponimie și hidronimie țigănească întâlnim și pe teritoriul Basarabiei: *Rediul lui Ciocan* / „Pădurea fierarului" (ținutul Chișinău, ocolul I); *Dănceni* / „Danci" – copil de țigan (ținutul Chișinău, ocolul III); *Faraonovca* (ținutul Akkerman, ocolul II); *Cair* / „Cairo" – capitala Egiptului, care „inițial a fost considerat patria ipotetică a romilor" (ținutul Akkerman, ocolul III); *Făurești* (ținutul Orhei, Ocolul III); Țigănești (ținutul Orhei, Ocolul IV); *Tătărăști* (ținutul Orhei, Ocolul IV); așezarea *Țiganca* (ținutul Hotin, Ocolul I, satul Clișcăuți); așezarea *Țiganca* (ținutul Iași, ocolul III, satul Dușmani); pârâul *Țiganca* (ținutul Iași, Ocolul III, satul Bolotino) [37].

La începutul secolului XX, lista localităților basarabene cu toponimie țigănească este completată cu următoarele sate: *Tochila-Lingurari*, *Ursari* (ținutul Chișinău, volostea Pîrjolteni); *Țiganca* (ținutul Ismail, Secția a II-a de Poliție) [38].

Situația demografică a romilor basarabeni către sfârșitul secolului al XIX-lea

La finele secolului al XIX-lea, datele primei statistici oficiale țariste obținute după realizarea primului Recensământ General al Populației din Imperiul Rus în anul 1897, atestau în Basarabia **8 636** de țigani, care reprezentau 0,45 % din populația de **1 935 412** locuitori ai provinciei. Totodată, în cadrul Imperiului Rus, în anul 1897 au fost înregistrați în total 45 000 de țigani, fapt ce denotă că și spre sfârșitul secolului al XIX-lea Basarabia rămâne provincia cu cea mai mare concentrare de țigani. În anul 1897 țiganii basarabeni constituiau o comunitate distinctă în 3 orașe: or. Chișinău (ținutul Chișinău) – 146 țigani (0,1%); or. Cahul (ținutul Izmail) – 64 țigani (0,9%); or. Orhei (ținutul Orhei) – 118 țigani (1,0%), iar în cadrul celor 8 ținuturi basarabene, țiganii formau următorul tablou demografic:

ținutul Chișinău – 1825 țigani (0,7%);
ținutul Akkerman – 1127 țigani (0,4%);
ținutul Bender – 848 țigani (0,4%);
ținutul Bălți – 1546 țigani (0,7%);
ținutul Ismail – 1121 țigani (0,5%);
ținutul Orhei – 1609 țigani (0,8%);
ținutul Soroca – 452 țigani (0,2%);
ținutul Hotin – 108 țigani (0,03%) [39].

Pe de altă parte, datele Recensământului localităților rurale realizat în Basarabia în anul 1907 cu ajutorul cadrelor didactice și clerului local, sistematizate ulterior de cercetătorul Butovici V., atestă **11 567** de țigani localizați în afara orașelor, ceea ce constituie 0,64% din totalul populației rurale. Aceste date denotă un număr vădit mai mare al țiganilor localizați în Basarabia, spre deosebire de cele care au fost colectate cu 10 ani în urmă (1897). Totodată, o mare parte dintre țiganii basarabeni s-au asimilat după criteriul lingvistic cu moldovenii, fapt ce face să devină anevoios procesul diferențierii acestora de moldoveni.

Astfel, la începutul secolului al XX-lea, în Basarabia majoritatea țiganilor locuiau în satele din ținuturile Chişinău, Orhei, Bălți și Akkerman, iar cea mai mare densitate s-a înregistrat în localitățile: **Huzun** (615 / 100%); **Ursari** (469 / 100%); **Cârlani** (389 / 100 %); **Tochila-Lingurari** (288 / 100 %); **Bursuc** (207 / 100 %); **Horodca** (435 / 95,5%); **Faraonovca** (1200 / 70 %); **Cair** (325 / 40,5 %); **Unțești-Carastati** (174 / 35%); **Voinova** (416 / 34%) [40].

În concluzie, considerăm că merită şi este oportun a fi cunoscute şi promovate mai bine tradiţiile şi cultura acestui popor, care a devenit în ultimul timp şi mai „exotic". Romii, popor fără un stat sau o guvernare proprie care să-i protejeze, au supraviețuit de milenii tocmai prin păstrarea, aproape intactă, a obiceiurilor ţigăneşti. Diseminarea științifică a acestor tradiţii deosebite se doreşte a fi o dovadă de respect şi contribuţie la o mai bună înţelegere a culturii rome. Datorită transmiterii acestor tradiţii de la o generaţie la alta, romii au devenit un popor inedit, cu o cultură bogată, care au supravieţuit proceselor social-politice de asimilare forţată, dictată de autorități în diverse perioade istorice. Chiar şi acum, la începutul mileniului III, romii din Republica Moldova, evident că sunt „oameni ca şi toţi ceilalţi", dar cu reguli de comportament proprii, care constituie principala lor caracteristică ce le conferă statut de familii conservatoare care doresc să-şi menţină tradițiile etnoculturale. Concomitent cu procesul instituționalizării cercetărilor romologice în Chișinău, în prezent – Limba, Cultura şi Istoria Romilor – o comunitate etnică dispersată practic în toate ţările lumii, sunt studiate în mai multe oraşe şi centre ştiinţifice romologice europene: Bucureşti, Budapesta, Sofia, Praga, Paris, Manchester etc.

Bibliografie

1. Ionescu V. Rromii: cetățenie și identitate socială în România. Aven Amentza. Publicație de cultură și atitudine civică a rromilor din România. București, Nr. 16-17, decembrie 2001.

2. Grigore D. 8 aprilie 2002: Rromii – 1000 de ani în Europa. Aven Amentza, Publicație de cultură și atitudine civică a rromilor din România. București, Nr. 19-20, aprilie-mai 2002.

3. Sarău Gh. Rromii, India și Limba Rromani. București: Kriterion, 1998, p. 26.

4. Duminica I. Geneza etnonimului „Ţigan" şi endonimului „Rom". Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice. Chişinău, 2003, Vol. IV, p. 170-176.

5. Fraser A. Ţiganii: originile, migraţia şi prezenţa lor în Europa. Bucureşti: Humanitas, 1998, p. 33.

6. Sarău Gh. Rromii, India și Limba Rromani. București: Kriterion, 1998, p. 29-30.

7. Documenta Romaniae Historica: B. Țara Românească. Volumul I (1247-1500). Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 20-22.

8. Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Volumul I (1384-1448). Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 52.

9. Marin Z. Ziua Internaţională a Romilor celebrată în cadrul unei conferinţe ştiinţifice la AŞM: 2014-04-08. [http://www.asm.md/index.php?go=noutati_detalii&n=6134&new_language=0].

10. Petcuț P. Istoria Rromilor, p. 6. [http://www.isjcj.ro/crei/crei/pdfeuri/mat%20did%20romi/ISTORIA%20RROMILOR.pdf]

11. http://ro.wikipedia.org/wiki/%C8%9Aig%C4%83ne%C8%99ti

12. Gonța A. I. Cercetări cu privire la robia ţiganilor din Moldova în veacurile XIV –XVI. În: Studii de Istorie Medievală. Iași: Editura „Dosoftei", 1998, p. 103-104.

13. Duminica I. Romii cătunari din orașul Hîncești. Identitate etnică – opus – Integrare educaţională. Revista de Etnologie și Culturologie. Chișinău: Centrul de Etnologie al IPC al AȘM, 2010, Vol. IV, p. 115-116.

14. Grigoraș N. Robia în Moldova (de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea) (I). Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol (AIIAI). Iași, 1967, Vol. IV, p. 34.

15. Portret în cronică: Ştefan cel Mare şi Sfânt (1504-2004). Suceava: Sfânta Mânăstire Putna, 2004, p. 23-53.

16. Chelcea I. Țiganii aurari. Natura. Revistă pentru răspândirea științei. București: Oficiul de Librărie, 1942, Anul XXXI, Nr. 4 (aprilie), p. 124-129.

17. Scurtulencu B. Th. Situația juridico-economică a țiganilor în Principatele Române. Iași: Institutul de Arte Grafice „Albina Românească", 1959, p. 15-16.

18. Filitti I. C. Principatele Române de la 1828 la 1834: ocupaţia rusească şi Regulamentul organic. Bucureşti: Institutul de Arte Grafice Bucovina I.E. Torouţiu, 1934, p. 204.

19. Lecca O. G. Istoria Țiganilor. Caransebeș: Biblioteca Noastră, 1898. p. 74.

20. Panaitescu I. C. Robii. Aspecte țigănești. București: Tipografiile României Unite, 1928, p. 9-13.

21. Alecsandri V. Dezrobirea țiganilor. În: Opere complete. Poezii. București: Editura „Cugetarea-Georgescu Delafras", 1941, p. 122-123.

22. Negri C. Strofe improvizate la 31 ianuarie 1844. Ziua dezrobirii ţiganilor. În: Scrieri. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1966, Vol. I, p. 21.

23. Asachi Gh. La Moldova, în ocazia emancipației Țiganilor (28 noiembrie 1855). În: Opere. București: Minerva, 1973, Vol. I „Versuri și Teatru", p. 434.

24. Kogălniceanu M. Dezrobirea țiganilor. În: Opere alese. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1966, p. 321-325.

25. Sandu M. Romii din România: Repere prin istorie. București: Vanemonde, 2005, p. 15-19.

26. Argint L. Reflecții istoriografice asupra lichidării autonomiei regiunii Basarabiei la 1828 și manifestările nobilimii locale. Revista de Istorie a Moldovei. Chișinău: Centru Studii Istorice al IISD al AȘM, 2009, Nr. 4, p. 90.

27. Крушеван П. Бессарабия. Графический, Исторический, Статистический, Экономический, Этнографический, Литературный и Справочный Сборник. Москва: Газета «Бессарабец», 1903, с. 189.

28. Sîrbu T. Ţiganii din Basarabia (1812-1918). In: Rromii în istoria României. Antologie şi bibliografie. Bucureşti: Aven amentza, 2002, p. 94-102.

29. Крушеван П. Бессарабия. Графический, Исторический, Статистический, Экономический, Этнографический, Литературный и Справочный Сборник. Москва: Газета «Бессарабец», 1903, с. 193.

30. Лашков Н. Бессарабия. К столетию присоединения к России. 1812-1912 гг. Географический и историко-статический обзор состояния края. Кишинев: Тип. Бессарабского Губернского Правления, 1912, с. 61.

31. Бессонов Н. Цыгане шумною толпою... Вокруг света. Журнал Русского Географического Общества. Москва, № 6 (2801), Июнь 2007.

32. Деметер Н., Бессонов Н., Кутенков В. История цыган. Новый взгляд. Воронеж: Институт Этнологии и Антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, 2000, с. 102.

33. Бессонов Н. Этническая группа цыган-кишиневцев. Revista de Etnologie şi Culturologie. Chișinău: Centrul de Etnologie al IPC al AȘM, 2011, p. 62-75.

34. Штейнпресс Б. К истории «цыганского пения» в России. Москва: Государственное Музыкальное Издательство, 1934, с. 22-24.

35. Giurescu C. C. Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. București: Editura Științifică, 1957, p. 110.

36. Списки населенных мест Российской империи. Санкт-Петербург: Центральный Статистический Комитет Министерства Внутренних Дел, 1861, Часть III «Бессарабская Область», с. 3-73.

37. Бутович В. Материалы для этнографической карты Бессарабии. Киев, 1916, с. 48-55.

38. Берг Л. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность. Петроград: Труды Комиссии по Изучению Племенного Состава Населения России РАН,1923, с. 36-38.

39. Бутович В. Материалы для этнографической карты Бессарабии. Киев, 1916, 59 с.

ASPECTE CONCEPTUALE ALE CULTURII MUZICALE CONTEMPORANE

Dr. hab. ***Gheorghe BOBÎNĂ***
Drd. ***Mihaela RUSU***
Institutul de Istorie al AȘM

CONCEPTUAL ASPECTS OF CONTEMPORARY MUSICAL CULTURE

Summary. In this article are described some conceptual aspects of contemporary musical culture. The complexity of the culture as social phenomenon has enabled his investigation not only horizontally, but also vertically. By applying the deductive method, the musical culture was defined as specific field of social phenomenon of culture, characterized by the creation of musical values, concretized in musical works. In the case of the investigation of contemporary music culture (the 20th century) was remarked the rapid tempo of development of technologies and the need for understanding the cultural phenomenon flexibility and his correlation with certain stages of development of human thought.

Keywords: contemporary musical culture, social phenomenon, system of values, creation, cultural subject.

Rezumat. În acest articol sunt abordate unele aspecte conceptuale ale culturii muzicale contemporane. Complexitatea culturii în calitatea sa de fenomen social a permis realizarea investigării sale nu doar pe orizontală, ci şi pe verticală. Prin aplicarea metodei deductive, cultura muzicală a fost definită ca domeniu specific al fenomenului social cultură, caracterizat prin crearea valorilor muzicale, concretizate în opere muzicale. În cazul investigării culturii muzicale a sec. XX – înc. sec. XXI a fost remarcat tempoul rapid de dezvoltare a tehnologiilor şi necesitatea înţelegerii flexibilităţii fenomenului cultural şi coraportului său cu atare etape de dezvoltare a gândirii umane.

Cuvinte-cheie: cultură muzicală contemporană, fenomen social, sistem de valori, creaţie, subiect cultural.

În cadrul ultimelor investigaţii realizate în domeniul ştiinţelor umaniste, conceptul de cultură ocupă un loc central. Remarcăm faptul că, în cazul acestor discipline, preocupate de cunoaşterea universului uman şi social, factorii de ordin cultural reprezintă pentru societăţile contemporane o importantă sursă de dezvoltare istorică.

Conform explicaţiilor aduse de cercetătorul român Grigore Georgiu, aşa-numiţii factori neeconomici reprezintă „puterea culturală a unei societăţi", unde putem include activităţile de comunicare şi cunoaştere, de creaţie, înţelegere şi învăţare a valorilor spirituale predominante într-o atare perioadă istorică de existenţă umană [6, p.10].

În termenii lui Alfred Toffler, factorii neeconomici sunt indicii unei „economii suprasimbolice", caracterizată îndeosebi prin nivelul înalt de comunicare şi procesare a informaţiilor.

Revenind la noţiunea de existenţă, constatăm orientarea reflecţiei filosofice contemporane spre înţelegerea fiinţei umane (a activităţilor sale) şi constituirea unei ontologii a umanului, care după Ludwig Gumberg este „axiocentrică". Acest calificativ al ontologiei umanului, prezent în filosofia contemporană, derivă din ideea că, pentru cetăţeanul societăţii globale, universul culturii este un mediu specific de existenţă, de afirmare a forţei sale creatoare şi de îmbinare a următoarelor lumi ontice primordiale: cea a realului şi a cea a irealului, a obiectivului şi a subiectivului.

Conceptul de cultură axiocentrică, prin care înţelegem că lumea socială include în sine acea lume de valori create de către om, o întâlnim la poetul şi filosoful român Lucian Blaga în sintagma *act de cultură.* Prin această noţiune Lucian Blaga delimitează comportamentul sociocultural al fiinţei umane de cel biologic şi conchide că: „omul nu poate fi definit ca om decât prin actul de cultură" [2, p. 389].

Potrivit definiţiei blagiene, cultura muzicală reprezintă latura spirituală a existenţei umane, care include patru elemente de bază: valoarea, cunoaşterea, creaţia, comunicarea.

Astfel, ţinând cont de cele menţionate mai sus, prin aplicarea metodei deductive putem defini cultura muzicală ca domeniu specific al fenomenului social cultură, caracterizat prin crearea valorilor muzicale, concretizate în opere muzicale. Este, astfel, o activitate umană de producere a valorilor, transmise şi receptate de public pe cale sonoră. Cultura muzicală, prin urmare, drept componentă a sistemului culturii, în constituirea sa respectă prezenţa celor cinci momente:

1. *momentul cognitiv* – prin care înţelegem faptul că nu putem crea noi valori fără a cunoaşte valorile anterioare ale sistemului dat, precum nici fără posedarea mijloacelor de creare a valorilor. De cele mai dese ori, culturologii consideră deosebit de important anume acest moment şi prezintă noţiunea îngustă de cultură muzicală. Remarcăm, deci, că în majoritatea lucrărilor din domeniul culturologiei noţiunea de *cultură muzicală* semnifică nivelul de pregătire muzicală (uneori a viitorului compozitor, alteori – a publicului – receptor de valori muzicale);

2. *momentul creator* – activitate de generare a noilor valori, în termenii teoriei muzicale această etapă este denumită *compoziţie.* Analizată din perspectiva managementului artistic, ea este definită drept creativitate şi se exprimă prin capacitatea subiectului de a descoperi şi de a îmbina noi posibilităţi de expresivitate artistică;

3. *momentul axiologic* – denumit şi moment valorizator, constituie procesul individual sau colectiv de apreciere a valorilor şi de transformare, prin atitudine critică, în elemente de cultură;

4. *momentul praxiologic* – prin care are loc realizarea funcţiei sociale a culturii muzicale;

5. *momentul comunicaţional* – de transmitere a sistemului de valori muzicale de la o generaţie la alta.

Caracterul social-istoric al culturii muzicale este prezentat, în mod evident, de diversitatea genurilor muzicale şi de corespunderea lor la cerinţele estetice ale unei atare societăţi. Muzica electronică, spre exemplu, nu este doar rezultatul efortului creativ al compozitorilor anilor 1960-1970, dar al unui şir de mutaţii produse la nivel social (cunoscute sub denumirea de „eră electronică”).

În acest context, cultura muzicală reprezintă acel mediu existenţial spiritual în care muzica este creată şi înţeleasă în esenţă. Abordarea sociologică a culturii muzicale permite integrarea sa în viaţa spirituală a societăţii, iar diversitatea de culturi (ex.: cultură populară, cultură a tinerei generaţii, cultură urbană sau rurală) traduce multitudinea de relaţii dintre fiinţele umane. În acest caz, cercetarea culturii muzicale se va orienta spre respectarea unor criterii ce vor permite înţelegerea organizării interne a acestei realităţi – latură a vieţii spirituale, dintre care menţionăm de bază:

1. statutul operei muzicale (axiologic acceptată deja de către societate);

2. principalele tipuri de activităţi muzicale ale fiinţelor umane.

În cazul celui de-al doilea criteriu sunt luate în calcul trei activităţi muzicale principale: compoziţia, interpretarea şi audierea (receptarea valorii muzicale de către public). În acest context, cultura muzicală este reprezentată de către următorii actori: compozitorul, interpretul şi publicul. Anume acest criteriu a permis clasificarea culturilor muzicale în patru categorii mari: cultură muzicală folclorică, cultură muzicală improvizaţională, cultură muzicală de amatori, cultură muzicală de concert [10].

Referindu-ne la popoarele europene, vom remarca evoluţia istorică de la categoria I de cultură la categoria IV.

Prima categorie – cultura muzicală folclorică (în cazul Republicii Moldova) se va forma în societatea antică a geto-dacilor. Crearea valorii muzicale se va produce datorită unor instrumente muzicale precum: lira, chitara, fluierul, cornul, tuba, naiul, buciumul. În cadrul aceleiaşi culturi arta sunetelor va însuma următoarele genuri muzicale: oda, cântecul liric denumit peanul, epoda – descântecul, torelli – bocetul. În Evul Mediul, cultura dată se va dezvolta şi va condiţiona apariţia ritualurilor folclorice (ex.: balade, colinde) şi a notaţiei muzicale (a cărei practicare primară este atestată la sf. sec. XVI).

Ţinând cont de această succintă prezentare şi conform criteriului enumerat mai sus – principalele tipuri de activităţi muzicale, conchidem că, în cazul culturii muzicale folclorice, putem indica semnul egalităţii între compozitor, interpret şi public.

Cultura muzicală improvizaţională, care a stat la baza creării muzicii europene din perioada modernă, se va caracteriza prin tipul de interpretare spontană şi variaţii libere pe orice temă melodică sau ritmică. Prin urmare, această cultură, conform aceluiaşi criteriu 2, va fi marcată de fuziunea dintre activitatea muzicală a compozitorului şi cea a interpretului.

Cultura muzicală de amatori se va dezvolta datorită muzicii de salon a sec. XIX. Romanţa, inspirată din folclorul orăşenesc, este exemplul de gen muzical prin care coraportul de activitate *compozitor – interpret – public* a fost modificat. La această etapă de dezvoltare istorică a artei muzicale se produce identificarea dintre actorii culturali interpret şi public. [9]

Cultura muzicală de concert a extins aria activităţii muzicale prin apariţia unor asociaţii artistice, a societăţilor filarmonice şi de concert. Nivelul de pregătire al compozitorului (ex. Messiaen) va solicita perfectarea calitativă a activităţii interpretului, dar şi a capacităţii de receptare a valorii muzicale din partea publicului. Această cerinţă îşi va găsi răspunsul în noul mod de gândire muzicală şi modificările axiologice ale culturii muzicale contemporane.

Analiza morfologică a fenomenului culturii muzicale ne permite determinarea interacţiunii dintre elementele sale şi dinamica procesor culturale.

Dinamica proceselor culturii muzicale, în termenii teoriei deterministe, rezultă din unitatea dintre tradiţie şi inovaţie, continuitate şi discontinuitate. În cazul investigării culturii muzicale a sec. XX - înc. sec. XXI, luând în calcul tempoul rapid de dezvoltare a tehnologiilor, comunicării, relaţiilor interumane, este necesar să înţelegem flexibilitatea fenomenului cultural şi coraportul său cu atare etape de dezvoltare a gândirii umane. Un exemplu

elocvent, din acest punct de vedere, este procesul de informatizare a muzicii şi de implementare a elementelor axiologice inovatoare în domeniul culturii muzicale contemporane.

Precum se ştie, în dezvoltarea sa, orice tip de cultură trece prin etape distincte din punct de vedere calitativ. În cazul culturii muzicale contemporane, valorile spirituale suportă importante influenţe ale sistemului social global. Analistul olandez Giep Hagoort îl citează, în acest caz, pe Alvin Toffler, care, după părerea sa, a oferit un exemplu tipic privind evoluţia organizaţiilor culturale în societatea industrială a sec. XIX, când subiectul culturii este dependent de noile mecanisme ale pieţei, de procesele de producţie şi de distribuţie a lucrărilor muzicale. Modificarea arhitectonică a sălilor de concert, necesitatea creării unei acustici mai bune au fost determinate direct de sporirea numărului de bilete de la concerte, deci de cererea din partea consumatorului de bunuri culturale – publicul. La fel ca şi fabricile industriale, orchestrele s-au orientat spre diviziunea muzicii – pe grupuri de instrumente şi un lider la nivel de gestionare a activităţii culturale şi de supraveghere a progresului creativ – dirijorul.

Discontinuitatea şi continuitatea sunt două noţiuni-cheie în cazul perceperii procesului de dinamică a culturii muzicale. Continuitatea în sfera culturii se produce datorită preluării (uneori selective) elementelor tradiţionale necesare pentru crearea valorilor. Discontinuitatea se manifestă prin reînnoirea culturii datorită inovaţiei. În termenii managementului artistic, inovaţia culturală poate fi:

1. *subiectivă,* orientată spre progresul individual al subiectului culturii;

2. *în sistemul artelor* (ex.: apariţia muzicii de film, informatizarea domeniului muzicii şi apariţia programelor de compoziţie muzicală), componentă a progresului general;

3. *la nivel de formă artistică nouă* (ex.: trecerea de la muzică clasică la cea concretă, de la cea concretă – la cea electronică etc.), ca şi inovaţia de tip 2 – contribuie la progresul general.

Fapt demonstrat de către cercetătorii din domeniu: anume echilibrul dintre tradiţie şi inovaţie, altfel spus, unitatea dintre continuitate şi discontinuitate, stau la baza dezvoltării culturii muzicale. Inovaţiile din domeniul muzicii, rezultate din sinteza tehnologiilor informaţionale – noi mijloace de expresivitate artistică – constituie unul dintre elementele de bază ale sistemului culturii muzicale contemporane. Înţelegerea sistemului de valori al noii culturi muzicale (cea a sec. XX – înc. sec. XXI) este, prin urmare, direct proporţională cunoaşterii inovaţiilor muzicale şi conştientizării rolului lor în extinderea ariei posibilităţilor de creaţie ale subiectului cultural.

Bibliografie

1. Bernardeau T., Pineau M. La musique. Paris: Nathan, 1995.

2. Blaga L. Trilogia culturii. Bucureşti: Editura pentru Literatura Universală, 1969.

3. Bondrea A. Sociologia culturii. Bucureşti: Editura Fundaţiei România Mare, 2006.

4. Flew A. Dicţionar de filosofie şi logică/ traducere din engleză de Stoianovici D. Humanitas, 1996.

5. François-Sappey B. Istoria muzicii în Europa. Ed. Matei Bănică, trad. Ileana Littera. Bucureşti: Grafoart, 2007.

6. Georgiu Gr. Filosofia culturii. Bucureşti, 2001.

7. Holmes T. Electronic and experimental music: technology, music, and culture. Abingdon: Taylor & Francis, 2008.

8. Linton R. Fundamentul cultural al personalităţii. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1968.

9. Lupu J., Racu N., Oprea G.-C., Sandu E.-P., Caraman-Fotea Daniela. Dicţionar universal de muzică. Bucureşti: Editura Litera internaţional, 2008.

10. Найдорф М. И. Введение в теорию культуры: основные понятия культурологии. Одесса: Друк, 2005.




Scoarţă (fragment), mijlocul sec. al XIX-lea. Nr. 22

BAROCUL CANTEMIRIAN ŞI BAROCUL POSTMODERNIST

Acad. ***Mihai CIMPOI***
Institutul de Filologie al AŞM

THE CANTEMIRIAN BAROQUE AND THE POSTMODERN BAROQUE

Summary. The author makes a parallel between the ancient baroque, the oriental one and the baroque manner of writting of Dimitrie Cantemir, relating it with the postmodern baroque. The study demonstrates that in all cases the baroque bases on a dichotomic structure, which means on opposites, antitheses and surprising turnings of the narrative act. The novel *Istoria ieroglifică* by Dimitrie Cantemir becomes, interpretated by modern and postmodern romanian poets, a model of verbal labyrinth and of proteism of narrative plans.

Keywords: baroque, synchronization, interculturality, civilization, existence, rhetoric, imaginary, experimentalism, change, fantasy.

Rezumat. Autorul face o paralelă între barocul din antichitate, cel oriental şi maniera barocă în care şi-a scris opera Dimitrie Cantemir, raportând-o pe aceasta la barocul de tip postmodernist. Studiul demonstrează că în toate cazurile barocul se bazează pe o structură dicotomică. Altfel spus, pe contrarii, antiteze şi răsturnări spectaculoase ale cursului narativ. Romanul *Istoria ieroglifică* al lui Dimitrie Cantemir devine, în interpretarea poeţilor români moderni şi postmoderni, un model de labirint verbal şi de proteism al planurilor narative.

Cuvinte-cheie: baroc, sincronizare, interculturalitate, civilizaţie, existenţă, fiinţare, retorică, imaginar, experimentalism, schimbare, fantezie.

Conjugarea esenţială a Asiei şi Europei se face prin intermediul barocului, manifestat în Antichitatea europeană cu dimensiunile lui asiatice. Specificul *baroc* al Orientului îi prilejuia lui Leo Frobenius o comparaţie cu specificul *clasic* al Africii. Barocul oriental se relevă în special în frumuseţea fastuoasă a stofelor înflorate, în liniile fantastic de moi ale picturilor şi sculpturilor, în rafinamentul ameţitor al armelor bătute în pietre scumpe, al giuvaшerurilor şi veşmintelor care par să emane miresme de ambră şi ulei de trandafir. Toate acestea evocă poveştile din *O mie şi una de nopţi*, basmele chinezeşti, doctrinele filosofice indiene şi formulele magice, impunând dominanta *fastuosului*, *înfloratului*, *ameţitorului* şi *uluitorului*.

Universalitatea barocului se impune odată cu intensificarea procesului de conlucrare a popoarelor *europene* şi al tendinţei de *eliminare* a *pierderilor de energii culturale.* „Totul se leagă strâns, observă Edgar Papu, fiindcă obţinerea unei asemenea eliminări se bazează tocmai pe anumite cuceriri ce le aduce barocul. Aceste achiziţii alcătuiesc laolaltă cea mai spectaculoasă compensaţie a *strălucirii* la o leziune tot atât de vastă ce afectează nu izolat câte o singură regiune sau un singur focar de civilizaţie, ca în vechime, ci aproape toate ţările şi culturile europene, fiindcă acum ele nu *se mai exclud*, ci se implică una pe alta” [1, p. 87-88].

Sincronizarea interculturală prin intermediul barocului culminează în secolul al XVII-lea, care este şi secolul lui Cantemir. Marcel Raymond în *Baroque et renaissance poétique* (1955) şi *Verté' et poésie* (1964) şi Jean Rousset în *L'Interierre et e'extériere* găsesc şi ei manifestarea culminantă a „principiului baroc” în secolul al XVII-lea. Formulele vechi ale barocului se articulează acum într-o vastă şi nouă sinteză europeană sau chiar planetară, în care găsim arta „manuelină” portugheză, grandoarea hispanică, „tristeţea de amurg” italiană, „furia de grandoare germană”, „strălucirea polemică” franceză, exuberanţa cromatică a pictorilor din Ţările de Jos. Chiar în timpul aflării lui Cantemir în Rusia lua amploare occidentalizarea barocă a acesteia pe temeiul expresiilor tradiţionale bizantice, dar şi a acelor de sorginte orientală.

În însuşi miezul plin de contradicţii al fenomenului Barocului se manifestă *creşterea* şi *descreşterea* pe plan artistic, corelativă *creşterii* şi *descreşterii* pe plan politic, ilustrat de Cantemir.

Spiritul baroc este structural dicotomic, bazându-se pe contrarii, antiteze, alternative, pe răsturnări spectaculoase (a iluziei în deziluzie, a adevărului în minciună, frumosului în urât, a înţelepciunii în nebunie, bunăoară), pe duplicităţi.

În viziunea barocă se strecoară o sciziune produsă de opoziţii care se conciliază totuşi în sinteze ambigui şi „ironice”: „Materie şi spirit, imanenţă şi transcendenţă, natural şi supranatural, teluric şi celest, timp şi eternitate, trup şi suflet, viaţă şi moarte, libertinaj şi asceză şi alte asemenea situaţii şi alternative specifice baroce: „A muri pentru a nu muri”, „crucificarea este un triumf” etc. Ca şi oscilarea între ştiinţific şi miraculos, iraţional şi raţional, înţelepciune şi naivitate, bine şi rău, frumos şi urât, *docere* şi *delectare*. În acest sens, Pascal, obsedat de miracol şi neant, de „raţiunea” inimii şi a intelectului de îngeri şi demoni, de infinitul mare şi infinitul mic, pare a fi un spirit eminamente baroc” [2, p. 231].

Alături de Păun, simbolul ostentaţiei, apare

Circe, zeiţa metamorfozelor. Aceste două figuri simbolice călăuzesc deschiderea barocului spre clasicism şi romantism, el neapărând sub formă pură. Universalitatea sa se sprijină atât pe această deschidere intertipologică, cât şi pe depăşirea paradigmei epistemologice medievaliste: omul baroc dedublat, dicotomizat şi cufundat în autoreflectare psihologică şi morală, în introspecţie se identifică omului modern şi postmodern plăsmuit substanţial din opoziţii şi fisuri ontologice. Omul clasic preferă forma închisă, în timp ce omul baroc cultivă forma deschisă: „Comparaţiile cele mai strânse, nedivagant-eseistice, resping net picturalul şi perspectiva în adâncime, acceptă însă realitatea formei deschise şi a unităţii globale, cu accent puternic pe ideea de mişcare (ignorată total de Wölfflin), net opusă stabilităţii clasice (Marcel Raymond). Alte definiţii (propuse de Jean Rousset) reţin: instabilitatea (echilibrul care se desface), mobilitatea (opera în desfăşurare), metamorfoza (unitatea care se schimbă), dominarea decorului (jocul de iluzii). Soluţia finală de sinteză n-o poate da decât esenţa contradictorie a spiritului baroc, fundamental antitetic [*ibid*., p. 235].

Circe îl afundă pe omul baroc cantemirian în câmpul existenţial tensionat dintre opoziţii, dintre lucrurile lumii care se împart în cele *fiinţăşti* şi *tâmplătoreşti*: „În lume, într-aceasta, lucrurile tâmplătoare cum vor vini şi cum vor cădea, nime dintre muritori deplin şi cum sânt cu mintea a le cuprinde poate, nici vreodânăoară cineva râdă, cine adevărului pentru ele fiitoare, afară din tot prepusul, cu socoteala a atinge s-au văzut…” Schimbarea *tâmplătoare* are loc într-un „cerc natural şi cu neputinţă de schimbat” („Dumnezeu şi natura nu cunosc şi nu fac nimic în van, adică fără ordine”). Fortuna (labilis) este principiul dominant al lumii, care supune insul „tâmplătoresc” legii creşterii şi descreşterii, urcării şi căderii. Acest act dur al subordonării oferă totuşi şansa de a pândi „schimbările tâmplărilor” şi „îndămânarea vremilor”, ca şi şansa căderii în sus (heideggeriene) a „sfârşitului carile în bunătate să plineşte” („Toţi nişte atomuri putredzitoare suntem, toţi din nemică în fiinţă şi din fiinţă în putregiune pre o parte călători şi trecători ne aflăm, una numai rămâitoare şi în veci stătătoare să ţină şi ieste, adică sfârşitul carile îi bunătate să plineşte”).

Insul „tâmplăresc” cantemirian nu este decât analogul Fiinţei heideggeriene, după cum putem desprinde clar din *sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago*: „Esenţa este lucrul care este lucrul care există prin sine însuşi; neacţionând pentru formarea sa, aceasta se dezvăluie în mod diferit de Ens prin sine şi nu acţionând diferit pentru formarea sa; sau Ens este ceea ce prin sine nu poate să fie, dar având o existenţă în alt sens şi toate categoriile se divid din Ens” („Essentia est res per se existens, non egens alterius ad sui constitutionem, differt haec ab ente us vel ipisius definitione patet vg: Ens vel est res per se existens, nec egens alterius ad sui constituionem, vel Ens, quad per se non potest quaguam omnes categoriae ab ente dividantur”) [3, 4, 5, 6].

Istoria ieroglifică devine, pentru poeţii români moderni şi postmoderni, un model de operă ce se impune prin ciudăţenie şi unicitate. Nichita Stănescu o aprecia ca „genială şi stranie şi unică alcătuire în limba română”, aparţinând „primului mare şi genial scriitor român”, considerat „primul şi cel mai mare *poet* român”. Fantasmagoricul şi realul sunt reprezentate în simbioză epico-figurativă: „În lupta dintre inorog şi corb din uluitoarea *Istorie ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, fantasmagoria, realitatea, interpretarea reală şi aluzia la real, totul îşi au o reprezentare (epico-figurativă). Struţo-cămila se compune dintr-un Struţ şi o cămilă, ea are calităţile unui struţ şi ale unei cămile. Ea cuprinde logodna de sensuri şi simboluri pe care le-ar putea da struţul al lor şi cămila cea răbdătoare… O struţo-cămilă poate chiar exista şi poate să fie percepută senzorial după ce a fost gândită” [7, p. 445-446].

Maşina retorică enormă şi complicată, cu numeroase nivele de lectură devansează, după Mircea Cărtărescu, strategiile narative postmoderniste şi este model de operă totală, iniţiatică şi abstrusă, comparabilă (păstrând proporţiile valorice) cu lucrările lui Francesco Colonna, Baltazar Gracián şi James Joyce. Curajul experimental, imaginarul luxuriant, construcţiile labirintice, cu adevărat dedalice, ale labirintului narativ pus să producă *meraviglia* şi să cufunde totul în inextricabil nu pot să nu stimuleze alinierea programatică şi paradigmatică a postmoderniştilor: „Primul „roman” românesc original, scris la sfârşitul secolului al XVII-lea, este probabil şi cel mai impresionant experiment prozastic din literatura română de până azi. *Istoria ieroglifică* este o maşinărie retorică enormă şi complicată, cu numeroase nivele de lectură, un inventar cvasicomplet al instrumentelor artistice ale vremii, un pamflet politic virulent, un tratat etico-filosofic şi un cabinet de stampe, totul coordonat şi sincronizat de o minuţioasă alegorie animalieră. Ca să-i găsim echivalenţe în proza europeană trebuie să apelăm (fără să facem comparaţii valorice) la tradiţia operelor totale, iniţiatice şi abstruse, de la *Hypnerotomachia Poliphili* a lui Francesco Colonna la *Criticonul* lui Baltasar Gracián şi Finnegans Wake de James Joyce, cu care *Istoria ieroglifică* are un aer de familie [8, p. 249-250].

Barocul cantemirian s-ar lega, astfel, direct de postmodernism prin labirintul verbal şi prin proteismul narativ la care se adaugă „înalta intelectualitate”: „Această tradiţie „barbară” asianică, s-a împletit adesea cu o înaltă intelectualitate pentru a genera scrieri uimitoare, aflate sub semnul manierismului, barocului sau, recent, al postmodernismului. Scrierea lui Cantemir este un vast labirint de cuvinte în care cititorul, atent la fascinantele metamorfoze proteice ale naraţiunii, personajelor, obiectelor descrise, se rătăceşte cu voluptate. Este greu de citat din această capodoperă. Aleg descripţia cameleonului pentru caracterul fantast şi hiperrealist în acelaşi timp al desenului şi mai ales pentru că, mereu în schimbarea de culori şi de unghiuri vizuale, cameleonul poate fi o siglă a întregului roman” [*ibid.*, p. 250].

Cameleonul cantemirian este prin excelenţă o figură barocă, ce trădează un „aer de familie” comun cu proteismul narativ cultivat în cadrul postmodernismului şi labirinturile dedaliene de cuvinte caracteristice acestuia.

Schimbarea de feţe este a unei teatralităţi de fond a viziunii asupra unei lumi „tulburate” ieşite din normalitate care este de fapt „o lume pe dos”. E confirmarea observaţiei că barocul se joacă cu sine şi, intrat cu voluptate necontrolată în joc, îşi demască el însuşi aparenţele, îşi scoate – adică – măştile pe care le îmbracă sub zodia ludicului.

Schimbarea de culori şi unghiuri vizuale face dovada unei identificări alegorice subtextuale, prin alteritate ironică, cu cameleonismul ca fenomen politic şi social, dar şi moral şi psihologic: „Cea din fire floare îi ieste albă cu negru picată precum sunt soldzii costrăşului. Iară aminterlea, ori în ce feliu de floare va, într-aceea se poate schimba. Deci, când să mânie să face verde, când să întristă să face negru, iar când se veseleşte, roşiu cu galbăn amestecat să face. Aşijderea şi fără pricină în tot feliul de feţe să schimbă, iar mai vârtos în floarea ce-i sta denainte, hiriş într-aceia să mută. Pricina aceştii puteri ce are, adică din nemică flori şi feţe în divuri, în chipuri a-şi agonisi, mulţi în multe chipuri a o arăta să nevoiesc, însă, pre cât noi sama a-i lua am putut, ieste aceasta: Grăunţele cele mănunţele carile în chipul şagriului peste piele îi sânt, filtecarile din patru părţi, în patru feţe ieşite din fire vapsit, adică alb, negru, roşi şi albastru în floarea ceriului, carile sunt văpsele din fire stătătoare. Deci, când va să să facă negru, toţi soldzişorii cu partea cea neagră în sus îi întoarce; aşijderea când va să se facă roşiu, alalte dedesubt ascundzind, partea soldzişorilor cea roşie deasupra scoate, şi aşa la alalte face. Căci toţi soldzii, să întorc şi precum îi ieste voia îi mută. Aşijderea când va să mute într-alte feţe, feţele soldzilor amestecă şi, în chipul zugravilor, din câteva flori amestecate altă floare scorneşte”.

Volumul *Discurs asupra Struţocămilei* al poetului Ioan Flora (Bucureşti, Cartea românească, 1995) prezintă, cu o voluptate irezistibilă a scăldării în „meşteşugul” stilistic cantemirian, nişte hipotexte toarse din textul *Istoriei ieroglifice*. Ludicul postmodernist se alimentează, la cel mai înalt grad al conştiinţei consubstanţialităţii şi constructuralităţii, din barocul cantemirian. „Atât straniul *personaj* al cărţii (domnul Struţocamil, Struţocămila, Stratocamil), mărturiseşte autorul, cât şi poeme ca: *Discurs asupra Struţocamilei*, *Scara cuvintelor ieroglificeşti*, *Dicţionar ieroglific* sau *Discurs asupra somnului şi morţii* sunt direct tributare cel puţin spiritului, dacă nu şi literei acelei fascinante şi tulburătoare scrieri care este *Istoria ieroglifică*. De altfel, şi întregul reprezentând douăzeci şi patru de poeme, pare a se scălda în apele sau legăna în vântul ce vin dinspre ţinuturile, cu precădere moraliceşti, ale *Istoriei*… cantemiriene, drept care autorul s-a văzut, spre marea lui bucurie, obligat să dedice această carte ilustrului cărturar şi domn român” [*ibid.,* p. 63].

Pornind de la însăşi tehnica barocă a cărţii lui Cantemir, de la structura monologică sau dialogală a acesteia şi păstrând, astfel, *mitopo(i)etica şi* – am spune – *mitopoetica* specifică *discursului* „ieroglificesc”, poetul se angajează într-o operă de *decriptare* pe care o substituie prin cea de *criptare* proprie. Reluările hipotextuale ale *topoi*-lor, procedeelor stilistice, limbajului se augmentează prin îngânări parodice, împingeri în grotesc, prin note ironice fine sau execuţii sarcastice necruţătoare.

Ingineria textualistă şi imageria barocă, îmbinată cu una romantică, fac posibilă o construcţie ingenioasă de *theatrum mundi*, pus sub semnul ludicului şi absurdului. Schimbările de registre şi de planuri epice, lirice sunt spectaculoase, notaţiile realiste ale concretului banal cedând locul proiecţiilor onirice sau loghiceşti – filosoficeşti în spiritul *Istoriei ieroglifice*. Poemul se poate constitui, astfel, dintr-o lungă descriere de alimente şi scule dintr-o carte boierească – a lui Miloş: „oale, hârtie,/ sârmă, făină, lemne, iconostas,/ o chivară mică pentru voievod,/ cumpănă, cuie, ceară pentru masă,/ cofeturi pentru colivă,/ prescuri, beteală, oglinzi, năut, şerbet,/ sacâz, covoare, candele, tămâie, bureţi,/ cleşte, rucaviţe de bogasiu alb,/ bumbi de argint auriţi,/ iarăşi o pereche de papuci,/ belciuge, slănină, ştergare, fisticuri…” (*Catastih*).

În alte cazuri procedeul *inventarierii* se îmbogăţeşte cu termeni filosofici şi morali sugerând un mecanism ieroglificesc al lumii, al principiilor şi temeiurilor existenţiale ale acesteia: „Apa vie şi apa moartă sau Puterea de a face bine şi rău./ Cuvinte crunte sau legături cu giurământ./ Ieşirea puilor din pântece sau Ocara carea peste voie vine./ Descântecul buiguirii sau Cuvântul şi lucrul făcut/ pe taină şi ştiinţa altora…/ În lumină ponegrit – În adevăr, în dreptate nerecunoscătoriu.// Hios sau Ostroval care naşte copaci cum alţii în lume nu se află./ Chipul nezugrăvit sau Sfânta năframă./ Mugurul pădureţ în hultoană, Cuvântul rău în inima bună./ Inima omului, Rătundz al pământului,/ Lipsa nespuselor lumini – Lipsa privelii frumoşilor ochi./ Vinerea sau/ Steaua ciobanului, carea întâi răsare./ De sus în prăpaste căderea – Din mândrie trecerea în ocară.// Groaza datului cuvânt sau Chizăşia pentru datorie./ Piei de jder cu ţarnă albă sau Blane de sobol şi punţi cu arginţi./ Chip de om cu chip de om a vâna,/ Voia cuiva cu bani a plini ori a întoarce./ Gura Tartarului, Nesaţiul lăcomiei./ Punerea urechii spre ascultare sau A audzi cât şi ce ţi se dă.// Chipurile bodzilor sau Mulţimea strâmbătoşilor./ Potecile până înspre ziuă închise,/ Porţile Cetăţii încuiate peste noapte,/ Feţele a-şi schimba, vicleşugul a-şi muta,/ Neputinţa întoarcerii firii înspre bine./ Cucoşul în vârful turnului, carile după vânt se întoarce sau/ Acela ce după vreme îşi mută voia şi prieteşugul” (*Dicţionar ieroglific*).

În acest discurs textualizat, hermetizat şi ezoterizat Dimitrie Cantemir se întâlneşte cu Anton Pann şi Nichita Stănescu într-un arc temporal medieval – modern/ postmodern al *vorovirii – povestei vorbei – necuvintelor*. Alegoria/ parabola Lumii se ţese din paradoxuri etico/ existenţiale, categoriile şi principiile anunţate sub formă de apolog glisând, alunecând unele pe altele şi suprapunându-se într-o inter-determinare şi in-determinare de sens, adică neantizându-se.

Hiperbatul cantemirian (=inversiunea, antistrofa) intră în regim metalingvistic nichitastănescian, depăşind însă nivelul stilistic. Lumea, ca universul etic, se întoarce pe dos prin surparea şi inversarea temeiurilor şi principiilor morale.

Totul se proiectează într-o *idee poetică* de Lume. Struţocămila e şi ea „o idee de pasăre cămilită, o idee de cămilă păsărită”: „Ea nu-i şi nu-i nici nevăstuică, nici bâtlan,/ nici dropie, nici struţ, nici cămilă,/ ea fiind o idee doar de pasăre cămilită,/ o idee de cămilă păsărită,/ de trestie pe malul mării cu o sută de vârfuri,/ întunecând soarele şi partea trupului cea roditoare” (*Discurs asupra Struţocămilei*).

Realităţile politice recente adaogă chipului simbolic al Struţocamilului tuşe de portretizare grotescă în spiritul lui Marquez sau Orwell: „Stând cufundat în fotoliul din salon, domnul Struţocamil/ îşi alcătuise o listă de tabieturi:/ să râdă, să sughiţă, să se bată pe burtă/ în fiecare după-amiază de cel puţin trei-patru ori;/ să acuze, cu sau fără argumente, să dea tare-n ciocoi, adică;/ s-o facă la nevoie pe bufonul, pe măscăriciul, pe victima/ neajutorată şi sentimentală; să conducă o ţară cum şi-ar lega şireturile din mers” (*Visul*).

Omul cantemirian ca om baroc se angajează, în dialogul – fie postmodernist, fie mai degrabă post heideggerian – despre jocul lumii care se lumeşte, despre rostirea esenţială a fiinţei cu luminile (luminişul) şi umbrele (întunericul) acesteia, despre text (discurs) şi intertext (discurs dialogal şi multicultural cu Altul şi cu Alte culturi).

Este o „inginerie textualistă” care încrucişează (prin structurare chiasmatică) autoreferenţialul cantemirian, identificat cu referenţialul Inorogului şi cu gândurile autorului despre *fiinţă* şi *fire*, cu referenţialurile în negativ moale celorlalte păsări şi animale antropomorfizate. E o încrucişare a Lumii normale cu Lumea pe dos, reprezentată de acestea din urmă. Operaţia textualistă ar putea fi denumită *pidosnicirea* lumii. Comportamentul anormal al jigăniilor sporeşte *ciudăţenia*, *suceala*, teatralitatea comică a lumescului (mundanului). Lucrurile lumii sunt „comedii”, se spune în *Divan*…

Vorovirea, care e echivalentul discursului, e firească în cadrul autoreferenţialului şi nefirească în cuvântările personajelor-jigănii. În primul caz voroavele sunt frumoase, în timp ce în al doilea caz ele sunt spurcate, fiind definite şi ca basne (cu sens de poveste, dar şi de ceva neserios).

Esenţa discursului reflectă în totul esenţa personajului care îl rosteşte. Însuşi Numele vorbeşte despre firea jiganiei: „Unul dintre cei a firii tălcuitori dzice că a numerelor (=numelor) numire şi cunoştinţă ieste măsura a necunoscutei firi. Iar altul dzice că ieste făclia şi lumina fiinţei lucrurilor”. Semnificativ este în acest sens, numele Struţocămilei: „Deci numele Struţocămilei din două numere, din Struţ adică şi din Cămilă alcătuit ieste. Aşijderea, din doaî feliuri, adică din dobitoc şi din pasire ieste împărţit (însă de ieste în lume pasire ca aceia, carea hiriş numai Struţ să se cheme). Deci a acestor doaî dihanii hirişiili împreunând, firea giganiii pentru carea întrebare să face, pre lesne a desface şi a cunoaşte vom putea”.

La Cantemir dăm de o delimitare a onticului şi ontologicului, a raţionalului şi iraţionalului, a con-

ştientului şi inconştientului: în afară de fire ca „fire" şi „natură" găsim „firean" în sens de fiinţă ce aparţine lumii naturale, oamenii muritori fiind denumiţi „fireşti"; „afară din fiinţă" înseamnă „ireal", „a fi" existenţa concretă, „plinul" (în sens ontologic), „a firii natură" semnifică graniţele naturii şi ale lumii materiale. Pentru „inconştient" este folosită sintagma „afară din toată socoteala şi simţirea" [9].

Visul Hameleonului din partea a şaptea a cărţii este anume dovada unui sondaj profund al subconştientului personajului care devansează proza onirică modernă. Textualizarea visului ca atare este însoţită de o hipotextualizare prin răstălmăcirea lui. Albert Béguin observa referitor la un vis al lui Georg Christoph Lichtenberg (înmormântarea tragică a unei tinere femei într-un sicriu cu copilul născut mort lângă ea; amănuntul cu copilul îi este amintit de altcineva). Comentariul acesta place pentru modestia sa: între vis şi întâmplare obişnuită Lichtenberg stabileşte acelaşi raport ca între un text original şi o traducere: între unul şi celălalt e o diferenţă de limbaj. Interpretare mult mai convingătoare decât a unui psihanalist care vrea să vadă şi aici o fantezie uterină şi să recunoască în cel de-al treilea nu se ştie de ce, pe „tatăl" din complexul Oedip! După părerea mea, Lichtenberg face dovada unei mari înţelepciuni considerându-şi visele în primul rând drept expresia cu totul deosebită a anumitor trăsături de caracter, a anumitor etape ale aventurii sale spirituale [10, p. 44].

Visul Hameleonului cu aflarea sa pe marginea unei ape între copaci frumoşi şi umbroşi care făceau umbre dese şi groase, el orbecăind prin întunecoasa ceaţă şi văzând o zare de foc care ardea în văpăi şi se întindea până la nori, cu prezenţa unei mari jigănii care păştea cu mare lăcomie jăraticul, căci simţise foame în maţe. Jigania din mijlocul focului era o salamandră care ţine un întreg discurs: „O ticăloase, au nu ştii că foametei hrana şi setei băutura îi este leacul?"

Interpretarea este o *traducere* în sensul observaţiei lui Béquin: „Apa carea curea, pre a căriia margine el să primbla, nestătătoare vréme şi amestecate dzilele ei sunt; pădurea deasă şi ca întunérecul umbroasă, prin carea cu mare nevoie îmbla, mulţimea gloatelor/tulburate; iară negura carea lumina soarelui opriia învăluirea lucrurilor a cărora sfârşit cu ochiul înţelégerii a să videa şi a să cunoaşte nu să putea; întâi de departe zarea focului vădzută, mici începuturile poftei fierbinţi; iară de aproape para înaltă, mărimea poftei şi a lucrului din nemică până într-atâta îngroşeat şi crescut, cât preste toată lumea véstea i-au ieşit; sulimendriţa carea în jăratecul focului să păştea, statul a toată adunarea carile cu nestânsă poftă spre izbândirea inimilor să hrăniia şi cu mare nevoinţă pentru pofta sa, tot greul şi nevoiia a suferi nu să tăgăduia. Aşijderea, salamandra de foc precum nebetijită, aşé nesăturată, statul lucrului început pentru săvârşire nepărăsit să sileşte, nici cineva din cei împotrivnici în ceva a-l beteji va putea şi pofta atâta de folos îi va fi, cât de binele carile va urma neîndestulit va fi, căci în mare mărime şi lucrul şi lauda lui va créşte. Iară războiul apii nuîrilor cu vârvul parăi focului şi trăsnetele şi plesnetele carile între dânsele să făcé, precum acestor doaî monarhii minunate fapte şi véstea lucrului ci să va între dânsele isprăvi, peste nuîri va tréce şi / preste toate ţărîle şi olaturile va mérge; foamea carea din mâncarea salamandrii i s-au scornit, pofta cu carea el spre acela lucru (cu carile vreun amestec nu avea) a să amesteca l-au îndemnat; în chipul ei jeratec a mânca, pentru agonisirea laudii de la monarhiia pasilor (căci para pasirilor zburătoare, iară apa nuîrilor, dobitoacelor la pământ, trăgătoare a fi tâlcuia), în pofta a tot statul lor au întrat. Arsura carea în pântece i s-au scornit, greuimea şi nevoia lucrului; leacul pre carile salamandra l-au învăţat, adecă oaîle şérpelui să bea, mijloacile carile din socoteală şi din înţelepciune să nasc (căci şerpele înţelepciunea, iar oaîle aflările şi mijloacele pre carile înţelepciune le dă tâlcuia), arătându-i, le-au aflat, le-au băut şi în pântece puii şérpelui s-au zămislit, socoteala în gând şi în inimă au băgat, apoi, ca cum le-ar fi zămislit, la calea lor spre ducerea săvârşitului le-au pus. Prin pântece cu mari dureri i-au născut, adecă preste nedéjdea sa şi de unde nici s-au gândit, fapta cu mare bucurie au săvârşit (căci durerile împotrivă tâlcuind, veselie şi bucurie a fi socotiia). Iară leacul carile împotriva durerii de la Inorog poftiia, prin buiguirea fantaziii, visul aievea şi durérea adevărată socotind, stricarea aceii bucurii de la nebiruită putérea nepriietinului prin necunoştinţă cerca. Ce Inorogul leac carile în fine nu să dă, nici undeva să află, spuindu-i, precum lucrul început nicicum a să strica nu va putea, nici asupra aceii bucurii, pre carea sfatul înţelepţâsc au adus-o, vreo întristare împotrivnică va putea sta. Acéstea aşé toate, după a sa voie Hameleonul tâlcuind, visul în nespusă bucurie şi în lucrul aievea întorcea. Ce un lucru această înfiptă socoteală oarecum din temelie îi clătiia, căci după voie tâlcul a potrivi nu putea. Adecă: pre cornul Inorogului pasirea cea neagră a să pune neputând, cu pénele aripilor frânte, de râpă mai mult prăvălită decât lăsată s-au dat. Aşijderea, că el la locul unde Inorogul sta

a să urca şi loc a să sui n-au aflat. Ce până mai pre urmă, macar că cu îndoit şi prepus gând, însă iarăşi pre cât mai aproape de pofta sa a-l aduce au putut, şi pre acesta într-acesta chip l-au tâlmăcit. Adecă: pre nepriietin moartea de nu-l şi va de tot stăpâni, ea într-o parte, spre râpă, adecă spre vrémea necunoscută / lăsându-să, viaţa strâmptă şi nenorocită îi va lăsa, la carea altul nici mai de înainte, nici mai pre urmă de dânsul a vieţului nu s-au vădzut, sau în loc strâmt şi rău ca acela viaţa îşi va petrece, de unde nici el la altul, nici altul la dânsul să margă va putea."

Cantemir nu se limitează însă la o singură traducere / interpretare a visului oracular al Hameleonului. Visul nu este decât un text care se ramifică în chip baroc în hipotexte. El mai are o tâlcuire în sensul dorit de Hameleon care este „nu numai în cuvintele aievea viclean, ce încă şi în vise fantastice duşman". „Pădurea cea deasă şi umbroasă grijea carea pentru pogorârea Inorogului purtam era şi îndoinţa vinirii lui la împreunare însămna. Salamandra carea în para focului să păştea, vechiul neprieteşug, carile în răutăţi au crescut şi s-au hrănit. Foametea carea în pântece mi s-au scornit, jélea carea pentru acest neprieteşug mi-au / vinit şi de greu pentru priietini inima mi s-au rănit. Leacul oaîlor şérpelui, carile mai mare duréri mi-au făcut, vinirea Inorogului pentru a căriia neştiinţă oarece în prepusuri am întrat şi ispita cea din dinéoarea am făcut. Zămislirea şi naşterea puilor prin pântece, nedéjdea vinirii lui şi minunată isprăvirea lucrului prieteşugului ce va să să facă. Pasirea cea neagră, carea, de cornul Inorogului neputându-se lipi, cu capul în gios au cădzut, véstea şi numele cel rău, carile pre năpaste asupra cinstii Inorogului îl punea, adevărul cunoscându-să, de pre capul lui să va râdica şi în prăpastea uitării să va lepăda. Leacul cel peste putinţa firii Inorogul îi arăta şi într-ace dată sfârşitul visului urma, precum veseliia şi bucuriia carea din isprava lucrului va lua, în lume împotrivnic sau în ceva betejitoriu a i să afla nu va putea, şi aşéè tot săvârşitul lucrului în bucurie şi inimă bună va rămânea."

Hameleonul impune tâlcuirea şi Şoimului prin „lungi şi late vicleşuguri".

Fantezia debordantă cantemiriană prilejuieşte aici spectaculoase transferuri din conştient în inconştient şi subconştient, din regimul diurn în cel nocturn al imaginarului şi viceversa, iar în plan narativ din ficţional în factual, din stilul direct în cel indirect, din textualizare ca atare în hipotextualizare şi hipertextualizare, adică intertextualizare (prin folosirea frecventă a zicerilor folclorice şi a „sentenţelor" vechi).

Ceea ce surprinde, din perspectiva teoriilor recente asupra psihismului uman, sunt actualizările şi potenţializările conştientului şi inconştientului. Prezenţa în contextul visului a Corbului, pasăre simbolizând moartea, care luptă cu Inorogul, imprimă romanului (căci visul Hameleonului este însuşi nucleul conceptual al lui) un sens existenţial. Cele trei tâlcuiri concentrice se constituie într-o meditaţie asupra vieţii şi morţii, asupra contingentului supus nimicirii şi căderii şi transcendentului care este domeniul Inorogului, afinul lui Hyperion.

Utilizând terminologia lui Ştefan Lupaşcu, am putea observa faptul marcării fiinţei cantemirene de conştiinţa conştiinţei (cunoaşterii) vieţii şi conştiinţa conştiinţei morţii. „…În spaţiul închis al psihismului, unde coexistă toate conştiinţele antagoniste şi contradictorii, potenţializându-se şi actualizându-se pe jumătate, în starea T, aceste conştiinţe se limitează mutual, neexistând decât una în raport cu cealaltă şi generând astfel o conştiinţă a conştiinţei morţii şi a vieţii" [11, p. 133].

Aceste două conştiinţe dublându-se, se transformă în patru conştiinţe şi patru inconştienţe. E ceea ce explică cele *patru* expuneri alegorice ale visului Hameleonului.

Bibliografie

1. Edgar Papu. Despre stiluri. Bucureşti, 1986.
2. Adrian Marino. Dicţionar de idei literare. I, Bucureşti, 1973.
3. Constantin Noica. Spiritul românesc în cumpătul vremii. Şase maladii ale spiritului contemporan. Bucureşti, 1978.
4. Constantin Barbu. Rostirea esenţială. Craiova, 1985.
5. Gh. Ivănescu. Rolul lui Dimitrie Cantemir în dezvoltarea terminologiei filosofice româneşti în vol. 300 de ani de la naşterea lui Dimitrie Cantemir. Bucureşti, 1974.
6. Monica Joiţa. Timp şi istorie în opera lui Cantemir, surse, resurse, ecouri. Craiova, 2004.
7. Nichita Stănescu. Fiziologia poeziei. Bucureşti, 1990.
8. Mircea Cărtărescu. Postmodernismul românesc. Bucureşti, 1999.
9. Istoria ieroglifică. Iaşi, 1988, cf. Glosar.
10. Albert Béguïn. Sufletul romantic şi visul. Bucureşti, 1970.
11. Ştefan Lupaşcu. Universul psihic, Iaşi, 2000.

ROMANELE POETULUI

Dr. hab. **Ion CIOCANU**
Institutul de Filologie al AŞM

THE POET`S NOVELS
Summary. The article represents an attempt to involve the reader into the world of the characters from the five novels of the well-known poet Dumitru Matcovschi. His first three epic works are presented through references to Eliza Botezatu and Andrei Hropotinschi who have previously analyzed them. Ion Ciocanu refers to Focul din vatra (The fireplace) and Piesa pentru un teatru provincial (The play for a provincial theatre). The critic reveals the psychological and intellectual peculiarities of Lisandru Povara, Aristid, Grigore Ciobanu, Dan and Pan, and other characters that, through their common and impressive relations, incite the reader and breathe in noble feelings and cultivate citizen attitudes worthy of the contemporary man.
Keywords: novel, poetic vein, ethical issues, moral portrait, mentality, social behavior, intellectual-psychological complexity, conflict, genuine, musical digressions.

Rezumat. Articolul e o încercare de a antrena cititorul în lumea personajelor celor 5 romane ale cunoscutului poet Dumitru Matcovschi. Primele lui trei lucrări epice sunt prezentate expeditiv prin referințe la Eliza Botezatu și lui Andrei Hropotinschi, care le analizaseră anterior. Ion Ciocanu se oprește la *Focul din vatră* și *Piesă pentru un teatru provincial.* Criticul relevă particularitățile psihologice și intelectuale prin care se remarcă Lisandru Povară, Aristid, Grigore Ciobanu, Dan și Pan și alte personaje care, prin relațiile lor firești, totodată impresionante, îl incită pe cititor, îi inspiră sentimente nobile și-i cultivă atitudini cetățenești demne de omul contemporan.
Cuvinte-cheie: roman, filon poetic, probleme etice, portret moral, mentalitate, comportament social, complexitate psihologico-intelectuală, conflict, inedit, digresiuni muzicale.

Din moştenirea literară lăsată de Dumitru Matcovschi fac parte şi romanele *Duda* (1973), *Bătuta* (1975), *Toamna porumbeilor albi* (1975), *Focul din vatră* (1982) şi *Piesă pentru un teatru provincial* (1984). O primă caracteristică a prozei sale rezidă în filonul poetic al acesteia, adevăr pus în valoare de Andrei Hropotinschi în studiul *O modalitate de oglindire – confesiunea lirică*, inserat în volumul său *Revelaţia slovei artistice* din 1979. Ce-i drept, colegul dispărut prematur din viaţă s-a referit numai la primele trei opere epice ale scriitorului. O continuare firească a spuselor confratelui critic despre romanele lui Dumitru Matcovschi sunt consideraţiile Elizei Botezatu din cartea ei recentă *Dumitru Matcovschi: itinerar liric* (2013): „Universul tematic al prozei lui Dumitru Matcovschi face corp comun cu acela al poeziei…" şi „Matcovschi-prozatorul rămâne poet, plăsmuind proză lirică de atmosferă, impregnată de o impunătoare încărcătură afectivă" (p. 50-51).

O altă caracteristică esenţială a romanelor matcovschiene rezidă în capacitatea scriitorului de a reflecta cu multă îndrăzneală asupra unor probleme etice complicate, de a aborda destine omeneşti care se afirmă în împrejurări vitrege, în procesul învingerii unor obstacole serioase, unele personaje sacrificându-şi în cele din urmă viaţa în confruntarea lor cu oameni josnici, hidoşi. Filonul liric al romanelor matcovschiene, pomenit ceva mai devreme, e ca şi cum completat de un altul, dramatic sau chiar tragic, după cum se întâmplă în *Toamna porumbeilor albi* şi în *Focul din vatră*.

Despre *Toamna porumbeilor albi* am vorbit detaliat într-un studiu inserat în cartea *Dreptul la critică* din 1990 şi nu revenim aici decât fragmentar, evidenţiind, bunăoară, momentul de-a dreptul zguduitor – şi sub aspectul dramatismului romanului, şi sub acela al atitudinii cetăţeneşti a personajului faţă de oamenii hidoşi la suflet şi porniţi la fapte rele – al intervenţiei protagonistului scrierii, Lisandru Povară, când vecinul acestuia, Aristid, îl bate nemilos pe propriul lui copil harnic şi cuminte Victor. Momentul în cauză contribuie esenţial la definitivarea portretului moral şi cetăţenesc al personajului. În unitate cu celelalte acţiuni prin care se lasă memorat romanul, implicarea lui Lisandru Povară constituie manifestarea supremă a omeniei, cumsecădeniei şi, finalmente, a jertfei protagonistului romanului în confruntarea lui cu forţele negre ale realităţii rurale, surprinse de pana scriitorului în persoana lui Aristid.

Impresionant este şi personajul negativ predominant al romanului, Aristid. Acesta e un om-fiară. Apucăturile lui infame se împletesc în permanenţă cu ura oarbă faţă de consătenii care lucrează cinstit, convieţuiesc liniştit şi-l îndeamnă şi pe el să muncească, să nu fure, să nu-şi maltrateze soţia şi feciorul minor. Realitatea obiectivă se constituie şi din astfel de oameni-fiare, care o sluţesc în chip monstruos, iar scriitorul are ochi să vadă, minte să înţeleagă şi pană să le evoce în pagini de carte veridice, impresionante anume prin hidoşenia personajelor negative.

Lirismul congenital al lui Dumitru Matcovschi nu-l determină să ocolească personajele josnice şi faptele totalmente reprobabile ale concetăţenilor noştri decăzuţi moral. Tocmai prin fidelitatea per-

manentă faţă de adevărul realităţii evocate prin amănunte, detalii şi personaje pitoreşti şi memorabile, romanul *Toamna porumbeilor albi* rămâne până în prezent unul care se lasă lecturat cu plăcere, în pofida timpului scurs de la plăsmuirea lui, în 1979.

Oarecum mai puţin „agreat" de critica literară, este demn de o apreciere înaltă până azi şi romanul *Focul din vatră*. Dumitru Matcovschi e – şi în această lucrare – un descoperitor îndrăzneţ al esenţei etice nedezminţite a faptelor şi fenomenelor supuse investigaţiei literare. Şi aici el plăsmuieşte personaje vii, expresii concentrate ale unor oameni diferiţi ca trăire sufletească, mentalitate, comportament social, adoptă atitudini lipsite de compromis faţă de ceea ce urâţeşte realitatea, îndeamnă cititorul – prin personaje inedite şi situaţii existenţiale complicate – spre idealuri etice nobile. Ne reîntâlnim cu Oraz Antonovici, Ovidiu Nicolaevici, Aristid şi alte personaje din romanele precedente ale scriitorului. Aristid, de exemplu, e acelaşi din *Toamna porumbeilor albi* – o brută, o bestie la suflet (ori chiar mai rău). La un moment dat Matcovschi ne serveşte un amănunt care subliniază cu o putere nouă bestialitatea personajului: acesta printre hulubi cu undiţa. „Cap de braconier are pe umeri. Cap de braconier şi de păgân" zice Grigore Rusan despre Aristid. Faptul că-l prezintă şi-n acest roman în culori atât de respingătoare ne cam pune pe gânduri. De aceea am cugetat cu multă atenţie asupra unei explicaţii a scriitorului în privinţa personajului îndobitocit: „Brigadierul din *Tata* (spectacol montat pe baza romanului *Toamna porumbeilor albi – I. C.*) e o brută. Aveam nevoie de o brută şi l-am făcut exact aşa cum aveam nevoie să arate el. De fapt, nu l-am făcut, ci l-am copiat din viaţă, în toate amănuntele, în gesturi chiar. Om negru la suflet Aristid, om fără de suflet…", după care părea să regrete că-l prezentase unilateral: „Aristid, brigadierul meu, ar fi câştigat mult, dacă n-ar fi fost conturat într-o singură culoare…" (Dumitru Matcovschi, *Viaţa cea de toate zilele*, „Literatura şi arta", 1991, 21 mai).

E adevărat că o anumită complexitate psihologico-intelectuală ar fi adăugat personajului credibilitate şi chiar un început de compătimire din partea cititorului care ştie că oamenii nu se împart cu stricteţe farmaceutică în diavoli şi îngeri. Ne gândim totuşi la gestul matcovschian de a-l fi prezentat pe Aristid atât de negru la suflet. În cazul unui personaj de această natură, scriitorul se vede obligat să-i dezvăluie adâncimile originare ale sufletului şi mentalităţii, să nu diminueze pericolul acestuia pentru ceilalţi, pentru societate, să nu demobilizeze cititorul nimerit în situaţia de a lupta – şi el – împotriva unor atari personaje în viaţă. De aceea, probabil, scriitorul l-a prezentat în culori negre în romanul precedent, rămânându-şi fidel şi în *Focul din vatră*.

Or, Dumitru Matcovschi procedează la fel de intransigent în cazul tuturor personajelor pornite pe cale greşită, de exemplu – în cazul Elenei, soţia alcoolizată a lui Grigore Ciobanu.

S-ar părea: ce poate fi mai simplu, pentru autor, decât să prezinte revenirea la normal a unei femei stăpânite de patima alcoolului, să descrie lecuirea deplină a acesteia? Dar Matcovschi a intuit pericolul patinării pe suprafaţa fenomenelor negative şi nu şi-a permis un compromis cu propria sa înţelegere a lucrurilor, n-a îndulcit amarul vieţii personajului, n-a ocolit adevărul crunt al realităţii. Desigur, s-ar fi putut ca Matcovschi să nu insiste atât de drastic asupra daunei alcoolului în cazul Elenei, ca şi asupra bestialităţii înfiorătoare în cazul lui Aristid. Dar – vorba lui Lev Tolstoi – „omul de artă de aceea e om de artă, că nu vede lucrurile cum doreşte să le vadă, ci aşa cum sunt ele în realitate". Omul de artă e un ochi care vede realitatea în esenţa ei nedezminţită şi, văzând-o aşa cum este ea, pătrunde cu antenele propriei sale simţiri şi gândiri la rădăcina faptelor şi oamenilor contemplaţi în realitate, fie acestea rare sau lipsite de importanţă la prima vedere, dezvăluie aspectele pe care nu le intuiesc oamenii de rând; scriitorul nu se mulţumeşte să constate că fac abuz de alcool – ia acolo – două femei, ambele duse în mod forţat la lecuire, Efimia chiar de două ori, iar Elena moare în stare avansată de ebrietate. Autorul vede cazurile singulare printr-o lentilă măritoare, e asemenea microscopului care descoperă ceea ce nu vede un ochi obişnuit, gata oricând să se împace cu o stare de lucruri devenită la noi ordinară. El întrezăreşte ipostazele posibile şi chiar inevitabile ale faptului, fenomenului sau tipului uman supus investigaţiei artistice şi le prezintă cum îi dictează conştiinţa cetăţenească, fără să se abată de la adevărul intuit.

Nucleul *Focului din vatră* îl formează urmărirea meticuloasă de către autor a două cupluri familiale: Grigore Ciobanu şi Elena, pe de-o parte, şi Grigore Rusan şi Dumitra, pe de altă parte. Sunt două familii nefericite, fiecare în felul ei. Grigore Ciobanu suferă mult din cauza alcoolizării Elenei, dar nu cedează: el nu poate admite să se abată de la legile scrise şi cele nescrise, rămase de la bunei şi părinţi, altfel zis – să se lase înfrânt în confruntarea cu alcoolismul soţiei şi-n felul acesta să stingă *focul din vatră*, pe care-l păstraseră cu sfinţenie înaintaşii. Grigore Rusan însă nu cunoaşte amarul vieţii. Chiar atunci când soţia sa Dumitra îl părăseşte, plecând la un alt bărbat, cu care speră să aibă copii, el nu-şi face probleme de niciun fel, continuă să agonisească bunuri materiale cu o hapsânie feroce, se consideră „om cu cap pe umeri,

fecior de gospodar", nu ca alde Grigore Ciobanu. Adevărul e că anume acesta, Grigore Ciobanu, trecând prin nevoi grele, se îngrijeşte de sufletul şi viaţa sa onestă, păstrează focul din vatră, asemenea părinţilor şi bunicilor, ci nu aşa cum procedează consăteanul său, străin de preocupări sufleteşti şi intelectuale în măsură să-i asigure rostul şi farmecul vieţii.

Nu strică să atenţionăm cititorul articolului de faţă că Dumitru Matcovschi vede cu aceeaşi claritate oamenii buni la suflet, luminoşi la cuget, ca tuşa Vera, mama lui Grigore Ciobanu (anume ei îi sunt consacrate cele mai duioase pagini ale romanului), Nătăliţa, medicii Mihail Bârsan, Gheorghe Savovici etc. El se apleacă asupra variatelor probleme ale satului moldovenesc al epocii respective, pe care le prezintă în lumina adevărului lor esenţial, prin personaje vii, în măsură să ne incite şi să stimuleze în continuare setea noastră de a citi, în speranţa de a deveni şi noi nişte veritabili ochi spirituali care văd lucrurile în adâncimea lor nedezminţită.

Totuşi, romanul cel mai complicat şi mai incitant al lui Dumitru Matcovschi este *Piesă pentru un teatru provincial*. Dincolo de preocupările sale de problemele şi conflictele, unele deosebit de acute, care se dezlănţuie în lumea satului, de exemplu – confruntarea inimaginabil de acerbă dintre Dan, suflet de artist boem, ieşit la pensie, dar incoruptibil în cazul delapidărilor materiale şi al purtărilor amorale faţă de subalterni ale preşedintelui colhozului din Poiana. Conflictul dintre aceste personaje are acuitatea şi rezonanţa demne de o dramă puternică. O altă confruntare adeveritoare atitudinii intransigente a scriitorului faţă de metehnele de ordin moral ale oamenilor se vădeşte în episodul în care scriitorul evocă scoaterea a trei lespezi de piatră din postamentul monumentului părinţilor lui Dan şi Pan de către un consătean, Vicu, pentru a le utiliza la construcţia propriei lui case. Dramatică e şi implicarea actorului Larie în momentul dezlănţuirii psihologice groaznice a unui alt consătean, care voia să-şi înece soţia în iaz pentru că se alcoolizase. Apoi alte şi alte episoade concrete certifică atenţia permanentă a scriitorului faţă de fapte şi personaje insolite ale vieţii rurale.

Toate acestea pe de o parte, ca o confirmare a preocupărilor devenite constante ale romancierului. Dar noul, ineditul romanului *Piesă pentru un teatru provincial* rezidă în prezentarea de către autor a vieţii şi activităţii unui colectiv de actori ai teatrului, văzut în nenumărate acţiuni concrete ale unor personaje cu adevărat inedite în literatura est-pruteană a epocii. Pan Luca (cu soţia sa Victoria şi fiica lor Patricia), Livia, Larie Apetri, Taurul, Martiriul, Şeful, tanti Serafima şi alte personaje ne prilejuiesc savurarea unei lumi pestriţe a slujitorilor artei teatrale confruntaţi cu multe şi grave probleme de tot soiul, dezvăluite de Matcovschi din interior, în deplină cunoştinţă de cauză, îndrăzneţ şi convingător. E o cugetare temerară a autorului, prin personaje distincte, asupra stării dramaturgiei şi teatrului est-prutean la o etapă concretă a evoluţiei acestora.

De o prospeţime imposibil de tăgăduit sunt Panait (podarul), Femeia de dincolo, inspectorul Şaptecai şi alte personaje, ba chiar întreaga operă dramatică inserată în „corpul" romanului. În cadrul piesei sunt remarcabile aşa-numitele digresiuni muzicale, element principial inedit în proza epică de la noi.

O altă noutate categorică în roman este personajul preponderent insolit Dan Luca, autor – şi el – al unei piese (*Vine apa*), discutată şi montată în cele din urmă de colectivul teatrului evocat de romancier.

Ar fi de remarcat şi alte probleme aşa-zis „parţiale" abordate de scriitor în acest roman, ca participarea elevilor la o discotecă buclucaşă, cu finalul ei desfăşurat la sectorul de poliţie, dar nu insistăm asupra tuturor episoadelor incitante în măsură să sporească în mod considerabil interesul şi plăcerea cititorului. Ne limităm la spusele de până aici şi conchidem că prozatorul Dumitru Matcovschi nu este mai puţin interesant şi demn de preţuire decât poetul, textierul de cântece şi dramaturgul care a asigurat vreme îndelungată repertoriul teatrului nostru în evoluţia firească a acestuia.



Scoarţă (fragment), începutul sec. al XIX-lea. Nr. 414

NICOLAE DONICI: DIALECTICA VIEŢII ŞI CREAŢIEI

Dr. hab. ***Veaceslav URSACHI***
Academia de Ştiinţe a Moldovei

NICOLAE DONICI: THE DIALECTICS OF LIFE AND CREATION

Summary. This paper presents an analysis of scientific creation of the brilliant Romanian scientist Nicolae Donici, as well as of his life, from the point of view of unity and struggle of opposites in his life and creation. It is shown that the scientific activities of the scientist are at the interface between astronomy and astrophysics, between the fundamental research and engineering, the great fundamental realizations being impossible without putting into operation of the observatory at the motherland of the scientist in Dubasari Vechi, Bassarabia. The events in the life of the scientist ranged between misfortunes and challenges from the one hand, and lucky circumstances and achievements on the other hand. The confrontations between wealth and poverty, between blows of fate and willingness to confront challenges in the life of the great scientist are also of the dialectic. As the great scientist's life is marked by contrasts and opposites, the attitude towards him also was between the admiration and contempt during the life and between gratitude and oblivion after his death.

Keywords: Astronomy, astrophysics, observatory, spectroheliograph, Solar eclipse, comet.

Rezumat. În lucrare se face o analiză a activității ştiinţifice a marelui savant român Nicolae Donici, dar şi a vieţii sale, din punctul de vedere al principiului opoziţiei şi unităţii contrariilor. După cum se arată, creaţia lui ştiinţifică se află la interfaţa dintre astronomie şi astrofizică, dintre cercetarea fundamentală şi inginerie, grandioasele-i realizări fiind imposibile fără punerea în funcţiune a observatorului de la baştina savantului la Dubăsarii Vechi, Basarabia. Evenimentele din viaţa sa oscilează între nenorociri şi provocări, pe de o parte, şi împrejurări norocoase şi succese, pe de altă parte. Tot din domeniul dialecticii sunt şi confruntările dintre bunăstare şi sărăcie, dintre loviturile destinului şi voinţa de a confrunta provocările. Aşa cum personalitatea şi activitatea lui N. Donici este marcată de contraste şi contrarii, tot astfel şi atitudinea faţă de el este între admiraţie şi dispreţ pe parcursul vieţii, şi între recunoştinţă şi uitare după moarte.

Cuvinte-cheie: astronomie, astrofizică, observator, spectroheliograf, eclipsă de Soare, cometă.



Nicolae DONICI
(01.09.1874 - 1956)

1. **Dialectica creaţiei marelui savant**

Creaţia marelui savant român basarabean Nicolae Donici este o materie complexă, care se încadrează între astronomie şi astrofizică, între cercetarea fundamentală şi inginerie. Investigaţiile sale astronomice de mare valoare au vizat eclipsele de Soare şi de Lună (a studiat 8 eclipse totale de Soare în decursul vieţii sale), trecerea planetei Mercur prin discul Soarelui în noiembrie 1907 şi octombrie 1914, măsurarea precisă a diametrului planetei Mercur, dar şi descoperirea pentru prima dată a lipsei atmosferei pe această planetă, observarea cometei Halley în 1910 şi a cometei Ponce-Winneke în 1927, observarea planetei Saturn în 1931-1933 şi determinarea perioadei sale de rotaţie, urmărirea fenomenului creşterii umbrei Pământului pe Lună în timpul eclipselor de Lună ş. a.

Pentru studiul eclipselor de Soare şi al altor fenomene astronomice, Nicolae Donici a cutreierat pământul în lung şi-n lat, efectuând numeroase expediţii în America, Africa, Asia, Europa. A ajuns în Indochina, Siberia, Golful Mexic şi chiar pe Mont Blanc. Buletinul Academiei Imperiale de Ştiinţe din Sankt Petersburg publică în decembrie 1900 articolul lui Donici privind eclipsa totală de Soare pe care el a cercetat-o la 28 mai 1900 la Elche, un mic orăşel spaniol situat aproape de Mediterană şi la numai un kilometru de linia centrală a eclipsei. Aceasta a fost prima eclipsă totală de Soare observată de N. Donici.

Rezultatele celor 8 eclipse de Soare investigate sunt prezentate în lucrările [1-8]. Dar Donici nu cercetează numai Soarele, ci şi Luna, aşa cum reiese din nota pe care o publică în „L'astronomie" privind creşterea razei umbrei Pământului în timpul eclipsei de Lună [9].

Un alt fenomen, aflat în vizorul lui N. Donici, este trecerea planetei Mercur prin discul Soarelui. Un astfel de eveniment are loc atunci când se produce o aliniere suficientă a centrelor pe direcţia de vizu-

alizare, planeta aflându-se în sau lângă, planul ecliptic, adică în vecinătatea nodurilor orbitei sale (înclinarea orbitei lui Mercur este de ~7°, discul solar este de circa jumătate de grad, discul lui Mercur este de aproximativ 6"). Trecerea planetei Mercur prin discul Soarelui în vecinătatea nodului descendent se produce în luna mai, iar în vecinătatea nodului ascendent al orbitei – în luna noiembrie. Raritatea fenomenului constă în faptul că Pământul şi Mercurul trebuie să se afle simultan în vecinătatea nodurilor orbitei. Două dintre aceste evenimente, care au fost investigate de către N. Donici, s-au produs la 14 noiembrie 1907 şi 7 noiembrie 1914 [10,11]. În urma acestor investigaţii, N. Donici a descoperit pentru prima dată lipsa atmosferei pe planeta Mercur.

Un fenomen astronomic important, observat de N. Donici, a fost apropierea cometei Halley de Pământ în anul 1910. Cometa a fost descoperită în 1682 de G. Dorffel, iar Edmund Halley i-a calculat traiectoria prin sistemul solar şi perioada de revoluție de 76 de ani. În 1910, cometa a fost supusă observărilor îndelung, timp de doi ani, de la 12 septembrie 1909 până pe 15 iunie 1911, perioadă în care se afla la circa 800 000 000 km de Terra (Fig. 1).

Pe 20 mai 1910, Pământul s-a aflat la 21000000

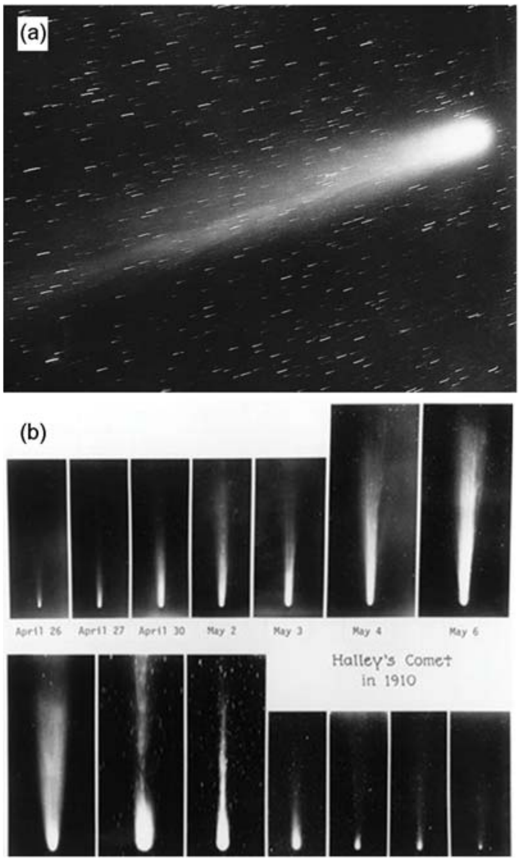


Fig. 1. (a) O fotografie a cometei Halley din 1910. (b) Aspectul cometei Halley în diferite zile ale anului 1910. Foto: NASA/JPL

km de nucleul cometei, iar coada acesteia a măturat planeta, ea trecând prin orbita-i timp de 6 ore. Pământul nu a avut de suferit, pentru că o coadă de cometă este foarte rarefiată. Coada avea o lungime de 140°, cuprinzând aproape jumătate de cer. În primăvara anului 1910, N. Donici a obţinut la Dubăsarii Vechi, cu ajutorul unui spectrograf cu prismă obiectiv montată pe un mic refractor al observatorului în loc de telescop, 6 fotografii ale spectrului cometei Halley, una dintre care prezintă un material de mare valoare din punct de vedere al stării fizice şi chimice a cometei [12]. De menționat că următoarea apariţie spectaculoasă a cometei va avea loc în 2061, apropiindu-se, la 4 august, la o distanţă de 70 000 000 km de planeta noastră.

7P/Pons–Winnecke, o altă cometă a sistemului solar investigată de N. Donici, face parte din familia Jupiter care cuprinde comete cu o perioada orbitală mai scurtă de 20 ani şi cu o înclinaţie joasă (de până la 30 grade). Descoperită la 12 iunie 1819 de către Jean Louis Pons (Marseille), 7P/Pons–Winnecke a fost redescoperită de către Friedrich August Theodor Winnecke (Bonn) la 9 martie 1858, perioada sa orbitală fiind de 6,37 ani, periheliul de 1,3 UA şi afeliul de 5,6 UA (după orbita lui Jupiter).

Cometa a trecut la distanţa de 6 mil. km (0,04 UA) de Pământ în iunie 1927, fiind al şaptelea corp ceresc după distanţa minimă de apropiere de Terra. Folosindu-se de ocazie, N. Donici i-a investigat spectrul. Cometa s-a mai apropiat de Pământ la o distanţă de 16 mil. km (0,1 UA) în 1939, dar nu va mai reveni atât de aproape în secolul XXI. Ultimul periheliu al cometei Pons-Winnecke a avut loc la 26 septembrie 2008, următorul se va produce la 30 ianuarie 2015 şi va fi prima apropiere a unei comete în acel an.

O importantă lucrare astronomică a lui N. Donici rezidă în investigarea planetei Saturn [13,14]. În 1933 a avut loc cea mai cunoscută furtună din atmosfera acestei planete, fenomenul având un caracter ciclic şi manifestându-se o dată la aproximativ 30 de ani, fiind observat în 1876, 1903, 1933, 1960 şi 1990. Atmosfera lui Saturn, de obicei calmă, prezintă uneori structuri şi elemente specifice. În 1990 telescopul Hubble a observat o uriaşă formaţiune noroasă lângă ecuatorul lui Saturn, care dispăruse în 1994, când Voyager a depistat o altă furtună, mai mică. Respectând regula, următoarea apariţie ar trebui să aibă loc în 2020.

La 15-17 august 1931, N. Donici a primit o telegramă în care era informat despre apariţia la 3 august a unui spot foarte luminos pe suprafaţa planetei Saturn în zona ecuatorială. Un astfel de spot a fost anterior observat de către Asaph Hall în 1876 şi de

către Barnard în 1903. Donici a observat Saturnul de la 24 septembrie până la 11 decembrie în 23 de seri: de 3 ori în septembrie, de 10 ori în octombrie, de 9 ori în noiembrie şi o dată în decembrie. La 24 decembrie spotul a fost observat foarte clar, cu margini netede, iar ulterior spotul creştea, iar marginile se lărgeau. După cum se menţionase mai sus, aceste schimbări erau cauzate de furtunile din atmosfera planetei. Folosind rezultatele investigaţiilor, dar şi datele obţinute la 9 august de către Mme Flammarion în Juvissy şi Pio Emannuelli în Roma, Donici a calculat perioada de rotație a planetei: 10 ore 14 minute şi 04 secunde. Menţionăm că aceste date sunt permanent recalculate, iar ultima estimare a duratei mişcării de revoluţie a planetei a fost raportată în septembrie 2007, fiind de 10 ore 32 de minute, 35 de secunde.

De o mare valoare ştiinţifică sunt imaginile fotografice ale cerului înstelat [15] obţinute la observatorul lui Nicolae Donici la solicitarea renumitului astronom american Harlow Shapley, care a folosit stelele de tip RR Lyrae pentru a estima corect dimensiunile Galaxiei Calea Lactee şi poziţia Soarelui în galaxie. În 1953 Shapley a lansat teoria „centurii apei lichide", cunoscută şi sub denumirea de „zonă locuibilă".

De astrofizică şi, în special, de fizica Soarelui şi lumina zodiacală este legată cea mai importantă activitate a lui N. Donici, care l-au făcut celebru în lumea întreagă, cercetările sale fiind axate pe studiul cromosferei şi al coroanei solare. Investigaţiile au fost efectuate în timpul celor 8 eclipse totale de Soare urmărite de Nicolae Donici. Au fost obţinute fotografii unice ale protuberanţelor solare, a fost determinată compoziția chimică şi starea fizică a atmosferei solare, starea dinamică a coroanei în comparaţie cu cozile cometelor. N. Donici a propus metode noi de investigare a cromosferei, inclusiv studii în afara eclipselor solare [16-19]. Una dintre metode, numită „ring vision slot", a fost utilizată încă în 1902 la Odesa. S-a propus, de asemenea, de a schimba prisma Rutherford cu grila Roland, utilizând această metodă la altitudine înaltă în Haute Savoy şi la Observatorul Janssen pe Mont Blanc în 1903.

În raportul prezentat de N. Donici la Congresul V al Uniunii Astronomice Internaţionale din 2-9 septembrie anul 1932, care a avut loc la Cambridge (Massachusetts) după expediţia de observare a eclipsei solare din 31 august într-un sat de pe litoralul Oceanului Atlantic din apropierea Cap Porpoise (Maine), N. Donici a atenţionat asupra avantajelor utilizării plăcilor fotografice sensibile la lumină infraroşie cu filtre relevante şi a lentilelor cu un design specific. El a propus de a investiga coroana solară din stratosferă, luând în calcul valoarea rezultatelor investigaţiilor fotometrice ale spectrului continuu al coroanei şi polarizarea la distanţe cât mai mari de la coroana solară. În opinia lui, spectrul trebuie divizat în regiuni separate, alocate pentru diferite expediţii, aşa ca întregul diapazon spectral (de exemplu, de la 300 până la 7300 A) să fie acoperit la fiecare eclipsă atât pentru cromosferă, cât şi pentru coroană cu o precizie cât se poate mai bună, până la 0,01 A. N. Donici menţionat necesitatea utilizării spectrografelor cu fantă cu o dispersie de circa 10 A/mm şi a PPD (para- fenilendiaminei) pentru developarea plăcilor fotografice. Configuraţia optimală a elementelor optice a fost discutată şi s-a propus ca în investigaţiile spectrofotometrice spectrul fotosferei să fie fotografiat cu dispersii joase înainte şi după eclipsă.

Printre alte cercetări astrofizice se remarcă fotografierea spectrului stelelor, inclusiv a celor de tip T-Tauri. Acestea sunt cele mai tinere din Univers (între 10 mii şi 10 mil. de ani) stele vizibile de tip spectral F, G, K, M (<2 mase solare). Temperatura suprafeţei lor este similară cu cea a stelelor din Secvenţa Principală cu aceeaşi masă, dar ele sunt mult mai luminoase datorită razei mai mari. Temperatura lor centrală este prea joasă pentru fuziunea hidrogenului. În schimb, ele sunt alimentate de energia gravitaţională eliberată la contractarea stelelor, atunci când se deplasează spre Secvenţa Principală, care este atinsă de către ele după circa 100 mil. ani. Stelele de tip T-Tauri de regulă se rotesc cu o perioadă între una și 12 zile, în comparaţie cu o lună pentru Soare, sunt foarte active şi variabile şi prezintă un interes deosebit din punct de vedere al comparaţiei spectrului cu cel solar. Spectrul lor arată o abundenţă a litiului comparativ cu Soarele şi alte stele din Secvenţa Principală, deoarece litiul este distrus la temperaturi mai mari de 2 500 000 K.

În ultima perioadă a vieţii sale, aflându-se la Observatorul din Meudon, Franţa, N. Donici s-a concentrat pe studiul luminii zodiacale şi a demonstrat că ea nu este o continuare a coroanei solare [20-25]. La Observatorul din Meudon, lui N. Donici i se împrumutase unul din cele două mici siderostate Silbermann (Fig. 2) de care dispunea instituția (ambele aflate acum în colecţiile de patrimoniu de la Meudon) [26]. Acest instrument a fost transportat la Tamanrasset, în Algeria de Sud, Munţii Ahaggar, unde Donici a stat perioade lungi investigând variaţiile de aspect şi de strălucire a luminii zodiacale. Donici a obţinut 43 de plăci fotografice cu înregistrările luminii zodiacale pe parcursul a 4 expediţii la Tamanrasset, care i-au permis să identifice poziţia spaţială a luminii zodiacale. În decursul acestui timp, s-a demonstrat că înclinaţia eclipticii rămâne

egală cu +1°45',2, iar nodul ascendent suferă oscilații de 33°.

Opera complexă a lui N. Donici are şi implicaţii meteorologice. Evident, în expediţiile sale Donici avea nevoie de investigații meteorologice, o mare parte din care erau efectuate de către V. H. Dubinskii, directorul Observatorului Meteorologic din Pavlovsk, şi Nina Gouma. Printre lucrările meteorologice ale lui N. Donici se remarcă raportul prezentat la Săptămâna internaţională a norilor din 24-30 septembrie 1924 [27] şi studiul cu referinţă la formarea norilor mammatus [28]. Norii mammatus sau mammatocumulus reprezintă un termen meteorologic folosit pentru formaţiunile celulare de pungi suspendate sub baza norului şi-s adesea asociaţi cu furtuni severe. Aviatorii, de regulă, sunt preîntâmpinaţi să evite intrarea în norii mammatus.

Cercetările fundamentale au fost combinate cu cele aplicative. Deşi valoarea principală a lucrărilor este legată de caracterul lor fundamental, N. Donici acorda o atenţie deosebită proiectării şi elaborării instrumentelor de lucru. După cum menţionează prietenul şi colaboratorul său, A. Baikov [33], în cabinetul lui N. Donici se găsea un atelier înzestrat cu diverse dispozitive pentru corecţia, schimbarea şi ajustarea instrumentelor astronomice. N. Donici efectua aceste lucrări personal, cu excepţia lucrărilor care puteau fi executate doar la comandă specială în ateliere specializate. Zile întregi, N. Donici era ocupat cu ascuţirea, lustruirea, lipirea diferitelor componente, conferindu-le o excepţională precizie şi acurateţe.

Remarcabilele sale rezultate fundamentale au fost posibile doar în urma fondării unui observator la nivelul exigenţelor mondiale la Dubăsarii Vechi în Basarabia în 1908 (în acelaşi an ca şi Observatorul din Bucureşti) şi înzestrarea lui cu instrumente unice de construcţie proprie, pecum spectroheliograful performant, coelostatul, refractorul-ecuatorial de cinci inch cu numeroase instrumente pentru variate observaţii, aşa-numitul instrument „comet-triplet” format dintr-un refractor de ghidare, o cameră fotografică şi un spectrograf cu prismă obiectiv.

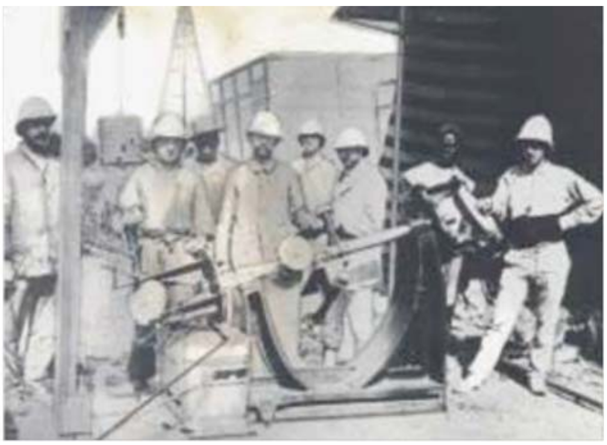


Fig. 2. Siderostatul Silbermann, oferit lui N. Donici la Meudon pentru studiul lumii zodiacale

Spectroheliograful elaborat de Nicolae Donici a fost primul în Rusia şi cel mai performant dintre cele 7 spectroheliografe existente în lume la vremea respectivă. O descriere detaliată a instrumentelor şi a cercetărilor efectuate la observatorul din Dubăsarii Vechi pe parcursul anilor se conţine în lucrările [29-32]. Ultima lucrare [32] reprezintă o broşură ce înglobează realizările principale, editată cu prilejul aniversării a 25-a de la fondarea observatorului.

2. Organizarea cercetărilor

În pofida obţinerii aparent cu uşurinţă a rezultatelor remarcabile, lucrările erau minuţios planificate şi pregătite. Un exemplu în acest sens constituie expediţia de observare a eclipsei de Soare din 30 august 1905, pentru care N. Donici a fost solicitat de către Academia Imperială de Ştiinţe din St. Petersburg. Calea totală a eclipsei începea la sud de lacul Winnipeg în Canada, traversa Golful Hudson, Oceanul Atlantic, Peninsula Iberică, Marea Mediterană, Africa de Nord (Algeria şi Tunisul), Golful Gabes, din nou Africa de Nord (Libia şi Egiptul), Marea Roşie şi Peninsula Arabică, unde eclipsa se termina.

Programul de studiu spectral al Soarelui, care era în fază activă, urma să se deruleze în felul următor: cercetarea atmosferei solare cu ajutorul unei prisme obiectiv; examinarea spectrului cu un spectroscop de viziune directă; determinarea rotaţiei coroanei prin intermediul deplasării radiaţiei monocromatice albastre cu un instrument dispersiv; observarea liniilor întunecate în spectrul coroanei cu un spectrograf mic cu dispersie joasă; studiul vizual al razelor tangente la suprafaţa Lunii cu un instrument dispersiv.

N. Donici a planificat să fotografieze eclipsa în mod stereoscopic, adică din două locuri suficient de îndepărtate, ca şi în fotografierea spectroscopică cu o cameră dotată cu două obiective foarte apropiate, pe lângă observările curente şi fotografierea coroanei solare. Distanţa dintre obiective s-ar fi extins la câteva mii de kilometri. De aceea s-a decis ca expediţia să fie divizată în două: una urma să ajungă la Alcada de Chisvert în Spania, iar alta la Assuan în Egiptul de Sus. Diferenţa de timp dintre contactele eclipsei era pentru aceste locuri de aproximativ o oră. N. Donici şi baronul E. A. von der Pahlen (student la Universitatea din Goettingen), urmau să se deplaseze în Spania, iar L. S. Okulitch (astronom la Pulkovo), A. A. Baikov (elev al Liceului împăratului Alexandru) şi V. H. Dubinskii trebuiau să ajungă în Egiptul de Sus.

Un exemplu sugestiv de planificare a experimentelor este și observarea eclipsei de Soare din 21 august 1914 în Crimeea [34], cercetare care i-a fost încredinţată lui N. Donici de Academia Imperială de Ştiinţe. N. Donici propusese ca investigațiile din Feodosia să fie anticipate de fotografieri preliminare ale fotosferei şi cromosferei la Dubăsarii Vechi [35].

Extrem de meticulos a fost pregătită expediția de observare a eclipsei totale de Soare din 19 iunie 1936 din Ineboli, Turcia. Lucrările de pregătire au început în 1935 atât la Dubăsarii Vechi, cât şi la Bucureşti. Programul de observări includea fotografierea spectrului atmosferei cu ajutorul unui spectrograf cu fantă, fotografierea spectrului cu un spectrograf cu prismă-obiectiv, fotografierea coroanei la scară largă cu un astrograf cu distanţă focală lungă, fotografierea coroanei solare cu o lărgime maxim posibilă însoţită de observarea vizuală concomitentă la scară mică a contactului, observări actinometrice şi meteorologice. Echipa a adus pentru observări astrofizice (spectrale şi astrofotografice) un coronograf cu distanţa focală de 10 m cu coelostat, un spectrograf mare, un spectrograf cu prismă-obiectiv, un astrograf cu distanţă focală scurtă şi un refractor ecuatorial, la care au fost cuplate ultimele două instrumente. În afară de acestea, au fost aduse instrumente meteorologice şi un instrument universal transportabil (de tipul teodolitului) pentru determinarea exactă a timpului şi longitudinii locului de observare. Expediţia a instalat şi a verificat instrumentele la Ineboli în decurs de mai mult de o lună (de la 29 mai până la 1 iulie). În pofida faptului că experimentele au fost compromise de apariţia norilor denşi, care au acoperit Soarele chiar înainte de începerea fazei totale a eclipsei, în timp ce restul zilei a fost însorită şi echipa nu a putut realiza programul planificat, observările secundare au dat un material informativ foarte consistent privind funcţionarea instrumentelor la locul de observare.

O componentă valoroasă în dialectica activităţilor lui N. Donici este combinarea cercetărilor ştiinţifice cu un intens lucru organizatoric. Fiind unul dintre cofondatorii Uniunii Astronomice Internaţionale, N. Donici a participat la organizarea a 6 congrese ale UAI, care au avut loc pe durata vieţii marelui savant [36-41].

Personalitatea lui N. Donici este un exemplu al opoziţiei şi unităţii contrariilor. Marele savant era un om modest atât în viaţa de toate zilele, după cum menţionează A. Baikov [33], cât şi în creaţie, după cum demonstrează următorul exemplu. Chiar la începutul carierei sale de cercetător, N. Donici a realizat o lucrare fundamentală deosebit de importantă în baza studiului a două eclipse totale de Soare la Elche, Spania (28 mai 1900) şi Padang, Sumatra (17-18 mai 1901). Acestea s-au produs într-un interval scurt de timp în plină perioadă de activitate solară, ceea ce i-a permis să realizeze un studiu comparativ. Studiul [16], care cuprindea investigarea spectrelor cromosferei, protuberanţelor şi coroanei, precum şi formei coroanei, l-a condus la confirmarea ideilor savantului rus Bredihin despre asemănarea din punct de vedere dinamic dintre coroana solară şi cometele de tipul doi. În pofida importanţei acestor rezultate, N. Donici menţionează cu modestie în concluzie: „Este necesar a spune că tot ce am discutat eu despre natura coroanei nu este decât o ipoteză, care, posibil, va deveni într-o bună zi o teorie incontestabilă, datorită observărilor şi studiilor noi".

Acelaşi A. Baikov [33] avea să afirme că fiind o persoană modestă şi chiar zgârcită în viaţa de toate zilele, N. Donici era foarte risipitor atunci când era vorba de dispozitive şi îmbunătăţiri.

Fiind totalmente concentrat pe munca ştiinţifică, N. Donici nu uita de prieteni, pe care îi ajuta foarte mult. Chiar şi în toiul războiului civil din Rusia, fiind în Basarabia română, N. Donici se întâlnea cu colegii săi de breaslă din Rusia (Fig. 3). Era o persoană ospitalieră, cu o voinţă bine echilibrată, veselă, amator de anecdote şi glume în cercul de prieteni, capabil să creeze o atmosferă plăcută atât la locul de munca, cât şi în zilele de sărbătoare.

Avea în Dubăsarii Vechi numeroşi oaspeţi [33]. observatorul său adesea găzduia excursii de la şcolile basarabene, care erau primite călduros, arătându-li-se şi explicându-li-se elevilor fiecare instrument în detalii. Educaţia multidisciplinară îl făcea interesat de toate manifestările şi aspectele vieţii, dar el nu-şi risipea timpul, consacrându-se în principal cercetării ştiinţifice.



Fig. 3. Un grup de astronomi ruşi în timpul războiului civil (1920). Al doilea din dreapta este N. Donici.

3. Dialectica vieţii

După cum în creaţie Fortuna nu era mereu de partea marelui savant (de exemplu, cazul menţionat anterior privind compromiterea expediţiei bine organizate pentru studiul eclipsei de Soare din Ineboli, Turcia, sau distrugerea instrumentului „comet-triplet” şi a telescopului Reinfelder-Hertel chiar înainte de importantele evenimente astronomice legate de planeta Saturn [23]), dialectica vieţii marelui savant oscila între nenorociri şi provocări, pe de o parte, şi împrejurări fericite şi succese, pe de altă parte. Rămas orfan la o vârstă fragedă de doar 8 ani, a avut norocul să o aibă alături pe mătuşa sa înstărită din Dubăsari – Elena Lisakovskaia. Ea l-a iubit ca pe propriul ei fiu, asigurându-i o educaţie aleasă. N. Donici absolvă Liceul Richelieu din Odesa (promoţia 1893), care era al doilea liceu fondat în Imperiul Rus după Liceul Tsarskoselski și foarte solicitat de aristocraţia rusă.

După absolvirea cursurilor de liceu, Nicolae Donici îşi continuă studiile la Universitatea din Odesa, unde îi are ca dascăli pe rectorul F. N. Şvedov şi pe renumitul pedagog, autoritate notorie în domeniul astrofizicii şi astronomiei stelare, A. K. Kononovich, care conducea Catedra de astronomie şi observatorul în acea perioadă. F. N. Şvedov implementa cu persistenţă crezul său că „fizicianul trebuie să poată orice”, dovedind o mare grijă faţă de pregătirea specială şi metodică a discipolilor. Sub îndrumarea rectorului F. N. Şvedov, N. Donici a scris prima sa lucrare ştiinţifică *Ueber das Spectrum des Meteoriten von Grossliebenthal* [42]. Iar A. K. Kononovich obţinuse fonduri pentru achiziţionarea unui spectroscop-protuberand, cu care studia în mod sistematic cromosfera Soarelui şi protuberanţele. Mulţi dintre discipolii acestui pedagog, printre care şi Nicolae Donici, au devenit oameni de ştiinţă eminenţi.

După absolvirea cu menţiune a Universităţii în 1897, Nicolae Donici pleacă la Sankt Petersburg, unde îşi începe cariera ştiinţifică la Observatorul Pulkovo sub conducerea astronomului rus acad. F. A. Bredihin, colaborând cu cei mai importanţi astronomi ruşi ai timpului: O. A. Baklund, A. A. Belopolskii, S. N. Costinskii.

A supravieţuit ororilor Primului Război Mondial, fiind înrolat în armata ţaristă şi participând la lupte. Din această cauză este amânată cu 5 ani procesarea datelor şi pregătirea raportului despre expediţia de observare a eclipsei centrale (semi-totale şi semi-anulare) din 16-17 aprilie 1912 din Portugalia [6], organizată şi condusă de N. Donici la invitaţia Academiei Imperiale de Ştiinţe. Raportul despre rezultatele expediţiei a fost prezentat Academiei de către academicianul A. A. Belopolsky la 9 mai 1917 în absenţa lui Donici şi a altui membru al expediţiei, baronul Fon der Pahlen, care erau pe front.

La numai 23 de ani N. Donici devine membru al Societăţii Astronomice Franceze, iar la vârsta de 30 de ani este ales în unanimitate membru al Societăţii Astronomice din Rusia. Este unul dintre fondatorii Uniunii Astronomice Internaţionale (1922) şi membru al multor societăţi şi instituţii ştiinţifice şi astronomice: Membru al Academiei Imperiale din St. Petersburg, Doctor de Onoare al Institutului Coimbra (Portugalia), Membru al Academiei Române, Membru al Uniunii Astronomice de Cercetare a Soarelui, Membru al Societăţii Germane „Astronomische Gesellschaft”, membru al comisiilor pentru meteori şi lumina zodiacală.

Variabil din punct de vedere al dialecticii este şi modul de viaţă al savantului. Perioadele de stabilitate cu locul de trai şi de muncă la Pulkovo între anii 1897-1917 şi la Dubăsarii Vechi între 1918-1940 se perindă cu numeroase expediţii în Turcia, Rusia (Siberia), Spania, Portugalia, Indonezia, Egipt, Senegal, Tunis, Algeria, Mexic şi SUA pentru a cerceta eclipsele solare şi alte fenomene astronomice.

A participat la toate congresele UAI: Roma, 1922; Cambridge, 1925, 1932; Leiden, 1928; Paris, 1935; Stockholm, 1938, unde a prezentat numeroase referate ştiinţifice, pentru elaborarea lor străbătând globul pământesc în lung şi-n lat.

Tot din domeniul dialecticii sunt şi confruntările dintre bunăstare şi sărăcie, dintre loviturile destinului şi voinţa de a rezista provocărilor. Moştenind de la mătuşa lui circa 3 000 de hectare de pământ, livezi, vii şi păduri, după retragerea sa în 1917 la conacul din Dubăsarii Vechi, unde-şi avea modernul observator şi unde se dedica investigațiilor, Nicolae Donici este pe cale să-şi piardă resursele necesare pentru cercetare, în virtutea promisiunii făcute ţăranilor de către regele Ferdinand al României după Primul Război Mondial de a-i împroprietări pe cei săraci, expropriind pe marii moşieri ai Moldovei. Numai graţie rugăminţii mai multor savanţi francezi şi a calităţii sale de membru al Academiei Române [33], Donici este exceptat în cele din urmă de la exproprierea totală, pentru a putea investi în continuare în cercetările ştiinţifice.

Ulterior, Nicolae Donici trece peste trei mari cumpene. El se vede nevoit să se retragă în grabă la Bucureşti din Dubăsarii Vechi, după ocupaţia sovietică a teritoriului românesc dintre Prut şi Nistru în urma ultimatumului din 28 iunie 1940. După eliberarea Basarabiei în vara anului 1941, întorcându-se la Dubăsari, Nicolae Donici găseşte conacul devastat de către ruşi, iar observatorul distrus, toată arhiva lui, nenumăraţii ani de muncă şi studiu fiind spulberaţi.

O altă încercare a sorţii se produce în primăvara anului 1944, când Donici locuia la Bucureşti, la hotelul Capsa. În urma unui bombardament groaznic al Bucureştiului, o bombă trece prin camera lui Donici distrugându-i cărţile şi alte lucruri personale, savantul scăpând cu viaţă doar din fericita întâmplare de a nu se afla la hotel în acel moment.

Nenorocirile însă nu se termină aici, de o bombă fiind ruinată şi casa vărului său, Marius Donici, în care Nicolae Donici s-a mutat de la hotelul distrus. Savantul scapă din nou cu viaţă, dar lipsit complet de avere. Culmea este moartea savantului în condiţii materiale precare, locul exact al înhumării fiind necunoscut: după unii la Paris, după alţii la Nisa, unde şi-ar fi găsit sfârşitul într-un azil de bătrâni, dar există şi speculaţii precum că dânsul ar fi murit în Argentina, unde s-ar fi dus, în final, la familie.

4. Dialectica atitudinii faţă de marele savant

Aşa cum viaţa marelui savant este marcată de contraste şi contradicţii, la fel şi atitudinea faţă de el variază între recunoştinţă şi uitare, între admiraţie şi dispreţ, după expresia doamnei prof. Magdalena Stavinschi, directorul Institutului Astronomic al Academiei Române în perioada 1990-2005. Fiind o personalitate de primă mărime a timpului său în cercetarea internaţională, astrofizicianul Nicolae Donici merită ca poporul pe care-l reprezintă să se mândrească şi să-i eternizeze numele în istoria ştiinţei şi a culturii sale. Spre regretul nostru, acest lucru n-a fost posibil de realizat în perioada sovietică atât în RSS Moldovenească, cât şi în România socialistă. Fiind Membru de Onoare al Academiei Române din 1922, cel care a fost „o falǎ a neamului nostru", după expresia domnului Gr. Antipa, şi un „Einstein al Basarabiei", după expresia academicianului Valeriu Canţer, în 1948, sub presiunea regimului comunist din România, este exclus din rândurile Academiei Române, pentru a fi reabilitat doar în 1990.

În concluzie, viaţa marelui savant are multe similitudini, în ceea ce priveşte dramatismul ei, cu cea a marelui poet naţional Mihai Eminescu. Nu întâmplător, cei doi asteroizi care imortalizează personalitatea şi creaţia lor, traversează Universul alături, sub numerele 9494 şi 9495 (Fig. 4).

Bibliografie

1. Donici N. Observations de l'eclipse totale de Soleil du 28 mai 1900 a Elche pres d'Alicante (Espagne), Bull. de l'Acad. Imp. des Sc. de St. P., XIII, no. 5, 473-488 (1900).

2. Donici N. Observations de l'eclipse totale de Soleil du 17-18 mai 1901 a Padang (Sumatra). Bull. De l'Acad. Imp. des Sc. De St. P., XYII, no. 1, 13-30 (1902).

3. Donici N. Observations de l'eclipse annulaire du Soleil du 16-17 mars 1904 a Pnom-Penh (Cambodge). Bull. Astron. de Paris, XXIII, 385-391 (1906).

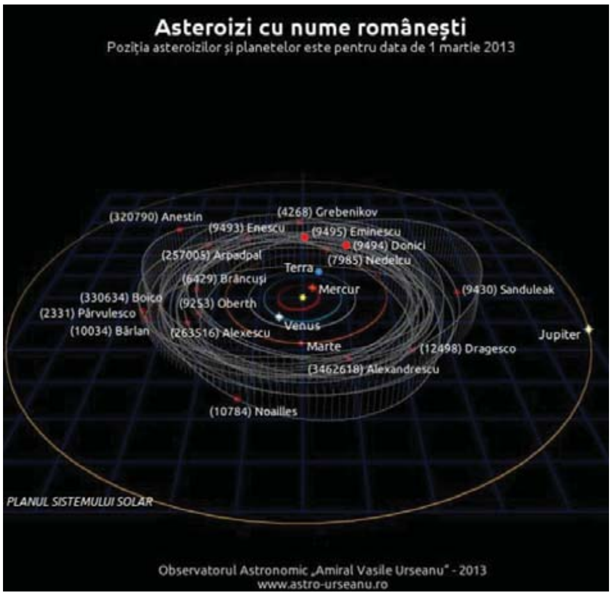


Fig. 4. Harta Asteroizilor cu nume românești

4. Donici N. Observations de l'eclipse totale de Soleil du 29-30 aout 1905. Bull. Astron., Paris, XXY, 377-404 (1908).

5. Donici N. Observations de l'eclipse totale de Soleil du 8/21 aout 1914. Rapport preliminaire de la Mission Astronomique et meteorologique de l'Academie Imperiale des Sciences. Bull. de l'Acad. Imp de Sc. De St. Petersbourg, 4-e serie, 9, no. 10, p. 1017-1020 (1915).

6. Donici N. Наблюдение солнечного затмения 16-17 апреля 1912, Протокол Заседания АН 27 апреля 1917 [The observation of the solar eclipse on 16-17 april 1912. The protocol of the Session of the Academy of Sciences on 27 april 1917]; id. (in collaboration with E.A. fon der Pahlen): Observations de l'eclipse solaire du 16-17 april 1912. Raport de la Mission astronomique et meteorologique de l'Academie Imperiale des Sciences de St. P., Bull. Acad. Sc. Russia, 15, no. 1-18, 343-360 (1921).

7. Donici N. Observations de l'eclipse totale de Soleil du 31 aout 1932. Bull. de l'Acad. Roum., XIII, 4-5 (1933).

8. Donici N. Observations de l'eclipse totale de Soleil du 19 juin 1936 a Ineboli (Turquie). Acad. Rom., Mem. Secţ. Științ., Ser. III, XIV, 2, București, 19 p.,+ 3 ill. (1938).

9. Donici N. Sur l'agrandissement du rayon de l'ombre terrestre pendant les eclipses de lune. L'Astronomie, Vol. 15, p. 129 (1907).

10. Donici N. Observations du passage de Mercure sur le disque du Soleil le 14 novembre 1907. Bull. de l'Acad. imp des Sc. De St. P.; (Rapport preliminaire en russe) (1908).

11. Donici N. Observations du passage de Mercure sur le disque du Soleil le 14 novembre 1907. Bull. de l'Acad. imp des Sc. De St. P. (Rapport complete) (1912).

12. Donici N. Observations du spectre de la comete de Halley a Starya Doubossary. Bull. de l'Acad. imp des Sc. de Saint Petersbourg, X n. 13, 1203-1216 (1916).

13. Donici N. Observations de Saturne a l'epoque de disparition de son anneau le 28-29 dec. 1936. Bull. scient. Acad. Roum., XYIII, 8-9, p. 204-205 (French) (1937).

14. Donici N.La planete Saturne: [Beobachtungen], Astronomie: Bull. Soc Astr. France., vol. 51, p. 238-241 (Text French) (1937).

15. Gaina A.B., Volyanskaya M. Yu. Nikolay N. Donitch - the astronomer. „The Universe of Gamow: Original Ideas in Astronomy and Cosmology" Odessa, August 16-22, 1922, p. 120-120".

16. Donici N. Sur l'etat des enveloppes du Soleil a l'epoque du dernier minimum de son activite. Bull. astronomique de Paris, XXI, 5-28 (1904).

17. Donici N. Remarques sur l'etude des couches chromospheriques H et K a l'observateur Yerkes, Astronomishe Nachrichten. 169, 186-187 (1905).

18. Donici N. Essai d'etude de la chromosphere en dehors des eclipses du Soleil avec un spectrographe a fente circulaire a Evian-les-Bains (Haute Savoie) et a l'Observatoire Janssen du sommet du Mont Blanc. Bull. de l'Acad. imp. des Sc. de St. P., XIX, 4-5 (1905).

19. Donici N. Sur une methode nouvelle d'investigation des phenomenes solaires. Bull. de l'Acad. Roum., 9 (1922–1923), Bucureşti; idem in Romanian: O metodă nouă pentru studiul fenomenelor solare, Conferinţă ţinută la Chişinău la 21 mai 1927, Biblioteca „Astra", no. 9, Tipografia Eparhială „Cartea Românească" (1927).

20. Donici N. The preliminary report on the observation of the zodiacale light made in Upper Egypt. Ann, Rom. Acad., Sessions in 1930-1931 (1931).

21. Donici N. Sur la forme e l'intensite de la lumiere zodiacale. Ann. de Geophysique, Paris, 4, 3 (1948).

22. Donici N. Variations d'aspect de la lumiere zodiacale observee le 24 mars 1949 a Tamanrasset (Hoggar, Algerie Meridionale). Ann. de Geophysique, Paris, 5, 167-170 (1949).

23. Donici N. Observations de la lumiere zodiacale au cours des hivers 1946-1947 et 1947-1948, a Tamanrasset (Hoggar). C.R. Acad. Sci. Paris, 235, 6, 412-414 (1952).

24. Donici N. Sur la position de la lumiиre zodiacale dans l'espace. Bull. Astron., 17, 97-105 (1953).

25. Donici N. Nouvelles etudes sur la position de la lumiиre zodiacale dans l'espace. Bull. Astron., 20, 15–26 (1955).

26. Magda Stavinschi. Nicolae Donici, între admiraţie şi dispreţ.

27. Donici N. Semaine Internationale des Nuages du 24 au 30 September à l'Observatoire d'astronomie Physique sis parc Dubosarii (1924).

28. N. Donici. Formation de nuages mammatus observés le 26 mars 1948 à Tammanrasset (Hoggar, Algérie Méridionale), Annales de Geophysique, Vol. 7, p. 136 (1951).

29. Donici N. Observatoire d'Astronomie Physique sis parc de Dubosary Vechi. Bull. Sect. Scient. Acad. Roum. , Bucuresti, VIII, no. 10, p. 228-231 (descierea instrumentelor) (1922).

30. N. Donici. Observations d'Astronomie physique sis parc Doubossary-Vechi, Bull. de l'Acad. Roum. 9 (1922–1923), Bucureşti (1924).

31. Donici N. Observatorul de astronomie fizică situat în parcul din Dubosarii-Vechi. 1908-1928 [The Observatory of the Physical Astronomy placed in the parc in Old Dubossari, 1908-1928]. Ediţie specială, Acad. Rom., mem. Secţ. Stiinţ. Ser. III, 6, 3 (1928).

32. Donici N. Observatorul de astronomie fizică situat în parcul din Dubosarii-Vechi, 1908-1933 [The Observatory of the Physical Astronomy placed in the parc in Old Dubossari, 1908-1933]. special edition, Bucureşti, 25 p. (1933).

33. Baikov A. A., GainaA. The astronomer N. N. Donitch. Serb. Astron. J. No. 166, 71-77 (2003).

34. Donici N. Observations du l'eclipse totale de Soleil du 8/21 aout 1914: Raport preliminaire de la Mission Astronomique et Meteorologique de l'Academie Imperiale des Sciences. Bull. Acad. Imp. Sci. St.- Petersurg., 6-e Serie, 9, no. 10, p. 1017-1020 (1915).

35. Donici N. О наблюдении предстоящего затмения. Фотографирование фотосферы и хромосферы в Старых Дубоссарах. Протокол Заседания Международной Комиссии по исследованию Солнца 19 апреля 1913. СПб, 10 с. [On the photographing of the forthcoming eclipse. The photographing of the photosphere and cromosphere in the Old Dubossari. The protocol of the Session of the International Comission on Solar Research on 19 april 1913. St.-Petersbourg, 10 p.] (1913).

36. Donici N. Rapport sur les travaux du premier Congres de l'Union Astronomique Internationale tenu a Rome du 2 au 10 mai 1922. Bull. de la sect. Scient. Acad, Roum., VIII, 718, 126–138 (1922).

37. Donici N. Rapport sur les travaux du deuxieme Congress de l'Union astronomique internationale tenu à Cambridge (Angleterre) en 1925. Acad. Rom., Bucureşti (1926).

38. Donici N. The third Congress of the International Astronomical Union held in Leiden (Holand) from 5 to 13 July 1928. Report. Acad. Rom., Secţ. Ştiinţ., ser. III, IX, p. 6, Bucharest, 7 p. (1929).

39. Donici N. The fourth Congress of the International Astronomical Union held in Cambridge (Massachussets) 2 september 1932. Report. Acad. Rom. Mem. Sect. Stiinţe, ser III, IX, 6, Bucharest, 1933, 7 p. (1933).

40. Donici N. The fifth Congress of the International Astronomical Union held in Paris from 10 to 17 april 1935. Report. Acad. Rom., Mem. Sect. Ştiinţ., ser. III, vol. XII, 10, Bucharest, (1937).

41. Donici N. The adesion of Romania to the IAU. The sixth Congress of the Union held in Stockholm from3 till 10 august 1938. Report]. Acad. Rom., Mem. Sect. Stiinţ., Ser. III, XYI, 1, Bucureşti, 1940, 7 p. (1940).

42. Donici N. Ueber das Spectrum des Meteoriten von Grosslebenthal, Astron. Nachrichten. B. 147, N.3505–3528, 98–102 (1898).

DIMENSIUNILE AXIOLOGICE NAŢIONALE ŞI MONDIALE ALE SCOARŢEI BASARABENE

Dr., conf. univ. ***Varvara BUZILĂ***
Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală

THE NATIONAL AND WORLD AXIOLOGICAL DIMENSIONS OF THE BESSARABIAN TRADITIONAL RUG

Summary. The paper presents aspects of the traditional rug (*scoarţa*) that is the most representative type of rug of the folk art, being known and appreciated both within the Republic of Moldova and abroad. The author considers the conditions, the relationships and cultural forms that determined the emergence of this vivid domain of the folk art. Also are distinguished the specific marks of these creations in relation to the worldviews and the model of world that is characteristic for the traditional culture.

Keywords: traditional rug (*scoarţă*), carpet, ornamental motifs, techniques of weaving, world views, model of the world.

Rezumat. În articol sunt relevate valenţele scoarţei tradiţionale, care este cel mai reprezentativ tip de covor al artei populare, cunoscut şi apreciat atât în interiorul Republicii Moldova cât şi peste hotarele ei. Sunt abordate condiţiile, relaţiile şi formele culturale care au determinat formarea acestui domeniu expresiv al artei populare. Sunt determinate însemnele caracteristice ale acestor creaţii în raport cu reprezentările despre lume şi cu modelul lumii propriu culturii tradiţionale.

Cuvinte-cheie: scoarţă, covor, motive ornamentale, tehnici de ţesut, reprezentări despre lume, modelul lumii.

Cultura Republicii Moldova văzută în plinătatea manifestărilor sale are în epicentru valorile culturale tradiţionale consacrate de veacuri. În contextul construirii şi afirmării identităţii noastre culturale ele devin emblematice. Este de datoria cercetătorilor de a identifica, a atribui şi a interpreta aceste simboluri perpetuate în diferite limbaje ale culturii. Cercetarea scoarţelor, mai larg a covoarelor, din perspectiva identităţii culturale se impune în contextul elaborării dosarului de candidat UNESCO a „Tehnicilor tradiţionale de realizare a scoarţei", care va fi



Scoarţă (fragment), motivul *Spicul*. Nr. 3543

propus pentru Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanităţii de către Republica Moldova şi România [1].

Contribuţia scoarţelor la configurarea şi funcţionarea constructelor identitare este una remarcabilă şi se cere a fi relevată. În cele ce urmează vom puncta doar câteva teze referitoare la această problematică. Abordarea ei complexă necesită un spaţiu mult mai vast, viziuni diferite de studiere şi perspective conexe.

Constituite ca un domeniu remarcabil într-o perioadă premergătoare răspândirii cărţii în masele populare, covoarele aveau rolul unor *cărţi cu imagini* de mare putere simbolică, la fel ca frescele bisericilor medievale din Moldova. Cu singură deosebire că primele exprimă cel mai elocvent libertatea de percepere şi reprezentare a lumii, iar ultimele se circumscriu perceperii religioase. Imaginile acestor ţesături sunt deschise perceperii şi stimulează comunicarea omului cu lumea şi cu cosmosul. Cunoşteau semnificaţia imaginilor şi acei care le ţeseau, şi acei care beneficiau de obiectele ţesute.

În prezent, deşi puţini dintre contemporani cunosc semnificaţia acestor motive, totuşi atractivitatea covoarelor nu scade, dimpotrivă, devine mai puternică, ele fiind agreate de tot mai mulţi oameni. Pentru că prin tot ce reprezintă ele emană energii pozitive, sunt agreabile, reconfortează şi, în acelaşi timp, rămân mereu enigmatice. Aceste creaţii originale, realizate cu ajutorul firului de lână, au probitatea timpului. Au fost ţesute cu secole în urmă şi menţin firul comunicării între mai multe generaţii de oameni. Valorile lor au fost relevate în diverse publicaţii care marchează un veac de interes

ştiinţifico-artistic [2]. Contribuţiile predecesorilor la relevarea particularităţilor morfologice ale domeniului ne permit să dezvoltăm problematica lui şi să punctăm câteva perspective de cercetare, care se impun în legătură cu evaluările recente ale dimensiunilor culturale ale scoarţei în contextul tradiţiei covoarelor, dar şi al culturii naţionale.

Scoarţele basarabene au un stil inconfundabil, determinat de tematica, expresia artistică, stilistica motivelor ornamentale, de înscrierea lor în registre decorative şi de cromatica în care au fost realizate. Cercetătorii au analizat, apreciat şi catalogat aceste distincţii. Continuând să dezvoltăm demersul, vom constata că această bogăţie artistică se datorează şi faptului că în societatea tradiţională întreg spaţiul locuinţei era modelat de prezenţa covoarelor, ele formând un microunivers. Astfel, *lăicerele* şi *laturile alese*, *alesăturile în vrâste* erau destinate acoperirii pieselor de mobilier. *Cergile*, ţesăturile miţoase aveau aceleaşi funcţii, servind şi ca învelitori. Decorul acestor piese este organizat în aşa mod încât să fie perceput din perspectiva orizontalei. El constă din forme geometrice foarte diferite, unite în diverse motive complexe, încât ar putea corespunde unui început al modelării suprafeţelor ţesăturilor în limbaj geometric. Motivele fitomorfe sunt extrem de stilizate, de proporţii mici sau medii. După liniile zigzagate, spiralele de diferite configuraţii dispuse pe laturile lungi şi după modul cum sunt înscrise în registre perpendiculare pe marginile lungi aceste motive principale, în alternanţă cu *vrâste* (dungi) de diferite culori, numite şi *poduri* ele trimit la semnificaţia apei. Încât putem aprecia că *lăicerele, laturile alese, alesăturile în vrâste/poduri* corespund primului registru al împărţirii lumii pe verticală, subpământului.

Pe pereţi, în imediata apropiere a mobilierului erau atârnate de jur-împrejur păretarele alese, cu un decor diferit de cel al pieselor aşternute. Motivele ornamentale erau mai mari, cele vegetale fiind dominante asupra celor geometrice, avimorfe şi antropomorfe. De cele mai multe ori aveau doar marginea de sus, formând astfel împreună cu ţesăturile aşternute pe piesele de mobilier un întreg decorativ. Şi mai deasupra păretarelor erau scoarţele, care organizează suprafaţa pereţilor, dimensionând spaţiul prin intermediul decorului. Motivele lor sunt aerate, dinamice, încât fortifică spaţialitatea. În anumite localităţi (din raioanele Ştefan Vodă, Râşcani etc.), tot la nivelul pereţilor, dar în unghere, erau atârnate *ungherarele*, ţesute uneori în războiul orizontal, pentru a fi mai uşoare. În special *ungherarele* se plasau sub icoană şi atunci motivele lor principale erau cele religioase (cununiile, crucea etc.). Din perspectivă semiotică, *păretarele*, *scoarţele* şi *ungherarele* modelau registrul terestru al microuniversului reprezentat de interiorul locuinţei.

Ca să conturăm întregul univers al locuinţei marcat de covoare trebuie să precizăm că în localităţile din nordul Moldovei aceste ţesături din lână sunt etalate şi în registrul ei superior. *Grindarele* sau *cordarele* sunt înguste, uşor bătute cu vatala, având motive mici, preponderent geometrice, conservatoare de sensuri uitate.

Vom generaliza apreciind că această cuprindere spaţială a covoarelor a stimulat dezvoltarea unui fond bogat de motive, valorificând plenar toate clasele de ornamente tematice cunoscute de creaţia tradiţională: *geometrice, vegetale, zoomorfe, avimorfe, antropomorfe, religioase, sociale, scheomorfe* [3]. Fiecare dintre acestea circumscrie o varietate impunătoare de forme, deocamdată insuficient studiate şi interpretate. Şi mai puţin au fost cercetate grupurile ornamentale, registrele de motive în cadrul textului format de obiect.

Fiece tip de covor din repertoriul artei noastre populare necesită noi abordări, concepute din perspectiva exigenţelor ştiinţifice actuale. Dar ne-am oprit la prezentarea scoarţelor, pentru că între ţesăturile ornamentale sunt cele mai potenţate imaginativ. Este important să precizăm că ele sunt destinate pentru a amenaja spaţiul ceremonial al casei mari şi această funcţie a stimulat constituirea, selectarea şi promovarea unui fond expresiv de motive ornamentale, care au un mare impact psihologic asupra oamenilor. Imaginile ţesute exprimă cel mai fidel aspiraţiile, idealurile estetice şi morale ale societăţii tradiţionale. Deşi erau create prin munca cotidiană, sintetizând experienţa artistică a multor generaţii de oameni, scoarţele colportă în ele spiritul riturilor, ceremoniilor în cadrul cărora aveau să fie percepute ca opere artistice, rituale. Motivele lor urmează să fie interpretate din perspectiva formelor culturale de maximă concentrare simbolică, axată pe sistemul de valori şi racordată perfect modelului lumii propriu acestei societăţi. Scoarţele pot fi înţelese ca tablouri/texte în care s-au impregnat reprezentările artistice şi sociale ale vremurilor în care au fost ţesute. Ele perpetuează o bogată cantitate de informaţii, inclusiv pentru că au cea mai mare suprafaţă de realizare a textului de ornamente. Constau fie dintr-o foaie mai lată, fie din două sau trei mai înguste, cusute împreună. În interiorul locuinţei ocupă locul cel mai favorabil ca percepţie vizuală, fiind amplasate la nivelul ochilor. Motivele sunt realizate în strânsă legătură cu tehnicile alesului. Scoarţa a reuşit să devină cea mai reprezentativă ţesătură pentru că este şi una dintre cele mai vechi în



Lăicer, mijlocul sec. al XIX-lea. Nr. 512

cultura noastră, – moşteneşte numele din latinescul *scortea* [4] – reuşind să valorifice toate tehnicile cunoscute ca specifice tradiţiei locului [5].

Ţesăturile ornamentale au atins această sincronizare perfectă datorită vechimii cu care este practicat ţesutul în spaţiul nostru, şi, ceea ce este mult mai important, – datorită priorităţii acestui limbaj plastic în comunicarea socială. Cultura tradiţională operează cu imaginile la fel de mult ca şi cu textele orale. Dar, ceea ce se cere aici de remarcat ca noutate ştiinţifică este faptul că această diversitate, cuprinzătoare de întreg, vine din relaţia egală a omului cu aceste imagini integrate *modelului lumii*. Covoarele formează în interiorul locuinţei un univers al simbolurilor cu care omul comunică direct, continuu şi firesc. Este universul creat prin aplicarea tradiţiei, perceput şi valorizat cu ajutorul ei.

Tehnicile vopsitului lânii cu coloranţi vegetali conferă scoarţelor o cromatică specifică şi solicită posedarea unor cunoştinţe profunde despre proprietăţile tinctoriale ale plantelor şi mineralelor locale, despre posibilităţile de diversificare şi sporire a acestor proprietăţi. Urmare a experienţei colective multiseculare au fost valorificate proprietăţile plantelor şi ale mineralelor, au fost variate, prin diverse mijloace, efectele lor cromatice, obţinându-se rezultate remarcabile. Practica vopsitului cu plante este atât de bogată în mijloace, încât din aceeaşi materie primă, datorită varierii procedeelor termice, cantităţii, dar şi proporţiilor masei colorantului, combinării diferitor plante, dar şi mordanţilor, se obţinea o mare diversitate cromatică. Este imposibil să găseşti două covoare cu fondul de aceeaşi nuanţă. La fel cum e foarte dificil să numeri câte nuanţe cromatice conţin aceste covoare [6]. După sute de ani cromatica vechilor covoare devine tot mai armonioasa, mai pastelată şi mai strălucitoare.

Perioada de decadenţă a covoarelor a început sub impactul răspândirii pe cale comercială a coloranţilor de anilină şi a preluării modelelor de ţesut de pe diverse ambalaje. Faţă de coloritul pastelat, echilibrat, cald al vechilor covoare, cel obţinut din vopsele de anilină se baza pe culori curate şi semitonuri stridente. Rezistenţa acestora în timp era foarte mică, repede se decolorau. Concomitent, a fost afectat şi fondul vechilor motive. Au fost destructurate, depersonalizate şi apoi înlocuite treptat cu un decor tot mai naturalist ca realizare. Lumea veche, sacralizată a motivelor era înlocuită treptat de forme realiste şi culori pure.



Scoarţă, începutul sec. al XIX-lea. Nr. 414



Scoarţă (fragment din chenar), înc. sec. al XIX-lea. Nr. 9

În contextul mondializării patrimoniului nostru de covoare, se pune accent pe reconsiderarea fondului vechi, consacrat, de forme semnificative numite şi motive decorative celebre de către Paul Petrescu [7]. În viziunea societăţii tradiţionale toate cele existente în lume sunt sacre, fiind create la începuturi de Creator şi repetate de către oameni după modelul exemplar divin, inclusiv prin scoarţe. Omul culturii tradiţionale gândeşte încă preponderent în imagini, operează preferenţial cu iconicul în tot ceea ce face, concentrând în acesta idei importante. Privite din perspectiva mentalităţii tradiţionale covoarele ajunse la desăvârşire artistică nu au nimic în plus. Tot ce propun ca imagine este semnificativ. Fiece detaliu este justificat fie din perspectivă decorativă, fie din perspectivă simbolică.

În accepţia aceleiaşi viziuni, forma covoarelor, motivele lor ornamentale, compoziţiile câmpului central şi ale chenarului sunt circumscrise unui concept de origine arhaică ce vizează structura, organizarea lumii, corelarea tuturor celor existente într-un sistem numit *modelul lumii*, *imaginea lumii* (*imago mundi*). Potrivit acestui concept, argumentat în mai multe lucrări de către istoricul religiilor Mircea Eliade, orice obiect creat de colectivitate, este raportat la prototipul creat de divinitate, la Cosmos, pentru a căpăta durabilitate. În acest mod este inclus în sfera sacrului [8]. Apartenenţă la spaţialitate a covorului este evidentă prin forma lui. În sistemul de reprezentări specific spaţiului european formele pătrate şi dreptunghiulare trimit la simbolismul pământului [9].

Covoarele sunt alcătuite din câmp central şi chenar (*margine, privaz*, *guler, chenar*). Câmpul central constă din fond şi motive ornamentale ce se impun ca principale în compoziţia piesei. Numele de câmp, dat acestei părţi din ţesătură, nu este deloc întâmplător, ci confirmă, încă o dată, că în sistemul de reprezentări despre lume al societăţii tradiţionale această ţesătură în ansamblul ei ţine de simbolismul pământului.

În vechile scoarţe fondul câmpului central era deschis la culoare, deşi se întâlnesc exemplare reuşite şi cu fondul cafeniu-închis sau negru. Indiferent de nuanţa în care este conceput acest spaţiu artistic persistă în ele ideea de câmp, de pământ luat în posesie culturală de la natură.

Logica dispunerii ornamentelor şi a motivelor ornamentale în compoziţii, dar şi pe suprafeţele câmpului central şi pe cel al chenarului diferă. Pe câmpul central motivele, de la cele mai simple, stilizate, până la cele mai elaborate compoziţional, sunt organizate după anumite principii. Este destul de frecvent principiul desfăşurării unui motiv pe toată suprafaţa câmpului central şi în acest caz ritmicitatea, alternanţa şi simetria sunt susţinute de schimbarea culorii pe verticală sau pe orizontală a unui element ori a unui element din motiv. Este răspândită şi modalitatea organizării în registre verticale, după principiul omogenităţii elementelor, motivelor sau al combinării a două sau chiar trei motive într-un singur registru care se succed sau alternează, variind cromatic. Registrele, la rândul lor, alternează transversal pe câmpul central. S-au încercat analize şi interpretări destul de profunde ale ordonării motivelor în cadrul decorului unui covor valabile şi pentru creaţiile basarabene [10].

Chenarul, dar şi marginile, bordurile pun în valoare motivele câmpului central şi sporesc funcţiile acestora printr-o logică a izolării covorului de restul



Scoarţă, începutul sec. al XIX-lea. Nr. 9

spaţiului. Cel mai frecvent, motivele câmpului central sunt mai mari în comparaţie cu cele ale chenarului. Este şi firesc să fie aşa, deoarece aceste motive constituie esenţa mesajelor transmise prin covoare. Repertoriul motivelor, datorită vechimii, este unul consacrat, specific arealului românesc, având referinţe clare la fondul simbolurilor universale.

Stilistica covoarelor basarabene diferă şi de cea a covoarelor orientale, chiar dacă în unele exemplare se observă o anume apropiere între acestea. Vom generaliza că frumuseţea acestor motive, compoziţii şi decoruri, este o dovadă indirectă a creativităţii intense a geniului popular. Motivaţia acestei creativităţi este chiar modul de viaţă tradiţional văzut în raport cu mediul natural şi cu condiţiile istorice. Ambele contexte i-au servit societăţii tradiţionale, producătoare şi, în bună parte, beneficiară a acestor bunuri, atât ca sursă pentru motivele ornamenticii şi iconografiei covoarelor, cât şi pentru stilistica reprezentării acestora. Este cunoscut faptul că popoarele cu destin zbuciumat au produs o artă sublimă, care se deosebeşte clar de cea cu tentă naturalistă a popoarelor care au avut parte de condiţii pentru o viaţă mai liniştită.

Scoarţele basarabene din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, realizate după modele locale elevate, sunt deja bine cunoscute şi căutate în lume. Ele au început a pătrunde în ţările europene în secolul al XIX-lea, iar la începutul sec. XX cercetătorii semnalau marele lor exod în comparaţie cu puţinătatea celor care se produceau în mediul rural [11]. Deceniile care au urmat nu au fost favorabile fortificării tradiţiei şi nici instituţiile nu au conlucrat suficient la protejarea scoarţelor. În prezent, câteva grupuri de ţesătoare din Clişova Nouă şi Tabăra, raionul Orhei, contribuie la reactualizarea fondului tradiţional de scoarţe care se bucură de popularitate. Vechile scoarţe nu se mai găsesc atât de uşor în circuitul liber, prestigiul lor peste hotare este destul de mare şi prin stimularea producerii vechilor modele se încearcă a satisface cerinţele pieţei.



Scoarţă (fragment), motivul *Spicul.* Nr. 29723-42

În concluzie, ţinem să precizăm că scoarţa, asemeni oricărui alt fapt cultural de mare vechime, a fost circumscrisă în permanenţă criteriilor cosmice, religioase, sociale, etice, estetice ale comunităţii. Motivele ornamentale dominante, care au dat caracter şi expresivitate acestui gen de artă, dar şi stilistica încorporării lor în compoziţii şi în ansamblul decorativ al întregului, sunt o dovadă că tind să reprezinte universul (cosmosul, natura, societatea), percepute şi codificate în semne cunoscute de întreaga comunitate. Mai mult chiar, graţie limbajului simbolic de mare capacitate reprezentativă cu care au operat ţesătoarele, covoarele asigură o comunicare între diferite generaţii peste secole.

Tradiţia acestor covoare s-a constituit atât de distinct în urma perfecţionării proprietăţilor materiei prime, a coloranţilor, a dezvoltării principiilor artistice de organizare a decorului, dar şi a schimburilor culturale produse în interiorul comunităţilor



Scoarţă, sec. al XIX-lea. Nr. 29723-42

între cei bogaţi şi cei săraci, între cei care deţineau bunurile şi între cei care le produceau. Această moştenire se datorează conlucrării întregii societăţi.

Secole la rând motivele ornamentale ale ţesăturilor au servit ca nişte letopiseţe pentru a transmite mesaje benefice în limbaj plastic. Iată de ce astăzi, ca şi altădată, covoarele înseamnă mult mai mult decât obiecte textile de împodobit interiorul locuinţei. Prin intermediul ţesutului firelor de lână meşteriţele au concentrat informaţie istorică, artistică, socială, prezentând-o într-un limbaj artistic înţeles de toţi membrii comunităţii tradiţionale. Sigur, au încercat să adere la aceste valori şi toţi acei care le-au remarcat în diverse contexte. Cu ajutorul vechilor imagini şi acum, după veacuri bune, se încearcă a menţine această comunicare, ea fiind foarte necesară şi pentru omul contemporan.

Note şi referinţe bibliografice

1. Fişa de candidat împreună cu filmul documentar şi cu cele 10 fotografii necesare completării dosarului de candidat vor fi depuse la Biroul UNESCO de la Paris până în luna martie 2015.

2. În anul 1902, la Odesa a fost editat un album de covoare, avându-l ca autor pe V. Arbuzov, care pune piatra de temelie privind considerarea acestui domeniu; în anul 1912 a apărut Albumul ornamentelor covoarelor moldoveneşti, desenator G. Roemmer şi autor al textului introductiv P. Gore, care include imaginile a 25 de covoare, de mare valoare artistică; Гоберман Д. Н., Молдавские ковры, Кишинев, 1959; Idem, Ковры Молдавии, 1960, scrutează caracteristicile artistice ale artei covorului; V. Zelenciuc, Elena Postolachi, Covorul moldovenesc, Chişinău, Editura Timpul, 1990, elucidează valorile domeniului din perspectivă etnografică; Постолаки Е. А. Молдавское народное ткачество XIX- нач. XX в, Кишинев, Штиинца, 1987, accentuează valorile tehnice ale ţesutului, analizându-le în relaţie cu cele artistice; De la fibră – la covor (Dr. Georgeta Stoica, dr. Elena Postolache – coordonatori), Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1998, o primă sinteză a tradiţiei covoarelor văzută în spaţiul cultural românesc; Dr. Georgeta Stoica. Colecţia de covoare din Moldova (Collection of carpets from Moldova), f. l., f. a., include în circuit bogata colecţie de covoare din Moldova, între care sunt şi 130 din Basarabia.

3. Dunăre N. Ornamentica tradiţională comparată, Editura Meridiane, Bucureşti, 1979, p. 27-139. A contribuit mult la sistematizarea şi valorizarea acestui fond D. Goberman prin lucrările citate mai sus.

4. Dicţionarul explicativ ilustrat al limbii române, Editura Arc, Editura Gunivas, Chişinău, 2007 – P. 1749.

5. Varvara Buzilă. Covoare basarabene. Din patrimoniul Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Republica Moldova / Bessarabian carpets. The Nationa Museum of Ethnography and Natural History of the Republic of Moldova, Editura Institutului Cultural Român. Bucureşti, 2013, p. 21-33.

6. Zina Şofransky. Coloranţii vegetali în arta tradiţională. Chişinău, 2006, p.12-38.

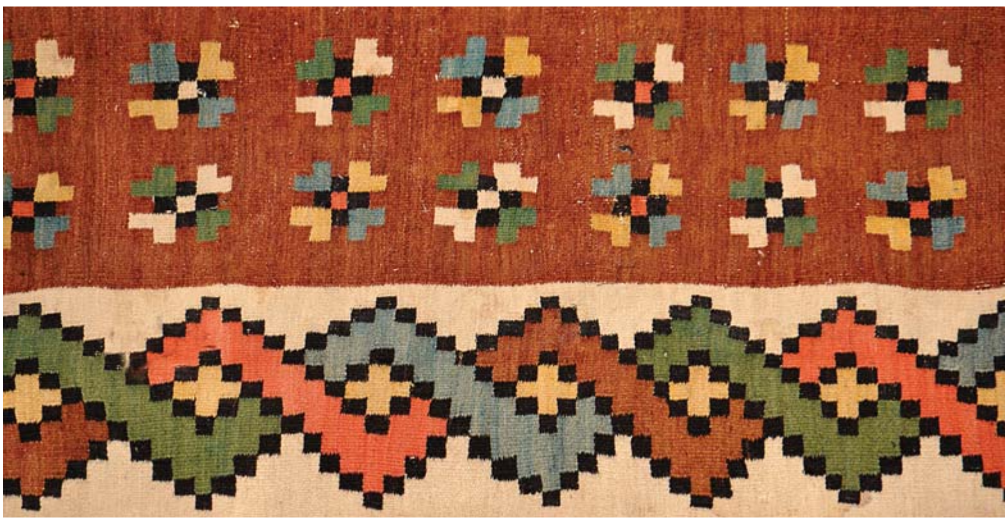
7. Petrescu P. Motive decorative celebre. Editura Meridiane, Bucureşti, 1971.

8. Eliade M. Meşterul Manole. Iaşi, 1992, p. 68.

9. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. Dicţionar de simboluri, vol. 3. Editura Artemis, Bucureşti, 1995, p. 50.

10. Magdalena Vatamaniuc. Teoria grupurilor în clasificarea scoarţelor. În Studii şi cercetări de istorie a artei. Seria artă plastică, t. 22. Bucureşti, 1975. p.167-184. Nicolae Dunăre, Op. cit.

11. Formulează această problemă P. Gore în textul introductiv la Albumul ornamentelor covoarelor moldoveneşti, citat mai sus.



Păretar (fragment), începutul sec. al XIX-lea. Nr. 3

LA 75 DE ANI DE LA SEMNAREA PACTULUI RIBBENTROP-MOLOTOV (23 AUGUST 1939)

Dr., conf. ***Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC***
Institutul de Istorie al AŞM

Au trecut 75 de ani de la semnarea la Moscova a pactului de neagresiune între Uniunea Sovietică şi Germania (23 august 1939), definit de istorici ca „act de brigandaj al secolului” [1]. Pactul de neagresiune din 23 august 1939 poartă denumirea de pactul Ribbentrop-Molotov, după semnatarii documentului, ministrul de Externe al Germaniei şi omologul său sovietic – Ioachim von Ribbentrop şi Veaceslav Molotov.

Semnat în noaptea de 24 august 1939, în prezenţa lui Stalin, părea, la prima vedere, prin partea sa făcută publică, un tratat de neagresiune specific timpului şi situaţiei. Însoţit de un Protocol adiţional secret, prin care Germania şi URSS delimitau sferele de influenţă în Europa, de la Marea Baltică la Marea Neagră, aceste documente au afectat într-o măsură decisivă situaţia Europei de Est, creând României o problemă de o gravitate fără precedent. Pentru teritoriul pruto-nistrean consecinţele Pactului au condus la operaţiile militare ale URSS din 28 iunie-3 iulie 1940, precum şi la anexarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord la Uniunea Sovietică.

Pactul Ribbentrop-Molotov a influenţat profund cursul istoriei europene şi a celei mondiale a secolului al XX-lea. Protocolul adiţional secret a fost blamat de către comunitatea internaţională. După căderea zidului Berlinului, istoriografia internaţională şi cea naţională au pus definitiv punctul pe „i” în abordarea evenimentelor din 1940, derulate în spaţiul pruto-transnistrean, condamnând pactul Ribbentrop-Molotov, mai cu seamă pentru rapturile teritoriale din Europa de Est. Acestui tratat şi consecinţelor sale i-au fost dedicate numeroase studii, prin care s-a încercat investigarea atât a documentului semnat de două mari puteri aparent antagoniste din punct de vedere ideologic, cât şi a implicaţiilor de scurtă şi de lungă durată în geopolitica internaţională [2].

Pactul Ribbentrop-Molotov a fost condamnat inclusiv de istoricii şi societatea din Republica Moldova prin lucrările Conferinţei Internaţionale „Pactul Molotov-Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia” care a avut loc la Chişinău, în zilele de 26-28 iunie 1991, organizată de prezidiul Parlamentului Republici Moldova, în cadrul căreia şi-au expus punctele de vedere savanţi din 17 state ale lumii. Raportul de bază la conferinţă a fost prezentat de către profesorul universitar Alexandru Moşanu, pe atunci preşedinte al Parlamentului. Domnia sa a arătat că la 28 iunie 1940 URSS a ocupat prin forţa armelor Basarabia şi Bucovina de Nord contrar voinţei populaţiei acestor ţinuturi. Anexarea teritoriilor româneşti a fost urmată de o acţiune la fel de dramatică – dezmembrarea Basarabiei şi încorporarea judeţelor Hotin, Cetatea Albă şi Ismail în cadrul URSS, apoi a Ucrainei [3]. De menţionat în mod special că la baza textului Declaraţiei de Independenţă a Republicii Moldova a stat condamnarea pactului şi a Protocolului adiţional secret.



Il Patto Ribbentrop-Molotov l'Italia e l'Europa (1939-1941). Atti del convegno (Roma, 31 maggio – 1 giugno 2012), a cura di Alberto Basciani, Antonio Macchia, Valentine Sommella. Roma: Aracne, 2013. 450 p.

După circa 20 de ani, diverse aspecte au fost analizate de către renumiţi savanţi din mai multe ţări, specialişti în problemă, la Conferinţa Internaţională desfăşurată în mai-iunie 2012 la Roma. Materialele ei au alcătuit volumul *Il Patto Ribbentrop-Molotov l'Italia e l'Europa (1939-1941). Atti del convegno (Roma, 31 maggio – 1 giugno 2012)*, semnat de Alberto Basciani, Antonio Macchia, Valentine Sommella. După cum anunţă în prefaţă responsabilii ediţiei: „Chiar dacă până în prezent a fost publicat un număr impunător de studii şi materiale, totuşi, se simte exigenţa de a adânci cercetările chestiunii în cauză, care, respectând nucleul substanţial al pactului, în realitate, în evoluţia lor politică şi diplomatică au dat formă şi substanţă consecinţelor acestuia”. Într-adevăr, acordul sovieto-nazist din august 1939 nu poate fi înţeles pe deplin dacă nu va fi supus unei riguroase analize, în special prin prisma consecinţelor sale.

Volumul cuprinde: o *Prefaţă* semnată de cei care au îngrijit ediţia; o pertinentă și profundă analiză în *Introducere,* semnată de istoricul Luigi Vittorio Ferraris; 23 de studii şi cercetări ştiinţifice semnate de istorici cu renume din Italia, Franţa, Polonia, România, Finlanda, Lituania; o *Informaţie generală* despre autori şi un *Indice de nume*. Necesitatea publicării studiilor la tema pactului, după cum se anunţă în *Prefaţă*, mai este dictată şi de faptul că: „Evocând evenimentele care au avut loc cu circa 7 decenii în urmă, cu atât mai mult apare necesitatea de a studia în profunzime relaţiile dintre o Germanie devenită din nou lider într-o Europă comună şi o Rusie încă imperială, dar necesară Europei, deşi depăşită de diverse probleme: teritoriale, demografice şi economice". Istoricii italieni încearcă să interpreteze poziţia Italiei dintr-un punct de vedere diferit de cel al istoriografiei precedente. Studiile inserate în volum insistă franc în faţa întregii Europe nu doar asupra profilurilor diplomatice ţesute în jurul acelui istoric tratat şi al Protocolului său adiţional secret, care a lăsat o rană sângerândă în carnea vie a unor popoare din Europa, victime ale acelui pact, dar şi asupra multor alte chestiuni de o actualitate importantă. Cercetările efectuate şi evocate în volum conduc spre o relevare amară referitoare la incapacitatea politicului de a prevedea efectele propriilor acţiuni pentru a evita catastrofa. Concluziile multor investigații se prezintă sub forma unor delicate avertismente ce ţin de viitorul Europei.

Volumul este deschis prin studiul reputatului contemporaneist Eugenio di Rienza, profesor la Universitatea „La Sapienza" din Roma: *Il patto Molotov-Ribbentrop, 1939-1941. Una rilettura geopolitica (Pactul Molotov-Ribbentrop, 1939-1941. O reinterpretare geopolitică).* Autorul subliniază faptul că semnatarii tratatului doreau să prefigureze o nouă hartă geopolitică a Europei, situaţie care a fost predestinată să dureze mai puţin de doi ani. Semnarea Pactului, chiar dacă pe moment a adus satisfacţie părţilor, a anunţat din start că obiectivul lui Hitler nu putea fi frânat printr-un simplu tratat. Nu era credibil că ar fi fost posibilă existenţa unui duet ruso-german în contextul unei noi geopolitici continentale euro-asiatice sau o altă ordine mondială fondată pe o atracţie echivocă a asociaţilor total opuşi cu anumite similitudini perverse din punct de vedere ideologic (chiar cu înclinaţii preluate din fascismul italian). Istoricul, în temeiul unui şir de documente, dar şi al unei minuţioase cercetări sincronico-diacronice a evenimentelor, încearcă să clarifice planurile lui Hitler din acea perioadă până când Germania şi-a conservat speranţa de a fi putut neutraliza Marea Britanie printr-o „pace de compromis".

Emilio Gin, cercetător la Universitatea din Salerno, specialist în problematica Italiei fasciste, prin studiul *Il patto Molotov-Ribbentrop, l'Italia e il Giaponne (pactul Molotov-Ribbentrop, Italia şi Japonia)* reliefează slăbiciunea politicii externe fasciste care a fost confruntata în mod traumatic de un tratat ce deschidea noi viziuni asupra intenţiilor germanilor, până la a vorbi despre o trădare faţă de aliatul italian. Bun cunoscător al arhivelor diplomatice externe ale Italiei, Gin aduce în discuţie, în baza rapoartelor consulare, o analiza a diplomaţiei totalitare.

Relaţiile dintre URSS şi Germania în perioada 1939-1941 au fost prezentate de către istoricul Ettore Cinella, conferenţiar la Universitatea din Pisa, în raportul *La cinica alleanza. I rapporti tra URSS e Germania nel 1939-1941 (Cinica alianţă. Relaţiile dintre URSS şi Germania 1939-1941).* Specialist în istoria Rusiei Sovietice, autorul, în demersul său, analizează similitudinile psihologice ale lui Stalin şi Hitler, subliniind una dintre diferenţele marilor titani totalitari: primul se concentra asupra construcţiei unui sistem social bazat pe ideea egalităţii dintre oamenii noi, jucând fără scrupule în politica externă pe mai multe fronturi (prin realismul lui Litvinov), celălalt delirând în chestiunea predominării absurde a unei rase considerate alese. Angelantonio Rosato aduce în discuţie mai multe chestiuni în studiul *Le relazioni dell'Italia fascista con l'Unione Sovietica dal 1939 al 1941 alla luce dei Documenti diplomatici italiani (Relaţiile dintre Italia fascistă cu Uniunea Sovietică din 1939 până în 1941 în lumina documentelor diplomatice italiene).* Analizând documentele diplomatice, contestă politica promovată de URSS în 1940 arătând că aceasta a fost influenţată de câţiva factori. Autorul prezintă mai multe argumente, dar în paralel critică dur diplomaţia italiană, care a intervenit în conjunctura politică a epocii prin acţiuni aproape singulare, încadrate în superficialitate şi slăbiciune.

Valentina Somella, cercetător ştiinţific la Universitatea din Perugia, aduce în discuţie relaţiile dintre Italia şi Irlanda în contextul pactului Ribbentrop-Molotov din perspectiva a două „neutralităţi" (*Italy, Ireland and the Ribbentrop-Molotov Pact. The perspective of two „neutrals"*), subliniind orientarea dăunătoare a Irlandei în politica sa de neutralitate. Rolul Partidului Comunist Francez, al relaţiilor dintre Franţa şi Italia, precum şi alte aspecte ale „diplomaţiei de după culise" în perioada 1939-1941, este prezentată de către Stéphane Courtois, cercetător principal la CNRS Paris, specialist în istoria Internaţionalei comuniste şi a Partidului Comunist Francez (PCF). Autorul analizează în

studiul *Les pactes Molotov-Ribbentrop et le PCF. Dissolution, trahison, collaboration, désillusions août 1939 - juin 1941 (Pactul Molotov-Ribbentrop şi PCF. Dizolvare, trădare, colaborare, deziluzie. August 1939 - iunie 1941)* mai multe aspecte, inclusiv lipsa unei viziuni politice în acea perioadă, începând cu Franţa şi terminând cu multe alte ţări care se angajaseră anterior să se apere reciproc prin semnarea unor tratate de apărare şi asistenţă.

Aspectul cel mai tragic al consecinţelor Pactului – războiul şi omorurile în masă – a fost invocat în cercetările sale de către Alessandro Vitale de la Universitatea de Studii din Milano. Studiul *Protocolli segreti e „democidio": i due volti di un patto, specchio del Novecento (Protocoalele secrete şi „crimele umane": cele două feţe ale unui pact, o oglindă a secolului al XX-lea)* abordează pactul ca pe o oglindă a ororilor unui secol oribil, aducând în discuţie acţiunile atât ale NKVD-ului sovietic, cât şi ale Gestapo-ului nazist. Marek Kornat, cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe din Polonia, aduce în discuţie chestiunea Poloniei şi a Uniunii Sovietice în perioada (septembrie 1938-septembrie 1939). Relaţia dintre Polonia şi cel de-al Treilea Reich este interpretată într-o inedită manieră, prin prisma unor noi documente, de Sandra Cavallucii, de la Universitatea din Florenţa, în studiul întitulat *La Polonia e il Terzo Reich (Polonia şi al Treilea Reich),* care subliniază faptul că situaţia Poloniei era de o aşa natură încât ea nu avea altă alegere decât să se supună unei Germanii naziste sau unei Rusii sovietice. Orice tentativă de creare a unui echilibru între cele două forţe era practic imposibilă.

Irena Vaišvilaité, ambasadorul Lituaniei la Înaltul Scaun de la Roma, prezintă situaţia şi aportul reprezentanţei diplomatice a Republicii Lituania la Roma în perioada iulie-august 1940. Autoarea subliniază faptul că Lituania, printr-un brutal ultimatum, a fost anexată de către URSS la 15 iunie 1940, iar RSS Lituaniană a fost creată oficial de către Moscova la 3 octombrie 1940. Guvernul refugiat a avut posibilitate să desfăşoare o activitate politică la Roma, în perioada iulie-august 1940. Rezultatele au fost mici, însă studierea arhivelor diplomatice de la Roma deschid multe paranteze în chestiunile legate de acea zbuciumată perioadă pentru ţările Baltice [4]. Situaţia Finlandei este prezentată de către Pirkko Kanervo, de la Universitatea din Turku, iar chestiunea Italiei şi a Finlandei în faţa pactului Ribbentrop-Molotov este reliefată de către Massimo Longo Adorno, de la Universitatea din Messina, ambii având puncte de tangenţă în interpretarea faptului că în comparaţie cu Polonia, Finlanda avuse un avantaj geopolitic şi curajul său îndărătnic trebuie recunoscut cu admiraţie. Un curaj plătit scump, dar nu până la distrugere, deoarece „în arhitectura geopolitică europeană Finlanda nu purta vina unei poziţii centrale".

Situaţia Balcanilor a fost examinată în plan general de către Giuliano Caroli, profesor la Universitatea „Niccolò Cusano" din Roma, în studiul *L'Italia nei Balcani dopo il patto russo-tedesco. Contraddizioni e impotenza nei rapporti tra Roma e Bucarest* (*Italia în Balcani după pactul ruso-german. Contradicţii şi imposibilităţi în relaţiile dintre Roma şi Bucureşti*), cu accente pe chestiunea relaţiilor dintre Roma şi Bucureşti. Istoricul analizează minuţios politica Italiei, dar şi cea a Germaniei în Balcani, evidenţiind faptul că Berlinul nu era interesat într-o paritate cu Roma deoarece punea accent pe propriile obiective de dominare în acest spaţiu geopolitic.

Ideea este continuată prin studiul lui Alberto Basciani, cercetător ştiinţific la Universitatea Roma TRE, care pune în discuţie problema *României în cadrul pactului Molotov-Ribbentrop* şi care subliniază că ţara a plătit enorm aplicarea acordului. În opinia autorului, consecinţele acelui pact nu au venit pe neaşteptate. Cu toate măsurile de securitate preluate prin abilitatea diplomaţilor români din perioada interbelică: Mica Alianţă, Alianţa Balcanică ş.a. planurile nemţilor erau prea mari faţă de România, care reprezenta cheile pentru controlul celei mai mari părţi a bazinului meridional al Dunării, dar mai mult decât atât: semnifica accesul la cele mai bogate resurse naturale ale întreg spaţiului sud-est european, începând cu preţioşii ţiţei petrolieri extraşi din câmpiile petroliere ale Munteniei. În urma puternicilor presiuni, România a fost obligată să încheie în martie 1939 un tratat economic cu Germania, prin care devenea subordonată Reich-ului din punct de vedere economic. În contextul chestiunii României şi a relaţiilor Bucureşti-Roma, Bucureşti-Berlin, Bucureşti-Moscova, autorul analizează şi chestiunea Basarabiei, intrată în componenţa României Mari în anul 1918, dar neuitată de Moscova şi cominternişti. După cum remarcă autorul, „puţine sunt regiuni în Europa cum ar fi acea provincie românească încadrată între râurile Prut şi Nistru în care violenţa şi insecuritatea au constituit un lanţ neîntrerupt între primul şi al doilea război mondial".

În ciuda promisiunilor Franţei şi a Marii Britanii de a menţine independenţa României, integritatea ei însă nu a putut fi menţinută, România pierzând Basarabia, Bucovina de Nord, apoi Transilvania de Nord cu ţinutul Herţa şi Dobrogea meridională (Cadrilaterul). Cum au fost elucidate evenimentele pactului în presa română a timpului, care au fost reacţiile, cum erau interpretate evenimentele din

punctul de vedere al spectrului politic (fie şi voalat în acele timpuri), sunt descrise de către Emanuela Costantini, cercetător ştiinţific la Universitatea din Perugia în studiul *La stampa rumena e il pato Ribbentropp-Molotov* (*Presa română şi Pactul Ribbentrop-Molotov*), care răscoleşte şi dezvăluie dedesubturile reflecţiilor personalităţilor relevante ale timpului: Stelian Popescu în *Universul*, Pamfil Şeicariu în *Curentul*, Nae Ionescu în *Cuvântul* sau Nichifor Crainic în *Gândirea* ş. a.

Încheie seria de cercetări dedicate subiectului României în cadrul pactului sovieto-nazist studiul *La questione romena preliminare della guerra all'est* (*Chestiunea românească preliminarie a războiului în Est*) semnat de Davide Zaffi, specialist în istoria Europei de Est. Bun cunoscător al istoriografiei româneşti şi a celei ruse, dar şi al arhivelor şi memoriilor diplomaţilor timpului (îndeosebi a scrierilor lui G. Gafencu), autorul, tributar personalităţii şi gândirii strategice a marelui diplomat român, reevaluează, prin prisma observatorului străin, adevărurile anunţate de Gafencu mult înainte de semnarea pactului, adevăruri crude, unele valabile şi astăzi, redescoperind în marele diplomat un excelent observator şi analist al politicii externe. Studiul captivează prin prezentarea obiectivă a opiniilor marilor diplomaţi ai timpului, ceea ce permite reconstituirea adecvată a situaţiei istoriografice dezbătute. Reflecţiile autorului, trecute prin prisma jurnalelor iluştrilor diplomaţi ai interbelicului, reliefează ideea conform căreia germanii şi sovieticii au măsurat viabilitatea acordului semnat între ei tocmai pe teritoriul României. Astfel, istoricul întrevede în cazul de faţă martirajul României, semnalând faptul că „dacă consecinţele pactului nu s-ar fi răsfrânt asupra României, probabil, ar fi putut suferi mult mai multe naţiuni".

Încheie volumul câteva alte cercetări referitoare la unele subiecte ce evocă rolul Bisericii Catolice în general şi al Sfântului Scaun în faţa dictaturii (Antonio Macchia, Stefano Caprio). Federico Argentieri de la John Cabot University întregeşte volumul printr-un studiu de analiză istoriografică, care la prima vedere ar părea o incursiune minuţioasă în istoriografia internaţională a chestiunii pactului Ribbentrop-Molotov, *de facto* însă este mai mult o reflecţie focalizată asupra moştenirii a patru autori, fiecare dintre ei purtând o importantă valoare simbolică: Angelo Tasca, unul dintre fondatorii PC al Italiei în anii 1921; Margarete Buber-Neumann, o persoană comodă Europei de după război, care a analizat sistemele concentraţioniste atât a URSS-ului lui Stalin, cât şi a Germaniei lui Hitler; Mario Toscano, lovit de legile rasiale ale lui Mussolini, devenit prin excelenţă un bun istoric al diplomaticii; Gustaw Herling, stabilit în Italia în perioada războiului rece după ce a cunoscut Gulagul sovietic. Toate patru personalităţi au avut tangenţă cu ambele regimuri. Buni cunoscători ai sistemului, au reliefat momente interesante pentru specialiştii în tematica regimurilor totalitare.

În întreg ansamblul lucrării ideile şi argumentele lansate de autori se prezintă ca materiale valoroase pentru istoriografia naţională şi cea internaţională. Toate studiile suscită curiozitate şi vor fi solicitate nu doar de specialişti în domeniul istoriei, în materie de istorie a relaţiilor internaţionale, ştiinţelor politice etc., ci şi de toţi cei interesaţi.

O mare parte a autorilor întrevăd tragica iresponsabilitate a marilor puteri, inclusiv a Italiei, în august 1939. Cu toate acestea, prin varietatea subiectelor abordate, volumul se prezintă în calitatea unei surse de excepţie şi prin concluziile pertinente care ar ajuta clasele politice actuale să nu mai repete greşelile trecutului. Un cadru mai amplu şi profund ar fi conferit acestui volum participarea istoriografiei ruse şi mai activ a celei româneşti atât în dezbaterile conferinţei cât şi înserarea opiniilor lor în formatul volumului tipărit.

Note

1. Conform presei franceze a timpului tratatul a fost calificat într-o formulă inspirată ca „Termopilele civilizaţiei europene".

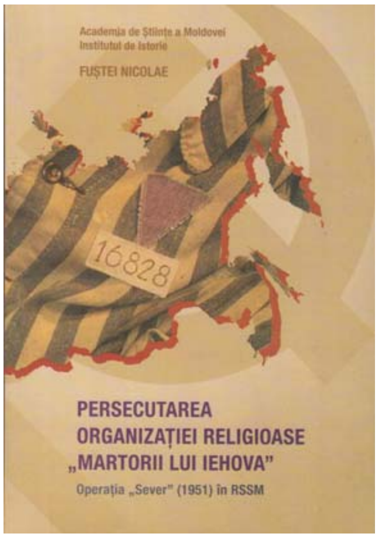
2. Printre primele documente şi studii publicate la temă, în spaţiul sovietic, sunt cele ale istoricilor lituanieni: TSRS-VOKIETIJA 1939-1941. TSRS ir Vokietijos santzkių dokumentinė medžiaga 1939 m. rugsėjo – 1941 m. birželio mėn. СССР-Германия 1939-1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. Vilnius, „Mokslas", 1989.

3. A se vedea Gh. Cogocaru. Mesajul ştiinţific şi politic al Conferinţei Internaţionale „Pactul Molotov-Ribbentrop şi consecinţele lui pentru Basarabia". (Chişinău, 26-28 iunie 1991). În: Destin Românesc, Chişinău-Bucureşti, nr. 3, 2001, p.142.

4. De menţionat următorul fapt: conform documentelor germane publicate, la 23 august 1939 în sfera de influenţă a URSS trebuiau să intre teritoriul de Est al Poloniei, Finlanda, Estonia şi Letonia, iar Lituania făcea parte din sfera de influenţă germană. În Protocolul adiţional secret se stipula însă că Lituania, totuşi, trece în sfera de influenţă sovietică în schimbul unor teritorii din cadrul Poloniei. Ceea ce mai rămăsese Germaniei din Lituania a fost mai târziu cumpărat de URSS în dolari, aur şi metale colorate.

COMUNISMUL CA SINONIM AL ANTICREŞTINISMULUI

Dr. hab. ***Nicolae ENCIU***
Institutul de Istorie al AŞM



Nicolae Fuştei. *Persecutarea organizației religioase „Martorii lui Iehova". Operația „Sever" (1951) în RSSM*. Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie, Cuvântul-ABC, Chişinău, 2013, 260 p.

Instaurat prin forţa armelor în 1940 pe durata unei bune jumătăţi de secol, regimul comunist de tip sovietic s-a impus şi s-a menţinut, inclusiv în fosta RSS Moldovenească, printr-un monopol strict în toate domeniile: politic, economic, social, cultural, religios. Mai ales în domeniul religios, atitudinea intransigent-duşmănoasă a puterii sovietice faţă de creştinism nu a fost un fenomen incidental, ci chiar esenţa concepţiei şi filosofiei marxist-leniniste. În accepţia exegeţilor fenomenului respectiv, regimul comunist constituie sinonimul etatismului absolut; statul în cadrul acestuia este totalitar, impunând o unitate forţată a gândirii. În calitatea sa de „religie" totalitară şi materialistă, comunismul este în mod fanatic ostil oricărei religii tradiţionale şi, în special, celei creştine. Aceasta deoarece comunismul însuşi pretinde a fi o credinţă, menită să înlocuiască creştinismul; el pretinde a satisface cerinţele religioase ale sufletului uman, oferindu-i un sens vieţii [1].

Aşa cum în perioada sovietică s-a aplicat un plan riguros de „educare ateistă" a întregii populaţii, recurgându-se nu numai la încălcarea flagrantă a dreptului universal la libertatea conştiinţei şi demolarea bisericilor şi mănăstirilor, ci şi la deportări masive de populaţie pe motive de apartenenţă religioasă, a fost, într-un fel, firesc ca relaţia dintre statul ateist şi Biserica creştină, la fel şi adevărata dramă a clerului şi credincioşilor în anii regimului totalitar comunist să fi rămas în afara preocupărilor istoricilor de profesie. Abia din 1991, în condiţiile unui acces progresiv al istoricilor la cele mai importante arhive din Chişinău, anterior interzise cercetării, – depozitul special al Serviciului de Informaţii şi Securitate (fostul KGB al RSS Moldoveneşti), depozitul special al Ministerului Afacerilor Interne, fondurile păstrate în Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova etc., – s-a reuşit reconstituirea unor pagini puţin sau chiar deloc cunoscute despre aplicarea în practică a preceptelor teoriei marxist-leniniste faţă de religie şi Biserică, despre deportările masive de populaţie nu numai conform criteriului apartenenţei de clasă sau naţională, ci şi pe motive religioase.

În cadrul eforturilor notabile depuse pe această direcţie se înscrie şi recenta lucrare a cercetătorului ştiinţific coordonator la Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, doctorului în teologie şi în ştiinţe istorice Nicolae Fuştei. Pornind de la constatarea trezirii interesului faţă de fenomenul religios, în general, şi faţă de confesiunile şi grupurile religioase pe nedrept declarate ilegale, antistatale, antisociale şi contrarevoluţionare, în special, studiul a urmărit să ilustreze politica puterii sovietice faţă de diversele confesiuni şi grupuri religioase în baza descrierii modului de desfăşurare a celei mai ample deportări pe motiv de principiu confesional din 1 aprilie 1951, – a operaţiunii cu denumirea cifrată „Sever" („Nord"), care a vizat exclusiv membrii confesiunii „Martorii lui Iehova" [2].

Cartea dr. Nicolae Fuştei, constituind o abordare multidimensională a problemei, nu se limitează la elucidarea relaţiilor dintre statul sovietic şi „Martorii lui Iehova" în perioada postbelică. Studiul se referă pe larg la istoria apariţiei organizaţiei „Martorii lui Iehova" şi răspândirea acesteia pe mapamond, la persecutarea membrilor organizaţiei în unele ţări din lumea contemporană, la motivele doctrinare pentru persecutarea acestei organizaţii. Sunt invocate noi date documentare privind desfăşurarea operaţiunii „Sever" în RSS Moldovenească, prezentându-se şi o listă – cea mai completă la ora actuală – a persoanelor deportate la 1 aprilie 1951 de pe teritoriul RSSM.

Aşa cum afirmă autorul, urmărind să contribuie la reducerea substanţială a numărului credincioşilor, deja în perioada aprilie 1944-mai 1946, KGB-ul din RSSM lichidase 17 organizaţii şi grupuri religioase, arestând şi 71 de persoane pe aceleaşi motive. Însă lovitura decisivă a fost aplicată, deloc întâmplător, abia la începutul anului 1951.

Astfel, între 30 martie şi 2 aprilie 1951, la scurt timp de la înglobarea cvasitotală a gospodăriilor ţărăneşti individuale în colhozurile de tip sovietic, la Chişinău şi-a ţinut lucrările congresul III al partidului comunist bolşevic al Moldovei, prezidat de proaspătul trimis al CC al PC(b) din URSS pe post de prim-secretar de partid, Leonid I. Brejnev (1906-1982). Cu puţin timp înaintea sosirii sale, la 15 februarie 1951, V. Abakumov, ministrul securităţii statului al URSS (MGB), într-un memoriu secret adresat lui I.V. Stalin, a considerat drept necesară deportarea din RSS Moldovenească a 1 675 de persoane, sau 670 de familii, membri ai organizaţiei „Martorii lui Iehova". La 3 martie, Consiliul de Miniştri al URSS a adoptat hotărârea, iar la 5 martie 1951, Ministerul Securităţii Statului al Uniunii Sovietice a emis ordinul nr. 00193 privind deportarea din RSS Moldovenească a 700 de familii, membri ai organizaţiei „Martorii lui Iehova", cu un număr total de 2 480 de persoane. Familiile arestate urmau a fi strămutate în regiunile Tomsk şi Irkutsk, pe veci. Hotărârea strict secretă a Consiliului de Miniştri al URSS Nr. 667-339cc din 3 martie 1951 stipula următoarele:

„1. Se acceptă propunerea Ministerului Securităţii de Stat cu privire la deportarea membrilor sectei ilegale antisovietice a iehoviştilor şi membrilor familiilor lor de pe teritoriul regiunilor de Vest ale Ucrainei şi Bielorusiei, din Moldova, Letonia, Lituania şi Estonia.

Ministerul Securităţii de Stat al URSS (Abakumov) să efectueze deportarea în regiunile Irkutsk şi Tomsk la sfârşitul lunii martie 1951, în conformitate cu hotărârea Consfătuirii speciale de pe lângă Ministerul Securităţii de Stat al URSS, fără drept de întoarcere la baştină.

2. A extinde asupra deportaţilor prevederile Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 26 noiembrie 1948 „Cu privire la răspunderea penală pentru evadarea din localităţile de aşezare forţată a persoanelor deportate în regiunile îndepărtate ale Uniunii Sovietice în perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei" [3].

Referitor la averea deportaţilor, era prevăzut să li se permită să ia obiecte personale şi de uz casnic (haine, veselă, instrumente şi inventar agricol) şi o rezervă de produse alimentare cu o greutate de până la 1 500 kg pentru o familie. Restul averii urma a fi confiscat şi transmis autorităţilor locale.

După cum atestă documentele de arhivă recent publicate, opinia lui V. Abakumov a fost susţinută activ de noul secretar al CC al PC(b) din Moldova, care însă nu a găsit de cuviinţă să informeze şi delegaţii congresului în privinţa intenţiilor criminale ale regimului. Dimpotrivă, în raportul prezentat, noile realităţi ale satului şi agriculturii Moldovei sovietice au fost descrise în culori optimiste, afirmându-se că „biruinţa orânduirii colhoznice a însemnat o transformare revoluţionară a satului, a eliberat pentru totdeauna ţărănimea de exploatarea chiaburilor, a creat posibilităţi, practic, nelimitate pentru dezvoltarea tuturor ramurilor agriculturii şi sporirea prelucrării pământului". În aşa mod, concluziona Brejnev, repetând întocmai cuvintele lui I.V. Stalin, în faţa ţărănimii colhoznice din Moldova s-au deschis perspectivele „unei vieţi îmbelşugate, culturale şi fericite" [4].

Realităţile postbelice ale Moldovei sovietice erau însă de o cu totul altă natură decât cele zugrăvite de propaganda oficială, iar viaţa colhoznicilor nu se arăta a fi nici îmbelşugată, nici „culturală" şi nici, cu atât mai puţin, veselă. Aceasta deoarece, cu doar puţin timp în urmă, ţinutul dintre Prut şi Nistru trecuse printr-o foamete fără precedent în întreaga sa istorie, precum şi prin câteva valuri de deportări masive de populaţie către regiunile nordice ale URSS.

Faptul că ţărănimea colhoznică din Moldova sovietică nu putea spera nici în continuare la „un trai îmbelşugat, cultural şi fericit" l-a confirmat chiar L. Brejnev, în acelaşi raport la congresul III al PC(b) M, avertizând că „în satele republicii s-au activizat (iarăşi! – N.n.) forţele chiabureşti-naţionaliste" [5]. Este de menţionat că intenţia primei persoane din ierarhia republicană de partid de a lupta în continuare împotriva „elementelor chiabureşti-naţionaliste" era făcută publică, după ce satul basarabean fusese deja decapitat de elementele cu un pronunţat spirit întreprinzător şi transferat „pe baze socialiste".

De data aceasta, mânia Kremlinului a fost provocată de câteva secte religioase – inochentiştii, adventiştii şi, mai ales, iehoviştii, – care refuzau ostentativ să accepte noile realităţi sovietice. Agenţii securităţii relatau, în această privinţă, că membrii respectivelor grupuri religioase „convoacă adunări cu caracter antisovietic, răspândesc zvonuri antisovietice, contracarează măsurile puterii sovietice la sat, educă tineretul în spirit antisovietic". Cea mai gravă crimă, aşa cum afirmau şefii Ministerului Securităţii din RSSM, era „tendinţa clericilor de a organiza o muncă duşmănoasă în scopul menţinerii, prin intermediul bisericii, a influenţei româneşti asupra populaţiei religioase şi educării unei atitudini negative faţă de orânduirea sovietică" [6].

O sinteză a motivelor care i-au adus pe adepţii „Martorilor lui Iehova" în atenţia specială a organelor de represiune este oferită de următoarea notă a Securităţii: „Pornind de la considerentul că Statul

este principalul lor duşman, iehoviştii desfăşoară o propagandă acerbă, instigând la nerespectarea legilor, la refuzul satisfacerii stagiului militar, îndeamnă să nu se citească altă literatură decât cea iehovistă, să nu participe în niciun fel la viaţa politico-socială, să nu se asculte radioul, să nu se vizioneze spectacole, toate acestea fiind, spun ei, în slujba răului. Conducătorii organizaţiei, alături de această propagandă ostilă, susţin şi ideea prăbuşirii iminente a statelor, pretind că, în viitorul apropiat, conducătorii de state vor fi «nimiciţi», împreună cu popoarele în fruntea cărora se află, pe pământ urmând să supravieţuiască numai membrii sectei" [7].

Aşa cum grupul religios al „Martorilor lui Iehova" ieşea din tiparele obişnuite nu numai prin caracterul sever al criticilor aduse puterii sovietice (subminarea construcţiei socialiste, refuzul de a intra în colhozuri, de a satisface serviciul militar, prozelitism activ şi propagarea căderii URSS şi a instaurării unui regim teocratic în care puterea să aparţină acelei secte), ci şi prin caracterul său internaţional (centrul internaţional al iehoviştilor se afla în Brooklin, SUA), liderii de la Kremlin au ajuns la concluzia că este nevoie să recurgă la un nou val de deportări, de data aceasta în baza criteriului confesional, şi nu al celui social, care însă cadra perfect cu aceeaşi doctrină stalinistă a „luptei de clasă".

În RSSM, către data de 31 martie 1951, listele cu familiile ce urmau a fi deportate din raioanele Lipcani, Edineţ, Brătuşeni, Briceni, Râşcani, Sângerei şi Târnova fuseseră deja întocmite. În aceeaşi zi, în RSSM au sosit 16 grupuri de militari din trupele de securitate, conduse de ofiţeri superiori, cu un efectiv de 10-25 de persoane fiecare.

În aceste condiţii, în dimineaţa zilei de 1 aprilie 1951, pe teritoriul RSSM a fost declanşată o nouă operaţiune militară de deportare cu denumirea cifrată „Sever" („Nord"), încheiată la orele 20.00. Rezultatul operaţiunii „Sever" a fost deportarea în Siberia a 723 de familii cu un număr total de 2 617 persoane, inclusiv 808 bărbaţi, 967 femei şi 842 copii. La 13 şi 14 aprilie 1951, cele două eşaloane cu membrii „Martorilor lui Iehova" au ajuns în Siberia, iar F. Tutuşkin, ministrul afacerilor interne al RSSM, îşi informa cu acel prilej superiorii de la Moscova, că „escorta a fost vigilentă şi, în consecinţă, nimeni nu a evadat din trenuri".

Potrivit dr. Nicolae Fuştei, în pofida metodelor de luptă aplicate de statul sovietic faţă de organizaţie, mica grupare a „Martorilor lui Iehova" s-a transformat, în scurt timp, dintr-o confesiune exotică în una unională, ceea ce însemna că rezultatele acelei lupte purtate de regimul sovietic împotriva credincioşilor au fost foarte departe şi chiar contrarii scopului pentru care fusese iniţiată.

Secolul XX a fost, indiscutabil, secolul martiriului în masă al creştinilor. Nu este vorba doar de destinul vreunui creştin curajos, ci de istoria unui martiriu în masă, astfel încât, „la începutul celui de-al treilea mileniu, Biserica a devenit din nou o Biserică a martirilor" [8].

Pornindu-se de la convingerea că martiriul constituie o realitate contemporană a Creştinismului, în documentul pregătitor al Marelui Jubileu din 2000, *Tertio Millennio Adveniente*, a fost lansată ideea recuperării memoriei creştinilor căzuţi în secolul XX, afirmându-se: „În secolul nostru s-au reîntors martirii, adesea necunoscuţi, aproape *militi ignoti* ai marii cauze a lui Dumnezeu. Pe cât este posibil, Biserica nu trebuie să piardă mărturiile lor (...)" [9]. Pentru aceasta, a fost lansat şi un îndemn: „Este necesar ca Bisericile locale (prin urmare şi cercetătorii preocupaţi de domeniul respectiv – N.n.) *să facă tot posibilul pentru a nu lăsa să piară memoria celor care au suferit martiriul, adunând documentaţia necesară* (Subl. n.)" [10].

Note

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-Press, 1955 г. Москва, 1990. С. 129.

2. Fuştei N. Persecutarea organizaţiei religioase „Martorii lui Iehova". Operaţia „Sever" (1951) în RSSM / Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie, Cuvântul-ABC, Chişinău, 2013, 260 p.

3. Idem, Politici represive ale unui stat totalitar: cazul „Operaţiunea Sever", In honorem Gheorghe Gonţa, Politica marilor puteri în Balcani şi Europa Centrală: Materialele Simpozionului Internaţional, 10-13 octombrie 2013 / col. red.: Nicolae Chicuş (red. şef), Garamont-Studio, Chişinău, 2013, p. 505.

4. Третий съезд Коммунистической партии (большевиков) Молдавии (30 марта – 2 апреля 1951 г.). Кишинев: Партийное издательство ЦК КП(б) Молдавии, 1951. С. 19.

5. Ibidem, p. 67.

6. Moldovenii sub teroarea bolşevică. Sinteze elaborate în baza materialelor Comisiei pentru studierea şi aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova. Chişinău: Editura Serebia. 2010, p. 48.

7. Fuştei N. Motive doctrinare pentru persecutarea „Martorilor lui Iehova", în: „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 4 (96), octombrie-decembrie 2013, p. 53-54.

8. Riccardi Andrea. Secolul martiriului. Creştinii în veacul XX. Ediţie, traducere şi note de dr. Veronica Turcuş. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2004, p. 5-6.

9. Ibidem, p. 7.

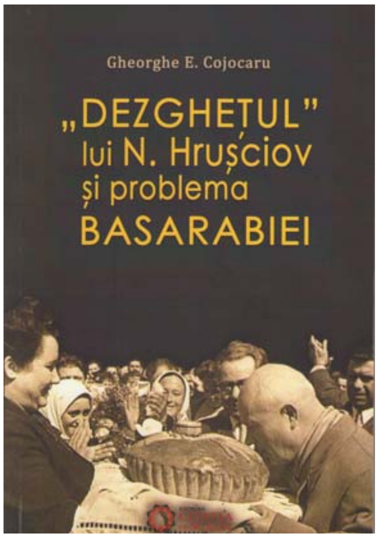
10. Ibidem.

EFECTELE „DEZGHEȚULUI” LUI HRUȘCIOV ASUPRA BASARABIEI

Dr. ***Marius TĂRÎȚĂ***
Institutul de istorie al AȘM

Lucrarea *Dezgheţul lui N. Hruşciov şi problema Basarabiei* secţionează mai multe fenomene importante care au avut loc între anii 1950 şi 1964, cu Basarabia atât în postură de subiect, în ce priveşte evoluţiile cultural-ideologice interne, cât şi în postură de obiect, în contextul apropierii româno-sovietice şi ulterior răcirii de pe aceleaşi coordinate. Din punct de vedere cronologic lucrarea nu cuprinde *stricto sensu* epoca hruşcioviștă (vezi capitolul I), deoarece înglobează şi analiza detaliată a unui fenomen care a avut loc în anii 1950-1952 în sfera lingvisticii sovietice şi implicit basarabene, esenţial prin aceea că a prefigurat destinderea atmosferei din cultură şi ştiinţele umaniste din RSSM după moartea lui Stalin, combaterea „marrismului”[1].

Autorul face un pas important în elucidarea trăsăturilor unei perioade care a fost insuficient studiată după 1991, asumându-şi riscul posibilelor critici (din cauza lipsei pentru moment a unor lucrări fundamentale pe acest subiect) care pot veni dinspre mai multe domenii, lucrarea de faţă fiind în acest sens indiscutabil una de referinţă. Chiar din primul capitol, autorul atacă o temă puţin cunoscută atât publicului larg, cât şi cercetătorilor de specialitate. „Campania de dezrădăcinare a „marrismului” din lingvistica sovietică moldovenească” (p. 15-69) se bazează pe documentele de arhivă ale Academiei de Ştiinţe a Moldovei – stenogramele discuţiilor şi sesiunilor ştiinţifice ce au avut loc la Institutul de istorie, limbă şi literatură de la Chişinău, ca urmare a articolului lui I. Stalin apărut în *Pravda* în 20 iunie 1950 – „Cu privire la marxism în lingvistică”. Astfel, în faţa cititorului apar perspectivele lui I. D. Ceban, I. Varticean, N. Corlăteanu, A. Borşci, a unor lingvişti de la Moscova, a lucrătorilor de partid, în privinţa limbii. În teza pe care autorul o propune cititorilor, anume această ruptură din lingvistică a



Gheorghe E. Cojocaru. *Dezgheţul lui N. Hruşciov şi problema Basarabiei.* Târgovişte: Editura Cetatea de Scaun, 2014. 266 p.

dus la retragerea paradigmei privind formarea unei limbi noi ca urmare a încrucişării unor alte două limbi (latină şi slavă), ceea ce a permis limbii moldoveneşti din acea epocă (fără a mai avea constrângeri ideologice) să apeleze nestingherit la fondul limbii române din secolul al XIX-lea şi a favorizat editarea clasicilor literaturii române la Chişinău, consideraţi comuni pentru România şi RSS Moldovenească. Imaginea discuţiilor interne de la Institutul de istorie, limbă şi literatură este completată şi de apelul la articolele apărute în *Moldova Socialistă*, care au fost semnate nu doar de lingvişti, dar şi de scriitori.

Cel de-al doilea capitol este legat de dezgheţul din lingvistică şi literatură (în limitele în care a fost posibil) după moartea lui Stalin, punctează principalele realizări în domeniul editorial, enumeră actorii esenţiali ai procesului. Totuşi, spre anul 1959, apar semnele unui noi „îngheţ”, fapt ilustrat de autor şi prin referinţă la reacţia poetului E. Bucov la tezele lui V. Coroban, în contextul discuţiilor despre „specificul naţional” (vezi p. 98-99). Până la urmă, Biroul CC al PCM îi va critica aspru pe F. Levit, V. Coroban şi N. Romanenco (august 1959) pentru comiterea unor „erori metodologice” în reflectarea concepţiilor politice ale lui Gh. Asachi, V. Alecsandri şi B. P. Hasdeu (p. 101).

Cel mai amplu capitol al lucrării este întitulat „Prietenia sovieto-română şi impactul ei asupra legăturilor dintre cele două maluri ale Prutului” (p. 107-169). Momentul de cotitură l-a constituit vizita unei delegaţii a oamenilor de cultură şi de ştiinţă, fruntaşi ai muncii din RSSM, în România, între 16 mai şi 5 iunie 1953, cu prilejul Decadei RSSM. În cadrul acestei Decade, presa din România a de-

[1]Nicolai Iakovlevici Marr (25.12.1864 – 20.12.1934) a fost un controversat om de știință rus și sovietic a cărui teorie monogenetică a limbii (teoria iafetică) a constituit ideologia aprobată oficial a lingviștilor sovietici până în 1950.

dicat articole „poporului RSS Moldoveneşti” şi oamenilor ei de cultură şi ştiinţă (Bucov, Lupan, Istru, Barschi, Canna etc.), „avântului economic şi social de la oraşe şi sate”. A fost organizată o expoziţie a cărţilor cele mai „populare” la acel moment semnate de autorii din RSSM, precum și alte expoziţii, au avut loc numeroase întâlniri, capela corală „Doina” a ţinut mai multe concerte, au fost publicate reportaje din RSSM etc.

În ziua de 7 aprilie 1956 la Moscova a fost semnat de către vice-miniştrii de externe ai României Populare şi URSS, un Acord de cooperare culturală. În 24 aprilie 1956 la Chişinău a venit o delegaţie a Marii Adunări Naţionale a RPR în frunte cu preşedintele acesteia C. Pârvulescu (p. 121-122). „Dezgheţul” şi apropierea sovieto-română au durat câţiva ani.

Răcirea relaţiilor a fost consecinţă a entuziasmului unor tineri şi intelectuali moldoveni în formare în anul 1959, la care autorul s-a referit în capitolul precedent – şi a avut loc vizibil în anul 1960. De exemplu, lucrarea colectivă *Istoria României. Schiţe*, care era planificată de Institutul de istorie al AŞ a URSS pentru anul 1960, a fost scoasă din planul ştiinţific (p. 163). Cu începere din septembrie, „alarmate de forţa de atracţie a filonului cultural românesc şi de disoluţia tot mai vizibilă a conceptelor ortodoxe în domeniul limbii şi culturii, factorii de decizie de la Chişinău vor urmări să reducă drastic sfera relaţiilor cu România Populară” (p. 169).

Capitolul al IV-lea este consacrat *Suflului glaciar al plenarei a IX-a a CC al PCM* (p. 170-196), plenară care a avut loc la 23 septembrie 1959 şi s-a axat pe subiectul „Măsurile de îmbunătăţire a activităţii politice de masă în rândurile oamenilor muncii din republică”. În finalul şedinţei, avându-i în vedere pe Meniuc, Portnoi, Coroban şi alţii, D. G. Tcaci a făcut apelul de a se reacţiona „mai incisiv şi operativ la cea mai mică abatere de la principiile ideologice ale marxismului, să curmăm în embrion orice manifestări ale tendinţelor naţionaliste, să nu permitem nimănui să atenteze la prietenia leninistă între popoare” (p. 177). După aceasta, atât Meniuc, cât şi Coroban, pentru a nu fi excluşi complet din procesele cultural-literare din RSSM, şi-au făcut *mea culpa* în presa republicană (p. 182-183).

La 23 martie 1960, la o adunare republicană a lucrătorilor ştiinţei, literaturii şi artei au fost criticaţi prozatorul Kahana, eseurile lui Meniuc, greşelile ideologice ale lui Coroban, istoricul N. Mohov pentru „ignoranţă politică”, dar şi şefii instituţiilor (Universitatea de Stat, Uniunea Scriitorilor, Revista *Nistru* etc.) care nu au luat măsuri faţă de angajaţii lor. Campania aceasta s-a prelungit până la sfârşitul anului 1961, când o perioadă de respiro a fost determinată de Congresul al XXII-lea al PCUS (17-31 octombrie 1961).

Consecinţelor congresului menţionat mai sus, în ştiinţa şi cultura din RSS Moldovenească, i-a fost dedicat capitolul V (p. 197-223). După acest congres, revista moscovită *Voprosî literaturî*, prin vocea lui Iu. Kojevnikov, a iniţiat în paginile sale o discuţie largă cu privire la literatura moldovenească. Kojevnikov menţiona că cei de la *Kommunist Moldavii* au căzut în cealaltă extremă faţă de cei pe care îi criticau prin „ignorarea specificului literaturii” (p. 199). Kojevnikov îi lua apărarea lui Coroban. Prima reacţie republicană a venit din partea secretarului CC al PCM E. Postovoi, care considera că propunerea de a deschide discuţia e „puţin probabil să fie utilă”. Revista *Voprosî literaturî* a primit atât de multe reacţii încât nu a putut să le publice pe toate. O consecinţă imediată a acestor opinii a fost convocarea şedinţei lărgite a Biroului Secţiei de ştiinţe sociale (a AŞ a RSSM) împreună cu Comitetul de conducere al Uniunii Scriitorilor din Moldova, la 29 noiembrie 1962, consacrată problemelor studierii moştenirii clasice. La sfârşitul şedinţei, care a fost suficient de aprinsă şi a avut opinii variate, s-a hotărât: punerea moştenirii clasice în serviciul „construcţiei comuniste”, descoperirea tradiţiilor progresiste, democratice şi umaniste ale literaturii din trecut; studierea ştiinţifică a evoluţiei realismului şi romantismului în „literatura moldovenească” ş. a. (p. 219).

Relaxarea spirituală ce s-a produs după cel de-al XXII-lea congres, s-a încheiat la 5 iulie 1963 la plenara a VIII-a a CC al PCM, când I. Bodiul a acuzat revista *Voprosî literaturî* că nu „a ţinut cont de opinia publică” şi a adus neclaritate în problema moştenirii clasice.

Ultimul capitol al lucrării tratează îngheţul din relaţiile sovieto-române apărut odată cu „problema teritorială” (a Basarabiei) (p. 224-252). După mai multe referiri ale lui N. Hruşciov la problema frontierelor postbelice, începute la 7 martie 1959 la Leipzig, ieşirea la suprafaţă a „deosebirilor de păreri” a fost o chestiune de timp. Aceasta s-a întâmplat la conferinţa CAER de la Moscova în 6-7 iunie 1962. Peste doi ani şi ceva la Bucureşti erau editate *Însemnările lui Marx* şi o scrisoare a lui Engels din 4 ianuarie 1888, în care se menţiona „răpirea de două ori a Basarabiei” şi năvălirile consecutive ale Rusiei în România în secolul al XIX-lea. În acelaşi an, fostul ministru al culturii, A. M. Lazarev, intra pe frontul polemicii sovieto-române cu manuscrisul *Reunirea poporului moldovenesc într-un stat sovietic unic* (p. 251). Acesta a fost începutul disputei

sovieto-române, pe una din dominantele sale în anii '60-'70 – chestiunea Basarabiei.

Două observaţii pe marginea lucrării, care ţin de metoda autorului, sunt importante de făcut. Gh. Cojocaru urmează strict documentele în demersul pe care îl construieşte şi nu are favoriţi printre protagoniştii evoluţiilor de la Chişinău în anii 1950-începutul anilor 1960. Dincolo de „marrismul" pe care îl promova I. D. Ceban, autorul nu pregetă să evoce momentul când acesta l-a susţinut pe criticul Coroban, acuzat şi de faptul că apăra noţiunea de „dor" în poezia populară ca specific naţional (p. 209). Pe de altă parte, deşi discuţiile în contradictoriu s-au dus preponderent pe terenul lingvisticii, autorul deschide în mai multe locuri paranteza în privinţa raporturilor dintre scriitori. La p. 175, de exemplu, este ilustrat momentul atacului lui Bucov la adresa lui Meniuc, pentru „reanimarea revistelor „reacţionare" din România interbelică" (p. 175), uitând că de fapt (cu 13 ani mai devreme) după referatul jdanovian privind *Zvezda* şi *Leningrad* din august 1946, el, Bucov, era să fie cel acuzat pentru „protejarea" lui Meniuc, căruia atunci i s-a imputat pentru prima dată că ar fi colaborat la aceste reviste. (Cf. *Arhiva Organizaţiilor Social-Politice*, Fondul 2955, Inventarul 1, Dosarul 68.)

Din concluziile autorului reţinem importanţa implicaţiilor „dezgheţului" – „legarea, fie şi de scurtă durată, a unor relaţii culturale, ştiinţifice şi umanitare între RSS Moldovenească şi România Populară, destul de consistente faţă de perioada premergătoare sau faţă de cea următoare „dezgheţului" hruşciovian, a servit drept o gură de aer pentru spiritualitatea românească dintre Prut şi Nistru, întărindu-i capacitatea de rezistenţă şi sugerându-i nişte repere axiologice certe de orientare" (p. 256). După concluzii urmează un indice de nume (p. 257-266), care cuprinde diferite personalităţi ale vieţii culturale, oameni ai Partidului din perioada analizată de autor, dar şi numele clasicilor puşi în discuţie. La sfârşit sunt înserate 11 fotografii în care apar scriitori, critici literari, lingvişti în diferite ipostaze surprinse în anii 1950-1959.



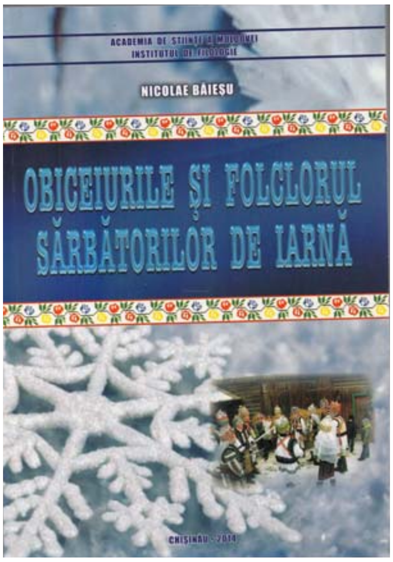
Păretar (fragment), motivul *Busuioc,* începutul sec. al XIX-lea. Nr.7

O LUCRARE DE IMPORTANŢĂ ENCICLOPEDICĂ

Dr. ***Tatiana BUTNARU***
Institutul de Filologie al AŞM

Activitatea folcloristului Nicolae Băieşu (n. 24 iunie, 1924) la valorificarea tezaurului estetic popular este expresia unor îndelungi eforturi creatoare, a dăruirii totale în promovarea datinilor şi tradiţiilor autohtone, a diferitelor credinţe, obiceiuri din imaginaţia poporului care, luate toate împreună, vor aprofunda ideea de spirit şi artă naţională în sensul deplin al cuvântului. Neîntrecute frumuseţi, imagini de o adevărată măiestrie artistică, datini uitate în negura anilor au fost fixate de Nicolae Băieşu în diferite texte populare, pe care le-a depozitat la Arhiva de Folclor a AŞM, pentru a exprima cu deplină certitudine, aşa cum scria la timpul său scriitorul Vasile Voiculescu: „Muzeul sufletului nostru este în folclor". Avem în vedere nişte etape de referinţă, pe care le-a parcurs folcloristica din Basarabia în răstimp de aproape jumătate de secol, alături de acest neobosit cărturar în munca sa de valorificare a creaţiei populare. Or, opera autorului, studii, monografii, manuale, culegeri tematice, antologii de texte etno-folclorice, constituie un veritabil muzeu al folcloristicii contemporane şi vor deschide, în acelaşi timp, nişte perspective novatoare în procesul de studiere a creativităţii spirituale a neamului nostru.

Elocventă în această ordine de idei este antologia de texte etnografice şi folclorice *Obiceiurile şi folclorul sărbătorilor de iarnă*, în două volume, apărută recent sub auspiciile Editurii „Tipografia Centrală" şi care poate fi considerată drept o adevărată enciclopedie despre existenţa spirituală a românilor dintre Prut şi Nistru. Culegerea respectivă constituie o lucrare de referinţă, scopul ei de bază „este de a-i cunoaşte pe cercetători şi cititorii de masă cu patrimoniul etno-folcloric reprezentativ al sărbătorilor principale din lunile de iarnă (Decembrie, Ianuarie, Februarie) ale românilor de pe teritoriile cercetate [1, p. 36]. Este, de fapt, o continuare a studiilor etnografice elaborate anterior, unde datinile şi obiceiurile noastre sunt raportate la tradiţiile calendaristice şi dimensiunile estetice ale sufletului popular, iar autorul ei, dr. hab. N. Băieşu, dezvăluie şi aprofundează o „matrice stilistică" constituită de secole şi perpetuată prin timpuri şi generaţii, pentru



Nicolae Băieşu. *Obiceiurile şi folclorul sărbătorilor de iarnă.* Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Filologie. Ch., 2014, Î.S. F.E.-P. „Tipografia Centrală". P. I - 836 p. P.II - 616 p.

a reliefa modalitatea de convieţuire milenară a poporului nostru în raport cu tradiţiile de peste an, „un compartiment important al culturii populare" [1, p. 7], evaluat pe bună dreptate ca fiind „un ansamblu de obiceiuri, ritualuri, credinţe, practici magice, creaţii verbale de diferite genuri şi specii folclorice, fiind generate de activitatea cotidiană a oamenilor" [1, p. 7], unde şi-a găsit expresie ontologia sa existenţială, filosofia trăirii populare marcată de „aşa-numitele hotare calendaristice" evidenţiate, în special, la diverse începuturi şi sfârşituri de anotimpuri, de perioade agricole şi păstoreşti, precum şi la solstiţiile şi echinocţiile anuale" [1, p. 7].

Realizată în cadrul proiectului instituţional *Tezaurul folcloric al românilor din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei, Transcarpatia*, lucrarea *Obiceiurile şi folclorul sărbătorilor de iarnă* de N. Băieşu conţine un bogat material factologic şi include un număr impunător de exegeze, informaţii, texte etno-folclorice unde sunt reliefate datini şi ritualuri legate, în special, de sărbătoarea Crăciunului şi cea a Anului Nou, precum şi evenimentele mai importante care preced aceste aspecte spirituale din viaţa comunităţii colective, sunt dezvăluite momente impresionante din vieţile sfinţilor, diferite practici magice vizate în corelaţie cu obiceiurile şi ritualurile calendaristice, se face o încercare de clasificare folcloristică a creaţiilor literare calendaristice. Deşi, într-o anumită măsură, investigaţiile etnografice din lucrare poartă un caracter descriptiv, valoarea lor este incontestabilă şi, după cum precizează N. Băieşu, pe de altă parte, ele constituie „un pas înainte

în privinţa valorificării creaţiilor populare [2, p. 10] de peste an, a tradiţiilor calendaristice ale poporului nostru incluse în circulaţie din nobila intenţie de a le face cunoscute, în special, acelor „generaţii, care au trăit în condiţiile regimului sovietic ateist, nu au avut dreptul să cunoască şi să se bucure din plin de bogatele, variatele şi frumoasele tradiţii populare, naţionale şi biblice, inclusiv cele privind vieţile şi patimile celor două figuri simbolice excepţionale în cultura creştinilor" [2, p. 5].

Cele două volume ale lucrării *Obiceiurile şi folclorul sărbătorilor de iarnă* se află în consecutivitate, universul etno-folcloric prezentat este marcat de o documentare riguroasă şi explicaţii profunde, acestea fiind determinate de texte poetice, interpretări muzicale, autorul vizează stratificarea creştină şi precreştină a datinilor şi tradiţiilor evocate, se referă la geneza, evoluţia, constituirea lor etnică, estetică, socială, pe parcursul istoriei. Este vorba despre un tezaur spiritual, mesajul căruia îşi găseşte orientare pentru a dezvălui o ambianţă arhetipală marcată de ritmurile primare ale vieţii omeneşti. Întrevedem în aceste investigaţii etno-folclorice „o lume creată pentru om, ce determină rangul acestuia înaintea demiurgului" [3, p. 233] depistată în baza mai multor texte, informaţii, studii, materiale de arhivă, unde sub o formă sau alta sărbătorile calendaristice de iarnă devin nişte pledoarii pentru omenie, bunătate, datina strămoşească. Or, aşa cum încearcă să ne convingă însuşi semnatarul culegerii respective, integritatea personalităţii umane poate fi menţinută anume datorită acestor datini şi tradiţii populare, ele fiind dezvăluite în corelaţie cu ciclicitatea fenomenelor din natură şi viaţa socială, cu anumite imbolduri de iniţiere mitico-ritualică, convertite în plăzmuiri ale imaginaţiei şi gândirii populare.

Abordările şi aserţiunile concretizate în lucrare sunt relevante, fiind exteriorizate în funcție de codul etic şi estetic al poporului, de poziţia sa înţeleaptă faţă de esenţele primordiale ale vieţii, faţă de muncă, fenomenele din natură, trecerea ireversibilă a timpului. Iniţierea în actele ritualice fundamentale ale sărbătorilor de iarnă se manifestă prin suprapunerea diferitelor niveluri de percepţie mitico-folclorică şi se realizează în măsura în care gândirea populară le desacralizează pentru a le amplasa în nişte situaţii concrete de viaţă. În acelaşi timp, evidenţiem prezenţa unor povestioare şi legende biblice apocrife despre vieţile sfinţilor, care se pliază pe o iniţiere mitico-ritualică.

Dialogul cu Divinitatea persistă nemijlocit în tradiţiile de peste an şi se manifestă la nivelul detașării de lumea cotidianului. În felul acesta, este exteriorizată ideea subordonării omului faţă de anumite legităţi ale existenţei universale, determinată prezenţa unui amplu spectru de valori condensat până la saturaţie de ideea sacralităţii, de lumina iniţierii demiurgice. Astfel *Andreiul*, supranumit „cap de iarnă" [1, p. 40], semnifică începutul timpului friguros, este privit şi interpretat drept un prilej de marcare a schimbării, înnoirii anuale a timpului" [1, p. 40]. Iar Crăciunul, după cum ne sugerează N. Băieşu, este principala între sărbătorile domneşti, împărăteşti, consacrate lui Iisus Hristos [1, p. 103], care „reflectă într-un mod deosebit nu numai naşterea, ci toată viaţa Mântuitorului" [1, p. 103]. De aceea, sărbătoarea Crăciunului are tangenţă cu „naşterea Soarelui la solstiţiul de iarnă" sau „naşterea Soarelui Nou – Iisus" [4, p. 20]. Însuşi Mântuitorul, supranumit „Lumina lumii" [2, p. 249], este intuit în ipostaza de coordonator al Universului, se integrează în stihia cosmică pentru a găsi o justificare ontologică a existenţei universale.

Lucrarea *Obiceiurile şi folclorul sărbătorilor de iarnă* de N. Băieşu aprofundează dimensiunile unui univers etnologic marcat în permanenţă de lumina şi căldura sufletească, de o irezistibilă sete de viaţă, de primenire lăuntrică. Conotaţia creştină a sensurilor prevede delimitarea diferitelor tărâmuri existenţiale şi înclină spre miezul filosofiei populare, lărgeşte şi aprofundează diapazonul empiric al cunoaşterii umane unde legătura dintre om şi cosmosul său existenţial se prefigurează dintr-o perspectivă astrală, absolută, desăvârşită. În această ordine de idei, volumele *Obiceiurile şi folclorul sărbătorilor de iarnă* de N. Băieşu capătă o semnificaţie cognitivă, filosofică, ontologică, arhetipală, constituie o lucrare enciclopedică despre complexitatea spiritului popular în aspectele sale fundamentale.

Referinţe bibliografice

1. Băieşu N. Obiceiurile şi folclorul sărbătorilor de iarnă. V. I, Chişinău, I. S. F.E.P. „Tipografia Centrală", 2014.

2. Băieşu N. Sărbători domneşti închinate Maicii Domnului şi Mântuitorului. Studiu. Culegere de texte etnografice şi folcloristice. V. I, Chişinău, Editura Cartea Moldovei, 2004.

3. Fântânaru S. Poezia lui Lucian Blaga şi gândirea mitică. Bucureşti, 1940.

4. Băieşu N. Sărbători domneşti închinate Maicii Domnului şi Mântuitorului. Studiu. Culegere de texte etnografice şi folcloristice. V. II, Chişinău, Editura Cartea Moldovei, 2007.